

**KIRSALDA YAŞAYAN
DUL YAŞLI KADINLARIN
SOSYAL DURUMLARI VE DESTEK AĞLARI
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

İlknur YEŞİL
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ
Temmuz, 2020
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KIRSALDA YAŞAYAN DUL YAŞLI KADINLARIN SOSYAL
DURUMLARI VE DESTEK AĞLARI ÜZERİNE BİR
İNCELEME**

Hazırlayan

İlknur YEŞİL

Danışman

Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

AFYONKARAHİSAR 2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Kırsalda Yaşayan Dul Yaşlı Kadınların Sosyal Durumları ve Destek Ağları Üzerine Bir İnceleme**” adlı çalışmamın öneri safhasından sonuçlanmasına kadar geçen tüm süreçlerde, bilimsel etiğe ve akademik kurallara özen gösterdiğimi, tez içindeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ederek sunduğumu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması sırasında bilimsel kurallara uygun olarak atıf yaptığımı ve kaynak gösterdiğimi bildirir, onurumla doğrularım.

28/07/2020

İlknur YEŞİL

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

İmza

Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	.....
Jüri Üyeleri	: Doç. Dr. Murat ŞENTÜRK	.....
	: Dr. Öğr. Üyesi İlteriş YILDIRIM	.....

Sosyoloji Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi İlknur YEŞİL' in "**Kırsalda Yaşayan Yaşlı Dul Kadınların Sosyal Durumları ve Destek Ağları Üzerine Bir İnceleme**" başlıklı tezi, 07.07.2020 tarihinde saat 14:00' de Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği' nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ( ) oy birliği - ( ) oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT

MÜDÜR

ÖZET

KIRSALDA YAŞAYAN DUL YAŞLI KADINLARIN SOSYAL DURUMLARI VE DESTEK AĞLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

İlknur YEŞİL

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Temmuz, 2020

Danışman: Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

Bu çalışmanın amacı, yaşlı ve dul kadınların sahip oldukları sosyal ilişkileri, bu ilişkilere olan bakış açılarını, bu ilişkilerin hayatlarına ve beklentilerine olan etkisini ve destek ağlarını analiz ederek incelemektir. Bu nitel çalışma Isparta'da bulunan Çandır ve Sarımehmetler köylerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubu söz konusu köylerde yaşayan 59 ile 90 yaş aralığındaki 30 kadın dul bireyden oluşmaktadır. Katılımcılara amaca yönelik örneklem tekniği ile ulaşılmıştır. Araştırmada yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Çalışmanın çıktıları betimsel analizle değerlendirilmiştir. Bulgular ilgili literatür ışığında tartışılmıştır. Çalışma bulgularına göre yaşlılık katılımcılar için bir kayıplar dönemi anlamına gelmektedir. Dulluk bazı kadınlar için önemli bir dönüm noktasıdır. Genel anlamda dul bireyler yeniden evlenmeyi istememektedir. Ayrıca dul kadınlar evde bakılmayı istediklerini söylemişlerdir. Katılımcılar en büyük desteği çocuklardan almaktadır. Nitekim bireyler en çok çocukları ile iletişimlerine değer vermekte ve en çok onlara güvenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlanma, yaşlılık, dulluk, kırsalda yaşlanma, sosyal destek ağı.

ABSTRACT

AN EXAMINATION ON SOCIAL STATUS AND SUPPORT NETWORK OF ELDERLY FEMALE WIDOWED PEOPLE LIVING IN RURAL AREAS

İlknur YEŞİL

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF SOCIOLOGY**

July, 2020

Advisor: Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

The aim of the this study is to examine the social relations of the elderly and widowed women, the point of view on these relationships, their impact on their expectations and lives and their support networks analyze. That qualitative research was carried out in Çandır and Sarımehmetler villages of Isparta province. The working group of the current study consists of 30 of widow women from these villages. The age of participants ranges from 59 to 90. The participants were reached with purposive sampling technique. In this study, a semi-structured interview form was used by researcher. Outputs of the study were evaluated through descriptive analysis. Findings were discussed in the light of the related literature. According to the findings of the current study, old age means a period of losses for participants. Widowhood is an important milestone in some women's life. Generally, widow individuals don't want to remarry. Also widow women say they want to see all their treatments at home. The participants get the biggest support from their children. So and so the individulas value the most which they contact with their children and they rely most on their sons and daughters.

Keywords: Aging, old age, widowhood, aging in rural, social support network.

ÖN SÖZ

Kırsalda yaşayan ve dul olan yaşlı kadınların mevcut sosyal durumları ve diğerleriyle etkileşimleri bağlamında böyle bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bireylerin sahip oldukları destek ağlarını anlamak çalışmanın ana hedeflerinden olmuştur. Çalışmanın yaşlanma ve yaşlılık literatürüne sağladığı katkının yanında bireysel ve toplumsal beklenti, başa çıkma, sosyal destek gibi konuların anlaşılmasını sağlayarak kültürel bir resim ortaya çıkardığı düşünülmektedir.

Uzun ve yorucu bir dönemin ve çalışma temposunun ardından araştırmamı bitirmiş bulunmaktayım. Geriye dönüp baktığımda bu çalışmanın her safhasında çok şey öğrendiğimi gönül rahatlığı ile söyleyebilirim. Öncelikle çalışmamın beden bulmasında önerileriyle bana ışık tutan, eleştirileriyle araştırmamın niteliğini artıran ve çalışma sürecinde kendime güvenmemi sağlayan saygı değer hocam Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ'a teşekkür ediyorum. Ayrıca zamanını bana ayrıma nezaketi göstererek çeşitli sorularıma cevaplar veren sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi Bedir SALA'ya teşekkür ediyorum. Değerli katkılarından dolayı Dr. Öğr. Üyesi İlteriş YILDIRIM'a ve Doç. Dr. Murat ŞENTÜRK'e teşekkür ediyorum. Yapmış olduğum çalışma elbette Gerontoloji Bölümü'nde ve Sosyoloji Bölümü'nde geçirmiş olduğum Lisans ve Master sürecinin birikimi olarak ortaya çıkmıştır. Bu aşamaya gelene kadar üzerimde pek çok hocamın emeği bulunmaktadır. Her birisine ayrı ayrı saygılarımı ve şükranlarımı sunuyorum.

Kendi bilgi ve deneyimlerini samimi ve içten bir şekilde bana aktararak çalışmamın gerçekleşmesini sağlayan değerli katılımcılara teşekkür ediyorum.

Bana olan güvenlerini her zaman hissettiğim aileme şükranlarımı sunuyorum.

Son olarak hayatımın her anında bana tecrübe ve bilgilerinin ışığında verdikleri öğütlerinin yanında sevgi ve şefkatlerini eksik etmeyen ve kendim için doğru olduğuna inandığım kararlarımda bana her zaman destek olan, şüphesiz ki övgülerin en büyüğünü ve en güzelini hak eden annem Ayşe'ye ve babam İsmail'e teşekkür ediyorum. Ayrıca yoğun çalışma sürecinde beni rahatsız etmemeyi kendine görev bilen kardeşim Ensar'a teşekkür ediyorum.

İlknur YEŞİL

2020, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
YEMİN METNİ	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1. DEMOGRAFİK DEĞİŞİM	5
1.1. YAŞLANMA	9
1.1.1. Yaşlanma Türleri	10
1.1.2. Yaşlanmanın Toplumsallaşması	12
1.1.3. Yaşlanma Politikaları	15
1.1.4. Yerinde Yaşlanma	17
1.2. YAŞLI VE YAŞLILIK	19
1.2.1. Yaşlının Toplumda Değişen Konumu	22
1.2.2. Yaşlının Ailede Değişen Konumu	29
1.3. BAKIMA MUHTAÇLIK	32
1.4. YAŞLANMA SOSYOLOJİSİ	35
1.4.1. Sosyal Gerontoloji	36
1.4.2. Yaşlılık Sosyolojisi	37
1.4.3. Yaşlanma Kuramları	38
2. DULLUK	40
2.1. KADINLARIN DURUMU	43
2.2. MEDENİ DURUMUN REFAHI ARTTIRMASI	44
2.3. DUL KALMANIN SONUÇLARI	45
2.3.1. Sağlıkın Bozulması	47
2.3.2. Psikolojik Etkiler	49
2.3.3. Yalnızlık ve İzolasyon	50
2.3.4. Yoksulluk	53
2.3.5. Yeniden Evlilik	56
2.3.6. Taşınma	56
3. KIRSALDA YAŞAM	57
4. SOSYAL İLİŞKİLERİN SAĞLAYICILARI	61
4.1. SOSYAL AĞLARIN BİREY ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	63
4.2. ROL VE STATÜLER BAĞLAMINDA KUŞAKLARARASI İLİŞKİLER	65
4.2.1. Aile İlişkileri	68
4.2.2. Komşularla ve Arkadaşlarla İlişkiler	76
5. SOSYAL İLİŞKİ MODELLERİ	79
5.1. SOSYAL AĞLARIN TEMSİLCİSİ: HİYERARŞİK HARİTALAMA	79
5.2. HİYERARŞİK KARŞILAYICI MODEL	80
5.3. GÖREVE ÖZGÜ MODEL	81
5.4. KONVOY MODEL	82

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1. ARAŞTIRMA MODELİ	84
2. ARAŞTIRMA EVRENİ VE ÇALIŞMA GRUBU	85
3. MÜLAKAT FORMUNUN HAZIRLANMASI	87
4. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN TOPLANMASI	89
5. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ANALİZİ	92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARININ ANALİZİ VE YORUMLANMASI

1. TANIMLAYICI BULGULAR	94
2. AMACA YÖNELİK BULGULAR	97
2.1. YAŞLILIK DURUMU	97
2.1.1. Bireyin Kendilik Algısı.....	98
2.1.2. Yaş Algısı.....	101
2.1.3. Temel İhtiyaçların Karşılanması	104
2.1.4. Sosyal Etkinliklere Katılım.....	107
2.1.5. Gelir Yeterliliği	110
2.1.6. Yaşamın Değerlendirilmesi.....	113
2.2. DULLUK DURUMU	116
2.2.1. Eşin Betimlenmesi	117
2.2.2. Kaybın Etkileri	120
2.2.3. Yalnızlık.....	125
2.2.4. Değişim	129
2.2.5. Yeniden Evlilik.....	132
2.2.6. Dul Kadınların Yaşamı	142
2.3. BAKIMA MUHTAÇLIK DURUMU	144
2.3.1. Bakıma Muhtaçlık Düşüncesi	144
2.3.2. Muhtemel Bakım Verici	149
2.4. SOSYAL İLİŞKİLER	154
2.4.1. Aile İlişkileri	155
2.4.1.1. Ebeveynlerle İlişkiler	156
2.4.1.2. Çocuklarla İlişkiler	156
2.4.1.3. Torunlarla İlişkiler	162
2.4.1.4. Kardeşlerle İlişkiler	166
2.4.2. Komşularla İlişkiler	170
2.4.3. Sosyal İlişkilerin Sıralanması	177
SONUÇ VE ÖNERİLER	181
KAYNAKÇA.....	195
EKLER DİZİNİ	208
ÖZGEÇMİŞ	217

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

%: Yüzde

akt.: Aktaran

Bkz.: Bakınız

AARP: American Association of Retired Persons (Amerikan Emekliler Birliği)

AÇSHB: T. C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı

ASPB: T. C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (Resmi Gazete’de yayımlanan 10 Temmuz 2018 tarihli Kararname ile bakanlığın adı T. C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olarak değiştirilmiştir.)

DDT: Dikloro Difenil Trikloroethan (zehirli bir böcek öldürücü)

HÜNEE: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü

KUZKA: Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı

TAYA: Türkiye Aile Yapısı Araştırması

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

UN: United Nation (Birleşmiş Milletler)

vb.: Ve benzeri

vd.: Ve diğerleri

vs.: Vesaire

WHO: World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)

GİRİŞ

Asırlık ömürleri olan bireylerin yer aldığı televizyon programları ya da onlarla ilgili haberler günümüzün ilgi çeken konu başlıklarından birisidir. Yüz yaşını aşmış bu insanlarla yapılan görüşmelerde istisnasız olarak sorulan bir soru vardır: “Uzun yaşam için sırrınız nedir?” Kimileri zeytinyağını vurgularken, kimileri yoğurdu göklere çıkarmaktadır, kimilerinin yaşamı çalışmakla geçmiş iken kimileri erken kalkmanın faydalarını dile getirmektedir. Uzun yaşam için kesin bir reçete hazırlanamamıştır ancak ortalama ömrün atılan çeşitli adımlarla uzatıldığı bir gerçektir. Özellikle sanayi devrimi sonrası gerçekleşen teknolojik atılımlar, temel besinlerin artışı ve devamındaki tıbbi gelişmeler ölüm oranlarını ciddi ölçüde azaltmaya başlamıştır. Yirminci yüzyıl ortalarına yaklaşırken biten dünya savaşları sonrası bebek doğumlarında olumlu anlamda bir kırılma meydana gelmiştir. Hastalıkların kontrol altına alınmaya başlaması ve koruyucu tıbbı verilen önemin artması da daha uzun yaşayabilen insanların sayısını artıran etkenlerden olmuştur. Böylece ortalama yaşın yukarılara tırmanabildiği bugünkü konjonktür meydana gelmiştir.

Dünya nüfusunun bugün itibariyle 7,7 milyar olduğu bilinmektedir ve bu rakamın 2050 yılında 9,7 milyara çıkması beklenmektedir (Population Matters, 2020). WHO (World Health Organization) verilerine göre ise 60 yaş ve üzeri yaşlı nüfusunun 2019 ve 2050 yılları arasında sayılarının 1 milyardan 2,1 milyara yükseleceği tahmin edilmektedir (2020a). Türkiye de benzer bir seyir göstermektedir. Bugün itibariyle 83 milyon olan nüfusun 2050 yılına geldiğimizde 100 milyondan fazla olacağı tahmin edilmektedir. Nüfusumuzda 65 yaş ve üzeri bireylerin nüfus içindeki oranının ise %9,1’den 2060 yılında %22,6’ya yükselmesi beklenmektedir. Bunun yanında 65 yaş ve üzeri bireylerin %44,2’si erkek iken %55,8’i kadınlardan oluşmaktadır. Doğumdan beklenen yaşam süresi Türkiye’de ortalama olarak 78,3 yıldır. Cinsiyetlere göre baktığımızda ise erkekler için ortalama olarak 75,6 yıl, kadınlar için ortalama olarak 81 yıllık bir yaşam süresi beklenmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2020a).

Evlenme oranlarının yüksek olduğu ülkemizde yaşam uzunlukları farkının olması kadınların eşleri olmadan yaşayacağı yıllar bulunduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla üstesinden gelmesi gereken durumlar olacağı anlaşılmaktadır. Bireyler eşlerinin kaybıyla dulluk statüsüne geçmektedir. Bu değişim toplumdaki algının yanı sıra kimi rollerin de değişeceğine işaret etmektedir. Bu süreçte özellikle diğerleri ile

ilişkiler oldukça önem arz etmektedir. Diğerleriyle ilişkilerimizin yaşam durumumuzu artı ya da eksi yöne çekebilecek bir potansiyeli olduğu bilinmektedir.

Modern yaşamın getirdiği pek çok şeyden biri de iş sahalarının kentlere taşınmasıdır. Özellikle sanayi merkezleri olarak uygun görülen kentler hızlı bir gelişme göstermiş, hatta bazıları metropolleşmiştir. Nitekim teknolojik gelişmelerin etkisi ile hizmet sektörü iş alanlarının çoğunluğunu kaplamaya başlamıştır. Kentlerdeki bu ilerlemelere karşılık tarım sektöründeki makineleşmenin yol açtığı geçim sıkıntıları özellikle genç yetişkinlerin şehre göç etmesine neden olmuştur. Ancak çocukları kente göç eden yaşlı ebeveynler, az sayıda gencin bulunduğu, köylerinde kalmayı tercih etmişlerdir. Bu eğilimin bugün de devam ettiği bilinmektedir. Nitekim bazı köylerde artık yeteri kadar çocuk olmadığı için ilkokullar kapanmaktadır.

Bu araştırma ile kırsalda yaşayan 59 ve 90 yaş aralığındaki dul olan kadın bireylerin sosyal durumları ve sosyal ağları incelenmiştir. Bu çalışmayla bireylerin kurduğu sosyal ilişkilerin birey nazarındaki yeri, bu ilişkilerin bireye etkisi ve ilişkilerin devamlılığını sağlayan bağların çeşidi ve yapısı anlaşılacak istenmiştir. Dolayısıyla yaşlı bireylerin sahip oldukları ilişki ağlarının yaşamlarına etkisinin kavranması amaçlanmıştır. Nitekim üstte verilen bilgiler ve araştırma içinde de yer alan çeşitli akademik ve pratik kaynakların söylediği gibi dul olmak, yaşlı olmak, kadın olmak ve kırsalda olmak dezavantajlılık anlamına gelmektedir. Yani toplumun riskli grupları içinde yer almaktadırlar. Nüfus projeksiyonunu dikkate alan çeşitli araştırmacılar ya da siyasiler sevindirici diyebileceğimiz şekilde yaşlılık ve yaşlanma konularına eğilmektedir. Ancak bu araştırmanın çalışma grubu olarak seçilen kırsaldaki yaşlı kadın dullar ve onların sosyal dünyaları ile ilgili bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu hassas grup hakkında akademik bir başvuru kaynağının olması gerekliliği düşüncesi ve bu çalışma grubundaki bireylerin yaşamlarının nasıl şekillendiği hususundaki merak neticesinde çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın özgünlüğü ve önemi bu noktada kendini göstermektedir.

Araştırma nitel araştırma yöntemi kapsamında literatür taramasına ek olarak 30 yaşlı ve dul kadın bireyin katılımıyla bir saha araştırması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Hazırlanan yarı yapılandırılmış mülakat formu amaca yönelik örneklem tekniği ile ulaştığımız kişilere yöneltilmiştir. Araştırma bireylerin kendi alanlarında yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar, Türkiye’de yaşlı bağımlılık oranı bakımından yirmi dördüncü sırada ve bulunduğu Akdeniz Bölgesi’nde ise ikinci sırada yer alan, Isparta

ilinin (TÜİK, 2020c) en fazla köy yerleşimi bulunan ikinci ilçesi olan Sütçüler'e (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020) bağlı Çandır ve Sarımehmetler köylerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı bu köylerin sosyokültürel yapısına hâkimdir ve her iki köy için çeşitli gözlemlere sahiptir. Mülakatlar 14 Haziran 2019 ve 19 Haziran 2019 tarihleri arasında yapılmıştır. Katılımcılardan 9 tanesine Çandır Köyü'nde, 21 tanesine ise Sarımehmetler Köyü'nde ulaşılmıştır.

Bu tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kuramsal kısım yer almaktadır. Çalışmanın temel kavramlarını oluşturan ana başlıklar ve ana konu ile bağlantılı alt başlıklar yer almaktadır. Bu bölümde araştırma konusuna dair literatür mantıksal ve teorik bir çerçevede sunulmuştur. Ayrıca bölümün çeşitli aşamalarında çıkarımlarda bulunulmuştur. İşlenen konular hakkında ayrıntılı bilgiler verilerek okuyucunun, bu çalışmanın akademik değerini tespit etmesi ve araştırmanın ne derece aktarılabilir olduğunu kavraması amaçlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde araştırmanın yöntemi açıklanmıştır. Mevcut araştırmanın niteliğinin tespiti ve sonraki araştırmalar için bir yol gösterici olması bağlamında araştırma sürecinde atılan adımlar, alınan kararlar ve kullanılan materyaller açık şekilde sunulmuştur. Ayrıca kullanılan her bir fikrin araştırma için neden uygun görüldüğü anlatılarak mantıklı bir çerçeve oluşturulmuştur.

Araştırmanın üçüncü bölümü ise sahada elde edilen bulguların sunulması ve literatürün de yardımıyla analiz edilmesini içermektedir. Bu bölümde ilk olarak sahada yer alan katılımcıların genel özellikleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. İkinci olarak ise katılımcıların değerlendirmeleri, soruların da hazırlanması esnasında kullanılan, ana temalar altında incelenmiştir. Yaşlılık Durumu, Dulluk Durumu, Bakıma Muhtaçlık Durumu başlıkları araştırmanın ana temalarını oluştururken bu başlıklar altında alt temalar da sıralanmıştır. Her bir tema altında bireylerin söylemleri verilmiş, bu söylemler yorumlanmış ve konu ile ilgili literatürün varlığı tespit edildiğinde gerekli atıflar ve kaynak sunumları gerçekleştirilmiştir.

Tez çalışmasının sonuç kısmında ise, araştırma bulgularının alan literatürüyle ilişkilendirildiği değerlendirme ve önerilere yer verilmiştir. Çalışma ile ulaşılan temel çıkarımlar bu kısımda yer almaktadır. Özellikle mülakatlarda ulaşılan yorumlar ve araştırma için uygun görülen kuramsal zemin bu bölümde iç içe verilerek çeşitli tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Kuramların doğruluğu ile ilgili kabuller ve itirazlar

burada yer almaktadır. Ayrıca araştırma deneyiminden yola çıkarak araştırmaya ve uygulamaya dönük tavsiyeler sunulmuştur

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1. DEMOGRAFİK DEĞİŞİM

Son yüzyılın en dikkat çekici konularından biri hiç şüphesiz nüfustaki hareketlenmelerdir. Geçmiş dönemlerde de bugünkü gibi uzun bir yaşam süren insanlar vardır. Ancak bu çağı özel kılan, sadece genetik veya çevresel olarak şanslı az sayıdaki insanın değil, toplumun her kesiminden pek çok kişinin ileri yaşlara erişiyor olmasıdır.

İnsanoğlu daha uzun yaşayarak genç, güzel, sağlıklı ve refah içerisinde ölmeyi ummaktadır. Bu yönde atılan adımları da tarihin her döneminde ilgi çekici bulmuştur. Geçmişteki gençlik efsanelerine kulak kabartıp, bin yıl yaşayan insanların olduğu rivayetleri can kulağı ile dinleyenlerin yerini bugün gömülmek yerine dondurulmayı tercih edenler, yaşlanma karşıtı kozmetik ürünlerine maddi kazançlarını harcayanlar almıştır. Çalışmanın bu bölümünde ülkemizde ve dünyada gerçekleşen demografik değişimin nedenleri rakamlarla desteklenmiş bir şekilde verilmiştir.

İnsanların yaşam süreleri toplumsal ve çevresel koşullardaki değişimlerden etkilenmiştir. Kabaca bebek ölümlerinin azalması, doğum oranlarındaki düşüş ve ortalama ömür beklentisinin uzaması 19. yüzyıldan bugüne yaşlı nüfus oranını arttırmaya devam etmiştir (Tuna ve Tenlik, 2016: 5-8). Son yarım asırda gelişen teknoloji ve yaşam kalitesinin artması, antibiyotiklerin keşfi ve bulaşıcı hastalıkların durdurulması, tıptaki gelişmeler (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 15), eğitim olanaklarının yaşam tarzını etkilemesi ve kol gücüne dayalı mesleklerden fiziksel gücü daha az yoran mesleklere geçiş gibi pek çok etken doğrudan ya da dolaylı olarak yaşam uzunluğunu etkilemiştir (Şentürk, 2018: 1-2). Bazı araştırmacılar, sanayileşmenin başladığı dönemlerde nüfus artışında tıbbın katkısının az olduğunu savunmaktadır. Çünkü tıbbi gelişmeler yetersiz ve var olan olanaklara da sadece üst tabakadakiler erişebilmektedir (Tufan, 2016a: 55).

Yaşamın kısa, doğumların çok, nüfusun genç ve nüfus büyümesinin yavaş olduğu durumdan ölüm ve doğumların azaldığı, nüfus büyümesinin önce hızlanıp sonra yavaşladığı, yaşamın uzadığı ve yaşlı nüfus oranının arttığı duruma geçişi anlatmak için demografik dönüşüm kavramı kullanılmaktadır (Lee, 2003: 167). Demografik dönüşüm sırasıyla Batı, Orta ve Güney Avrupa'da görülmüştür. Gelişmekte olan ülkelerdeki dönüşüm ise 20. yüzyıldaki aşılardan, antibiyotikler ve DDT (Dikloro Difenil

Trikloroethan; zehirli bir böcek öldürücüdür) ilacının yaygın kullanımı ile mümkün olmuştur (Wiesner-Hanks, 2012: 634). Yaşam süresinin uzamasında özellikle bulaşıcı hastalıkların önlenmesi, besin miktarının artması ve sağlıkla ilgili bilinçlenmenin önemli bir yeri bulunmaktadır (Şentürk, 2018: 90). Ülkelerin refah seviyelerini yükselterek sağlık koşullarını iyileştirmesi ve tıp teknolojisini geliştirmesi ölüm oranlarını daha da azaltacaktır (Erber, 2018: 14).

Ömür beklentisinin artmasındaki bir diğer neden kaba ölüm oranlarının azalmasıdır. İnsan hayatını tehdit eden; açlık, savaş ve hastalıklar o toplumun yaşam süresini kısaltmaktadır. Örneğin Almanya, Norveç ve İsveç gibi ülkelerde görülen bu üç durum 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar insanları etkileyerek normal ölüm oranlarını iki üç katına çıkartmıştır. 1740-1770 dönemine bakıldığında tüm Avrupa’da yaşanan tarımsal üretimin azalması ve baş gösteren kıtlık kitlesel ölümlere neden olmuştur. Ayrıca savaşlar da ölüm oranlarını artıran önemli bir sebeptir. Bununla ilgili olarak 1. ve 2. Dünya Savaşlarında, ülkemiz için de İstiklal Savaşı ve diğer savaşlarda yaşanan kitlesel ölümler örnek verilebilmektedir. Kaba ölüm oranlarında zaman içinde ciddi düşüşler görülmüştür. Avrupa’da 18. yüzyıl başında binde 40 olan kaba ölüm oranı 19. yüzyıl başlarında binde 30, sonlarında ise binde 10’a gerilemiştir (Tuna ve Tenlik, 2016: 7). Salgın hastalıkların kontrolü, doğum ve çocuk bakım koşullarının iyileşmesi ile de erken ölümlerin önüne geçilmiştir (Bilir, 2005: 7).

“Her yıl yaklaşık 93 milyon kişi dünya nüfusuna eklenmektedir. Az gelişmiş ülkelerin nüfus artış hızı %2’yi aşarken endüstri ülkelerinde %1’in altında kalmaktadır. Dünya nüfusunun %77’si az gelişmiş ülkelerde yaşamaktadır.” (Tufan, 2016a: 126).

Türkiye’de nüfus artış hızı 2000 yılında binde 14,3, 2010’da binde 15,9’dur. 2019 yılında binde 13,9’a gerilemiştir. 2023 yılında ise binde 12,1’e ineceği ön görülmektedir. Türkiye nüfusu 1935 yılında 16 milyon, 1980’de 44 milyon, 2000’e gelindiğinde ise 67 milyon civarına ulaşmıştır. Bugün itibariyle 83 milyon civarında olan nüfusun 2060 yılında 107 milyonu aşacağı tahmin edilmektedir (TÜİK, 2020d). Dünya Sağlık Örgütü’ne göre de 2050 yılında Türkiye’deki nüfusun % 30’unun 60 yaş ve üzeri olacağı ön görülmektedir (Tufan ve Yazıcı, 2009: 49). Buna karşın Tuna ve Tenlik’e göre toplam nüfusun 95 milyon civarında dengeye ulaşması beklenmektedir. Bu sayıdan sonra nüfus oranı azalma eğilimine girecektir. Yani tahminlere göre Türkiye nüfusu 100 milyona ulaşamayacaktır. Söz konusu yazarlara göre bu öngörüler kurgusaldır (2016: 20).

İlk kez Amerikalı demograf Warren Thompson'ın 1929 yılında kullanmaya başladığı (Şentürk, 2018: 81) demografik dönüşüm kavramı dört evreden oluşmaktadır. İlk evrede doğum ve ölüm oranları yüksek, doğal artış (doğum eksi ölüm) düşüktür. Nüfus çok yavaş bir şekilde artmaktadır. Bu evredeki ülkelerin yaş yapısı gençtir. İkinci aşamada ölümler, özellikle de yeni doğan ve çocuk ölümleri hızla azalmaktadır. Doğurganlık azalırken geride kalanların oranları önceki duruma göre yüksektir. Bu evrede nüfus hızlı şekilde artmaktadır. Yaş yapısı ise daha gençtir. Ama mortalite azaldığı ve yaşam uzadığı için yaşlı oranı artmaktadır. Üçüncü evrede doğurganlık oranları hızla azaldığı için bir doğurganlık dönüşümü gerçekleşmektedir. İleri yaştaki ölümler ise hızla azalmaktadır. Nüfus hızla büyümeye devam etmektedir. Ama yaşam beklentisi arttığı için yaş yapısı daha yaşlı görünmektedir. Dördüncü evrede ise nüfus artış grafiği düzleşmektedir. Yaş yapısı ise yaşlıların çoğunlukta olduğu bir görünüm kazanmaktadır (He vd., 2016: 7). Bu aşamada doğum ve ölüm oranları yükselme ihtimali bulunmaksızın dipte dengeye ulaşmıştır (Tufan, 2007a: 41-42). Bu demografi kuramına göre tüm toplumlar söz konusu dönüşümü yaşayacaktır (Koç vd., 2015: 5). Ancak nadiren de olsa genel eğilimin aksi yönünde olan değişimler olmaktadır. Örneğin bazı gelişmemiş ülkelerde yaşam süresinin kısaldığı görülmektedir (Tufan, 2011: 22).

Nüfusun yaşlanması ya da demografik yaşlanma yaş yapısının doğumların azalması ve doğumdan beklenen yaş süresinin uzaması suretiyle değişerek nüfus içerisindeki yaşlı oranının artmasını ifade etmektedir. Yaşlılar lehine gelişmelerin yaşanması dünya üzerindeki nüfusun hızla yaşlanmasını sağlamıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2018: 2-11). Dünya üzerinde 2017 yılı itibarıyla 962 milyon (%13) 60 yaş ve üzeri birey olduğu tahmin edilmektedir. Bu oran her yıl %3 oranında artış göstermektedir. Avrupa'nın yaşlı nüfus oranı %25'tir. Hızlı yaşlanma dünyanın her yerinde gerçekleşmektedir. 2050 yılında Afrika dışındaki tüm bölgelerde yaşlı nüfus toplam nüfusun dörtte biri ya da daha fazlası kadar olacağı tahmin edilmektedir (United Nation [UN], 2017: 11). Ancak dünyanın diğer kalanı da Avrupa'nın geçirdiği dönüşümü yaşadığı zaman dünyadaki yaşlı bireylerin 5'te 4'ünün az gelişmiş ve fakir ülkelerde yaşayacağı ön görülmektedir (Duben, 2018: 68). Tsunami Etkisi dalga dalga gelecek toplumsal yaşlanmayı ifade etmektedir (Tufan, 2014: 54). Weeks 65 yaş ve üzeri bireylerin tek bir bayrak altında yaşamaları halinde dünyanın en büyük üçüncü milleti olacaklarını iddia etmiştir (2008: 334).

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de 85 yaş ve üzeri bireylerden oluşan ileri yaşlı dediğimiz insanların toplumdaki oranı hızla artmaktadır. Birleşmiş Milletler’e (2017: 13) göre dünya üzerinde 2010-2100 yılları arasında 60 yaş ve üzeri bireylerin yaklaşık 3,2 kat, 80 yaş ve üzeri bireylerin ise yaklaşık olarak 5,5 kat artması beklenmektedir. Tufan’ın (2007a: 46) yaptığı analizlere göre 1960-2000 arası dönemde Türkiye’de 80 yaş ve üzeri kuşağın %266 oranında arttığı belirlenmiştir. 85 yaş ve üzeri bireylerin sayısı 2050 yılına doğru genç yaşlı (65-74 yaş aralığı) bireylerin sayısının altı katından fazla olacaktır (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 22). Ayrıca bugün itibariyle Türkiye’de 100 yaşını doldurmuş asırlık kişilerin sayısı 5 bin 567’dir ve yaşlı nüfusunun %0,1’ini oluşturmaktadır (TÜİK, 2020a).

Demografik dönüşüm hususunda değinilen bir diğer konu da doğum oranlarının azalmasıdır. Özellikle kadınların iş dünyasına girmesi ve geleneksel rollerini bırakmaları evliliklerin azalmasına, evlilik yaşının büyümesine ve doğurganlığın azalmasına neden olmuştur (Tufan, 2016a: 128). Türkiye’de doğurganlık hızının 2000 yılında 2,53, 2010 yılında 2,08 ve 2017 yılında da 2,07 olduğu bilinmektedir (TÜİK, 2020d). Bu oranlar içinde Türkiye’de ekonomi ve endüstri alanında gelişmiş, eğitim ve serbest zamanları değerlendirme olanakları daha fazla olan illerde ailelerin daha az çocuk yaptığı görülmektedir (Tufan, 2007a: 44).

Doğurganlık oranının düşüşündeki en önemli nedenlerden biri de sanayileşme sonucu kırdan kente yapılan göçler yani kentleşmedir. İyi bir iş ve daha refah bir hayatın peşinde koşmak aile yapısını değiştirmiştir. Geniş aileler yerini çekirdek ailelere bırakmıştır. Yaşlıların ise çekirdek ailede kendilerine yer bulamamaları onları sosyal ve psikolojik olarak olumsuz etkilenmektedir (Varışlı, 2016: 30).

Çocuk dünyaya getirmek ya da getirmemek insani davranışlardandır. Desteklenerek ya da caydırıcı önlemler olarak dışarıdan yönlendirilebilmektedir. Yaşam süresi de insani davranışların oluşturduğu karmaşık sonuçlar ile ortaya çıkmaktadır. Ancak bu etkilerin tümüne birden hükmetmek mümkün olmadığı için ölüm oranlarının azalması ile ilgili bir şey yapılamamakta ve bununla ilgili de bir istek bulunmamaktadır. Aksine yaşam standartlarının her geçen gün yükseltilmesi için uğraş verilmektedir. Ölüm oranları 1935-40 döneminde binde 19,5 iken 1960’da binde 12,6’ya gerilemiştir (Tufan, 2007a: 37-38). 21. yüzyılda ise bebek ölüm hızı 2010’da binde 12, 2018’de binde 9,3’tür. Kaba ölüm hızı 2010’da 5, 2018’de 5,2 civarındadır (TÜİK, 2020d).

Türkiye’de sağlık hizmetleri kapsamının artmasının yanında eğitim seviyesinin yükselmesi, televizyondaki sağlık programlarının verdiği bilgiler, beslenme ve konut ihtiyaçlarındaki iyileşmeler yaşam süresini artırıcı rol oynamıştır. Ancak sağlıksız şehirleşme ülkemiz için hâlâ bir sorundur ve bu sorun düzeltildiği takdirde yaşam süresinin daha da uzaması beklenmektedir. Yaşam süresi bakımından Türkiye Batı Avrupa standartlarının altındadır (Tufan, 2016a: 132). Türkiye’de nüfusun henüz genç olması ve yaşlılıkla ilgili sorunların aile içinde çözümlenmeye çalışılması Batı’da olduğu gibi yaşlanmanın bir sorun olarak algılanmasını engellemektedir. Ancak hızlı yaşlanma projeksiyonuyla bu durum değişecek ve yaşlılık hizmetlerine ihtiyaç artacaktır (T. C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı [ASPB], 2011: 9).

Bilimsel ilerlemeler ve teknolojik gelişmeler yaşam standartlarının yükselmesini sağlamıştır. Özellikle temel ihtiyaçların karşılanması ve kitlesel ölüm sebeplerinin kontrol altına alınmasıyla nüfus sayısında belirgin bir sıçrama meydana gelmiştir. Öte yandan 1945 sonrası gerçekleşen bebek patlamasında doğan bireylerin ilk temsilcileri bugün 60 yaşın üzerindedir ve diğerleri de yaşlanmaya devam etmektedir. Genç nüfus övgüleri ile dolu bir geçmişe sahip olan ülkemiz de hızlı bir şekilde yaşlanacaktır. Çünkü gençler yetişkinlik döneminin ardından yaşlanmaktadır. Bugün genel nüfus içinde gençlerin oranı hâlâ yüksektir. Ancak bizim için dikkat çekici olan yaşlı topluma geçiş sürecinin yoğun yaşlı nüfuslu Avrupa ülkelerine nazaran hızlı şekilde olacağı gerçeğidir.

1.1. YAŞLANMA

İnsanoğlu embriyo olduğu zamanlarından ölümüne kadar geçen süreçte çeşitli değişim ve dönüşümler yaşamaktadır. Literatür tüm bu ilerlemelerin yaşlanma olarak tanımlanabileceğini söylemektedir. Yani bebeklikten çocukluk dönemine geçtiğimiz zaman da yaşlanma sürecinin içindeyizdir. Her an yaşlanırken genç kalmayı arzulamamız ironik bir durumdur. Bu düşüncenin altında yaşlanmanın hastalık, kısıtlılık ve nihayetinde ölümle ilişkilendirilmesi algısı yatmaktadır. Araştırmanın bu bölümünde yaşlanma tanımları, türleri ve yaşlanmanın nedenleri incelenmiştir.

Yaşam safhaları olarak kabul edilen çocukluk, gençlik, orta yaş ve yaşlılık dönemleri aslında insanların düzenli bir yaşam isteğiyle ilgili olarak tasarlanmaktadır. Bunlar sosyokültürel etkenlere bağlı olarak şekillenmekte, norm ve değerlerle yönlendirilmektedir. Birçok insan aynı zaman ya da mekânda yaşamasına rağmen farklı şekillerde yaşlanmaktadır (Tufan, 2007a: 178). Yaşlanma her birey için hatta aynı

vücuttaki her bir organ için farklı bir süreci içermektedir. Dolayısıyla yaşlanma konusunda genelleme yapmaktan kaçınmak gerekmektedir (Akçay, 2011: 19). Yaşlılık ve yaşlanma kavramları göreceli olduğu için tanımlarını yapmak da güçleşmektedir (Görgün-Baran vd., 2005: 27). Bireysel anlamları ile bilimsel anlamları farklılık göstermektedir (Tufan, 2014: 9).

1.1.1. Yaşlanma Türleri

Yaşlanma birincil, ikincil ve üçüncül yaşlanma olarak da incelenmektedir. Birincil yaşlanma yani normal yaşlanma, yaşamın erken dönemlerinde başlayıp devam eden, tüm organ ve sistemlerde genel olarak görülen yaşlanmadır. İkincil yaşlanma, hastalıklar, kötü alışkanlıklar sonucu meydana gelen yıpranmadır yani bir yaşam döneminin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Üçüncül yaşlanma ise yaşamın sonu olduğunu en açık ve hızlı şekilde gösteren değişimlerdir. Fiziksel ve bilişsel kayıplarla kendini belli etmektedir (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 17).

Biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel bir fenomen olarak yaşlanma (Tufan, 2016a: 128) anne karnından ölüme kadar devam eden bir süreçtir (Görgün-Baran, 2016a: 77). Yaşlanma doğaldır ve kaçınılmaz şekilde (Kalınkara, 2014: 8) çok boyutlu olarak gerçekleşmektedir (Karadeniz ve Öztepe, 2013: 81). Dolayısıyla yaşlanmanın biyolojik, psikolojik ve sosyal alanlarla birlikte ele alınması gerekmektedir (Akçay, 2011: 13-14). Yaşlanmanın tüm boyutları her insan için farklı bir sürece işaret etmektedir (Kalınkara, 2014: 9).

Kronolojik Yaşlanma, bireyin doğumundan içinde bulunduğu zamana kadar geçen süreyi anlatan bir kavramdır. Arada geçen zamandaki yaşlanma sürecine işaret etmektedir (Akçay, 2011: 13). Kronolojik yaşlanma primer ve sekonder olarak irdelenmektedir. Primer yaşlanma kronolojik olarak ilerleyen yaş ile meydana gelen sabit hızlı biyokimyasal değişimlerdir. Kırışıklıklar, beyazlıklar, hücrelerdeki kayıplar örnek olmaktadır. Sekonder yaşlanma ise duygusal çöküntüler, hastalıklar, yaşam bilançosu, yetersizlikler vb. aksamalar sonucu primer yaşlanmanın hızlanmasıdır (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 18-19).

Kronolojik yaş, yaşlılığı anlatma açısından en zayıf olandır (Tufan, 2014: 12). Çünkü aynı kohort içinde yetenekleri ve kaynakları farklı olan pek çok insan bulunmaktadır (Arber & Ginn, 1991: 2). Daha çok sosyokültürel bileşenlerle anlam kazanmaktadır (Görgün-Baran vd., 2005: 28). Toplum kronolojik olarak belirli bir yaşı

aşmış insanların sosyal ve ekonomik olarak belli bir seviyeye gelmiş olmalarını beklemektedir (Tufan, 2014: 13).

“Emeklilik, sigorta, planlama konularında yaşlılığı belirlemede istatistikî yöntemler kullanılır. Demografik çalışmalarda ve analizlerde, sosyal politikada istatistikî bilgiler gerekli olmakla birlikte, tek tek yaşlının durumunu açıklamada yetersiz kalmaktadır.” (Emiroğlu, 1995: 17).

Bireyin kronolojik yaşı tek başına genel sağlığı, fiziksel, ruhsal ve zihinsel kapasiteyi açıklamada yetersiz kalmaktadır (Kalınkara, 2014: 8). Kronolojik yaş önemli yaşam olaylarını (emeklilik, dulluk vb.) ya da işlevsel yaş belirtmek için kullanılmaktadır (Arber & Ginn, 1991: 2).

Biyolojik Yaşlanma, zamanla vücudun anatomi ve fizyolojisinde meydana gelen değişimleri anlatmaktadır (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 19). Yaşlanmanın belirli bir başlangıç noktası bulunmamaktadır. Genel olarak 65 yaş kabul edilse de bu rakamın kesin bir fizyolojik karşılığı yoktur. Yaşlılığın, organ sistemlerinin çoğunda adölesan döneminden sonra belirsiz bir zamanda ortaya çıktığı düşünölmektedir. “Yaşlanma ile organ sistemlerinde meydana gelen değişiklikler, genellikle normal koşullar altında vücut fonksiyonlarını etkiler nitelikte olmayıp, daha çok sistemlerin yedek kapasitelerini azaltır.” (Kalınkara, 2014: 104).

Yaşlanma sürecinde biyolojik değişimler dıştan ve içten gerçekleşmektedir. Hücrelerdeki farklılaşmaları göremediğimiz için daha çok dış görünüşümüzdeki değişimler göze çarpmaktadır. Bu değişimler ise henüz geri dönüşü olmayan bir bilanço karşımıza çıkarmaktadır (Tufan, 2016a: 6). İçten organ fonksiyonlarında azalma, doku yıpranmaları ve tahribat artışı, dışardan fark edilebilen deri buruşması, saç ağarması değişimlerini içermektedir. Hücre sayısının azalması ve işlevinin değişmesi organlardaki gerilemelerin ana nedenidir. Ayrıca hareket ve motor becerilerde de kayıplar yaşanmaktadır. İskelet ve kas sistemlerinde zayıflamalar meydana gelmektedir (Kalınkara, 2014: 8-9).

Psikolojik Yaşlanma, kronolojik ve biyolojik yaşlanmaya bireyin verdiği ruhsal tepkileri içermektedir. “İnsanın hissettiği yaşta olması” psikolojik yaşlanma ile ilgilidir (Akçay, 2011: 13). İlerleyen yaşla birlikte deneyimlerin artması, davranış değişikliklerine neden olmaktadır. Zekâ, duygu, hafıza gibi bilişsel kabiliyetlerde zayıflama, geçmişe özlem duyarken içinde bulunduğu zaman ve gelecek için

umutsuzluk ve güvensizlik hissetme şeklinde ortaya çıkabilmektedir (Kalınkara, 2014: 9). Psikolojik yaşlanma ilerleyen kronolojik yaş ile birlikte bireyde meydana gelen algılama, öğrenme, problem çözme yetenekleri ile bellek gücü ve kişilik gelişimlerdeki değişimleri kapsamaktadır (Görgün-Baran vd., 2005: 28).

Toplumsal Yaşlanma, içinde yaşadığı toplumun değer yargılarının bireyin biyolojik ve psikolojik yaşını etkilemesidir (Akçay, 2011: 13). “Toplumsal olarak yaşlanma, yaşama yaşayarak yıllar katmak, öğrenmek, kültürleşmek, kültürlenmek ve deneyim sahibi olmaktır.” (Görün-Baran, 2016a: 77). Toplumsal yaşamda bireylerin meslek ve sosyal işlerindeki güç kayıpları, kabiliyetlerinin azalması, bireyin sosyal grubuna uyumunda sorunlar yaşamasıdır (Kalınkara, 2014: 9). Daha çok statü ve rol kayıplarına bağlı olarak değerlendirilen toplumsal yaşlanma bireyin kendisinin ve çevresinin onu yaşlı olarak değerlendirmesi ile anlam kazanmaktadır (Görgün-Baran vd., 2005: 28). Toplumun belirli bir yaş içinde bulunan kişilerden beklentileri ve onlara verdiği değerle ilgilidir (Kurnaz, 2016: 389). Yaşlı bireylerin aldıkları hizmetlerin toplumun geri kalanı için bir yük değil, insan olmaktan doğan hakları olduğu konusunun toplumsal olarak açığa kavuşturulması gerekmektedir (Older People’s Steering Group, 2004: 45).

1.1.2. Yaşlanmanın Toplumsallaşması

Yaşlanmanın bireysel ve toplumsal sonuçları bulunmaktadır. Bireysel sonuçlar daha çok tek tek yaşlı bireyler ile ilgili iken, toplumsal sonuçları artan yaşlı oranları ve toplumun bu konuya verdiği tepkilerle ilgilidir (Tuna ve Tenlik, 2016: 5). Bireyin yaşlanma sürecinde ortaya çıkan her türlü görünüm içinde bulunduğu toplumun aile, ekonomi, siyaset, kültür vb. özellikleri ile ilgilidir. Toplum üyelerinin algıları ve anlamlandırmaları da bu niteliklerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal rol ve statülerin, sosyal ilişkilerin yaşlanma ile sürekli etkileşim halinde olması ve bu süreçte sahip olduğu görünümler bireysel yaşlanmanın sosyal içeriği ile ilgilidir (Nazlı, 2016: 2). Nüfusun yaşlanması sağlık, sosyal güvenlik, eğitim, aile, serbest zaman aktiviteleri, iş olanakları gibi toplum yaşamındaki pek çok alanı etkilemektedir (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 15). Toplumun yaşlanması daha çok nüfus kaymaları, ekonomik, sosyal ve siyasal değişimleri anlatmaktadır. Bireysel kararların ötesinde içinde bulunduğumuz toplumun belirlediği yaşlanma süreci ile ilgili kararlara bireyler tam olarak müdahale edememektedir (Tufan, 2016a: 6-7). “Sosyal içeriğe sahip görünümleri her toplumda kendine özgü olarak varlığını sürdürmektedir.” (Nazlı, 2016: 5).

Bilim ve teknolojideki ilerlemeler, göç ve kentleşme, yükselen eğitimle doğumların azalması, aile sistemindeki farklılaşmalar toplumsal yaşlanmayı artırmaktadır (Akçay, 2011: 21). Yaşlı nüfus artış hızının genel nüfus artış hızının iki katı olduğu bilinmektedir (Tuna ve Tenlik, 2016: 4). Bir toplumda 65 yaş ve üzeri bireylerin oranı %4'ün altında ise genç toplum, %4-7 arasında ise olgun toplum, %7-10 arasında yaşlı toplum ve %10'un üzerinde ise çok yaşlı toplum olarak kabul edilmektedir (Kalınkara, 2014: 110). Yaşlı nüfusun fazla olduğu başlıca ülkeler (Japonya dışında) Avrupa ülkeleridir. Dünya genelinde yaşlı nüfus oranı 1950'lerde %5,1 iken bu oranın 2020'lerde %8,8'e çıkması beklenmektedir. Yani 2020'li ve 2030'lu yıllarda artık yaşlı nüfuslu bir dünya bizleri beklemektedir (Tuna ve Tenlik, 2016: 14-19). Dünya nüfusunun %20'sinin yaşadığı gelişmiş ülkelerin nüfuslarının %11'i 65 yaş ve üzeri bireylerden oluşmaktadır. Bu oran tüm dünyadaki yaşlı bireylerin yaklaşık %40'ına karşılık gelmektedir. Geriye kalan (%60) bireyler ise gelişmekte olan ülkelerde yaşamalarına rağmen bu ülkelerin nüfuslarındaki oranı sadece %5'tir (Weeks, 2008: 334-335).

Yaşlı nüfusunun hızlı artışının temel nedeni doğum ve ölüm oranlarındaki hızlı düşüştür. Doğum oranlarındaki hızlı düşüş nüfusun yeniden üretilmesi açısından risklidir (Tuna ve Tenlik, 2016: 19). Toplam doğurganlık oranınının 2025 yılı ile birlikte 120'den fazla ülkede nüfusun yeniden üretimini sağlayacak olan en uygun seviyenin altına ineceği tahmin edilmektedir (McMurray, 2007; akt. Seedsman, 2017: 212).

Nüfus yaşlanmasının gerçekleştiği tüm toplumlarda “yaşlıların sayısı, oranı ve ileri yaştaki insan sayısı” artmaktadır. Yaşlıların gençlere göre büyük bir hızla artması dramatik bir gelişme olarak sayılmaktadır (Tufan, 2003: 40). Gelişmekte olan ülkelerde yaşlanmanın hızlı artışı risk faktörü iken gelişmiş ülkelerde bir başka dinamik söz konusudur: İleri yaşlılık. Bu olgu normal yaşlanma evresinden farklı özelliklere sahiptir. İlerleyen dönemlerde diğer ülkeler de bu olgu ile karşı karşıya kalacaklardır (Tuna ve Tenlik, 2016: 17-18). 2017 yılı itibariyle 137 milyon olan 80 yaş ve üzeri nüfusun 2050'de 425 milyona çıkacağı tahmin edilmektedir (UN, 2017: 12).

Toplumsal yaşlanma endüstri ülkeleri ile bağdaştırılsa da 21. yüzyılda Türkiye'nin de en büyük problemi olacaktır (Tufan, 2007a: 14). Türkiye nüfusu son 25 yıldaki yaşlanma hızı en üst düzeye ulaşmış ve dünyanın en hızlı yaşlanan ikinci ülkesi olma konumuna yükselmiştir (Arun, 2014: 3). Nüfus artırıcı politikalar 1927'den 1960'lı yıllara kadar sürdürülmüştür. Bu dönemde bir nüfus patlaması gerçekleşmiş ve

nüfus 13,6 milyondan 31,4 milyona ulaşmıştır. Ancak hızlı nüfus artışını kaldıracak ekonomik güç bulunmadığından iktisadi, sosyal, tıbbi ve hukuki sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu nüfus etkilerinden dolayı nüfus azaltıcı politikalar izlenmeye başlanmıştır. Bu politikalarla nüfus artışı önlenememişse de önemli ölçüde dizginlenebilmiştir. “Türkiye’nin nüfus yapısı 30’lu yıllardan beri sürekli yaşlılar lehine değişmektedir. 60’lı yıllara kadar uygulanan nüfus arttırıcı politikalar sayesinde doğum oranlarının yüksek kalması sağlanabilmiştir” (Tufan, 2007a: 37). Bu bağlamda 20. yüzyılın ilk yarısında başlayan Türkiye’nin demografik dönüşümünün 2050’de tamamlanacağı tahmin edilmektedir (Özbay, 2013: 106).

Bir ülkenin genç ya da yaşlı nüfusa sahip olup olmadığı ortanca yaş istatistikleri ile de anlaşılabilir (Varışlı, 2016: 30). Türkiye’de ortanca yaş 1935 yılında 21,2, 1960 yılında 20,3, 1970’te 19, 2000’de 24,8, 2010 yılında 29,2 ve 2019 yılında 32,4 olarak hesaplanmıştır (TÜİK, 2020d). Ülkemizde ortanca yaş henüz ileri bir yaş seviyesinde değildir. Ancak her geçen yıl büyüdüğü görülmektedir.

Türkiye’de nüfus artış hızı 1986’dan bu yana sürekli azalmasına karşın nüfus artmaktadır. “Bu durum genel nüfusun artma eğilimindeki azalmalara karşın yaşlı nüfusun payının yükselmesini ifade etmektedir.” (Gürsoy-Çuhadar ve Lordoğlu, 2016: 69). Arun, Türkiye’nin yaşlanma sürecinin doğurganlığın düşmesi, ölüm oranlarının düşmesi ve farklılaşan göç süreçleri ile gerçekleşeceğini öne sürmektedir (2014: 4).

Yaşamın uzaması önemli bir insanlık başarısı olmasının yanında ciddi problemleri de beraberinde getirmektedir. Demografik yaşlanma nasıl yaşadığımız, kaynakları nasıl kullandığımız ve cinsiyetlere göre paylaştığımızı etkileyecektir (Duben, 2018: 68). Yaşlanan nüfusun her ülke için farklı etkileri vardır. Almanya ve İtalya yoğun yaşlı nüfusları az sayıda çocuk sahibi olurlarken, yine Avrupa’daki Fransa ve İngiltere görece genç nüfusa sahiptir. Çin, Hindistan, Moğolistan gibi yoğun nüfuslu ülkeler hızla yaşlanırken, Japonya ve Tayvan yoğun yaşlı nüfusa sahip olmalarına rağmen dünya pazarındaki yerini korumaktadır. ABD ise doğum ve göç oranlarının yüksek olması sayesinde nüfus yaşlanmasını ertelemiş görünmektedir. Yani her toplum yaşlanma konusunu kendi iç dinamikleri ile değerlendirmeli ve tartışmalıdır. Bu durum ekonomik ve toplumsal ilerleme ve gelecek nesillerin refahı için önemlidir (Henslin, 2012).

Dünya üzerinde 65 yaş ve üzeri nüfusun %62'sinin (313 milyon) gelişmekte olan ülkelerde bulunduğu görülmektedir (Kinsella & He, 2009: 2). Az gelişmiş ülkelerin bazıları Batı ülkelerinin sahip olduğu sosyal destek ve kaynakların dağılımı konularında ekonomik refaha ulaşmadan yaşlanacaktır. Diğer bir ifadeyle “zengin olmadan yaşlanacaklardır.” (Powell, 2014: 138). Bu durum hazırlıksız bir yaşlanma ile karşı karşıya kalma anlamına gelmektedir (Şentürk, 2018: 31).

Türkiye’de yaşlı bağımlılık oranı Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında çok yüksek değilmiş gibi görünse de ülkemizdeki işsizlik oranları ve 40-45 yaşlarında emekli olan bireylerin varlığı düşünüldüğünde yaşlılık yükünün görünenden fazla olduğu anlaşılacaktır. Türkiye’nin yaşlılık yükü Avrupa’nın en yaşlı ülkesi olan Almanya’dan daha ağırdır (Tufan, 2007a: 25). Hızlı nüfus yaşlanması ve yaşlı bağımlılık oranlarının artması gelecek yarım yüzyılda devletler ve ekonomiler üzerinde büyük meydan okumalarına sahne olacaktır (Putney vd., 2005: 91). Ülkemizde nüfus artış hızının 2025 yılında %0,86’ya 2050 yılında ise %0,3’e düşeceği ve bu noktada sabitleneceği ön görülmektedir. Böylece nüfusun azalma süreci başlayarak Türkiye Batı ülkeleri benzeri bir yaşlılık krizine sürüklenecektir. İş gücünün 2030 yılında %26,8’e yükselmesi beklenmektedir (Gürsoy-Çuhadar ve Lordoğlu, 2016: 76). Bu durum Türkiye ekonomisi için demografik fırsat penceresi açacaktır (Özbay, 2013: 106). Söz konusu betimleme nüfus yapısının geçici bir süre ekonomik kalkınma ve refah düzeyinin yükselişi için elverişli olduğu anlamına gelmektedir (Özdemir, 2019: 9).

Nüfus yaşlanması tüm dünyayı etkisi altına alsa da her ülke bu değişimi farklı şekilde yaşayacaktır. Her bir birey için olduğu gibi her bir ülke için de yaşlanmanın farklı sonuçları olacaktır. Ülkelerin demografik projeksiyonları göz önüne alarak gerekli adımları atması gerekmektedir.

1.1.3 Yaşlanma Politikaları

Nüfustaki yaşlı sayısı ile ilgili bilanço, refahlarını korumak ve arttırmak isteyen ülkeleri harekete geçirmektedir. Bu bağlamda ulusal ve uluslararası düzeyde araştırmalar ve planlamalar gerçekleştirilmektedir.

Dünya nüfusu içinde 65 yaş ve üzeri nüfusun son yüzyılda üç kat artması ve bu artışın devamının olacağına anlaşılmasıyla yaşlılık sosyal bir sorun olarak görülmeye başlanmıştır (Tufan, 2003: 22). Bu gelişme ile birlikte yaşlılık ve yaşlanma konularını işleyen çalışmalar, yeni sosyal teoriler ortaya çıkarmıştır. Ayrıca yaşlılık, sosyal devletin gündemine girerek politikalarda da kendine yer edinmiştir (Tuna ve Tenlik,

2016: 8). Yaşlı bireylerin aile dışına itilmesi ile yaşlanma devletin sorunu haline gelmiştir (ASPB, 2011: 24).

Gençliğin ve zindeliğin vurgulandığı toplumlarda yaşlı bireyler görmezden gelinmektedir. Dolayısıyla yaşlıların saygın ve otoriter bir konumda olmaları söz konusu değildir. Ancak ilginç şekilde yaşlı bireylerin sayısı gittikçe arttığı için siyasal güçleri de artmaktadır (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 35).

Aktif yaşlanma, kuşaklar arası ilişkiler, yaşlılara götürülecek hizmetler gibi pek çok konunun görüşüldüğü Viyana 1. Yaşlılık Asamblesi 1982’de gerçekleştirilmiş, tavsiye niteliğinde kararlar alınmış ve Viyana Uluslararası Yaşlılık Eylem Planı hazırlanmıştır. Aynı konulu toplantı 2002 yılında Madrid’de de tekrarlanarak çeşitli kararlar alınmıştır. Birçok ülke bu planı Eylem Planı olarak kabul etmiştir (Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı Hayat Boyu Öğrenme Programı, 2012: 7).

Dünya Sağlık Örgütü aktif ve üretken yaşlılık döneminin önemini vurgulayarak 1999 yılını Uluslararası Yaşlılar Yılı olarak kabul etmiştir (Kutsal, 2005: 5). Viyana’da yapılan ilk Dünya Yaşlılık Asamblesi’nde yaşlanma süreci özellikleri ve sorunları ele alınmıştır. Bağımsızlık, katılım, bakım, kendini gerçekleştirme, itibar başlıkları altında sıralanan ilkeler, tüm dünyada yaşlanma konusunda düşünce ve planlama sürecine yol göstermiştir (Kalınkara, 2014: 188). Asamble’de ele alınan konular özellikle iki grupta toplanmaktadır. Ekonomik konularda değişen nüfus yapısı ile ekonomin örtüştürülmesi görüşülmüştür. Yaşlılıkla ilgili insani konularda ise özellikle bakıma muhtaçlık, sağlık, eğitim, barınma vs. ele alınmıştır (Emiroğlu, 1995: 35). Yaşlıların kendinden var olan saygılarının ve özgürlüklerinin korunması amacıyla 2014 yılında Şikago Deklarasyonu yayımlanmıştır. Bireylerin yaşlarından ve yaş kaynaklı ortaya çıkan her türlü durumlarından ötürü ayrımcılığa uğramalarının engellenmesi de deklarasyonun ana temalarından olmuştur.

Türkiye’de nüfus gittikçe yaşlanmasına rağmen 65+ bireylere yönelik politikalar henüz yeterince kapsamlı değildir. Bu durumla ilgili en önemli sebep aile ve akrabaların bir gelenek olarak yaşlıların bakım ve ihtiyaçlarını karşılamasıdır (Danış, 2016: 24). Bununla birlikte yaşlanma konusunda politik anlamda bir hareketliliğin olduğu da açıktır. Yaşlıların durumu ve yaşlanma ile ilgili ulusal bir eylem planı hazırlanmış ve 2007 tarihinde yayımlanmıştır. Ayrıca onuncu (2014) ve on birinci (2018) kalkınma

planları kapsamında yaşlanma üzerine özel bir komisyon toplanarak önemli kararlar alınmış ve hedefler belirlenmiştir.

Yaşlıların korunması ve sosyal güvenliğin herkes için bir hak olduğu fikri 1982 Anayasası'nda belirtilmiştir. Yaşlıların maddi risklere karşı korunmaları, aylık gelir ve sağlık yardımları ve bakım vericiler için çeşitli yardımların sağlanması ön görülmüştür. Ayrıca sosyal güvenlik ağının yetersiz olduğu durumlara karşılık bireysel emeklilik sistemi devreye sokulmuştur (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 209).

Bugün de yaşlılarla ilgili hizmetler Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesindeki Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü başta olmak üzere, diğer bakanlıklar, belediyeler ve STK'lar bünyesinde gerçekleştirilmektedir.

Ülkemizde 1992'de düzenlenen 1. Ulusal Sağlık Kongresinde yaşlılık 65 yaş ile başlayan, fiziksel ve zihinsel gerilemelerin bulunduğu bir dönem olarak tanımlanmıştır (Özhan-Elbaş ve Arpacı, 2004: 121). Devam eden yıllarda da benzeri kongreler yapılagelmiştir. Örneğin Uluslararası Sosyal ve Uygulamalı Gerontoloji Sempozyumu bu faaliyetlerden biridir. Burada yerli ve yabancı pek çok araştırmacı yaşlanmayı farklı boyutları ile ele alarak fikir alışverişlerinde bulunmaktadır. Ayrıca yerel yönetimler ve bakanlık düzeyinde de yaşlanma hizmetleri ve entegrasyonunu içeren toplantılar düzenlenmektedir.

Yaşlanma konusunda deneyimli ülkelerden daha az olsa da yaşlılık ve yaşlanma üzerine çalışmaların sayısı ve siyasetçilerin dikkati artmaktadır. Konu ile ilgili olarak son zamanlardaki en önemli çalışma Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı himayesinde 20-22 Şubat 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilen I. Yaşlılık Şurası'dır. Birçok ülke temsilcisinin, Türk politikacılarının ve araştırmacılarının katıldığı ve yaşlılık ve yaşlanma konularındaki problemlerin tartışıldığı Şura önemli, dikkat çekici ve sevindirici bir adım olmuştur. Ayrıca bu çalışma ile 2019 yılının "Yaşlılar Yılı" ilan edilmesi gündeme gelmiştir.

1.1.4. Yerde Yaşlanma

Barınma temel ihtiyaçlardan olmasının yanında insanların sosyal, psikolojik ve kültürel dünyalarını derinden etkilemektedir. Özellikle uzun süreli ikametlerde bireyler için evleri adeta vücutlarının bir uzvu haline gelmektedir. Dolayısıyla ondan ayrılış kolay olmamaktadır. Yerde yaşlanma diğerleri ile ilişkiler, bakım, destek, yaşam

standartlarının niteliği gibi pek çok konu ile birlikte tartışılma gücünü içinde barındırmaktadır.

“Yerinde yaşlanma; yaşı, geliri ve yeteneği ne olursa olsun bireyin kendi evinde ve toplumda güvenli, bağımsız ve rahat biçimde yaşamını sürdürebilme yeteneğidir.” (Kalınkara ve Arpacı, 2013: 56). Bireyin evinde aşına olduğu topluluk ve çevrede yaşamasını ifade etmektedir (Sivam & Karuppanan, 2008: 4). Herkes için farklı anlamlar taşıyan ev genel olarak “alışılan, rahat edilen, güven duyulan, zaman geçtikçe daha çok bağlanılan bir mekândır.” Bireyin değer ve düşüncelerini yansıttığı için bir anlamda ev onun dünyasıdır (Koşar, 1996: 95-96). Ev, bireyi hem çevresine hem de geçmişe bağlamaktadır (Mestheneos, 2011: 20). Yerinde yaşlanma bireylerin kendi aileleri, komşuları ve arkadaşlarına yakın şekilde yaşamalarını sağlayarak onların sosyal izolasyona uğramalarını engellemektedir. Yaşlıların yaşam kaliteleri yükselmekte, bireysel kontrol ve saygınlıkları korunmaktadır (Kalınkara ve Arpacı, 2016: 401). İnsanların birçoğu mümkün olduğu kadar uzun süre kendi evlerinde yaşamak istemektedir (American Association of Retired Persons [AARP], 2000: 25). Bu arzu yaş ilerledikçe dramatik olarak artmaktadır (Battisto, 2004: 169).

Yaşlıların çocukları ile oturmak istemedikleri görülmektedir. Bunun en önemli nedenleri kendi kendine yetebildiği düşüncesi, rahat edemeyeceği endişesi ve özellikle kırsaldaki yaşlılar için alıştıkları yeri terk etmeme isteği olarak sıralanmaktadır (ASPB, 2011: 173). Farklı bir çevrede yaşam her ne kadar heyecan verici olsa da stres yapıcı özelliği bulunmaktadır. Bilhassa ilerleyen yaş ile güven duygusunun azaldığı düşünülürse yaşlıların uzun zamandır yaşadığı ve alıştığı çevreden uzaklaşması güvensizlikle bağlantılı olarak daha fazla stres getirecektir (Kalınkara ve Kapıkıran, 2017: 62). Yaşlı birey evinde kimliğini koruduğunu ve güvenliğini sağladığını düşünmektedir (Şentürk, 2018: 241).

Yerinde yaşlanma esas olarak bireysel bağımsızlık ve bu bağımsızlığı artıran aile/toplum ile kurulan destek ağları meselesini içermektedir. Kişi böylece bir düzeyde yardımcı yaşama veya huzurevine geçme riskini azaltmaktadır (Tang & Lee, 2011: 445).

Medeni durumdaki cinsiyet farklılıkları yaşlı yetişkinlerin ikamet durumlarını şekillendirmektedir (Carr & Bodnar-Deren, 2009: 709). Kadınların ileri yaşlarda tek başına yaşama olasılıkları daha fazla olmasına rağmen kendi bağımsızlıklarını koruyamamaktadır. İkamet alanlarının kötü olması onları diğerlerinin yardımına daha

muhtaç hale getirmektedir. Nitekim bakım evlerinde yaşayanların çoğu kadınlardır (Tufan, 2003: 52).

İnsanlar yaşamlarının sonuna kadar buldukları durumu ve konumu korumak istemektedir. Ancak cinsiyet, medeni durum, bakıma muhtaçlık, ekonomik yoksunluk gibi sebeplerden dolayı bu her zaman mümkün olmamaktadır.

Evin anlamının her insan için aynı olmadığını unutmamakta fayda vardır. Bilhassa yalnız yaşayan yaşlı bireyler için ev her zaman huzur verici olmamaktadır. (Kalınkara ve Kapıkıran, 2017: 55). Yalnızlığın yanı sıra bireylerin sağlık durumu, ilişkide olduğu diğerlerinin kendisine uzak olması, komşuları ile yakın bağlar kuramaması, evin fiziksel durumunun kötü olması, muhitin yaşlının yaşam durumuna uygun olmaması, evin yaşlı için önemli olan hizmetlerin uzağında kalması, eve dair kötü anılar, bireyin kaybettiği yakınlarının hatıralarını barındırması gibi birçok sebep evde olmayı yani yerinde yaşlanmayı imkânsız hale getirebilmektedir.

1.2. YAŞLI VE YAŞLILIK

İleri yetişkinlik döneminde birey fiziksel olarak görünümü, biyolojik olarak sağlığı, sosyal olarak da toplumun kendisi ile ilgili ihtiyarlık damgalarıyla başa çıkmak zorunda kalmaktadır. Bu bölümde yaşlının durumu ve yaşlılık ile ilgili çeşitli tanımlamalara yer verilmiştir.

Akçay'a göre yaşlanma yaşamın sonuna doğru ilerlemektir. Yaşlılık ise yaşamın son dönemini anlatan bir kavramdır (2011: 11). Yaşlılık kavramı büyük ölçüde toplum tarafından inşa edilmiş bir olgu olduğu için her zaman farklı anlamlar içerebilir (İçli, 2016: 41). Örneğin, Seneca akranı olan bir köleyi yaşlı olarak tanımlamıştır. Kendisini ise sahip olduğu imkânlar ve konumundan dolayı bu kategoride saymamıştır. Cicero kuşaklararası iletişimin önemine parmak basarak: "İhtiyarlıkta, etrafınızı saran gençliğin, sizden bir şeyler öğrenmek istemesinden daha hoş bir şey olabilir mi?" demiştir (Tufan, 2016a: 98-99).

Antik dönemde 60 yaşına ulaşabilen bireylerin oranı %1'dir. Romalı bir askerın ortalama ömrü 22 yıldır. Dünyanın hiçbir yerinde 2000'lerin başına kadar uzun bir ömür için gereken koşullar sağlanamamıştır. Uzun yaşama şansına sahip olanlar ise krallar, devlet adamları, yüksek rütbeli askerlerdir (Kutsal, 2005: 2). Yaşlanma insanoğlunun tanımadığı özel bir olgu olmuştur. Çünkü hayat kısa ve yaşlılık birkaç kişi için geçerli olan bir durumdur. Buna rağmen yaşlılığın özlem duyulan bir yanı olmamıştır. Çünkü

yaşlılık hastalık, bağımlılık ve acizliğin habercisi olmuştur (Tufan, 2016a: 117). Hastalık ve engeller evrensel değildir. Ancak yaş ile birlikte arttığı bilinmektedir (Kalinkara vd., 2016: 515-516). İnsanlar en sağlıklı şekilde yaşamını devam ettirmek ve mevcut yeteneklerini korumak için gençleşmenin sırlarını, edebi bir ifadeyle “gençlik çeşmesini” arayıp durmuştur (Lehr, 1994: 11).

Yaşlılık dönemi dinlerin de ilgi alanına girmektedir. Dinde yer alan emir ve yasaklar yaşlı bireylerin toplum yaşamını doğrudan etkilemektedir. Dini geleneklerde yaşlılık “acz ve çaresizliği” ve “saygınlık ve olgunluğu” çağrıştırmaktadır (Şentürk, 2018: 61-63). Kuran’ı Kerim: “Rabbin (...) anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara “öf!” bile deme, onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle” (Ku’an-ı Kerim Meali, 2010, el-İsrâ, 17/23) emrini vermektedir. Başka bir ayette de “Allah’a ibadet edin ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya (...) iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez” emri verilmektedir (Kur’an-ı Kerim Meali, 2010, en-Nisâ, 4/36). Tevrat kimi hükümlerinde yargıçlar ve yaşlıları aynı konumda zikretmektedir (Yaman, 2016: 346). Hristiyanlığın Katolik Kilisesi lideri olan Papa Franciscus 1936 doğumludur ve 2013 yılında yani 77 yaşında iken bu göreve getirilmiştir.

İnsanların kaç yaşından sonra yaşlı olarak kabul edileceği konusu tartışmalıdır (Danış, 2016: 5). Dante yaşlılığın başlangıcını 50 olarak kabul ederken bugün “orta yaş” olarak kabul edilmektedir. Mizah yazarı olan Ephraim Kishon “*Geride bıraktığım yıllara bakınca değil, geriye kalan yıllara bakınca kendimi yaşlı hissediyorum*” demiştir (Tufan, 2016a: 98-132). Yaşlılığın başlangıcı konusundaki en baskın yaklaşım ekonomik etkilerinden dolayı emeklilik yaşının sınır olarak kabul edilmesidir. Ancak ülkeden ülkeye değişmekte (Danış, 2016: 5) ve toplumsal şartlardan etkilenmektedir. Örneğin 50 yaşında Bangladeşli bir kişi “öbür dünyayı” planlarken, bir İsveçli yaşayacağı 26 yılın hesaplarını yapmaktadır (Tufan, 2016a: 132). 2012’de yayınlanan rapora göre yaşlılığın başlangıç yaşı algısı Avrupa Birliği ülkelerinde 64 iken Türkiye’de yaşlılığın başlangıç yaşının 58 olarak algılandığı görülmektedir (Eurobarometer, 2012: 169). Yine Türkiye’de yapılan Yaşlılık Tahayyülleri ve Pratikleri Araştırması verilerinde de yaşlılığın başlama yaşının 64 olarak algılandığı ve birinin artık genç olarak tarif edilemeyeceği yaşın ise 52 olarak algılandığı görülmüştür (Yaşama Dair Vakfı [YADA Vakfı], 2019: 91). Birleşmiş Milletler, Dünya Sağlık

Örgütü gibi uluslararası bazı kuruluşlar yaşlılığın başlangıcı olarak 60 yaşı kabul etmektedir.

Yaşlılığın başlama yaşı genel olarak sosyal güvenlikle ilişkilendirilmektedir. Nitekim “sosyal güvenlik uygulamalarının başlangıç yaşı 65 olarak belirlendiği için genellikle yaşlılık bu yaşla başlamaktadır” (Görgün-Baran, 2016b: 107). Bu kabul Bismarc’ın sosyal güvenlik sistemi ile birlikte kullanılagelmiştir. Ancak “genel sağlık, fiziksel ya da psikolojik durum, zihinsel yetenekler ve inşa kabiliyeti ile ilgili bilgi vermemektedir.” (Onur, 2004: 285). Bununla birlikte Camkurt’a göre bazı yaşlanma özelliklerinin belirginleşmesi açısından 65 yaş yeni bir dönemin başlangıcını ifade etmektedir (2014: 76).

Yirminci yüzyılın getirdiği bu tanımlamanın (Tufan, 2016a: 104) ülkemiz için farklı bir seyri bulunmaktadır. Türkiye’de bireylerin erken yaşta emekli olmaları onların daha erken yaşta “yaşlı” nitelmesiyle karşılaşmalarına neden olmaktadır (Çayır, 2012: 5). Avrupa’nın en genç yaşlıları bizim ülkemizde bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye “en genç yaşta ölen, ama en uzun yaşlılığa sahip” insanların ülkesidir (Tufan, 2003: 48).

Gerontoloji uzmanları yaşlılığı kronolojik yaş temelinde üçe ayırmıştır. İlki “genç yaşlı” olarak tanımlanan 65-74 yaş aralığıdır. Bu aralıkta kadın ve erkek oranı birbirine yakındır ve henüz aktif durumdadırlar. Kronik hastalıklar çıkmaya başlamışsa da kişi orta yaştaki faaliyetlerini sürdürmeye devam etmekte ve yeni sosyal ilişkiler geliştirebilmektedir. İkinci evreyi 75-84 yaş arasındaki “yaşlı yaşlı” ya da “orta yaşlı” olarak bilinen grup oluşturmaktadır. Bu dönemde erkeklerin sayısı hızla azalmaktadır. Fiziksel gerilemelerin hızla arttığı, bilişsel gerilemelerin de görülmeye başlandığı dönemdir. Başkalarına duyulan ihtiyacın arttığı ve yaşlanmanın birey ve çevresi tarafından hissedildiği görülmektedir. Eş ve akranların kaybı yaşanmakta ve sosyal ilişkiler bozulabilmektedir. Bakım problemleri ortaya çıkabilmektedir ve bu evrenin sonuna doğru bir kuruma yerleşme olasılığı artmaktadır. Üçüncü evre ise 85 yaş ve üzerini oluşturan “en yaşlı yaşlı”, “ileri yaşlı” ya da “kırılgan yaşlı” olarak tanımlı kişilerden meydana gelmektedir. Bu grubun nüfus içindeki sayıları düşüktür. Grup içinde de kadınların sayısı çok daha fazladır. Bu dönemde düzenli ve sürekli bakım ihtiyacı artar ve bilişsel bozukluklar iyice belirginleşir. Fiziksel kayıplar öz bakımın yerine getirilmesini zorlaştırmakta ev kazaları ve düşmeler kalça kırıklarına yol açabilmekte dolayısıyla yatağa bağımlı hale gelme olasılıkları artmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken yaşlılığın aynı zamanda bireysel bir olgu olduğudur. Örneğin

bir yaşı 85 yaşında aktifken bir diğeri 65 yaşında yatağa bağımlı halde yaşayabilmektedir (Erber, 2013; akt. Canatan, 2016: 139-140). Yaşlıların birbirlerinden oldukça farklı heterojen alt gruplardan oluştuğunu unutmamak gerekmektedir (Arun, 2014: 8-9).

Yaşlılık hayatın bir parçası olarak geçmişten bugüne edebiyatın, sanatın, bilimin ve teknolojinin konusu olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Bu toplumsal konudan dinler de bağımsız değildir.

1.2.1. Yaşlılık Toplumda Değişen Konumu

Toplum yapısında meydana gelen değişimler bireylerin sosyal durumlarını etkilemektedir. Yaşlılar da bu yaşam durumu ve statü değişimlerini yaşamaktadır. Yaşlıya duyulan ihtiyaç ve söz konusu toplumun değerleri bağlamında konumları artma ve azalma göstermektedir. Günümüzde birçok önemli görevde yaşlılar yer alsa da toplumun genelinde yaşlıların durumu ve yaşlılığa olan bakış açısı olumsuz eğilim göstermektedir. Ancak gelecek dönemlerde yaşlıların sayısının artması ve eğitim seviyeleri yüksek olanların bu grup içindeki artan oranı yaşlıların kendilerine toplum içinde daha fazla yaşam alanı açmasını muhtemel hale getirmektedir. Bu bölümde farklı toplumlardaki yaşlıların sahip olduğu statülere ışık tutulmuştur.

Yaşlılığın nedenleri, şartları ve etki alanı incelendiğinde biyopsikososyal yönlerinin toplum tarafından belirlendiği, çok boyutlu ve katmanlı bir olgu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla standart bir yaşlılık değil, toplumsal olarak yeniden inşa edilebilen çok boyutlu bir yaşlılıktan bahsetmek gerekmektedir (Şentürk, 2018: 30). Yaşlılıkla ilgili problemler ve çözümler incelendiği alana göre değişen toplumsal tasarımlardır. Toplumsal tasarım, sosyal algılar, değerler, normlar ve rollerle ortaya çıkan yani doğadan olmayandır (Tufan, 2014: 6). Normlar yasa ve düzenlemelerle ya da yazılı olmayan geleneklerle meydana gelmektedir (Zencirkıran, 2016: 65). Yaşlılık algısında, bireylerin içinde bulunduğu toplum yapısı ve bu yapı içinde yaşlılığın konumlandırılış biçimi etkili olmaktadır (Beğen ve Yavuzer, 2012: 3). Yaş doğuştan sahip olunan bir kavram olduğu için biyolojik ya da kronolojik anlamda kontrol edilmesi mümkün değildir (Kalınkara, 2014: 109). Bireylerin yaş aralıkları ile ilgili olarak toplum çeşitli değerlendirmelerde bulunmaktadır. İleri yaşlarda meydana gelen saçların aklaşması, mobilitenin azalması gibi nedenler ister istemez kategorileştirmeye neden olmaktadır (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 148). Yaşa göre gruplandırma

insanların toplumdaki yerlerinin belirlenmesinde önemli bir sosyal etkendir. Kimi toplumlarda ileri yaş, insanların en çok saygı gördükleri dönemdir (Bulut, 2015: 399).

Yaşlılığa atfedilen değer kültürden kültüre ve bir tarihsel çağdan diğerine değişmektedir (Dowd, 1980: 597). Dolayısıyla toplumlar arasında yaşlılığa ilişkin farklı sosyokültürel algılamalar ve sınıflandırmalar ortaya çıkmaktadır (İçli, 2016: 45). İlkel toplumlarda yaşam bir av mevsiminden diğerine göçebe ve hareketli bir şekilde devam etmiştir. Yaşlılar da bu akışa ayak uydurmaya çalışmışlardır. Uyduramayanlar ise o grup için yük olmuş, buldukları gruba göre çeşitli şekillerde muamele görmüşlerdir (Tezcan, 1989: 170). İlkel toplumlarda yaşlılık olgusunun temel olarak dört farklı şekilde gündeme geldiği görülmüştür (Tufan, 2016a: 105-106):

Fiziksel ve fonksiyonel değişime ayarlı toplumlarda, önemli olan kronolojik yaş değil fiziksel durumdur. Güç ve üreme yeteneği birinci plandadır.

Kuşakların ve yaşlıların sınıflara ayrıldığı toplumlarda, toplum gruplara ayrılmıştır ve aynı grupta olan kişiler yaşıt olarak kabul edilmektedir.

Üreme döngüsündeki konuma bağlı toplumlarda, statü topluma yeni üyeler kazandırabilmekle ilişkilidir. Yaşlılık özenilen bir durumdur. Çünkü evlat sahibi olmayanlar yaşlı kategorisine alınmamaktadır.

Kıdem sınıflandırma sistemine bağlı toplumlarda, statü arkadan gelen kuşakların sayısı ile ilgilidir.

Yaşlılık bu tipolojilerle sınırlı değildir. Önemli olan yaşlı ve yaşlılık kavramlarının toplumdaki yerlerinin belirlenmesinde önemli bir sosyal etkendir. Kimi toplumlarda ileri yaş, insanların en çok saygı gördükleri dönemdir (Bulut, 2015: 399). Yaşlılığa atfedilen değer kültürden kültüre ve bir tarihsel çağdan diğerine değişmektedir (Dowd, 1980: 597). Dolayısıyla toplumlar arasında yaşlılığa ilişkin farklı sosyokültürel algılamalar ve sınıflandırmalar ortaya çıkmaktadır (İçli, 2016: 45). İlkel toplumlarda yaşam bir av mevsiminden diğerine göçebe ve hareketli bir şekilde devam etmiştir. Yaşlılar da bu akışa ayak uydurmaya çalışmışlardır. Uyduramayanlar ise o grup için yük olmuş, buldukları gruba göre çeşitli şekillerde muamele görmüşlerdir (Tezcan, 1989: 170). İlkel toplumlarda yaşlılık olgusunun temel olarak dört farklı şekilde gündeme geldiği görülmüştür (Tufan, 2016a: 105-106):

Fiziksel ve fonksiyonel değişime ayarlı toplumlarda, önemli olan kronolojik yaş değil fiziksel durumdur. Güç ve üreme yeteneği birinci plandadır.

Kuşakların ve yaşlıların sınıflara ayrıldığı toplumlarda, toplum gruplara ayrılmıştır ve aynı grupta olan kişiler yaşıt olarak kabul edilmektedir.

Üreme döngüsündeki konuma bağlı toplumlarda, statü topluma yeni üyeler kazandırabilmekle ilişkilidir. Yaşlılık özenilen bir durumdur. Çünkü evlat sahibi olmayanlar yaşlı kategorisine alınmamaktadır.

Kıdem sınıflandırma sistemine bağlı toplumlarda, statü arkadan gelen kuşakların sayısı ile ilgilidir.

Yaşlılık bu tipolojilerle sınırlı değildir. Önemli olan yaşlı ve yaşlılık kavramlarının toplumdaki yerlerinin belirlenmesinde önemli bir sosyal etkendir. Kimi toplumlarda ileri yaş, insanların en çok saygı gördükleri dönemdir (Bulut, 2015: 399). Fiziksel güç, maddi ve cinsel üretkenlik kaybı yaşlı için ilkel topluluklardaki statüyü düşürmektedir. Bugünün modern toplumlarında ise aynı etkenler söz konusu olsa bile yaşlılık yeni yaşam stratejilerinin, ilişkilerinin ortaya çıktığı bir dönem olarak görülmektedir (Tuna ve Tenlik, 2016: 10). Bununla birlikte modern kapitalist topluma göre yaşlılık üretkenliğin kaybına da işarettir bu yüzden onlar emekli edilmekte ve huzurevlerine yerleştirilmektedir. Dolayısıyla modern insan üretken olmanın peşindedir (Arslan, 2016: 152). Ölüm modern toplumun kutsal alanında yan bir konu olarak bile görülmemektedir. Modern birey hiçbir zaman ölmez, daima gençtir (Luckmann, 2003: 107).

Yaşlılık algısı zamana göre de değişmektedir (Kökenek, 2012: 13). Platon yaşlılığın tek başına gelmediği için onu ciddiye almamız gerektiğini (Emiroğlu, 1995:

17), yaşlanmanın bireysel yönüne dikkat çekerek de gençlik dönemi yaşam biçiminin yaşlılık dönemini etkileyeceğini savunmuştur. Aristoteles “hastalığı, zamansız gelen yaşlılık, yaşlılığı ise doğal bir hastalık” olarak düşünmüştür. Benzer şekilde Seneca da yaşlılığı tedavisi olmayan bir hastalığa benzetmiştir (Tufan, 2016a: 42). Pergamonlu Galen ise yaşlılığın bir hastalık olarak kabul edilemeyeceğini ileri sürmüştür (Lehr, 1994: 15-16). Çünkü yaşlılığın sadece bir grubu değil herkesi etkileyen bir süreç olduğunu belirtmiştir (Tufan, 2016a: 42). Eğitim olanaklarının kısıtlı olması ise bu kişilerin bilgi kaynağı olarak görülmesini sağlamıştır. Örneğin Homeros yaşlıların bilgeliğini vurgulamıştır (Kalınkara, 2014: 4-5). Antik Yunan ve Roma’daki eserlerde yaşlılığa yer verilmesi yaşlıların önemli bir yerinin olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü o dönemde yaşlılık çok az kişide görülmüş ve her zaman iyi şekilde geçirilmemiştir. Ortalama ömrün 20-25 yıl olması yaşlılığa ilginin az olmasına yol açmıştır (Tufan, 2014: 40).

16. ve 17. yüzyıllarda yaşlılık kronolojik bir durum olmaktan çok fiziksel bir durum olarak karşılanmıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde ise yaşlılık durumu insanlar tarafından kabul edilerek ona müdahale edilip edilemeyeceği yaşam süresi boyutuyla gündeme gelmiştir. Ayrıca 18. yüzyıl birçok şey gibi yaşlılığın da dönüm noktası olmuştur. Çünkü Endüstri Devrimi ve devamındaki Fransız Devrimi pek çok yeniliğin fitilini ateşlemiştir. “Eğitim, sağlık, beslenme, barınma, hijyen ve genel olarak yaşam koşullarında meydana gelen gelişmeler toplumsal yaşamı derinden etkilemiştir”. Böylece ömür beklentisi uzamıştır. Yaşlılık çalışmaları da böylece gündeme gelmiştir. Son yüzyıla kadar yaşlılık bir edebiyat ve sanat konusu olmuşken artık bilimsel bir ilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşlanma ile ilgili özellikle biyolojik tabanlı teoriler ortaya atılmıştır. Ancak son zamanlarda yaşlılığa daha disiplinler arası bir bakış getirilmiştir (Kökenek, 2012: 13). Genel bir değerlendirme sunulacak olursa Endüstri Devrimi ile başlayan teknolojik gelişmeler tıp, kimya, biyoloji ve eczacılık alanlarını ve ilaç sanayiini geliştirerek insan ömrünün uzamasına katkı sağlamıştır (Tufan, 2016a: 117). Dünya’da yaşlılık ile ilgili ilk çalışmalar BM tarafından 1948’de başlatılmıştır. Tüm ülkelerde yaşlılığa ilişkin verilerin takibinin gerekliliği kararlaştırılmıştır (Kalınkara, 2014: 299). Yaşlılık ile ilgili tam bilgiler ise 19. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. Daha önceki tarihlerde bu konu birkaç cümle ya da birkaç paragraf ile değinilmiştir. Bu azlığın sebebi önceki dönemlerde var olan zorlu yaşam koşulları ile bireylerin daha erken yıpranmaları, toplum içinde daha az söz sahibi olmaları ya da

oranlarının az olmasında aranabilmektedir (Kalınkara, 2011: 50). Yaşlanma nispeten yeni bir fenomendir. Çünkü daha önce hiç bu kadar yaşlı olmamıştır (Kart, 1989: 20). Hans Peter Tews modernleşme ve demografik değişim arasındaki bağlantının kurulması, meydana gelen toplumsal değişimlerin birey üzerindeki etkilerinin bir mantık çerçevesinde anlaşılması için kullanılacak bir konsept ortaya atmıştır. “Yaşlılığın strüktürel değişimi” hipotezi ile “yaşlılığın gençleşmesi, kadınlaşması, tekilleşmesi, meslektan arındırılması ve ileri yaşlılık” kavramlarını öne sürmüştür. Bu kavramlar sosyal ve siyasal yönde atılacak adımlar için güncel ve ileriye dönük olarak ilgililere sağlam bir çerçeve sunmaktadır (akt. Tufan, 2003: 33-34).

Farklı kültürlerdeki insanlar kendiliğın, diğerklerinin ve diğerkleriyle karşılıklı bağların yorumlanması hususunda dikkat çekici biçimde farklı yorumlamalara sahiptirler. Bunlar içerisinde bireyci kültür bireylerin kendilerini sosyal gruptan ayırarak kendi düşünce, istek ve akıllarına göre hareket etmelerini salık verirken, toplulukçu kültür bireylerin sosyal grup ile bağ kurmasını ve sosyal grupla uyumlu olmasını beklemektedir (Markus & Kitayama, 1991: 224-230). Bireyci kültür kabaca Amerika, İngiltere, Fransa gibi gelişmiş Batı ülkeleri ile özdeşleştirilirken, toplulukçu kültür Çin, Hindistan, Japonya gibi Asya ülkeleri ile anılmaktadır (Singelis vd., 1995: 241). Kağıtçıbaşı'na göre gelişmekte olan toplumlar yaşadıkları sosyoekonomik değişimle birlikte doğrudan toplulukçu kültürden bireyci kültüre geçmeyecekler “özerk-ilişkisel” olarak tanımladığı bir benlik algısına sahip olacaklardır (Kaptan, 2018: 157). Nitekim sosyal etkileşimlerle oluşan ve sosyal bir konumda yer alan benlik sosyal bir üründür (Kağıtçıbaşı, 2017: 112). Benlik üzerine yapılan çalışmalarda da görülmüştür ki Türkiye’de bağıllık azalmadan özerklik artmaya başlamıştır (Kaptan, 2018: 62). Yaşlının toplumdaki statüsü meydana gelen değişikliklerden bağımsız değildir. Toplulukçu kültürlerde yaşlıya saygı günlük ritüeller içinde yer alırken, bireyci topluluklarda böyle bir kültür bulunmamaktadır. Ancak bireysel saygı söz konusudur. Her iki ucu da barındıran Türk kültürü ise yaşlıya saygı konusunda çift tutumlar sergilemektedir (ASPB, 2011: 24). Şentürk’e göre Türk toplumunda çocuk büyüğe saygı ve vefa duyguları ile toplumsallaşmaktadır. Ebeveynlik kurumuna duyulan değer kültürel olarak devam ettirilme eğilimindedir (2018: 262). Bu görüşün tersine olarak yaşlı bireylerin gençlere bir yararı olmayan çağın gerisinde kalmış bilgelik yığını olarak görüldüğü (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 18) ile ilgili bakış açıları da bulunmaktadır. Tufan’ın değerlendirmesine göre ise yaşlılara karşı kimi zaman saygı, tecrübe, bilgelik

gibi olumlu algılar kimi zaman da muhafazakâr, ekonomi için yük, öğrenemeyen gibi olumsuz algılar baskın olmaktadır. Türkiye’de olumludan olumsuza bir algı kayması olduğu dikkat çekmektedir (2014: 10).

Bir toplumda yaşlılık algısının olumlu ya da olumsuz olduğunu gösteren çeşitli işaretler bulunmaktadır. Sözlü kültür ve gelenekler bu tutumların aktarımını sağlayan ve bize ipuçları veren yapılardır. Ayrıca bir toplumun yaşlıya saygı duyup duymaması söz konusu toplumun sahip olduğu kurumlar, onların fonksiyonları ve çalışma prensipleri ile de anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Emiroğlu’na göre eski Türklerde atanın korunduğu anlaşılmaktadır. Yaşlının öldükten sonra da ruhlarının aile içinde kaldığı düşünülmüştür. Ayrıca deneyimleriyle halkı manevi olarak yönlendiren Şamanlar genellikle yaşlı kadınlardır. Oğuz kültüründe de insanlar yaşlılara bağlı ve saygılıydılar. “Su küçüğün, söz büyüğün” atasözü bu düşünceyi desteklemektedir (1995: 69-70). Osmanlı Devleti’nde çoğunluğu kırsalda yaşayan halkın okuma yazma oranı oldukça düşüktür. Dolayısıyla yazılı kültürle olan alaka da şehirlerle sınırlı kalmaktadır. Yaşlıların ise, bugünkü gibi, eğitim seviyeleri düşük ve muhtemelen yetişkin çocuklarına bağımlı olarak yaşamaktadır. Büyük aile yapısı yaşlılar için bir sığınak konumunda bulunmaktadır. Cumhuriyetle birlikte bu durum değişmiştir. Daha modern bir yaşamın ortaya çıkması ailelerin büyüklüğünü etkilemiş ve küçük aileler lehine bir gelişim göstermiştir. Ancak Cumhuriyetin yaşlıların aleyhine bir gelişme olduğunu söylemek yanlıştır. Çünkü büyük ailelerde aile reisi olmak çok az yaşlıya nasip olmuştur. Diğer yaşlıların söz hakkı olmamıştır (Tufan, 2016a: 64-66).

İnanç bağlamında incelediğimizde Türklerin İslamiyet’i kabul etmesinden sonra da bakıma muhtaç ve güçsüzlere yardım ettikleri görülmektedir. “Fitre ve zekâtın diğer gruplarla birlikte öncelikle yaşlılara verilmesi bu yardımları anlamlı kılmıştır. Kur’an’da yaşlıya, sakata yardımla ilgili ayetler vardır.” (Emiroğlu, 1995: 69-70). Yaşlılık ile ilgili düşünceler ve hizmet sistemleri inançlar üzerine şekillenen yardımlar ile gerçekleştirilmiştir (Kalınkara, 2014: 272). Örneğin Kahire’de 13. yüzyılda Seyfettin Kalavun Hastanesi açılarak dul ve yaşlılara hizmet verilmiştir (Emiroğlu, 1995: 71). Türk toplumunda da yaşlılara yönelik yardım sistemlerinin varlığı eski kurumlardan anlaşılmaktadır (Kalınkara, 2014: 272-273). Yaşlılara yönelik kurum olarak Türklerin ilk koruma hizmetleri 11. yüzyılda Selçuklular döneminde başlamıştır (Bulut, 2015: 411). Özellikle Osmanlı döneminde sosyal hizmetler vakıflar ile yürütülmüştür. Ayrıca aşevleri, tekkeler, darülrehalar ve imarethaneler yaşlılara hizmet veren başlıca kurumlar

olmuştur. Kızılay (1868) ve Darülaceze (1895) gibi kuruluşlar günümüzde de varlığını sürdürmektedir (Kalınkara, 2014: 272-273). Hayırlar ve yardımlar 19. yüzyıldan sonra kurumsallaştırılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet döneminde 1930 yılında çıkarılan Belediyeler Kanunu ile yaşlıların bakım görevi belediyelere devredilmiştir. 1963'te Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü kurulmuştur ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bu tarihle birlikte yaşlılarla ilgili hizmetlerin planlanması, uygulanması ve denetlenmesi doğrudan devletin kontrolüne alınmıştır. 1983 yılından sonra Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu yaşlılıkla ilgili tüm görevleri üstlenmiştir (Emiroğlu, 1995: 71-72). 1977'de yürürlüğe giren 2022 sayılı “65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun” devletin yaşlılara verdiği temel yardımlardandır. Anayasamızın 60. ve 61. Maddeleri ile yaşlıların devlet tarafından korunması ve sosyal güvenliğe dâhil edilmesi yaşlılık politikalarının yasal dayanağını oluşturmaktadır.

Bireyler toplumsal rollerini toplum tarafından uygun görülen şekilde yerine getirmediği takdirde yine toplum tarafından tepkilerle karşılaşmaktadır (Gönüllü-Taşkesen, 2017: 99). Çünkü toplum bizden göze batmayan bütünleşmiş bireyler olmamızı beklemektedir (Tufan, 2003: 11). Türkiye’de çok erken bir dönemden itibaren bireyler yaşlı olarak gruplanmakta ve çeşitli kalıp yargılar da beraberinde gelmektedir. Dolayısıyla ‘yaşlı’ nitelenmesine giren bireylerden “toplum belirli davranış kalıpları beklemektedir.” (Çayır, 2012: 167). Genelde gençlerin kullandığı bir eşyanın kullanılması ya da çok renkli giyim tarzı yaşlıların toplum tarafından eleştirilmesine neden olmaktadır (Gönüllü-Taşkesen, 2017: 99). Bu durum yaşlanan insanların alay edilecekleri korkusuyla yaptıkları birçok şeyi bırakarak kendi yaşam alanlarını sınırlamalarıyla sonuçlanmaktadır (Lehr, 1994: 322). Yaşlılık kavramının çökme, kayıp, hastalık gibi olumsuz kavramlar ile özdeşleştirilmesiyle “kendi kendini doğrulayan kehanet” gerçekleşmektedir (Tufan, 2016a: 54).

Yaşlılıkla ilgili ön yargılar genellikle yaşlılığın ölüme yakın olması, gençlik, fiziksel güzellik, cinselliğe verilen önem ve ekonomik verimlilik vurgusu nedeniyle oluşmaktadır. Ayrıca huzurevi, bakımevi, hastane gibi ortamlarda yapılan yaşlılıkla ilgili çalışmalar yaşlıların sorunlarını vurguladığı için ön yargıların görünürlüğü artmaktadır (Çilingiroğlu ve Demirel, 2004: 225). Yaşlılıkla ilgili bu olumsuz bakış açısı medyada ve eğitimden yönetime çeşitli alanlarda gençlik, zindelik, üretkenlik kavramlarına verilen aşırı önemle görülmektedir (Öztop ve Şanlı-Akkurt, 2016: 58).

Gençlik, dirilik ve zindeliğin öne çıktığı toplumlarda yaşlılar görünmez olabilmektedir (Giddens, 2010: 165). Yaşlılıkla ilgili olarak hemen her toplum söylenceler üretmektedir. Ülkemizde de üretilen söylencelerden biri “*Yaş yetmiş işi bitmiş*”tir. Ancak yaşlılık döneminde üretkenliğe devam eden birçok yaşlı bulunmaktadır (Kapıkıran ve Acun-Kapıkıran, 2016: 88).

“Yaşlanmayla ortaya çıkan algılama güçlüğü, hareket kabiliyetindeki kayıplar, kendini geliştirme potansiyelinde zayıflama” yaşlı bireylere karşı olumsuz algıların yaygınlaşmasına neden olmaktadır (Şentürk, 2018: 204). Bu olumsuz algı “yaşlıların kendine yetersiz, bağımlı, zayıf, vakitlerini evde geçirmesi gereken insanlar olduğu (hatta olması gerektiği) şeklindedir.” (Çayır, 2012: 167). Toplumdaki kalıp yargılar ve damgalamalar nedeniyle yaşlı bireyler çoğu kez çaresiz muhtaç kişiler olarak düşünülmektedir (Turner, 2017: 134). Yaşlılar ve gençler arasındaki fiziksel farklılıklar iki nesil arasında gerginliklere neden olmaktadır. Özellikle yaşlıların giderek daha fazla konuda gençlere muhtaç olması gençler açısından bir sorun haline gelmektedir (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 154). Bu bağlamda çevresine yük olmayan bireylerin yük olanlara göre daha fazla saygı gördüğü bilinmektedir. Yani bedensel özellikler ve sosyal anlam arasında bir bağıntı bulunmaktadır (Tufan, 2016a: 92). Bugün birçok yaşlı birey kendisini gençken tahmin ya da hayal ettiği koşullardan farklı şekilde bulmaktadır (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 53).

Yaşlı statüsünü etkileyen diğer bir unsur kentleşmedir. Göçlerle birlikte sosyal ve coğrafi hareketlenmeler yaşanmıştır. Yeni yerleşim yerleri yeni evlilik biçimlerine ve gençlerin yaşlılardan farklı bir yerde yaşamasına yol açarak yerleşim yeri ayrımcılığını ortaya çıkarmıştır. Bu durum, yaşlıların daha düşük statüde kaldığı dolayısıyla daha az olanağa sahip olduğu bölgeleri ortaya çıkararak sosyal ayrımcılığa neden olmuştur. Eğitim olanaklarının gelişmesi de yaşlı statüsünün aleyhinde işlemiştir. Ebeveynlerinden daha iyi eğitim alan çocukların konumları da yükselmiştir. Modern toplumun ilk zamanlarında yaşadıkları bu statü düşüşünü yaşlı bireyler bugün geri kazanmaya başlamıştır. Gelişmiş ülkelerdeki yaşlı bakımı ve yaşlı bakım sigortası gibi politikaların gündeme gelmiş olması bu yükselişe örnek verilebilmektedir. Ama modernleşmenin henüz erken evrelerinde olan ülkelerin yaşlı statüsü açısından görece daha geride olduğu unutulmamalıdır (Tuna ve Tenlik, 2016: 12). Çünkü toplumun sosyal ve ekonomik kaynaklarını yaşlılar için kullanması ya da ne kadarını kullanacağı onların yaşam kalitesini etkilemektedir (Ergin, 2016: 18).

Kuşaklararası aktarım da yaşlının statüsünü etkilemektedir. Ancak uzayan yaşam süresi kuşaktan kuşağa kültür aktarımını engellemektedir. Çünkü eskiden, öğrenilen bir şeyin alt nesle aktarılması değerli bir olgu iken bugün uzun ömür sayesinde birkaç kuşak bir arada yaşayarak ortak bir değerler ve tecrübeler sistemi kurmaktadır (Tufan, 2003: 71). Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde insanlar yaşlılardan çok yazılı kaynaklara güvenmektedir. Ayrıca yaşlı bireylerin teknoloji ve hızlı yaşama ayak uyduramadıkları dolayısıyla üretime de katkı sağlayamadıkları ile ilgili bir algı oluşmuştur (Bulut, 2015: 406).

Yaşlının tarım toplumunda sözü dinlenen bir konuma gelmesi sayılarının az olması ile de ilişkilidir. “Yaşam koşullarının zorluğu, fiziksel yıpranmaya neden olan tarımsal üretim, beslenme güçlüğü gibi faktörler bir araya gelerek uzun yaşama olanaklarını daraltmıştır.” Dolayısıyla yaşlı sayısı da azdır. Ayrıca sözü geçen deneyimli yaşlılar çevrelerindeki yerleşim yerleriyle irtibatlı işler yapan ve sosyal ağı geniş olan bireylerden oluşmaktadır (Şentürk, 2018: 73). Geleneksel toplumlarda yaş ilerledikçe kadınların da erkekler gibi yetkileri artmaktadır. Ancak erkek yaşlılar daha çok saygı görmektedir. Bu duruma erkeklerin sahip olduğu ekonomik kaynakların yanında erkeğe saygı gösterilmesi ile ilgili gelişen kültür de neden olmaktadır. Ayrıca ileri yaş kavramı kadınlar için de önemli bir sınıflandırmadır. Çünkü belirli bir yaşa gelmiş ve doğurganlığını kaybetmiş kadınlar toplum için tehdit olmaktan çıkmakta ve erkeklerle konuşma hakkı kazanmaktadır. Yani toplumsal cinsiyete dair kültürel sınırlar yaşlılıkta aşılmaktadır (Bulut, 2015: 399-404).

Bugün gelenekler, inançlar hatta toplumsal gerçekler yaşlıların toplum için önem ve değerini öne çıkarırken popüler kültür yaşlılığı zamanda gerilik, yavaşlık, işlerin doğru yapılmaması ile ilişkilendirmeye devam etmektedir. Özellikle medya bu fikirleri kitlelere taşımakta ve küresel olarak yaşlıları daha da güç duruma sokmaktadır.

1.2.2. Yaşlının Ailede Değişen Konumu

Geniş aile kavramı sadece birçok kuşağın aynı yerde yaşamasını değil ilişki ağlarındaki dayanışma ve desteğe sahip olma güvenini de içermektedir. Ancak kapitalist sistemin yücelttiği bireysellik dayanışmanın önüne rekabeti koymuştur. Aile desteğini ikame için de söz konusu ihtiyaçla ilgili kurumlar kurmuş ve sistemler oluşturmuştur. Örneğin; yaşlılar için bakım kurumları ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte yaşlıların aileden tamamen dışlandığını söylemek doğru değildir. Çünkü aile hâlâ yaşlı için birincil destek kaynağıdır. Türkiye’de de yaşlılar yaşamın önemli bir parçası olmaya

devam etmektedir. Türkiye Aile Yapısı Araştırması (TAYA) verilerine göre aile tipleri içerisinde en yüksek paydaya sahip aile şüphesiz ki çekirdek ailelerdir. Bununla birlikte son yıllarda çekirdek ailelerin oranı azalırken geniş ailelerin oranında artış yaşandığı görülmektedir. Ancak çekirdek aile sayısında yaşanan düşüşte tek kişilik ailelerin artışının geniş ailelerin artışına göre daha fazla etkisinin olduğunu söylemekte de fayda vardır (T. C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı [AÇSHB], 2014: 27; AÇSHB, 2019: 14).

Kültürel olarak yaşlılık önemli bir statü kaynağıdır. Ailelerde de otorite sahipliğinin ana etmeni birinden yaşça büyük olmaktır (Bulut, 2015: 408). Her yaştan üyelerin bulunduğu geleneksel geniş ailede tüm bireylerin rolü ve yerine getirmesi gereken sorumlulukları bulunmaktadır. Yaşlı bireylerin görev tanımı içinde dışarıdan gelebilecek somut ve soyut her türlü tehdide karşı koruyucu, aile bağlarını güçlü tutmayı sağlayacak psikolojik, maddi gücün korunmasına yönelik ekonomik, manevi canlılığın korunması ve nesilden nesle aktarımını sağlayacak dini görevleri bulunmaktadır. Ayrıca torunlarının bakım ve sevgi ihtiyaçlarında da yaşlılara önemli sorumluluklar yüklenmiştir (Saygılı, 2011: 31-32).

Endüstri Devrimi bir takım teknolojik gelişmelerle ortaya çıkmış ve beraberinde toplumsal değişimleri getirmiştir. Kadının üreticiliği bir değer olarak yükselirken çocuk ve yaşlıların statüsü düşmüştür. Geleneksel aile yapısındaki kolektif üretim ve toprak sahipliğinde otorite sahibi yaşlı, kentleşme ve ücretli emeğin çoğalmasıyla geri plana düşmüştür (Altan, 2007: 267). Çekirdek aileye dönüşüm ile birlikte aile desteği azalarak yaşlı bireylerin sosyal destek mekanizmaları bozulmuştur. Bu olumsuz durum dayanışma ağlarına zarar vererek yaşlı bireylerin kaynaklara ulaşımını engellemiş ve onların yaşam kalitelerini düşürmüştür. Örneğin bakım kırsaldaki geniş ailelerde çok sorun değildir. Ancak ailenin küçülmesi ve kadının çalışma yaşamına girmesi aile içinde bakımın olasılığını azaltmaya başlamıştır. Ayrıca yaşlının çocukları koruma, kültür aktarımını sağlama, evin gözetilmesi ve ev işleri ile uğraşma gibi sosyal hizmet faaliyetlerinin kalkması ya da azalması yaşlıların statülerini olumsuz yönde etkilemiştir (Kalınkara, 2016: 29-30). Küreselleşmenin 1990'larla başlayan önemli etkileriyle aile yapıları değişmiştir. Sosyal statü ve rol kayıpları yaşayan yaşlı bir de yeni teknolojik dünyaya uyum çabası içine girmiştir. Sosyal, psikolojik, ekonomik, kültürel değişiklikler yaşlı bireylerin toplumdan dışlanmasına neden olmuştur (Görgün-Baran, 2016b: 108). Ailedeki dönüşüm, kentleşmenin artışı, yaşlı nüfustaki artış, coğrafi

hareketlilik vb. yaşlıların çeşitli olumsuzluklarla karşılaşmasına yol açmaktadır. Ayrıca bu süreçte yaşlılar fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik kayıplar yaşamakta, yalnızlık ve izolasyonla karşı karşıya kalmaktadır (Altan, 2007: 267). Ancak bugün gelişmiş Batılı ülkelerin aksine Asya ülkelerinde aile içinde uzun soluklu destek geleneği bulunmaktadır. Yaşlı birey çalışabildiği süre içinde ve sonrasında da yaptığı tasarruflarla aile bütçesine katkı sağlamaktadır. Aile de yaşlının bakıma muhtaç hale gelmesi durumunda ona bakım vermektedir. Ancak geleneksel toplumların modern toplumlara evrilmeye başlamasıyla bu karşılıklı ağ uyum sorunları, yabancılaşma ve güvensizlik gibi sebeplerle bozulmaya başlamıştır (Arpacı, 2016: 10).

Gençler bilimsel teknolojinin getirdiği yeni mesleklere girebilirken yaşlı bireyler geleneksel mesleklerde çalışmayı sürdürmüşlerdir. Bilgisayar teknolojisinin hızla gelişip yaygınlaşması kuşaklar arasındaki iletişimsizliği artırmıştır. Özellikle sosyal değer olarak iş gücüne katkı yapamayan yaşlı bireyler sistem içinde yabancılaşmış ve marjinalleşmiştir. Ayrıca kırsalda kalan yaşlılar ve kente giden genç kuşak arasındaki sosyal mesafe artarak yaşlı statüsünde düşüslere neden olmuştur. Modernizasyon genç nesillerin eğitilmiş olmalarını teşvik ettiğinden çocuklar ve ebeveynlerinin moral değerlerinde ve entelektüel durumlarında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Böylece yaşlıların liderlik rolü zarar görmüş, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşlılar için aile desteği azalmıştır. Türkiye’de de modern yaşamla birlikte yaşanan hızlı sosyal değişim ve ailenin küçülerek bağlarının zayıflaması 65 yaş ve üzeri nüfusun refahı için endişe verici bir tablo oluşturmaktadır. Dolayısıyla yaşlı bireylerin sosyoekonomik ve psikolojik destek gereksinimleri artmaktadır (Kalınkara, 2016: 28-35). Nitekim Türkiye’de yaşlı bağımlılık oranının 2000 yılında %10,5, 2010 yılında %10,9 ve 2019 yılında %13,4 olduğu bilinmektedir. 2023 yılında bu oranın %15,2’ye çıkması beklenmektedir (TÜİK, 2020a).

Demografi ve aile yapısındaki ilişki değişimleri orta ve genç yetişkinlik döneminde büyük ebeveynlik rolüne yeni bir tanım getirmiştir. Yaşlı dede/nine tiplmesi artık tam olarak doğru değildir. Çünkü her yaşlı artık bu konumda değildir ya da orta yaşlarda bu rolle karşılaşmaktadır (Askham vd., 2007: 200). Büyük ebeveynlerin hâlâ çalıştığı ve oldukça aktif yaşadığı bir görünüm mevcuttur (Kart, 1989: 237). Önceki kuşak erken yaşlarda evlenerek çocukları ile büyümüş ancak dede/nine duygusunu çok kısa deneyimleyebilmiştir. Bugün ise 20’li yaşlarının ortasında evlenmiş

bir çift yaklaşık 50 yılını birlikte geçirebilmekte ve torunlarının dahi yetişkinliklerine şahit olabilmektedir (Askham vd., 2007: 189).

Türk toplumunda torunun torununu görmek övülen ve imrenilen bir durum olarak çok az kişinin sahip olduğu bir ayrıcalık olmuştur. Ancak insanların bu durumla ilgili hayreti gün geçtikçe azalmaktadır ve azalmaya da devam edecektir.

Eski dönemlerde yaşlıların saygın, lider ve bilge kabul edildiği ile ilgili bir söylem bulunmaktadır. Bu statüde olan yaşlılar şüphesiz olmuştur. Ancak tüm yaşlı nüfusa genellemek abartılı bir anlayış olacaktır. Dolayısıyla yaşlıların durumunun geçmişe göre daha da kötüleştiği ile ilgili görüşün tam olarak gerçeği yansıtmadığı söylenebilir.

1.3. BAKIMA MUHTAÇLIK

Önceki bölümlerde değinildiği gibi yaşlılık bir hastalık değildir. Ancak çeşitli yaşlılık hastalıkları insanların yaşamlarında derin etkiler bırakabilmektedir. Birinin yardımına ihtiyaç duyarak yaşamak yaşlılar için korkulan bir durumdur. Çünkü fiziksel ve psikolojik zorlanmanın yanında kendisine kimin bakım vereceğinin net olarak belli olmaması onları içinden çıkılmaz bir belirsizliğe sürüklemektedir. Bu bölümde bakıma muhtaçlık durumu ve ailenin yeri incelenmiştir.

Yaşlılık döneminde akut hastalıklar yerini kronik hastalıklara bırakmaktadır (Tufan, 2007a: 137). Canatan'a göre "yaşlılık dönemi karşılıklı ilişki sürdürme aşamasından hızla tek yönlü bakıma dönüşmektedir." (2016: 140). Sağlığı bozulan yaşlı bireyler günlük yaşam aktiviteleri ve enstrümental günlük yaşam aktiviteleri için yardıma ihtiyaç duymaktadır (Erber, 2018: 283). Nüfus yaşlandıkça daha çok insan günlük yaşamlarında destek ve bakıma muhtaç olmaktadır (Koehly vd., 2014: 143). Türkiye'de de benzer bir durum gerçekleşmektedir (Başar-Sarıpek, 2016: 94). Ülkemizde 60-64 yaş grubundaki kişilerin %14'ünün günlük yaşam aktivitelerini (beslenme, banyo ve tuvalet ihtiyacı, vb.) yapamadığı tespit edilmiştir. Yaş ile artan bu olgu 85 yaş ve üzerinde %41'lere çıkmaktadır (Tufan, 2016a: 27).

Yaşlı bireylerin genel olarak bağımlı ya da izole olduklarını söylemek doğru değildir. Ancak yaşlı bireyleri yalnız, bakıma muhtaç, zihinsel kabiliyeti gerilemiş olarak karakterize etmek olağan karşılanmaktadır (Lehr, 1994: 318). Bakıma muhtaçlık öncelikle sosyal bir kaderdir (Klie, 2018: 94). Sebebi ne olursa olsun bakıma muhtaçlık bireylerin yaşam kalitesini azaltan, onur ve saygınlığına zarar veren, birey ve ailesine

ekonomik zorluklar yaşatan ve toplumun tümünü etkileyen durumlardır (Oğlak, 2014: 217). Bakıma muhtaç duruma gelen birey bir kamu kurumuna yerleşmek yerine evinde kalmayı tercih etmektedir. Ev yaşlı için tanıdığı, ait olduğu ve anılara sahip olduğu anlam yüklü mekânlardır. Ev bakımı kötü olsa dahi bu durum değişmemektedir (Şentürk, 2018: 241).

Yaşlı bakımında aile yapısı ve akrabalık ilişkileri önemlidir (Emiroğlu, 1995: 31). Bakım verme sorumluluğunu aile üyeleri paylaşmaktadır (Gaugler vd., 2010: 8). Ayrıca geleneksel sistemde yaşlıların bakımında aile üyeleri ve yakın akrabaların yanında çevre de çeşitli görevler üstlenmektedir (Kalınkara, 2014: 159). Bakım vericilik görevi zamanla değişebilmektedir. Bir yetişkin çocuktan diğerine ya da eşten yetişkin çocuğa gibi (Jette vd., 1992: 205). Yetişkin çocuklar bakım verme konusunda evlada düşen sorumlulukları paylaşma eğilimindedir (Matthews & Rosner, 1988: 189). Türk toplumunda da aile yaşlı için yaşamsal bir anlam taşımaktadır. Özellikle bakıma muhtaçlık durumunda aile bakım görevini üstlenmektedir (Şentürk, 2018: 263; Öntaş & Tunç, 2012: 203). “Türkiye’de geleneksel değerlere bağlılık, kuşaklararası dayanışma, aile bağları ve ayıplama ile çevrenin uyguladığı sosyal baskı, yaşlılıkta bakım konusunda birinci sırada aile üyelerinin yer almasının nedenleri arasında sayılabilir.” (Canatan, 2018: 191).

“Zaman içinde kalıplaşmış cinsiyet odaklı fakat dile getirilemeyen ‘kuşaksal sözleşmeler’ çerçevesindeki kültürel kökleri derin olan akrabalık sorumlulukları, kadının ev bakımına olan katkısına bağlıdır.” (Duben, 2018: 76). Kadın, hem özne hem de nesne olarak bakıma muhtaçlık hususunun tam ortasında yer almaktadır (Canatan, 2018: 192). Evde yaşlı bakımı genellikle yaşlı ya da genç kadın tarafından karşılanmaktadır. Bu duruma kültürel algı, kadının doğal yetenekleri ve iç dünyası da neden olmaktadır (Şentürk, 2018: 40). Türkiye’de yaşlı bakımı bağlamında anne-kız bağlantısının önemli bir yeri bulunmaktadır (Duben, 2018: 74). Ancak kadınların daha fazla çalışma yaşamına girmesinden sonra yaşlı bireyler informal bakımdaki ana desteklerini kaybetmekle yüz yüze gelmiştir. Bu da toplumsal ve kurumsal anlamda yaşlı bireylerin ihtiyaçlarının karşılanmasında akut bir durum ortaya çıkarmıştır (Maeda, 1991: 289-298).

Bir diğer mesele de çeşitli sorunlara neden olan, bakıma muhtaçlıkta yaşlıya kimin bakacağı konusudur. Gönüllülük yaşlı ve bakan açısından gereklidir. Yaşlı ebeveyn bakım kardeşler arasında ciddi tartışmalara neden olmaktadır. Bakımın sadece

bir çocuk tarafından üstlenilmesi kırgınlıkları da beraberinde getirmektedir (Şentürk, 2018: 242-243). Diğer kardeşlerin ilgisiz kalması ve ebeveyninin diğer kardeşlerini kayırdığını hissettiği zaman bu kırgınlıklar daha da derinleşebilmektedir (Erber, 2018: 290). Görgün-Baran ve arkadaşlarının yaptığı çalışmadan çıkan bir bulguya göre özellikle bakım veren gelinler “*tek evladı biz değiliz, diğerleri de baksın*” ifadeleri ile bakım verme yükünün paylaşılmasını istediklerini belirtmiştir (Görgün-Baran vd., 2005: 275).

Aile üyelerinin desteği önemli derecede azalmış olsa bile yaşlı yetişkinler hâlâ aile içi bakımı tercih etmekte (Karahana ve Güven, 2002: 158) ve hâlâ geleneksel aile yapısını korumaya çalışmaktadır. Yaşlı popülasyonun büyük bir kısmı toplumsal baskılardan dolayı (örneğin damgalama) ihmal ve suistimale uğrasalar bile sessiz kalmayı tercih etmektedir. Türkiye’de eğer yaşlı bireyin çocukları hayatta ise onun bir bakım evinde yaşaması yaşlı için bir utanç kaynağı olarak görülmektedir (Başar-Sarıipek, 2016: 103). Yapılan çalışmalarda da yaşlıların ömürlerini geçirdiği psiko-sosyal çevrelerinden çıkarılmamaları gerektiği önerilmektedir (Kalınkara ve Arpacı, 2013: 59). Kırsalda bulunan geleneksel aileler de yaşlılarının bakım yükünü kendi iç sosyal destek ağlarıyla halletmektedir (Çamur-Duyan, 2008: 169). Kırsaldaki yaşlı bireylerin kenttekilere göre geniş ve daha geleneksel bir aile yaşamı sürdürdükleri görülmektedir. Kırsalda 10 aileden 2’si bu şekilde yaşarken kentlerde 10 aileden 1’i bu şekilde yaşamaktadır (Ministry of Family and Social Policy, 2014: 31).

Yaşlı bireylerin en çok korktuğu durum başta çocukları olmak üzere diğerlerine muhtaç olma ihtimalidir (Saygılı, 2011: 111-112). Türkiye’de Yaşlılık Beklentileri Araştırması’na göre mutluluk kaynağı genel olarak “sıcak aile ortamı” olsa da ilerleyen yaş ile birlikte “kendi başına işlerini yapabilmek” seçeneği öne çıkmaktadır. En büyük endişe kaynağı da aile olmadan bakımın kim tarafından sürdürüleceği konusudur. Bu endişe kadınlarda daha fazla görülmekte ve sosyoekonomik statü yükseldikçe azalmaktadır. Sağlık durumu kötüleştikçe gelecek endişeleri artmakta, sosyal katılım yükseldikçe ise endişeler azalmaktadır. Sosyoekonomik statü arttıkça mutluluk kaynağı olarak maddi varlık baskınlığını yitirmektedir (ASPB, 2011: 231).

Aile bakımı yaşlılık politikalarının vazgeçilmez bir parçasıdır. Devlet tarafından evde bakımın desteklenmesi özel ve kamu arasındaki farklılıkları muğlaklaştırmaktadır. Aile odaklı yaşlı bakımı her sosyal grupta yaygındır. Evli yetişkin çocuk, yaşlı ebeveynine yakın yaşadığı zaman kuşaklararası dayanışma kolaylaşmakta ve bireylerin

bağımsızlıkları korunarak evlat desteği sağlanmaktadır. Aile bağlarının zayıf olması ya da olmaması ise yaşlılar açısından, özellikle vatandaşlarının temel ihtiyaçlarını karşılayamayan ülkelerde, ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Aile bakımı, devlet üzerindeki yükü kısmen almakta ve aile bağlarını güçlendirmektedir. “Aile fonu maaş, tasarruf, miras ve çeşitli ‘informal’, başka deyişle, kayıt dışı yöntemlerle elde edilmiş birikimler ve diğer gelir kaynaklarının bir araya getirilmesiyle şekillenmektedir.” Bugün Türkiye ile Avrupa arasında halen büyük bir farklılık bulunmaktadır. Türkiye’de kadınların çalışma oranı görece düşüktür. Bu durumun en önemli nedeni olarak evlilik gösterilebilir. Evlilik büyük şehirlerde daha geç yaşlarda gerçekleşse de ülkenin genelinde evlilikler erken yaşlarda yapılmaya devam etmektedir. Ancak doğurganlığın az olması gelecek yıllarda yaşlı bakımını zorlaştıran bir etki meydana getirecektir. Ayrıca dolaylı ve informal yardımlar yerini formal sosyal hizmetlere bırakmaktadır. Bu durum gelecekte de gerçekleşmeye devam edecektir. Türkiye’de bir evlat yaşlı ebeveynine bakmak istese bile genç nüfusun azlığı, sosyal farklılıklar ve mekânsal uzaklık özellikle ekonomik durumu iyi olmayanlar için zorlaşacaktır (Duben, 2018: 70-75). Bugün genç ve orta yaşlardaki bireyler ileri dönemlerde yaşlı ebeveynlerine bakım vereceklerdir. 20-39 yaşlarındaki 21,7 milyon birey zamanla kendisi de yaşlanacak ve “yaşlısına bakan yaşlılar” olarak anılacaktır (Tufan, 2014: 56).

Bakıma muhtaçlık birey, bakım veren ve devlet için ciddi bir problemdir. Özellikle nüfus bağlamında daha çok insan bu durumla karşılaşmaktadır. Ayrıca son yıllarda artan bilişsel hastalıklar özellikle aile için tamiri zor sosyal ve psikolojik sorunlara yol açmaktadır. Bakıma muhtaçlık ihmal ve suiistimale de neden olmaktadır. Bakım verici ya da diğer tarafların gerçekleştirdiği ihmal ve suiistimal bazı durumlarda bilinçsiz bir şekilde de yapılmaktadır. Örneğin doyduğunu bilmeyen bir Alzheimer hastasına fazla yemek yedirmek ya da tualete daha az götürebilmek için yaşlıya su içirmemek gibi bilinçsiz bakım müdahaleleri yaşlının durumunu kötüleştirmektedir.

1.4. YAŞLANMA SOSYOLOJİSİ

Sosyal bir varlık olarak yaşlanan birey sosyal çevresini çeşitli şekillerde etkilediği ve ondan etkilendiği için sosyolojinin konusu içerisine girmektedir. Yani hem birey hem de toplumun etkilendiği yaşlanma sosyal bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Nazlı, 2016: 1). Yaşlanma ile gerçekleşen “saçların beyazlaşması, kırışıklıklar, reflekslerin yavaşlaması, hatta kısa dönem hafıza kaybı gibi problemler” sosyal dünya içinde anlamlı karakteristiklere dönüşmektedir (Görgün-Baran, 2004: 37).

Sosyolojik literatürde yaşlanma “nesil, kuşak, yaş katmanları, cinsiyete bağlı yaşlanma süreçleri, göç, üretkenlik, aktif yaşlanma ve kimlik kavramlarıyla” ele alınmaktadır (Tufan, 2016a: 4). Yaşlılık ve yaşlanma üzerine çalışan araştırmacılar konuyu “sosyal bağlam ile bireysel değişim arasındaki karşılıklı ilişkiye” odaklanarak incelemektedirler. Çünkü sosyoloji yaşamın nasıl organize edildiğini ve bireyleri nasıl etkilediği üzerinde durmaktadır (Görgün-Baran, 2004: 43). Literatür bu konu başlığı içinde Sosyal Gerontoloji ve Yaşlılık Sosyolojisi alanlarını içinde barındırmaktadır. Aralarında konu bakımından net bir ayırım bulunmamakla birlikte kapsayıcılık açısından farklılıkların olduğu bilinmektedir. Bu bölümde söz konusu alanlar özet bir biçimde tanımlanmaktadır. Ayrıca yaşlılık ve yaşlanma literatüründen aşına olduğumuz bazı yaşlanma kuramları ile ilgili temel bilgiler yine bu bölümde yer almaktadır.

1.4.1. Sosyal Gerontoloji

Gerontoloji olgunluktan ileri yaşa uzanan süreçte biyolojik, sosyal ve davranışsal olayları incelemektedir (Erber, 2018: 5). Gerontoloji yaşlanma sürecinin sistematik çalışılmasıdır (Kart, 1989: 21). Yaşlanma süreçlerini geniş şekilde inceleyen gerontoloji bilimi, yaşlanma ve yaşlılığın toplumsal ve kültürel yönüne dikkat çekmektedir. Yaşlanma sürekli değişen konumu ve toplum için ifade ettiği anlamıyla oldukça çarpıcı bir konudur. Çok boyutlu bir yapısı bulunduğundan interdisipliner (disiplinlerarası) ve transdisipliner (disiplinler üstü) bir perspektifle ele alınmalıdır (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 17). Üzerinde durduğu konulara göre diğer bilimlerle ortak çalışma kapasitesine sahiptir. Biyoloji, psikoloji, ekonomi, hukuk, tıp, sosyal hizmetler ve sosyoloji bu alanlardan bazılarıdır. Gerontolojik girişimin interdisipliner formunun avantajları olduğu kadar dezavantajları da bulunmaktadır. Dolayısıyla yaşlılık çalışmalarında mantıklı bir teorik süreç için dikkat gerekmektedir (Phillipson & Baars, 2007: 84). Gerontoloji sadece yaşlanmanın fiziksel süreciyle değil sosyal ve kültürel süreciyle de ilgilenmektedir (Giddens, 2010: 161). Yaşlanma sürecinde sosyal ve sosyokültürel faktörlerin etkisinin çalışılması (Kart, 1989: 21) olan Sosyal Gerontoloji; “bireyin yaşlanmasına bağlı davranış biçimlerine ve toplumsal bir olgu olarak yaşlanmaya ve ayrıca bu ikisi arasındaki karşılıklı etkileşime ilişkin bilgilerin düzenlendiği alandır.” (Lehr, 1994: 12). “Yaşlanma ve yaşlılığı yorumlayarak anlamaya, yaşlanma süreçlerini ve oluşturduğu etkileri sebepleriyle açıklamaya çalışan bilim dalıdır.” (Tufan, 2014: 20). Toplumsal yaşamda yaşlılık ve yaşlanmanın yerini inceleyen çeşitli alanlarda ortaya atılan bilgi ve görüşleri takip etmektedir (Emiroğlu,

1995: 29). Sosyal Gerontoloji yaşlılığın homojen bir görünümü olmadığını, şartlara göre değiştiğini vurgulamaktadır (Şentürk, 2018: 98).

1.4.2. Yaşlılık Sosyolojisi

Her yaş grubunun yaşlılığı değerlendirmesi farklılık göstermektedir. Bu anlamlandırma farklılıkları sosyolojinin ilgi alanına girmektedir (Gönüllü-Taşkesen, 2017: 94). Yaşlılık Sosyolojisi, yaşlının topluma sosyal uyumunu, aktif katılımını, toplumsal algısını ve yaşlılığa yönelik politikaları içeren yaklaşım ve kuramların bütünleşmiş şekilde uygulanıp değerlendirilmesini kapsamaktadır (Görgün-Baran, 2004: 37). “Aile yapısında meydana gelen değişim, göç ve kentleşme, rol ve statü kayıpları, kuşaklararası çatışma, intihar, barınma ve sağlık sorunları, toplumsal değişimle birlikte ortaya çıkan kültürel sorunlar, sosyal sermayenin giderek azalması gibi pek çok sorun yaşlılık sosyolojisi bağlamında ele alınmaktadır.” (Ceylan, 2016: 175). Yaşlılık oranlarındaki hızlı artış toplumun çeşitli tabakalarını ve kurumlarını etkilediği için sosyolojinin bir alt dalı olarak yaşlılık sosyolojisi ortaya çıkmıştır (Şentürk, 2018: 100). Yaşlılığa ilişkin sorunların anlaşılmasında yaşlılık sosyolojisinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Çünkü “sosyolojik bakış açısı, sosyal yapılanmanın önemini açıklığa kavuşturarak, bireyler ve toplumlar için yaşlılığın yerinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.” Ayrıca yaşlılığın tanımlanması konusunda yol göstererek toplumsal kurumların insanlara nasıl yardım edeceğini anlatmaktadır. Bunun yanında yaşlılığın geleceği hakkında verdiği vizyon sayesinde sosyal politikalar için bir rehber rolü oynamaktadır (Görgün-Baran, 2004: 35). Yaşlılık Sosyolojisi, yaşlılıkla ilgili sorunların tespit ve çözümünde aktif rol oynamakta ve gerontoloji bilimine bilgi sağlayarak konu ile ilgili politikaların gerçekleştirilmesine katkı vermektedir (Kurt, 2008: 87).

Deneyimlerin örgütlenmesindeki farklılıklar Yaşlılık Sosyolojisi’nde yaşlılıkta farklılık olarak açıklanmaktadır. Farklılıkların kaynakları ve oluşturduğu örüntüler incelenmektedir. Sosyal kurumlar ve sosyal değişim ile genellikle yaşlılığı makro olarak inceleyen araştırmacılar ilgilenmektedir. “Sosyal kurumlar toplumda bir işlev yerine getiren büyük ölçekli organize faaliyet sistemleridir. Ekonomi, siyaset, eğitim ve aile sosyal organize faaliyet sistemleridir”. Sosyal kurumların yaşlılıktan etkilenme durumları bu anlamda incelenmektedir (Görgün-Baran, 2004: 45-46).

Çalışmanın birinci bölümünde demografik gelişmeler, yaşlılık ve yaşlanma tanımları, yaşlının toplum ve ailedeki yeri konuları ayrıntılı şekilde incelenmiştir.

Böylece araştırma konusunu oluşturan bazı temel kavramlara ışık tutulmuştur. Ayrıca ana konu ile bağlantılı olarak yerinde yaşlanma, bakıma muhtaçlık, yaşlanma politikaları ve yaşlanma sosyolojisi gibi toplumda ve literatürde karşılığı bulunan dikkat çekici konular irdelenmiştir. Bu da çalışmamızın daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesini kolaylaştıracaktır.

1.4.3. Yaşlanma Kuramları

Çeşitli araştırmacılar biyolojik ve psikososyal kuramlar oluşturarak yaşlanmayı açıklamaya çalışmışlardır. Biyolojik teoriler bireyin anatomik ve fizyolojik özelliklerinin yaşa göre değişimleri ile ilgilidir. Psikososyal kuramlar ise bireylerin davranış ve düşüncelerindeki değişimleri kapsamaktadır (Akçay, 2011: 24-25). Bu kuramların 1949-1969 yıllarını kapsayan ilk kuşağında; etkinlik, geri çekilme, modernizasyon ve alt kültür kuramları bulunmaktadır. İkinci kuşakta (1975-1985 arası) süreklilik, değişim, yaşam seyri, yaş katmanlaşması ve yaşlanmanın politik ekonomisi kuramları vardır. 1980'lerden sonraki üçüncü kuşak ise hem önceki kuramlardan, hem de diğer bilimlerden bir şeyler alarak mikro ve makro düzeylerde kurulmuşlardır (Bengston vd., 1997: 75). Yaşlılık ve yaşlanma literatüründe sık karşılaşılan bazı kuramların temel özellikleri aşağıda verilmiştir:

Toplumsal işleyişi açıklamak için araştırmacılar tarafından ortaya atılan rol kuramı, insanların toplum tarafından kendileri için belirlenmiş alanlarda yaşamlarını sürdürmelerini anlatmaktadır. Roller zamanla değişmektedir (Kaygusuz, 2008: 236). Yaşlanma ile roller belirsizleşmektedir. Bu belirsizlik rol kaybı, yaşlılığa uyum sağlayamama ve bireyin çocuğuna daha fazla bağlanması ile sonuçlanmaktadır (Akçay, 2013: 32). Kuram rol kayıpları ile gerçekleşen kayıpları abarttığı konusunda eleştiri almaktadır (Kaygusuz, 2008: 237).

Aktivite kuramına göre yaşlı bireylerin sosyal ve psikolojik ihtiyaçları orta yaşlılarla aynıdır. Biyolojik ve sağlıklılık yönünden bir ayrım söz konusudur (Emiroğlu, 1995: 27-28). Kuram düzenli aktivitelerin, rollerin ve sosyal uğraşların sürdürülmesini desteklemektedir. Önemli olan, bireylerin rolleri değiştikçe yerine aktif olabilecekleri yeni roller geçirebilmesidir (Fay, 2010). Kuram yaşlıların kabiliyet ve özelliklerini abartma eğilimindedir (Akçay, 2013: 52). Kurama yönelik en ciddi eleştiri aktif olmayan bireylerin içe kapanacakları düşüncesiyle ilgilidir (Kaygusuz, 2008: 235).

Yaşlanma kaçınılmazdır ve bu süreçte yaşlı ile onun sosyal sistemindeki diğerleri arasında etkileşim azalmaktadır. Geri çekilme ve ilişki kesme karşılıklı olarak

gerçekleşmektedir (Fay, 2010). Geri çekilme teorisinde yaşlılık önlenmeye çalışılan bir durum değil ölüme hazırlık yapılan bir dönemdir. Yaşlı birey kendisi ve toplumun isteğiyle geri çekilmekte ve yaşlıdan boşalan yerler de randımanı yüksek gençler tarafından doldurulmaktadır. Doğal olarak kabul edilen geri çekilme başarılı yaşlanmanın koşuludur (Tufan, 2014: 17-19). Aktivite kuramı gibi yaşlılığı gereğinden fazla basitleştirmektedir (Akçay, 2013: 52). Geri çekilme kuramı özellikle üç noktada eleştiri almıştır. İlki geri çekilme kaçınılmaz değildir. Kimi yaşlılar yaşamlarının son dönemlerine kadar aktif olarak kalabilmektedir. Hayatın içinde kalmaya devam ederek de yaşlılığa uyum sağlamaktadır. Diğer bir eleştiri de geri çekilmenin mutluluk getireceği ile ilgilidir. Çeşitli araştırmalara göre yaşamdan kopan bireyler çok mutlu ya da yaşam memnuniyetleri çok yüksek kişiler değildir. Üçüncü eleştiri ise bu kuram her toplum için geçerli değildir. Kuramın savunduğu görüşler daha çok Amerikan toplum yapısıyla örtüşmektedir (Emiroğlu, 1995: 27).

Süreklilik kuramı rol bırakma ve geri çekilme teorilerinin kimi özelliklerini kabul etmekle birlikte bu görüşleri abartılı bulmaktadır. Yaşlanma bir süreçtir. Aniden ortaya çıkmaz. Sadece sosyal rollere odaklanarak tek yönlü bir bakış açısı sergilemek onu yeteri kadar anlayamamak demektir. Bu yüzden yaşamın tümüne ve bireyin yaşam içinde geliştirdiği başa çıkma mekanizmalarına bakmak gerekmektedir (Kaygusuz, 2008: 238).

Toplumsal alışverişte maddi ve maddi olmayan unsurlar değiştirilmektedir (Polloma, 1993: 54). Alışveriş kuramcılarını alışverişini beslenme, barınma gibi maddi ihtiyaçlardan saygı, aitlik gibi soyut mal ve hizmetlere kadar kavramsallaştırmıştır (Wallace ve Wolf, 2018: 404). Karşılıklılık ilkesi, veren ve karşılığını almayı bekleyenler ile meydana gelmektedir (Polloma, 1993: 54). Ayrıca ilişkilerde ödüller ve bedeller olmaktadır. Ödüller olumlu hisleri, bedeller ise hoş olmayan duygu ve durumları getirmektedir (Erber, 2018: 270). Dışsal (para, mal ve hizmetler) ve içsel (sevgi, saygı, güzellik vs.) ödüller insanları toplumsal alışverişe yönlendirmektedir (Polloma, 1993: 79). İnsanlar istenmeyen şeylerden kaçınma ve hoş ya da ödüllendirici olarak algılananları arama eğilimindedir (Dowd, 1980: 596). Alışveriş ilişkilerinin genelde simetrik olması gerektiği varsayılmaktadır. Yani alınan şeyin karşılığında hemen hemen eşit değerinde bir karşılığı verilmektedir. Ancak gerçek dünyadaki tüm toplumsal ilişkiler simetrik değildir (Polloma, 1993: 65-66). Bireyin etkileşimde olduğu kişi yakın aile üyesi değilse daha yüksek bir bedel ödeme riski bulunmaktadır (Erber,

2018: 270). Toplumsal ilişkilerde insanlar aldıkları ödüllerin üstlendikleri maliyetlere uygun olmasını istemektedir. Eğer orantılı değilse o toplumda adaletsizlik ve ayrımcılık var demektir (Polloma, 1993: 67). Bunun yanında verdiğimiz herhangi bir şeyden beklediğimiz ödül karşımızdakinin kim olduğu ile yakından ilişkilidir. Çünkü beklenen şey para gibi belirli bir birim ifade etmemektedir. Değer kişilere göre değişmektedir. Bu durum toplumsal alışverişin tam olarak kuramsallaştırılmasını engellemektedir (Wallace ve Wolf, 2018: 449).

“Alış-veriş kuramının açıklanması için kaynak kuramının açıklanması gerekmektedir. Çünkü kaynak olarak belirtilen şeyin (nesnenin) ‘güç’ oluşturarak alışveriş sürecine nasıl dâhil edilebileceği anlam kazanır.” Karşılıklı olarak bireylerin birbirleri için yaptığı geçerli ve faydalı etkinlikler kaynak olarak tanımlanmaktadır. Herhangi bir ilişkide daha çok kaynak sunan taraf güç dengesinde ağırlık kazanmaktadır. Kaynak ve katkısı azalan tarafın gücü de azalmaktadır. Yani kaynak ilişkideki gücün ortaya çıkmasındaki ana etmendir (Görgün-Baran vd., 2005: 37).

İnsanlar yöneten ve yönetilenlerin bulunduğu norm ve değerler içinde toplumsallaşmaya başlamaktadır (Polloma, 1993: 83). Daha az güçlü birey alışveriş ilişkisine daha çok değer verdiği için bu etkileşimi sürdürmek amacıyla daha güçlü olan bireyin isteklerine boyun eğmektedir. Bu teslimiyet zamanla daha az güçlü birey için maliyetli olmaktadır. Bu dengesizliğin devam etmesi zayıf olan bireyin geri çekilmesine neden olabilmektedir. Buradaki daha güçlü taraf bir insan ya da kurum olabilmektedir (Erber, 2018: 270). Toplumun düzgün olarak işlemesi için bağımlı olan grubun, güç sahiplerinin verdiği görevleri gönüllü şekilde yerine getirmesi önemlidir. Dolayısıyla çatışmalar minimumda tutulmalıdır. İlimli bir otorite ile kolayca itaatin sağlandığı ve hâkim olan gücün hareketlerinin meşrulaştığı sistem ideal olandır. Otorite baskıcı olursa boyun eğen bireyler güce karşı birleşerek bir ideoloji geliştirebilir (Polloma, 1993: 83-84).

2. DULLUK

Bir gün herkesin öleceği kesindir. Ancak insanlar kendilerini iyi hissetmekte ve ölümü uzakta görmektedir (Lopata, 1996: 74). Ölüm ise tam vaktinde gelerek insanların tüm işlerini yarım bırakmaktadır. Ölümün sonucu daha çok geride kalanlarla ilgilidir. Psikolojik, sosyal, ekonomik, fiziksel sonuçlar eşlerden birinin öldüğü çiftlerde dul kalanı etkilemektedir. Dünya nüfusunda olduğu gibi Türkiye’de de bu kişi genellikle

kadıdır. İstikrarlı bir projeksiyon izleyen bu farklılık insanlar ve kurumların görmezden gelemeyeceği bir durumdur.

Her ne kadar dul olan yaşlı yetişkinlerin oranı yaşla birlikte artsa da artışın hızı kadınlar için erkeklerden daha diktir (Carr & Bodnar-Deren, 2009: 709). Kadınların erkeklere nazaran uzun yaşaması nüfus içindeki yaşlı kadın oranını artırmaktadır. Yani yaşlılığın *kadını siması* bulunmaktadır (Tufan, 2016a: 92). Nüfus verilerine baktığımızda ülkemizde eşi ölmüş yaşlı erkeklerin oranı %11,9 iken yaşlı kadınlar arasında bu oranın %48,3'e yükseldiği görülmektedir (TÜİK, 2020a). Yaşı 60 ve üzeri kadın bireylerin %56'sının evli, %40'ının ise dul olduğu bilinmektedir. Bu orana boşanma, eşinden ayrı yaşama ve hiç evlenmeme faktörleri dâhil değildir (Tufan, 2014: 68). 90 yaş ve üzeri bireyler değerlendirildiğinde erkeklerin %40'ının kadınların ise sadece %5,7'sinin evli olduğu görülmektedir. Yani 90 yaş ve üzeri her 10 kadından sadece 1'i evlidir (TurkStat, 2005; akt. Arun ve Arun, 2011: 1519).

Dulluk çalışmaları kolay değildir. Çünkü insanlar pek çok sebepten ötürü dul kalmakta ve bu sürecin birçok sonucu bulunmaktadır (Lopata, 1996: 1). Sigara ve alkol kullanımının yoğunlaşması, riskli davranışlar, trafik kazaları gibi yapay etkenler yaşam beklentisini etkilese de kadınların genel olarak daha uzun yaşadıkları bilinmektedir (Gündüz, 2013: 136). Bu durum sadece insanlara özgü değildir. Birçok hayvan türünde dişiler erkeklere göre daha uzun yaşamaktadır. Dolayısıyla yaşam süresindeki biyolojik etkinin varlığı güçlenmektedir. Asırlık (100 yaş ve üzeri) insanlara baktığımızda her bir yaşlı erkeğe karşılık üç yaşlı kadının bulunduğu görülmektedir. Daha ileri yaşlarda bu fark artmaktadır. Kadınların erkeklerden daha uzun yaşamasında genetik, epigenetik ve çevresel faktörler etkilidir. Genetik olarak yaşam uzunluğunu sağlayıcı anahtar moleküllerin varlığı belirtilmektedir. “Kadın ve erkekler arasında farklı davranış eğilimleri, sosyal sorumluluklar ve yaşam beklentileri” bulunmaktadır. Yani kadın ve erkeklerin toplumsal baskı noktaları birbirinden farklı olabilmektedir. Değişkenlerin her biri birbirleri ile ilişkilidir. Biyolojik faktörler davranış sistemlerini etkileyebilmektedir (Hablemitoğlu, 2016: 119-124).

Yaşamın her evresinde erkekler daha çok ölüm olasılığına sahiptir. Çünkü kardio-pulmoner sistemleri daha zayıftır ve riskli davranışlara, sigara kullanımına, alkol tüketimine ve fiziksel olarak yorucu işlerde çalışmaya daha çok eğilimlidirler (Verbrugge, 1985: 169). Araç kazalarının ve endüstriyel kazaların erkekleri daha çok etkilemesi muhtemeldir (Kinsella & Velkoff, 2001: 29). Kadınların enfeksiyon ve

dejeneratif hastalıklara karşı daha dayanıklı olduğu bilinmektedir. Östrojen hormonu kadınları damar sertliğine karşı korumaktadır. Ayrıca kadınlardaki fazladan X kromozomu da hastalıklarla mücadele eden antikorların üretimini artırmaktadır (Hablemitoğlu, 2016: 132). Ek olarak yetişmeye dayalı rol ve davranışlardaki farklılıkları, meslek seçimi, yaşam alanı, sosyal ilişki biçimi ve biyolojik farklılıklar bir araya gelerek kadınların daha uzun yaşamasına neden olmaktadır (Şentürk, 2018: 177).

Erkeklerin ölümü daha erken olmaktadır. Ancak kadınlar daha fazla hastalanmaktadır. Hastalandıkları için ölme olasılıkları azalmaktadır. Çünkü kadınlar kişisel sağlık bakımlarında daha hassas davranmakta, daha sık doktora gitmekte ve yatakta daha uzun süre dinlenmektedir. Kadınlar kendi vücut sinyalleri hakkında daha bilinçlidir ve hastalık bakımı konusunda daha doğru adımlar atmaktadır. Daha az zaman kısıtlılıkları ve esnek rollerle karşılaştıklarından henüz küçük bir kız oldukları zamandan itibaren bu yönde sosyalleşmişlerdir (Friedan, 2006: 134-135). Erkekler toplumda güçlü oldukları ile ilgili betimlemeye bağlı olarak hastalıklarını görmezden gelmekte ve tedavi sürecini ertelemektedir. Kadınlar ise bu konuda daha çabuk harekete geçmektedir (Şentürk, 2018: 177). Erkekler kendilerini daha çok sağlıklı olarak değerlendirirken kadınlar kendilerini hasta olarak değerlendirmeye daha çok yatkındır. Erkekler sağlıklarının bozulduğuna daha az ihtimal vermektedir. Kadınlar ise sağlık durumlarının iyi olmadığını gizlemeyerek çevresinden yardım çağrısında bulunmaktadır (Tufan, 2007a: 148-149). Örneğın hastanede en az bir gece yataklı tedavi hizmeti alan bireylerin cinsiyetlere göre dağılımına baktığımızda kadınların daha fazla olduğu anlaşılmaktadır (TÜİK, 2020b). Gelecekte cinsiyet farkının daha da artacağı demograflar tarafından ön görülmektedir (Kinsella & Velkoff, 2001: 29).

Kadınların erkeklerden daha uzun yaşadığı gerçeği, sağlıklarından daha çok memnun oldukları anlamına gelmemektedir. Hastalık desenleri cinsiyetlere göre farklılık göstermektedir. Kadınlar daha çok ölümcül olmayan artrit, osteoporoz ve otoimmün bozukluklar gibi hastalıklarla karşılaşmaktadır. Kadınlar, demans gibi kronik hastalıklar daha fazla yaşamakta ve ileri yaşlarda bakıma muhtaçlık sorunları ile daha sık karşılaşmaktadır. Burada yaşlı kadınların pratik ve stratejik ihtiyaçlarının tespiti önemli bir konu haline gelmektedir. Kadınların durumunun aksine erkekler kalp hastalıkları ve kanser gibi ölümcül durumlarla daha çok yüz yüze kalmaktadır. Kadınlar hastalıkları ile yaşarken, erkekler hastalıkları nedeniyle ölmektedir (Perls & Fretts,

1997: 102). Cinsiyetlerin mortalite-morbidite paradoksu bulunmaktadır (Austad, 2006: 79).

Dulluk Türkiye’de bir yaşlı kadın gerçeğidir. Özellikle kadınların yeniden evlenmeye karşı olumsuz tutumları, daha çok yakın sosyal desteğe sahip olmaları, çocukların yanında yaşamak ya da tek başına kalmanın anlamlı olması bu farklılığı ortaya çıkarmaktadır (Şentürk, 2018: 256). Yaygın olarak görülen, eşler arasındaki yaş farkı kadınların dul kalma olasılığını artırmaktadır (Barett & Lynch, 1999: 697). Erken yaşlarda evlenen kadınların yine erken yaşlarda dul kaldıkları görülmüştür. Yaşlılık öncesi dönemde dul kalan kadınların sayılarının bir hayli fazla olduğu bilinmektedir (Tufan, 2007a: 109). Mortalite ve yoksulluk arasındaki ilişkiden dolayı fakir kadınların daha erken yaşlarda dul kaldığı görülmüştür (Sevak vd., 2003: 31).

Görüldüğü üzere kadınların uzun yaşamasına ve erkeklerin de daha erken ölmesine neden olan hücresel ve çevresel birçok etken bulunmaktadır. Eşlerinden uzun yaşayan erkekler elbette bulunmaktadır. Ancak genel eğilim kadınların lehinedir.

2.1. KADINLARIN DURUMU

Kadınların yaşlılık dönemlerini doğrudan etkileyen değerler, sermayeler, ilişkiler ve deneyimler birbirlerinden farklılık göstermektedir. Ekonomik statüsü yüksek şekilde eşi ile uzun bir hayat yaşayan kadınlar bulunmaktadır. Ancak genel görünüş daha çok dul, yalnız yaşayan ve ekonomik kaynakları eşini kaybettikten sonra azalan bireyler şeklindedir. Bu bölümde kadınların durumu toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmiştir.

Cinsiyet sadece biyolojik anlamı değil sosyal anlamı da olan, bireye olanaklar sağlayan ya da mahrum bırakan özellikleri olan bir kavramdır (Tufan, 2016b: 92). “İleri yaştaki bir kadının sosyal, ekonomik ve tıbbi bakımdan ihtiyaçları ve beklentisi, erkeğin beklentisi ve ihtiyaçlarından farklılık göstermektedir.” (Aksoydan, 2009: 104). Bireylerin eş kayıplarını deneyimlemesi ve yaşam biçimleri toplumsal cinsiyetlerin sosyalleşmelerindeki yaşam boyu süren rollerini yansıtmaktadır. Kadınlar daha yakın ve samimi ilişkiler geliştirmek için yetiştirilmekte ve eşlerine göre daha az bağımsız olarak sosyalleştirilmektedir (Carr & Bodnar-Deren, 2009: 722). Yaşlı kadınlar gelirleri konusunda aile, arkadaşlar, komşular ve hizmet için diğerlerine bel bağlamaktadır. Yani bu kişiler sınırlanmıştır (Brausch, 1994: 63). Bireylerin yaşlılık öncesi dönemlerindeki yaşam koşulları sosyal alanlara katılımlarını engellediği sürece yaşlılıkları da çok boyutlu soyutlanmalar olarak geçmektedir. Dulluk ile birlikte kadınlar üzerindeki sosyal

çevrenin baskısı ve kontrolü artmaktadır. Dolayısıyla kadınların hareket alanları daralmaktadır. Özellikle kronik hastalıklar, ruhsal dengesizlikler, yoksulluk, bakıma muhtaçlık ve yaşlılık kadınların başlıca problemleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Tufan, 2007a: 113-114).

Yaşlı kadının anlamı eğitimin düşüklüğü ve yoksulluk ile ilişkilendirilmektedir (Özsel ve Güler, 2016: 31). Türkiye’de 20-59 yaş aralığında 35 milyon civarındaki kadının çalışmadığı görülmektedir. Bu 17 milyon civarındaki “ev kadınının” yaşlılığının kendi büyükannelerine benzemesi halinde maddi olarak bağımlı ve çevresi tarafından daha az saygı duyulan bireyler olması muhtemeldir. Dolayısıyla onları farklı bir yaşlılık beklemektedir (Tufan, 2016c: 92).

2.2. MEDENİ DURUMUN REFAHI ARTTIRMASI

Geleneksel olarak kadınların ev ile birlikte sosyalleşmeleri ve dışarıdaki iş yaşamından uzak kalmaları onları bir erkeğe bağımlı kılmaktadır. Çünkü erkek dışarıda ekonomik seviyesini yükseltmekte iken kadınlar evde ücretsiz olarak çalışmaktadır. Ayrıca toplumsal cinsiyet bağlamında kadınlar ve erkekler bu iş bölümü ile yetiştirilmektedir. Yetişkin bir erkek, kadınların ve çocukların ihtiyaçlarını karşılaması gerektiğinin, yetişkin bir kadın da çocukların temel bakımını üstlenerek ev işlerini yerine getirmesi gerektiğinin bilincini taşımaktadır.

Evlilik tüm toplumlarda geçerliliği bulunan sosyal bir kurumdur. “Medeni durum bireysel yaşamın birçok alanında etkili olmakta, istikrar ve denge, bakım ve gözetim, duygusal ve finansal destek nosyonları evliliğin ve aile yaşamının bir parçası sayılmakta, dışardaki dünyaya karşı güvenli bir sığınak sunmaktadır.” Ancak tersi durumların olması da söz konusudur. Türk toplumunun da genel karakteristiği evliliktir (Arun ve Arun, 2011: 1523). Koruma olarak evlilik yaklaşımı evliliğin bireylerin sağlığını destekleyen ekonomik, sosyal ve psikolojik kaynakları getirdiğini göstermektedir (Carr & Bodnar-Deren, 2009: 718). Sosyal güvenliğe sahip kadınların birçoğu eşi üzerinden bu statüyü elde etmektedir. Yani evlilik özellikle yaşlı kadınlar için önemli bir sosyal güvenlik kaynağıdır (Tufan, 2007a: 81).

Eşlik rolünün anlamı ancak eşlerden birinin kaybıyla diğer eş tarafından anlaşılabilir (İçli, 2016: 50). Eşin kaybı dul kalan birey için kırılabilirliği artırıcı duygusal bir şok oluşturabilmektedir. Çünkü onlar evliliğin koruyucu etkisini kaybetmektedir. Yeni bir yaşamı benimsemeleri gerekmektedir (Osorio-Parraguez, 2013: 1272). Sosyal yaşamın düzenlenmesinde dulluk, problemlerli bir dönemi

başlangıcında yer almaktadır. Yalnızlaşan bireyler hayatlarında sıradan bir kişiyi değil eşlerini kaybetmektedir (Arun ve Arun, 2011: 1519) ve dulluk geri dönüşü olmayan bir durumdur (Delbès & Gaymu, 2002: 886). Bireyler günlük yaşamlarının her alanında, alışverişten aile ziyaretlerine kadar, değişikliğe gitmektedir. Çünkü planlamalarını kendi başlarına yapmak zorunda kalmaktadır (Morgan, 1996; akt. Davidson, 2002: 49-50).

Yaşlılık döneminde eş desteğinin olması güçlü bir toplumsal normdur. Bu durum yaşlı bireyleri yalnız, dul ya da boşanmış olanlara göre daha fazla yaşama bağlamaktadır. Ayrıca bireyler karşılaştıkları olumsuzluklara karşı eşi ile birlikte mücadele etmektedir (Kalaycıoğlu vd., 2003: 77). Arun ve Arun'un TurkStat verileri ile yaptığı analize göre Türkiye'de evli yaşlı erkeklerin %9,5'inin ve evli yaşlı kadınların da %12,1'inin mutsuz olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, analiz sonuçlarına göre, dul yaşlı erkeklerin %11'i ve dul yaşlı kadınların ise %18,5'inin mutsuz oldukları görülmektedir. Bu bilgiler göz önüne alındığında medeni durumun refah için anahtar bir konumda olduğu açıktır (2011: 1520-1521).

Eşlerden birinin kaybı aile içi iş bölümünün zarar görmesine neden olmaktadır. Özellikle birbirlerinin alanlarında daha önce bulunmamış eşler yıkıcı deneyimlerle karşılaşmaktadır. Bu durumun üstesinden gelebilmek için çeşitli stratejiler üretebilenler olduğu gibi kendi ölümlerine kadar olan süreçte mutsuz ve kötü koşullar altında yaşayanlar da bulunmaktadır.

2.3. DUL KALMANIN SONUÇLARI

Daha önceki krizlerde eşler birbirine destek olarak sorunlara birlikte göğüs germişlerdir. Ancak ölüm sadece eşlerden birinin başa çıkması gereken bir olgudur. Üstelik insan bu krizin gerçekleşeceğini bildiği halde hep hazırlıksız yakalanmaktadır. Kadın ve erkekler arasındaki yaş farkı ve ömür uzunluğu ölüm krizine kadınların daha çok yakalandığı sonucunu doğurmuştur (Tufan, 2016a: 172).

Amerikan ve Alman yaşlılarının örneklemini oluşturduğu bir çalışmanın sonuçlarına göre dulluk her bir birey için kayıp zamanı olarak kabul edilmektedir. Çünkü dullar sadece eşlerini değil yaşam standartlarından da birçok şeyi kaybetmektedir (Hungerford, 2001: 109). Daha geç yaşlara kadar evli kalmış bireyler daha yüksek seviyede evliliğe bağlı yakınlıklar kurmakta eş kaybı ile bu yakınlığı kaybettiklerinde ise daha çok acı çekmektedir (Carr & Bodnar-Deren, 2009: 722).

İleri yaşlarda eşin kaybı iyilik durumunda derin etkilere ve önemli yaşam değişimlerine neden olmaktadır (Stroebe vd., 2001: 63-64). Dulluk duygusal stres, fiziksel belirtiler, potansiyel olarak yıkıcı ikamet değişimleri, hem tıbbi bakımın hem de cenaze düzenlemelerinin doğrudan maliyetleri ile tetiklenen ekonomik gerilimlere yol açan önemli bir sosyal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca eş (çalışma yaşındaki) gelirin kaybı da söz konusudur (Carr & Bodnar-Deren, 2009: 718). Eş kaybı bireysel duygusallık ve sosyoekonomik statüdeki değişimlerle sonuçlanmaktadır (Lopata, 1996: 73). Dulluğun psikolojik olarak en önemli sorunu yalnızlık, en önemli ekonomik sorunu da hane gelirin büyük oranda azalmasıdır (Arun ve Arun, 2011: 1515). Eşin vefatı diğer eşin yaşama bağlılığını azaltmakta ve psikolojik problemlere yol açmaktadır. Ayrıca sağlıklarının bozulması hatta eşin ardından kısa bir süre sonra vefat gibi sonuçlarla da karşılaşmaktadır. Geride kalan eş üzerinde yalnızlık, yaşamın anlamlandırılmaması ve güvensizlik oluşarak yaşam tatmininde azalmalar görülmektedir (İçli, 2016: 50). Birçok çalışma eşin ölümünden sonra dul kalan bireylerin iyilik durumunun düşeceği üzerine odaklanmaktadır (Hahn vd., 2011: 150). Ancak Cheek'in gerçekleştirdiği bir çalışmaya göre başlangıçta dulluk kadınları olumsuz yönde etkilese de zaman geçtikçe kadınların çoğu hayatlarının yeni bir aşamasına girmişlerdir (2010: 361). Özellikle memnuniyet verici olmayan kimi evliliklerde eş kaybının olumsuz etkilerinin üstesinden gelmek daha kolay olmaktadır (Kart, 1989: 236).

Eş kaybı ile ilgili sorunlar kadın ve erkekler için farklılık göstermektedir. İş, sağlık durumu, sosyal ilişkiler, bütünleşme ve yaşam durumu üzerindeki evliliğin gücü cinsiyet farklılıkları taşımaktadır (Carr & Bodnar-Deren, 2009: 718). Dul kalan yaşlı bireyler eşinin yerine getirdiği sorumlulukları (mali işler, ev işleri vs.) karşılamak için birinin yardımına ihtiyaç duyabilmektedir (Erber, 2018: 283). Geleneksel toplumlardaki kadınlar sıklıkla statü düşüşleri ve yaşam seçimlerinde sınırlamalar ile karşı karşıya kalmaktadır (Lopata, 1996: 16).

Eş kaybı erkekler için kadınlara göre daha travmatik bir olaydır. Çünkü özellikle ev yaşamında erkeler kadınlara bağımlıdır ve bunun eksikliğini doğrudan yaşamaktadır. Dolayısıyla bununla başa çıkmak için erkekler kadınlara göre yeniden evliliği daha çok tercih etmektedir (Kalınkara, 2014: 338). Erkek bireyler genellikle ailede mali işlerden sorumludur. Kendisinin ölümü dul kalan eşi için problem anlamına gelmektedir. Günümüzdeki evli çiftler arasında daha az cinsiyetli ev işleri, gelecekte kadınların mali

işlerde erkeklerin de mutfak işlerinde daha deneyimli olacaklarını göstermektedir (Erber, 2018: 378).

Dulluğun ekonomik, sosyal ve psikolojik olarak yol açtığı sorunlarla özellikle kadınlar karşılaşmaktadır. Dulluk araştırmacılar tarafından yaşlı kadının bir sorunu olarak tanımlanmaktadır (Şentürk, 2018: 40). “Türkiye’deki verilere bakıldığında da, ileri yaşlarda bilhassa yaşlı kadınların sosyal, ekonomik, kültürel ve hukuki açıdan başka bir bireye ya da kuruma bağımlı hale geldikleri tespit edilmiştir” (Arun ve Arun, 2011: 1519).

Ani ölümler geride ilişkisel problemlerin asılı ve çözülmemiş olarak kalmasına neden olmaktadır. Ölüm sonrası ayarlamalar geride kalan için kolay olmamaktadır (Lopata, 1996: 74). Eş, ebeveyn kayıpları bireylerin üstesinden bir çırpıda gelebilecekleri durumlar değildir. Belirli bir süre devam etmekte, duygular yoğun şekilde tekrarlanabilmektedir. İnsanlar baş etmeye yönelik çeşitli girişimlerde bulunmaktadır (Lehr, 1994: 407). Birey kayıptan sonra durum analizi yaparak kendi kabiliyetleri, yaşamı ve geleceğini düşünmeye koyulmaktadır. Kendi varlığı için bir anlam dünyası geliştirerek özellikle ölümün üstesinden gelmeye çalışmaktadır (Kalınkara, 2014: 338).

Dul kalmak evlilik ile kurulan sosyal düzenin ya da alışkanlıkların değişmesi, evlilikle elde edilmiş rollerin kaybı anlamına gelmektedir. Genel olarak kayıplar ile ilişkilendirilmektedir. Ancak kazanımları da yok değildir.

2.3.1. Sağlık Bozulması

Yaşlılıkla birlikte kronik hastalıkların arttığı bilinmektedir. Tedavinin gerçekleştirilip devam ettirilmesi yaşlıların sosyal ortamları ile de ilgilidir. Bakım verici birinin olması ya da ilaçların takibinin yapılması birey için hayati konulardır. Eşini kaybeden yaşlının ise bu desteklerden mahrum kaldığı görülmektedir. Örneğin; Aksoyda’a (2008: 7-10) göre yaşlılık hastalıklarının ortaya çıkışının engellenmesinde, geciktirilmesinde ve tedavisinde beslenmenin önemli bir yeri bulunmaktadır. Vücut işlevinin sürdürülmesi, enerji ihtiyacının karşılanması ve sakatlanmaların önüne geçilmesi için yaşlılık döneminde yeterli ve dengeli beslenme büyük önem arz etmektedir. Oysa dulluk, yoksulluk ya da izolasyon yetersiz beslenmeye neden olabilmektedir.

Yaşlı yetişkinler arasında mobilite ve günlük yaşam aktiviteleriyle ilişkilendirilmiş bozuklukların oranı son yıllarda artmış durumdadır (Seeman vd., 2010: 102). Yaşlıların neredeyse tüm sağlık problemlerinde sosyal bir boyut bulunmaktadır. Sosyal çevre yaşlıların sağlık sorunlarına neden olabilmekte ya da teşhis ve tedavi sürecini etkileyebilmektedir. Örneğin modern toplumda artan ilaç kullanımını vücudun hastalıklara karşı direncini azaltmaktadır (Tufan, 2016a: 88). Yaşlılık döneminde bireyin sağlığının bozulması beklenmektedir. Bu dönemde bireyin fiziksel gücü azalmakta ve daha önce karşılaşmadığı sorunlarla yüz yüze kalmaktadır. En yakınların kaybı, ölüme yakınlık, sakatlık ya da bakıma muhtaçlık bireylerin özellikle psikolojik durumlarını etkilemektedir (Emiroğlu, 1995: 42).

Eşin ölümünden sonra fiziksel ve mental sağlıktaki değişim literatürde üzerinde durulan konulardandır. Ancak erişilmiş bir fikir birliği bulunmamaktadır (Osorio-Parraguez, 2013: 1273). Bir çalışmaya göre dul kalan kadınların ilaç kullanımlarının arttığı ancak tıbbi tedaviyi takip etmedikleri görülmüştür (Delbes & Gaymu, 2002: 889). Eş kaybı bireylerde depresif davranışların oluşmasına neden olmaktadır. Bu duruma uyum sağlama sürecinde aile ve arkadaşlık ilişkilerinin önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Bu ilişkilerin zayıflaması özellikle ruh sağlığı için ciddi bir tehlikedir (Kalınkara, 2014: 107-108). Bir araştırmaya göre eşleri ölmüş bireylerin sağ olanlara göre ölümü daha çok düşündükleri görülmüştür. “Yaşlılarda ölüm kaygısının artmasında yakınlarını kaybetme üzüntüsü, sıranın kendine geldiği düşüncesi, eğitim seviyesinin düşüklüğü, çocukluktaki dini sosyalleşmenin korkuya dayalı bir biçimde gerçekleşmesi gibi faktörlerin etkili olduğu belirlenmiştir. Genel olarak ölüm korkusuna ilişkin tutumun kişilik özellikleriyle ilişkili olduğu görülmektedir.” (İçli, 2010: 11-12).

Dulluk ve ölüm arasındaki ilişkilerin analizinde genellikle birçok hipotez kullanılmaktadır. Örneğin aile geçişleri modeli evlilikten dulluğa geçiş ile fiziksel sağlıksızlık ve devamında ölüm riskinin artabileceğini göstermektedir. Bazı deneysel veriler eş kaybının geride kalan eşin ölümünü tetiklediğini göstermiştir. Bu durum sadece yaşanan şok ya da kırık kalp ile değil (Carr & Bodnar-Deren, 2009: 719), bireylerin eşlerini kaybettikten sonra sosyal ilişkileri ve günlük yaşamlarındaki değişikliklerle de ilişkilendirmek gerekmektedir (Umberson, 1992: 910; Williams, 2004: 344). Bununla birlikte dul yaşlı kadınların sağlıklı ve evli benzerlerine göre daha zayıf ve bağımlı olduğu ile ilgili damgalamanın geçerliliği bulunmamaktadır (Hahn vd., 2011: 156-157).

Eş desteğinin bulunması sadece hastalık durumunda değil hastalıklardan korunma sürecinde de etkili olmaktadır. Eş diğerinin fiziksel ve psikolojik durumuna aşına olduğu için herhangi bir değişikliği fark edebilmekte ve duruma müdahale edebilmektedir. Hayatın her alanı ile ilgili olarak birbirlerine öneriler verebilmektedirler. Ayrıca yaşamın getirdiği zorluklar karşısında birbirleri ile dertleşerek en uygun savunmayı tespit edebilmektedirler. Ancak dulluk durumunda, eşlerden birinin bu ortaklık mekanizmasından mahrum kalması onu bedensel ve ruhsal anlamda yıpratmaktadır.

2.3.2. Psikolojik Etkiler

Tüm kayıplarda olduğu gibi eş kaybında da geride kalan kişi psikolojik olarak acı, üzüntü, yıkılmışlık ile yüz yüze kalmaktadır. Ölen kişinin ulaşılabilirliğinin kaybolması bireyin hayatında boşluklar meydana getirmektedir.

Toplumsal yaşamın bir parçası olan ölüm modernleşmeyle birlikte toplumsal yaşamın dışına itilmiştir. Ölüm algısının bu denli hayatın dışında kalması özellikle yaşlı bireylerin kaybettikleri yakınlarına karşı daha fazla üzüntü duymalarına ve psikolojik zarar görmelerine neden olmaktadır. Özellikle yakın arkadaş ve akranların kaybı yaşlı bireyin bir gün öleceği düşüncesini yoğunlaştırmaktadır (Şentürk, 2018: 243-245). Bireyler yakın bir ilişkinin kaybı durumundaki “yas sürecinin başlarında inanmama, kafa karışıklığı, uyuşukluk, üzüntü ve bazı durumlarda öfke ve suçluluğu da içeren genellikle güçlü bir keder hissi görülmektedir.” (Erber, 2018: 376). Kaybı yaşayan birey yas süreci içine girmektedir. Özellikle ölen kişinin geride kalan için sahip olduğu değeri bağlamında keder ortaya çıkmaktadır. Bu sürecin toplum tarafından düzenlenerek duyulan acının gösterilmesi matemdir (Onur, 2004: 396-397). Araştırmacılar yası normal yas ve komplike yas olarak sınıflandırmaktadır. Normal yasin ilk evresi kaybın şokunu, inkârını, ya da kendini suçlamayı içermektedir. Sosyal ağın diğer üyeleri tarafından verilen destek bu acının hafiflemesini sağlamaktadır. Sevilen kişinin kaybından sonraki ilk yıl birey, ölümü akla uygun hale getirmektedir. Bir yıldan sonra ise kaybı kabullenme ve bireyin kendini yeniden tanımlaması aşamasını içermektedir. Komplike yas yaşlıların genellikle %10-20'sinde görülmektedir. Özellikle ölen kişiye aşırı bağlılık, ekonomik bağımlılık, çocuk kaybı ya da doğal olmayan ölümler sonucu ortaya çıkmaktadır. Geride kalan birey ölen kişiye o kadar çok özlem duymaktadır ki diğer arzu ve ihtiyaçlarından kendini soyutlamaktadır (Saygılı, 2011: 43-44).

Yas sürecinde yakınıni kaybeden kişinin cenaze ve defin işlemlerine katılma, sosyal yaşamdan bir süre uzak kalma, belirli şekillerde giyinme gibi kültürel olarak uygun görülen davranış kalıpları bulunmaktadır (Erber, 2018: 374). Toplum yas tutan bireyden hal ve hareketlerine dikkat etmesini beklemektedir. Beklentiler her iki cinsiyet için de geçerli olmasına rağmen kadınlar üzerinde daha büyük bir baskının olduğu söylenebilir. Örneğin, kadının definden kısa süre sonra yüksek sesle gülmesi, evlenmesi ya da yaşam tarzında köklü değişikliklere gitmesi toplum tarafından yadırganmaktadır.

Yaşlılık döneminde eşin anlamı farklı bir boyut kazanmaktadır. Ani kayıp ya da boşanmalar birey üzerinde geri dönüşü olmayan psikolojik tahribatlara neden olmaktadır (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 111). Dulluk ilk zamanlarında gençler için daha fazla yas anlamına gelirken ilerleyen dönemlerde yaşlılar için daha fazla acı ve ıstırap getirmektedir. Çünkü genç dulların yaşlılara oranla daha fazla destek aldıkları bilinmektedir. Sosyal destek bireylerin birçok sorunun üstesinden gelmesini sağlarken kaybolan güven, bağlantı ve ilişkileri tamir edememektedir. Dul kadınların diğer dul kadınlardan sosyal destek almayı istedikleri de bilinmektedir (Kalıncara, 2014: 338).

Yakın aile üyesinin ya da arkadaşların kaybı ileri yetişkinliğe özgü olmasa da bu dönemde daha sık karşılaşılmaktadır. Ayrıca çocuklar ve gençler de yaşlı bir aile üyesini kaybettikleri zaman yas sürecini yaşamaktadır. Yaşam uzunluğunun artışı ile torunların büyük büyük ebeveynlerinin yasını tutmaları olağan dışı olmayacaktır (Erber, 2018: 374).

Hahn ve arkadaşlarının yaptığı çalışmaya göre dulluğun sonuçları bilinenin aksine her zaman olumsuz olmamaktadır (2011: 157). Bazı bireyler eşlerinin kaybının ardından çok az üzüntü duyarken bazıları hiç duymamaktadır. Yaşanan kayıp kötü bir eşten ya da ağır bir bakım yükünden kurtulmak anlamına gelmektedir (Bonanno vd., 2002: 1152-1154). Dolayısıyla bazı durumlarda eş ve ailenin diğer üyeleri söz konusu kişinin ölümünden dolayı bir çeşit rahatlama hissedebilmektedir. Özellikle ağır hastalıklar, sakatlıklar ya da kişilik değişimleri bu rahatlamanın kaynağı olabilmektedir (Özden, 2018: 98).

2.3.3. Yalnızlık ve İzolasyon

İnsanlar ilişkiler ağı ile örülmüş bir toplumda yaşamaktadır. Eş bu ağ içinde en önemli mihenk taşlarından biridir. Dolayısıyla kaybı bireyin sosyal yaşamına zarar

vermektedir. Bu bölümde yalnızlık ve izolasyon tanımları ve nedenleri ile insanların etkilenme biçimlerine değinilmiştir.

Sosyal ilişkiler gerektiği kadar yoğun olmazsa birey sosyal izolasyona uğramaktadır. Bunun sonucunda da psikolojik ve sosyal birçok sorunla yüz yüze kalmaktadır. Bu fikir Durkheim'dan bu yana bilinmektedir. Eğer birey sosyal ilişki ağı içinde değilse intihara daha çok meyillidir (Kurt, 2008: 49). De Jong Gierveld, Tilburg ve Dykstra yalnızlık ve sosyal izolasyonun parametrelerini: "Sosyal ilişki ağının betimlemeli özellikleri, ilişki standartları, kişilik özellikleri ve altyapı özellikleri" olarak sıralamıştır (2006: 488). Yaşlı bireyler arasında yalnızlık ve izolasyonun fazla olduğu bilinmektedir. Ancak tek başınalık ve yalnızlığın aynı olmadığı göz önüne alınmalıdır. Çünkü eşiyle ya da çocuklarıyla yaşayan bir kişi de yalnız olabilmektedir. Dolayısıyla yalnızlık öznel ve nesnel boyutları ile değerlendirilmelidir (Tufan, 2007b: 3). "Sosyal, kültürel, dinsel ve ekonomik durum ile eğitim, yaşam standardındaki yükselmeler ve modernizasyon aile yapısında radikal değişimlere neden olmuş, bu durum ise yaşının yalnızlaşmasının önünü açmıştır." (Arpacı, 2016: 10).

Sosyal izolasyon ve yalnızlığı anlamak için "yaş, cinsiyet, medeni hal, yalnız yaşama, çocuk sahibi olmama, emekli olduktan sonra yer değiştirme, sağlığın bozuk olması, hareketliliğin kısıtlı olması, düşük moral, işçi sınıfı mensubu olmak ve arkadaş olmaması" gibi değişkenlere bakılması gerekmektedir (Görün-Baran, 2016a: 82). İlişki kurma becerileri, kişisel özellikleri, özgüven dereceleri, nevrotik kaygıların varlığı, çocukluk deneyimleri insanların çevreleriyle olan ilişkilerini etkilemektedir. Dolayısıyla yalnızlık hissi de bunlara bağlı olarak değişmektedir. Cinsiyetlere göre de toplumsallaşmanın boyutları farklılaşmaktadır. Bir çalışmaya göre erkekler sosyal destek sağlayıcı olarak eşlerini kabul ederken kadınlar sosyal destekte sadece eşlerin değil daha heterojen ilişkilerin varlığını da istemektedir (De Jong Gierveld vd., 2006: 490-491).

Yalnızlık sosyal ilişki, yakın dostluk ve sosyal destek eksikliği ile bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Bireylerarası ilişkilerde olan ve olması beklenen arasındaki uyumsuzluk olarak açıklanmaktadır. Özellikle eşin vefatı ve çocukların evden ayrılması yalnızlığın ana nedenlerindedir. Yalnızlık durumunda duygusal olarak ilişkilerden tatmin olamama görülmektedir. Kadınların erkeklere nazaran daha fazla yalnızlık hissettiği bilinmektedir. Kadınların daha uzun yaşaması ve hayatlarında daha fazla

belirsizlik bulunması bu farkı ortaya çıkarmaktadır (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 171-172).

“Aile bireylerinin, akrabaların, çocuklar ve torunların uzakta olması yaşlı bireyi yalnızlaştırmaktadır” (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 39). Aile desteği olmayan yaşlıların çevreye uyumu zorlaştığı için daha çok yalnızlık ve izolasyona maruz kaldıkları görülmektedir (Kurt, 2008: 126). Yalnız yaşamak zorunda kalan yaşlı, ihtiyaç duyduğu yardım ve desteği, evli ve çocuklarına yakın olanlara göre daha zor karşılamaktadır (Şentürk, 2018: 42). Dul kalan ileri yaştaki birey uzun zamandır evli olduğu için yoğun bir yalnızlık hissine kapılabilmektedir (Erber, 2018: 377). Kırsalda olmak da bilhassa yaşlılar için izolasyon riskini artırmaktadır (Şentürk, 2015: 283).

Diğer bir değişken de fiziksel sağlığın bozulması olarak görülmüştür. Fiziksel sağlığın bozukluğu öznel ya da nesnel olarak bakılmaksızın yalnızlık hissini artırmaktadır (De Jong Gierveld vd., 2006: 491). Özellikle kadınlar osteoporoz ve eklem hastalıkları gibi hareketi kısıtlayan kronik problemlerle daha sık karşılaşmaktadır. Ayrıca kadınlar daha fazla yalnız yaşama eğilimindedirler. Dolayısıyla işlevselliklerinin kısıtlanması onları daha da zor bir durumun içine sokmaktadır (Erber, 2018: 21).

Bugün yaşlılığın genel karakteri eşi ölmüş dul ve yalnız kadın olarak tanımlanmaktadır (Tuna ve Tenlik, 2016: 23). Türkiye’de tek başına yaşayan yaşlıların sayısı 1 milyon 373 bin 521’dir. Bu bireylerin %75,7’si yaşlı kadınlardan %24,3’ü yaşlı erkeklerden oluşmaktadır (TÜİK, 2020a). “Türkiye erkeklerini çabuk yitiren, yalnız kadınların çoğaldığı bir görünüm sunmaktadır”. Bu durum Türk kadını açısından bir dizi risk anlamına gelmektedir (Tufan, 2007a: 110). Yaşlılık döneminde eş kaybı fiziksel, ekonomik sorunlara ve yaşlı bireylerin kendilerini güvensiz hissetmelerine neden olmakta bu da onları yalnız hissettirmektedir (Kapıkıran ve Acun-Kapıkıran, 2016: 94). Yapılan bazı araştırmalara göre kadınların daha fazla dul kalması ve yalnız yaşaması onları izolasyona itmektedir. İngiltere’de yapılan bir çalışmaya göre en çok izole olan kişilerin dul kadınlar olduğu ortaya çıkmıştır (Wenger vd., 1996: 336). Tek başlarına, çocuklarla veya bir kurumda yaşayan yaşlı yetişkinlerin oranı bölgeye ve kültürel bağlama göre büyük ölçüde değişmektedir. Ancak cinsiyet farkı devam etmektedir (Carr & Bodnar-Deren, 2009: 710).

Yaşlılar arasında bireyselleşme bugün kadınların sorunu iken ileri zamanlarda erkeklerin de buna alışması gerekecektir. Bireyselleşme açısından Avrupa ülkelerinde yaşlı bekârlığı bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültürel farklılıklardan dolayı Türkiye bu durumdan doğrudan etkilenmeyecektir. Çünkü ülkemizde bekâr, ayrı ya da hiç evlenmemiş olarak yaşayanların oranı %2-3 civarındadır. Türkiye’de ileri yaşlılıkta bireyselleşme dulluk ile bağlantılıdır. İleri yaşlarda yalnız yaşayanların oranı azdır. Bu durum Türk kültürünün sağlam aile yapısı şeklinde yorumlanabileceği gibi sosyoekonomik baskıların ortaya çıkardığı bir durum olarak da düşünülebilmektedir (Tufan vd., 2016: 40).

Yaşlı bireylerin sosyal izolasyonu kişisel değil sosyopolitik bir mesele olarak da karşımıza çıkmaktadır. Toplumdan uzak yerlere yerleştirilen yaşlılar izolasyona uğramaktadır (Görün-Baran, 2016a: 81). Ayrıca ileri yaşlarda görülen ev içi mekâna çekilme, evlilere göre dullarda dullar içinde de kadın dullarda daha fazla görülmektedir (Delbès & Gaymu, 2002: 885). Sınırlı sayıdaki çalışmaya göre yaşlılık döneminde verilen sosyal destek ve evcil hayvan beslemenin yalnızlığı azalttığı görülmüştür (Krause-Parello, 2007: 83). Özellikle kırsaldaki bireyler için tavuk, keçi, koyun, inek beslemek kendilerine meşgale olması ve ekonomik kaynak oluşturabilmesi açısından önemlidir.

Bazı yaşlıların tek başına yaşamı tercih ettikleri görülmektedir. Tek başına olma durumu pek çok zorluğu içinde barındırsa da düzenini koruma ve ev içi özerklik isteği kimi bireylerde daha baskındır. Diğerleri ile ilişkilerin birey tarafından ayarlanması kendisinin yük ya da muhtaç olduğu hissini önlemektedir (İçli, 2002: 262).

İnsanların alıştıkları yaşam biçimini bırakması zordur. Eşin kaybından sonra ise birey kendi isteği ile ya da toplumun yönlendirmesi ile birçok şeyi bırakmakta ve kendi kabuğuna ya da sınırlı bir sosyal çevreye çekilmektedir. Bu bağlamda 65 yaş ve üzeri kadınların %81’inin nadiren evden çıktığı görülmüştür (YADA Vakfı, 2019: 56).

2.3.4. Yoksulluk

Çeşitli mal ve hizmetlere ulaşabilir olma durumu bireylerin yaşam kalitelerini artırmaktadır. Ekonomik durumun yetersiz olması ise bireylerin, ihtiyaçlarının tam olarak karşılanamamasına ve toplum standartlarının dışına itilmesine neden olmaktadır. Bu bölümde yoksulluğun birey üzerindeki etkileri ve yoksul yaşlıların mevcut durumu incelenmiştir.

Yoksulluk, bireylerin yeterli gelir ve sürdürülebilir bir geçim kaynağının bulunmaması durumunda yetersiz beslenme, sağlık, eğitim gibi hizmetlere ulaşamama, yetersiz barınma koşulları gibi dezavantajlara daha açık hale gelmesidir. Ayrıca yoksul bireyler ekonomik, siyasi, sosyokültürel karar alma süreçlerine daha az katılmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 25). Toplumsal yaşama aktif şekilde katılımları sınırlandırıldığı için yoksul bireyler sosyal ağların dışına itilmektedir. Bu konumlandırma onların etkinliklerini ve iyileşme oranlarını olumsuz şekilde etkilemektedir. Sonuç olarak yoksulluk kronik bir hale gelmektedir. Mevcut sistemin yoksul bireylere ihtiyaç duymaması onların toplumla bütünleşmesini engellemektedir. Nihai olarak da aynı coğrafi yerde yaşamalarına rağmen farklı dünyalar oluşmaktadır (Karakaş, 2010: 11).

Yaşlılık döneminde yoksulluk bugün ve gelecekte bireylerin karşılaşılabileceği en ciddi problemlerdendir (Tufan, 2009: 47). Yaşlı kadınların yoksulluk oranlarının diğer hane halklarına göre önemli derecede yüksek olduğu bilinmektedir (Sevak vd., 2003: 31). Yoksul yaşlı kadın nüfus oranı 2018 itibariyle %17,9'dur. Bu oran yaşlı erkeklerde %14,4'tür (TÜİK, 2020a).

Dulluğun fakirliği arttırması yaygın bir kabuldür (Hungerford, 2001: 103). İleri yaşlarda kadınlar erkeklere oranla daha çok eşlerini kaybetmekte ve yaşamlarının geri kalan kısmını da dul ve yoksul olarak yaşamaktadır. Avrupa'da benzer bir durum söz konusudur. İngiltere'deki yaşlı kadınların yarısı duldur ve yaşlı kadınlar arasındaki yoksulluk oranları fazladır (Günay vd., 2016: 170). Ülkemizde de "60 yaşın üzerinde olan 3,2 milyon kadının yüzde doksanından fazlası yoksulluk sınırının altında kalan bir gelirle hayatlarını sürdürmektedir." (Danış, 2009: 73). "Dul kadınların, Türkiye'de en yoksul ve gelir açısından en kırılgan kesimi oluşturdukları görülmektedir." (Arun ve Arun, 2011: 1515). Bu durum özellikle eşin ölümünden sonra ortaya çıkan sosyoekonomik problemlerle ilgilidir (Tufan, 2007a: 125). Evliyken fakir olmayan kadınlar dullukla birlikte fakirleşmeye başlamaktadır (Sevak vd., 2003: 31). Dul kalmış bireylerin evli benzerlerine göre yoksulluk sınırının altında yaşamaları daha muhtemel olduğu ve döngüsel olarak yoksulluğa girme eğiliminde oldukları görülmektedir (Rank & Hirshl, 1999: 185). Dulluğun süresi arttıkça fakirlik riski de orantılı olarak artmaktadır (Sevak vd., 2003: 37). Kadınlar dul kaldıktan sonra erkeklerden daha çok ekonomik sorun yaşamaktadır (Carr & Bodnar-Deren, 2009: 721). Bir hanede kocanın kazancı baskınsa sigorta ve servet de yeterli değilse dul kadının ekonomik durumu evli olduğundaki durumundan oldukça farklı olacaktır (Sevak vd., 2003: 41).

Yaşlıların ekonomik durumu için hane gelirinin de önemli bir yeri bulunmaktadır. Kişisel geliri ya da sosyal güvenliği olmayan her yaşlı yoksul değildir. Ancak ekonomik sıkıntı yaşama olasılıkları kişisel geliri olanlara göre daha yüksektir (ASPB, 2011: 20). Literatüre göre dulluktan önceki ekonomik durum, dulluktan sonraki durumun en önemli göstergesidir (Bound vd., 1991: 115). Görece daha fakir yaşlı dul kadınların eşleri ölmeden önce de fakir oldukları görülmektedir (Hungerford, 2001: 104).

Yoksul yaşlıların %55,5'ini kadınlar oluşturmaktadır. Her yoksul yaşlının üçte biri duldur ve bu bireylerin %84,9'u kırsal bölgelerde yaşamaktadır (Arun, 2014: 9). Sosyal güvenlikten en az yararlananların ileri yaştaki yaşlılar ve kadınlar olduğu görülmektedir (Tufan, 2007a: 70). Türkiye'de dul yaşlı bireylerin %8,6'sı, dul yaşlı kadınların ise %16,2'si sosyal güvenceye sahip değildir (TurkStat, 2005; akt. Arun ve Arun, 2011: 1521). Türkiye'de yaşlı kadınların emekli olma ihtimalleri, cinsiyet görevlerinin (evlilik, çocuk bakımı) işe girmelerini engellemesinden dolayı zorlaşmaktadır (Arun, 2014: 9). Bu bireylerin çoğu çocukları üzerinden sosyal güvenceye sahiptir. Bu durum maddi manevi bağımlılık zorunluluğu getirmektedir (Arun ve Arun, 2011: 1521). Ayrıca dul kalan kadınların gelirlerinin azalması sosyal yaşamlarında kısıtlayıcı etkilere neden olmaktadır (Erber, 2018: 379). Güler ve Tuzcuoğlu'na (2018: 342) göre eğitimin düşük olması, sosyal güvenlikten mahrum olmak, ücretsiz aile işçisi olmak ve ek olarak dul kalmak yaşlı kadını bir "yoksulluk girdabına" sokmaktadır.

Türkiye'de yeni yeni görünür olmaya başlayan tek başına yaşayan bireylerden oluşan hanelerin yarısından fazlasının yaşlılardan oluştuğu düşünülürse yakından izlenmesi gereken bir konu olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu hanelerdeki yoksulluk oranı %2,2 civarındadır. Bu grubu oluşturan bireylerin %89,6'sını oluşturan dilim 65 yaş ve üzerindedir ve %77'si kadınlardan oluşmaktadır. Bu bağlamda ileri yaş, toplumsal cinsiyet ve yaşam tarzının yoksulluk oranını arttırdığı sonucuna ulaşılmaktadır (Arun, 2014: 7).

Dullukla yardım kaynaklarını kaybeden kadınlar ekonomik durumlarını geliştirmek için sadece birkaç seçeneğe sahiplerdir. Erkeklerin yaşam beklentisi daha kısadır. Yani bu demografik dengesizliklerden dolayı yeniden evlilik zordur. Diğer bir seçenek dulların çocuklarının ya da kardeşlerinin yanına taşınmasıdır. Ancak bu çok kuşaklı hanelerdeki gelirin hane içinde nasıl dağıtıldığı bilinmemektedir. Kadınlar

çalışarak da gelir ve statülerini artırmaktadır. Fakat ilerleyen yaş ile bu seçenek zorlaşmaktadır (Sevak vd., 2003: 31-38). Dolayısıyla kadınların dul kalmadan önce geleceklerini planlayarak doğru adımları atmış olmaları gerekmektedir. Aksi halde ekonomik refahın yükseltilebilmesi için çok geç olabilmektedir.

2.3.5. Yeniden Evlilik

Eş kaybından erkek yaşlılar kadınlara göre daha çok etkilenmektedir. Kendilerine bakacak ya da onlarla ilgilenecek kimse kalmadığı için bakıma muhtaç hale gelmektedirler. Bazı aileler bakım görevini üstlenirken bazıları yaşlılarını kurumlara yerleştirmektedir. Ayrıca yeniden evlenerek eşlik rolünü sürdürmek isteyen yaşlılar da bulunmaktadır. Kadın yaşlılar açısından ise durum farklıdır (İçli, 2016: 51). Kadınların olası yeniden evlilik adayları daha azdır. Erkeklerin mortalite yüksekliği ve kadınların kabul edilebilir olma durumlarına bağlıdır (Arber & Ginn, 1991: 163-164). Ayrıca yeniden evlenme isteği erkeklerde daha çoktur (Carr & Bodnar-Deren, 2009: 705). Kadınlar, henüz kazandıkları istedikleri her şeyi yapabileme özgürlüklerini kaybetmek istememektedir (Erber, 2018: 378). Ankara’da yapılan bir araştırmaya göre dul kadınların “bu yaştan sonra birinin daha kahrını mı çekicem” düşüncesi ile yeniden evliliği reddettikleri görülmüştür (Kalaycıoğlu vd., 2003: 69). Çağdaş Batı ülkelerinde de kadınların yeniden evlenme isteği daha azdır (Burch, 1990: 550). Ataerkillik seviyesi yüksek olan toplumlarda dul kalmış kadınlar ölen eşin erkek kardeşi gibi aile içinden biri ile yeniden evlilik gerçekleştirmektedir (Lopata, 1996: 16).

Yeniden evliliğe çocuklar da itiraz edebilmektedir. Bu durum sadece ölen ebeveynin bağılıktan değil yeni ebeveynin kendilerini mirastan mahrum edeceği korkusundan da kaynaklanmaktadır (Lopata, 1996: 134). Ancak ileriki zamanlarda yeniden evliliklerle kurulan yeni karma ailelerin sayısının artacağı tahmin edilmektedir. Çünkü çiftler ve bireylerin önceki evliliklerinden olan çocukları kan bağı olmadan yeni bir aileyi oluşturmaktadır (Erber, 2018: 277).

Kadınların erkeklere nazaran yeniden evlilik olasılıklarını azaltan sebepler daha fazladır. Dolayısıyla yaşamlarının ileriki dönemlerinde yalnız kalma ihtimali kadınlar arasında daha yaygındır.

2.3.6. Taşınma

Yaşlılığın ya da dulluğun önemli sonuçlarından olan taşınma bireyin diğer aile üyelerinin yanına ya da bir kuruma yerleşmesi şeklinde olabilmektedir. Yerinde yaşlanma bölümünde incelediğimiz gibi bireyler genellikle evinde kalmak istemektedir.

Çünkü en rahat ettiği yerin evi olduğunu düşünmektedir. Ancak birey çeşitli zorunluluklardan dolayı evinden uzaklaşmaya mecbur kalabilmektedir. Bunların yanı sıra taşınmayı isteyenlerin de olduğunu söylemekte fayda vardır.

Yaşlıların taşınmasında sağlıklarının bozulması, eşlerinin kaybı, çocuklarına yakın olma isteği ve düşük gelir gibi sebepler etkili olmaktadır. Bunların yanı sıra evin fiziksel durumu ve konumu ile ilgili problemler, iklim koşulları, daha iyi bir yaşam ve çevreye sahip olma isteği de yer değiştirme nedenlerindedir. Uzun süredir yaşanan bir yerden taşınma yaşlı olmayanlar için bile rahatsızlık vermektedir. İleri yaşlardaki birey, çeşitli kısıtlılıklardan ya da sosyal izolasyondan kurtulsa bile yaşamının önemli bir kısmını geçirdiği yerden ayrılmada isteksiz davranması, kayıp ve hayal kırıklığı hissetmesi muhtemeldir (Choi, 1996: 339-340).

Bazı ailelerde yaşlı birey dul kaldıktan sonra yetişkin çocuğunun yanına taşınmaktadır. Özellikle ileri yaştaki kadın dulların tüm enerjisini torunlarına yönlendirmesi beklenmektedir. Bazı ailelerde ise bireyin yeni sosyal ağlar geliştirmesi istenmektedir. Ayrıca kendi evinde yaşamaya devam eden ve çocukları ile yakın yaşayan bireyler de onların desteğinden faydalanmaktadır. Kimi ailelerde ise çocuklar dul ebeveyninden çok uzakta yaşamakta ve cenaze için kısa süreliğine yaşlı ile birlikte olmaktadır (Erber, 2018: 377).

Dulluk bölümünün ilk kısmında kadınların uzun yaşama nedenleri incelenmiştir. Daha sonra kadınların durumu ortaya koyulmuştur. Ardından medeni durum ve refah arasındaki ilişki irdelenmiştir. Bu bölümün son kısmında ise dul kalmanın hangi sonuçları doğuracağı üzerinde durulmuştur.

3. KIRSALDA YAŞAM

Yaşamın sürdürüldüğü yer, sadece insanların çeşitli imkânlarla ulaşım ulaşamaması ile ilgili değildir. Yerleşim yeri birey için kültürel değerler, normlar, kurallar ve bir yaşam bilançosu anlamına gelmektedir. Birey sosyalleştiği toplumun özelliklerini az veya çok taşımaktadır. Bu yüzden karşılaştığı durumlara tepki verme şekli ya da sorunlarla başa çıkma stratejileri konumlarından bağımsız olmamaktadır.

Değiştirip, dönüştüren ve biçimlendiren olma özellikleri ile mekân, insan hayatının merkezindedir (Karakas, 2019: 20). Yaşlanma deneyimi “mekânla, yerleşimle ve mekâna bağlı bir biçimde gerçekleşen iktisadi, toplumsal ve siyasal ilişkilerle” bağlantılıdır (Şentürk, 2015: 283) ve mekânın yaşlıların yaşamında önemli bir yer

bulunmaktadır. Bu bağlamda yaşlı bireyler kendi evlerinde tutsak kalabilmekte ve toplumdan izole olabilmektedir. Dahası mekânlar yaşlılara değil gençlere uygun şekilde düzenlenmektedir (Nair, 2005: 110). Yaşlanma deneyimi kırsal ve kentsel bölgelerde farklılık göstermektedir (Şentürk, 2015: 283). Kırsal bir bölgeyi ele alan çalışmanın bu bölümünde kırsalın tanımı, özellikleri ile içinde devam eden sosyal yaşamı ve insanlara etkileri irdelenmiştir.

Kırsal alan genel anlamda nüfus yoğunluğunun düşük olduğu, ekonomik olarak bakıldığında doğal kaynaklarla sınırlı, diğer yerleşim yerleriyle kıyaslandığında teknolojik gelişmelere gecikmeli ulaşabilen, hayat tarzlarının ise daha çok geleneklere göre şekillendiği, kendine ait kültürel yapısı bulunan standartların düşük olduğu bölgelerdir. Kırsal tanımı ülkeden ülkeye değişmektedir (Öztürk, 2015: 10). Partigöç (2018: 92) kırsal yaşantı içerisinde “ekonominin ağırlıklı olarak tarıma dayanması, komşuluk ilişkilerinin ve dayanışmanın daha güçlü olması, homojen bir nüfus yapısının gözlenmesi ve aidiyet duygusunun ağır basması gibi nitelikleri” saymaktadır.

“Kırsal alanlar ulusal ekonomiye uyum sağlama derecelerine göre üçe ayrılırlar: Entegre kırsal alanlar, orta derece kırsal alanlar ve tam kırsal alanlardır.” Entegre kırsal alanlar; şehir merkezlerine yakın olarak büyüyen, araziler tarım için kullanılmasına karşın istihdamın çoğunluğu sanayi ve hizmet sektörü içinde gerçekleşmektedir. Orta derece kırsal alanlar; ekonomi tarım ve sanayi sektörünün üzerindedir. Şehir merkezlerinden nispeten uzakta olan ve tarımsal müdahaleler görülen alanlardır. Tam kırsal alanlar; kişi sayısının seyrek olduğu, düşük gelirli çiftçilerden oluşan ve genellikle “yaşlı bir nüfusla karakterize edilen alanlardır.” (Özensel, 2015: 156-157).

Köy kavramı için diğer önemli kıstas nüfus büyüklüğü ve yoğunluğudur. Köyler yerleşim yerleri arasında nüfus büyüklüğü açısından en küçük alanlardan biridir. Nüfus yoğunluğu açısından ise kentlere nazaran seyrek nüfus görülmektedir. Çünkü işyerlerine ve merkeze yakın olma talebi nüfus yoğunluğunu kentlerde artırmaktadır. Yerleşim yerlerinin sayısı bakımından değerlendirdiğimizde de tüm dünyada nüfusun çoğunluğu şehirli mekânsal alanlarda yaşamaktadır. Nüfus dengesi 2000’li yılların son çeyreğinde değişmeye başlamış ve 2008 itibarıyla de dünyadaki nüfusun yarısından fazlası şehirlerde yaşamaya başlamıştır (Özensel, 2015: 46). Ülkemizde de benzer bir durum söz konusudur. Türkiye’nin 1927 yılındaki 13,6 milyonluk nüfusunun %75’i belde ve köylerde yaşamaktadır. Bu oran 1960 yılında %68, 1980’de %56, 2000 yılında %35, 2010’da %23’e gerilemiştir. 2012 yılında %22 olan veriler 2013 yılında %8’e

düştür. 2013'teki kırılmanın sebebi 6360 sayılı yasanın idari bölünüşündeki değişikliklerdir. 2019 verilerine göre kırsalda yaşıyanların sayısı toplam nüfusun %7,2'si kadardır (TÜİK, 2020d). Verilere göre kırsaldaki doğurganlık oranı kentlerden daha fazladır (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü [HÜNEE], 2019: 62). Bu durum özellikle kent ve köylerdeki talep farklılığından ve yaşam koşullarından kaynaklanmaktadır. Örneğin; kentlerde evlilik yaşı artmakta ve doğumu engelleyici yöntemler daha çok kullanılmaktadır. Köylerde ise fiziksel iş gücüne olan ihtiyaç doğurganlık için tetikleyici bir unsurdur. Göçün yönü açısından değerlendirildiğinde genel olarak kırdan kente doğru göçler gerçekleşmektedir. Ancak doğal felaketler, bunalım ve sürgünlerle ya da politik teşviklerle kentten kıra göç de olabilmektedir. Diğer yandan köyden kente göçün artması ile birlikte kırsaldaki yaşlı nüfusun arttığı gözlenmektedir. (Özensel, 2015: 46-50). Ayrıca genel demografik eğilimin bir sonucu olarak kırsaldaki yaşlı kadınların oranı yükselmektedir. Yaşlı kadınların bitkisel ve hayvansal üretimde ve diğer tarım dışı etkinliklerde çalıştıkları görülmektedir (Öztürk, 2015: 35).

Köylerde temel uğraşları tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Fiziki çevre daha temiz ve sakin olduğu için köylerde insanlar iklim ve hava koşullarından daha çok faydalanmakta ve daha doğal bir yaşam sürdürmektedir. Köy toplumlarında “toplumsal sınıf ve tabakalaşma oranları yok denecek kadar azdır.” Çünkü köylerde mesleki ve mekânsal değişimlerin oranı düşüktür (Özensel, 2015: 47-50). “Tarım sektörünün diğer sektörlerle göre daha düşük katma değer üretmesine ve tarım ürünleri fiyatlarının daha az artmasına bağlı olarak bu sektörün milli gelirden aldığı payın zaman içerisinde gerilemesine kırsal yoksulluk denir.” (Özensel, 2015: 182). Yoksulluğun kırsal bölgelerde kentlere göre daha çok hissedildiği görülmektedir (Öztürk, 2015: 27). “Kırsal yoksulluk, gelişmekte olan ülkelerde, tarım sektörünün çözülmeye uğrayarak gizli işsizliğin açık işsizliğe dönüşmesi olgusuna dayanmaktadır.” Bu kabulün göstergeleri olarak da düşük gelir, tüketim darlığı, üretim teknolojilerine ulaşamama kabul edilmektedir. Ayrıca bu alanlar, “bölgesel dengesizliklerin ortaya çıktığı, genellikle tarımda istihdamın ağır bastığı, toprak dağılımının yetersiz olduğu, mülkiyet dağılımının adil olmadığı ve sosyal alt yapının gelişmediği yerlerdir.” (Özensel, 2015: 166). Kırsal bölgelerde tarım sektöründe kayıtsız, aile işçisi olarak çalışmış bireylerin ileriki dönemlerde ekonomik güçlükler yaşadıkları görülmektedir (Öztürk, 2015: 33).

Türkiye’de kırsaldaki yoksulluk oranının 2009 yılında %38,69 olduğu tespit edilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 26).

Kırsal bölgelerdeki yaşlı bireylerin kendi bahçe işlerini yaptıkları ve tarım işçisi oldukları için daha fazla yoksullukla karşılaştıkları bilinmektedir (Butler, 2002: 32). Türkiye’de yaşlı nüfusun 2018 yılı itibariyle %65,5’inin tarım sektöründe çalıştığı (TÜİK, 2020a) göz önüne alındığında kırsal bölgelerdeki yaşlı nüfusun içinde bulunduğu durumun birey ve toplum için oluşturduğu risk fark edilmektedir. Nitekim literatüre göre sosyal güvenliğe hiç dâhil olmamış, özellikle de kırsalda sağlıkları ve fiziksel kapasiteleri yettiğince çalışmış yaşlı bireyler yoksullukla en çok karşılaşan gruplardan biridir (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 38-39).

Kırsaldaki bireylerin kentte olanlarla karşılaştırıldığında hizmetlere ulaşma imkânları kısıtlıdır. Örneğin, sağlık hizmetlerine erişim daha zor ve pahalıdır. (Arun & Çakıroğlu, 2011: 959). Ayrıca resmi anlamda yeterli ekonomik seviyede bulunmasına rağmen kaynaklara ulaşamamalarından dolayı kötü koşullarda yaşayan yaşlılar da bulunmaktadır (Kalınkara, 2016: 33).

Köylerde gelenek ve göreneklere bağlı olarak yüz yüze ilişkilerin daha yoğun olduğu görülmektedir (Özensel, 2015: 47). Kırsal bölgelerdeki yaşlılar buldukları toplulukta uzun süre ikamet etmektedir dolayısıyla sosyal alışveriş ve informal destek ağlarının getirilerinden yararlanmaktadır (Shenk & Christansen, 1997: 332). Kırsalda yakın komşuluk ve yardımlaşma ilişkileri devam etmektedir. Dinsel unsurların kırsal bölgelerde eritilmesi de aile ve akrabalık bağlarını güçlendirmektedir (Kalaycıoğlu vd., 2003: 74). Kırsal bölgelerde var olan yakın ilişki ağı ve dayanışma kültürü “biz” duygusunu güçlendirerek bireylerin daha tatmin edici bir yaşam sürmelerini sağlamaktadır (Şentürk, 2018: 43). Bir araştırmaya göre gençlerin kırsaldaki evlerini terk etmesi aile bağlarını zayıflatmaktadır (Coles, 2001: 28). Geride kalan yaşlının bakıma muhtaç hale gelmesi önemli bir sosyal risk oluşturmaktadır. Kentte sınırlı da olsa sosyal devletin üstlendiği bakım konusu kırsal bölgelerde tamamen ailelerin üzerindedir. Gençlerin göçü ise yaşlı bireylerin bakıma muhtaçlık durumunda yaşayacağı riskleri katlamaktadır (Arun, 2014: 6).

Kırsalda yaşamın avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Örneğin; kırsalın ekonomik bir cazibesi bulunmamakta aksine yetersiz ekonomik kaynaklar göç etmenin başlıca nedeni olarak kabul edilmektedir (Dilmaç vd., 2015: 113). Kırsalda yaşlıların

hizmetlere erişimi de kenttekilere nazaran daha zordur. Bununla birlikte kentteki yaşlı bireyler ve bilhassa kadınlar için nitelikli bir kent tablosu mevcut değildir (Güler ve Tuzluoğlu, 2018: 341). Dolayısıyla kentteki kadınların mekânsal alanlarda bulunma olasılıkları daha azdır (Köse ve Erkan, 2014: 57-58). Oysa kırsaldaki yaşlı kadın kolaylıkla dışarı çıkabilmektedir. Örneğin; kimi bireyler bahçesindeki bitkileri suladıktan sonra hayvanlarının yemini verebilmekte, çay ve sohbet için davet edilmeyi beklemeksizin karşı komşusuna gidebilmekte ve akşamına da köy meydanındaki düğüne katılıp tanıdıkları ile görüşebilmektedir. Bunların yanı sıra Büyükgümüş ve Şentürk'e göre sosyal ağların yoğunluğu kentlere nazaran kırsal bölgelerde daha fazladır (2019: 368). Şehirlerdeki nüfus yapısının heterojen olması sosyal ilişkileri daha fazla çıkar odaklı hale getirmektedir. Bununla birlikte şehirlere nispeten homojen nüfus yapısına sahip kırsalda sosyal ilişkiler ve sosyal ağlar daha güçlü bir zemin oluşturabilmektedir (Dilmaç vd., 2015: 93).

4. SOSYAL İLİŞKİLERİN SAĞLAYICILARI

Her bir birey etrafını etkilemekte ve onlardan etkilenmektedir. Bu karşılıklı etkileşim sosyal ilişkiler ile gerçekleşmektedir. Toplum iç içe geçmiş sayısız ilişkiler ağından oluşmaktadır. Aynı kişi birçok sosyal ağ içinde aynı anda var olabilmektedir. Bu bölümde sosyal ilişkileri oluşturan etmenler ve bireye etkileri incelenmiştir. Ayrıca üstlenilen roller ve kuşaklar arası ilişkilere etkileri anlatılmıştır. Ardından bireyin temel destek mekanizmalarını oluşturan aile, arkadaş ve komşu ilişkileri irdelenmiştir.

Biyo-kültürel ve sosyal bir varlık olarak insan sosyoekonomik, kültürel ve çevresel koşullar içinde toplumsal ilişkilerle kuşatılmıştır (Akın, 2004: 12). “Toplumsal ilişki, karşılıklı etkileşimle oluşan, etkileşime girenler arasında bir anlam oluşturan ilişkidir. En az iki kişinin belli bir zaman sürecinde birbirleriyle karşılıklı iletişimde ve kişilerin veya grupların birbirlerinden haberdar olmasını gerektirir.” (Canatan, 2016: 143).

Birey ve toplum arasındaki zıtlıklar birliği insanı oluşturmaktadır. Kendine çeşitli normlar koyarak sınırlayan tek canlı insanlardır. Sosyal bir varlık olarak ortak kurallar, simgeler, değerler ile birlikte kültür, din, hukuk gibi kurumlar meydana getirerek nesilden nesile devamlılıklarını sağlamaktadırlar. Her toplum için davranış kalıpları ve değer yargıları farklı şekilde örgütlenmektedir. Bir toplumda suç ve ayıp olarak görülen bir davranış bir başka toplumda övülen ve saygı duyulan bir hareket olarak kabul edilmektedir (Akın, 2004: 12-13). Toplumun devamlılığını sağlayan norm

ve değerler sosyal ilişki ağları ile öğrenilmektedir. Bu öğrenme süreci toplumsallaşma olarak tanımlanmaktadır. Yani bireyler toplumun beklentilerini sosyal ağlar içerisinde gerçekleştirmektedir (Canatan, 2016: 143). Toplumsallaşma kavramı bireyler arası bağımlı ilişkileri, ortak iş yapma becerisini, sosyal katılım ve günlük yaşam deneyimleri kazanmayı içermektedir (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 144). Toplumsallaşma yaşam boyu devam etmektedir (Giddens, 2010: 27). Toplumsallaşma “toplumsallaşma ajanları” ile sağlanmaktadır. Bunlar aile, arkadaşlar, okul, medya, meslekler, vb. olarak sıralanabilir. Bu faktörler bireylerin ilgi, değer, tutum ve davranışlarını etkilemektedir (Newman, 2013: 64). İlişkilerimiz ilk olarak anne-baba ve kardeşler ile beraberinde anne-babanın ebeveynleri, kardeşleri ve onların çocukları ile gerçekleşmekte ve bu ilişkiler sosyal çevremizin temelini oluşturmaktadır. Sonraki dönemlerde okul, oyun ve çalışma çevresi yeni ilişkiler oluşturmaktadır. Yaşamın belli bir aşamasında gerçekleştirilen evlilik de yeni ilişkiler kurulmasında ana kaynaklardandır (Emiroğlu, 1995: 56).

“Sosyal ağ bireyin sosyal bağlarının yapısal özelliklerini veren sosyal ilişki haritasıdır. Sosyal ağ çevresinde kaç kişi var, yakınlık nedir, yaşları, cinsiyetleri, görüşme sıklıkları nedir gibi soruların cevaplanmasıyla ortaya çıkar.” (Canatan, 2016: 143). Bireysel sosyal ağlar ağ üyelerinin sayısı, bağlantının sıklığı, coğrafi yakınlık ve yapıya göre çeşitlenmektedir (Ajrouch vd., 2005: 311). Sosyal ağlar terimi bir bireyin paralı destek sağlayıcılarına karşılık olarak informal destek ağlarının yapısal özelliklerine işaret etmektedir (Hough vd., 2005: 15). Aile ve arkadaşlardan oluşan, informal sosyal ağın rolü soyut ve ölçülmesi zor kabul edilen önemli bir kaynağı temsil etmektedir (Antonucci, 1986: 10). Sosyal ağlar toplumda her yaşta sürdürülebilen, değişken kaynakları olan insanlar arasındaki bağlardır (Litwin, 2001: 516). “Destek ağı” ve “sosyal ağ” kavramları gerontolojik literatürde aynı sosyal bütünlüğü kastettiği düşünüldüğünde birbirlerinin yerine kullanılmaktadır (Wenger, 1996: 285).

Sosyal destek ağlarının ölçülmesinde çeşitli adımlar takip etmek gerekmektedir. İlk olarak bağların varlığı tanımlanmalıdır. Yani merkezdeki kişi ile olan ilişkilerin türleri belirtilmelidir. Tüm bağlar tanımlandıktan sonra bağların içeriği değerlendirilmelidir. Mesela destek alışverişinin tipi, ikinci olarak bağların özellikleri örneğin gücü, karşılıklı olması ve çok katlılığı değerlendirilmelidir (Nadon vd., 2004: 380). Bireye verilen sosyal desteğin sağlanması altı şekilde görülmektedir: Önemli şeyler ile ilgili güvenilirlik, güvensiz hissettiğinde güven verilmesi, saygınlığın

hissedilmesi, hastalığında bakım verilmesi, üzüntülü, gergin ve depresif zamanlarında konuşabileceği birilerinin olması, sağlığı hakkında tartışabileceği birilerinin olması olarak sıralanmaktadır (Antonucci & Akiyama, 1987: 521).

Kadınların erkeklere göre daha büyük ve çeşitli sosyal ağları bulunmaktadır. Ancak özellikle orta yaş döneminde kadınlar annelik, meslek ve yaşlı bakımını aynı anda yürütmeye çalıştıklarından sosyal ağları kısıtlanmaktadır. Erkekler ise sosyal ağlarını uzun süre koruyabilmektedir (ASPB, 2011: 22). Kişilik olarak daha girişken ve yeni deneyimler arayan bireylerin daha geniş sosyal ağlara sahip olduğu bilinmektedir. Ancak daha küçük sosyal ağlara sahip olan ileri yetişkinler ağdaki bireylerle duygusal olarak daha yakındır (Erber, 2018: 275).

Yaşlı bireylerin sosyal alışveriş ilişkilerine aktif olarak katılması ve devam ettirmesinde sohbetin önemli bir yeri bulunmaktadır. Sohbetin ana güç kaynağı konuşmadır (Dowd, 1981: 545). Ancak ileri yaşlarda bireyin işitme organlarının fonksiyonlarındaki azalmalar bireylerin kurdukları iletişimlerini etkilemekte ve toplumsal bütünleşmeleri zarar görmektedir (Arpacı ve Ersoy, 2015: 473).

Geçişken Çağ, hızlı kentleşme, endüstrileşme ve tüm ilişkilendirilmiş değişimler, geçmişin sosyal ağlarının, ataerkil aile ya da küçük gruplar tarafından kontrolün azalması ve sistemlerin zayıflaması ile sonuçlanmıştır (Lopata, 1996: 7). Geç modernitenin kimi özellikleri insanları bireyselliğin genişlemesi, sosyal değişimin hızlanması, kimliklerin esneklik artışı, tüketim ve tüketim piyasasının genişlemesi şeklinde etkileyerek onların sosyal ilişkilerini değiştirmektedir ve gelecekte de değiştirmeye devam edecektir (Askham vd., 2007: 187). Bireyselleşme insanları çevrelerine karşı daha tahammülsüz yapmaktadır. Bireyler zaman zaman hoşlanmadıkları bir durumla karşılaştıklarında çözmek yerine yermeyi ya da çekip gitmeyi tercih etmektedir. Yer değiştirmenin geçmişe göre bugün daha kolay olması ve teknolojik uygulamaların insanlara sağladığı platformlar yüz yüze uzun süreli ilişkilerin sürdürülmesini zorlaştırmaktadır. Özellikle söz konusu ilişki kan bağı içermiyorsa hızlı ve kuralsız bir ilişki tüketimi gerçekleşmektedir.

4.1. SOSYAL AĞLARIN BİREY ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Bir insanın ruhsal ya da dini bir amacı bulunmuyorsa tek başına yaşaması zor görünmektedir. İnsanlar diğerinin yaptığı işlere ve mallara ihtiyaç duymaktadır. Sosyal, psikolojik ve ekonomik ihtiyaç ve şartlara göre söz konusu ilişkiler değişim göstermektedir.

Sosyal ağların bireyin iyilik ve refah durumu için önemi gittikçe artmaktadır (Barett & Lynch, 1999: 695). Birçok deneysel çalışma sosyal desteğin sağlık ve yaşam kalitesi ile ilişkili olduğunu göstermiştir (Antonucci, 1986: 10). Sosyal desteği fazla olan bireylerin daha yüksek yaşam memnuniyetine sahip oldukları bilinmektedir (Anderson, 1983: 106). Sosyal etkileşimlerin sayısı kadar niteliği de önemlidir. Çünkü yaşam doyumundan stresli olaylarla başa çıkmaya kadar önemli rolleri bulunmaktadır (Erber, 2018: 267). İnfomal sosyal ağların yaşlının psikolojik durumuna olumlu katkılar yaptığı bilinmektedir (ASPB, 2011: 13). Genç ve yaşlılar arasındaki karşılıklı yardımlaşma yaşlı bireyin sağlığını da olumlu şekilde etkilemektedir. Sosyal ağların koruyucu özelliği vardır. Yeni roller, özgüven ve hayata anlam katmaktadır (Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı [KUZKA], 2015: 17). Sosyal ilişkileri fazla olan bireylerin daha çok sağlıklı davranışlar sergiledikleri bilinmektedir (Erber, 2018: 79).

“Bütün yaş dönemlerinde ve özellikle yaşlılık döneminde sosyal ağ, destek gerektiğinde bunun kısa sürede sağlanması yönünden önemlidir.” (Canatan, 2016: 143). Çevresi ile bağı güçlü olan insanlar karşılaştıkları olumsuz durumların üstesinden daha kısa sürede gelebilmektedir. Özellikle yaşlılık döneminde toplumla bağlantıyı koruyacak destekler fonksiyonel bir görev taşımaktadır. Yaşlıya verilen sosyal destek, yaşlının karşılaşılabileceği birçok soruna karşı en önemli savunma kaynağıdır (Şentürk, 2018: 245-248). “Diğerleri ile işbirliği yapma, ilişkileri devam ettirme, yeni ilişkiler kurma yalnızlığı ve sosyal soyutlanmayı önlemektedir.” (Emiroğlu, 1995: 55). Görgün-Baran’a (2016b: 116) göre yaşlı bireylerin en çok önemsedikleri konu insanlarla iç içe olmaktır. Sohbet etmek, ahablık kurmak onların kendilerini iyi hissetmelerini sağlamaktadır. Sosyal destek yaşlı bireylerin kendi bağımsızlıklarının korunmasında gerekli bir bileşendir (Kneale, 2012: 20). Sosyal etkinlikler ve etkileşimlerin yaşlının sakatlık riskini azalttığı gözlemlenmiştir. Kendi evlerinde yaşamını sürdüren bireyler, çevresi tarafından infomal, bazı durumlarda da formal destek almaktadır. Bireyin çevresindeki kişiler bireydeki değişimleri hızla fark edip kendisi ve ailesini uyarmaktadır. Bu destek ağı karşılıklı olarak gerçekleşmektedir (Kalınkara ve Arpacı, 2016: 403). İleri yetişkinlikteki sosyal ağın genişliği genç yetişkinlikte olduğundan daha küçüktür. Ancak ileri yaşlarda yüzeysel ilişkilerin sosyal ağdan çıkarıldığı sadece yakın ilişkilerin korunduğu bilinmektedir. Bunun yanında sosyal etkileşimler ödüllendirici olmakla birlikte stres kaynağı da olabilmektedir (Erber, 2018: 267-268). Örneğin bazı ileri yaşlı bireyler yetişkin çocuklarının ölümü ile karşılaşmaktadır. Bu durum doğal

sıralamanın tersi olduğundan yaşlı için yıkıcı bir deneyim anlamına gelmektedir (Erber, 2018: 380).

Cinsiyet farklılıkları sosyal destek ve etkileşimlerde önemsenmektedir. Örneğin; Peters & Liefbroer (1997: 697) eşlerini kaybetmiş erkeklerin, aynı durumdaki kadınlardan daha az sosyal desteğe sahip olduğunu belirtmiştir. Kadınların erkeklerden daha geniş ve daha çeşitli sosyal ağlara sahip olduğu bilinmektedir (Antonucci vd., 1998: 381). Çeşitli demografik eğilimler, yüksek yaşam beklentisi, dulluğun kadınlar arasında daha yaygın oluşu ve erkeklerin yeniden evlenmeye daha açık olmaları göstermiştir ki ileri yaşlarda eş desteği erkekler için daha çok geçerlidir (Barett & Lynch, 1999: 697). Ağ içinde yaşanan olaylardan kadınlar daha derin şekilde etkilenmektedir. Kimi çalışmalar ağların kadınların iyilik durumu üzerinde daha güçlü etkilere sahip olduğunu savunmuştur (Antonucci & Akiyama, 1987: 526). Ancak cinsiyetin etki etmediğini savunan çalışmalar da bulunmaktadır (Turner, 1994: 530).

Bazı karşıt hipotezlere rağmen medeni durumun sosyal destekte önemli bir yeri vardır (Barett & Lynch, 1999: 695). Araştırmalara göre dul bireylerin hiç evlenmemiş ya da boşanmış bireylere göre daha fazla aile bağları bulunmaktadır (Goldberg vd., 1986: 110). Düşük sosyoekonomik kaynağı olan ve çocuğu olmayan bireyler dullukta sosyal izolasyona karşı daha savunmasız hale gelmektedir (Utz vd., 2002: 532). Sosyal desteğin azalması sağlığın bozulmasına ve yaşam tatmininin düşmesine de neden olmaktadır (Kalınkara, 2014: 246).

İnsanlar bağımlılık duygusu ile büyümekte ve gelişmektedir. Yaşlılık döneminde ise kendilerinden bağımsız olmaları beklenmektedir. Birey, gizli hale gelse de bağımlılık duygusunu kaybetmemektedir. Özellikle hastalıklara sığınma, bağımlı ve çaresiz duruma gelme birbirini tetikleyen kısır bir döngüye girmektedir (Lehr, 1994: 316).

4.2. ROL VE STATÜLER BAĞLAMINDA KUŞAKLARARASI İLİŞKİLER

İnsanlar sahip oldukları sosyal ağlar içinde farklı görevlere sahiptir. Yaşam dönemlerine göre değişen roller olduğu gibi aynı yaşam dönemi içinde birden fazla rolün de üstlenildiği görülmektedir. Örneğin, yaşlı dul bir kadın aynı anda anne, nine, komşu, teyze ya da sadece dul olabilmektedir. Bu roller bireyin sahip olduğu özelliklere ve tanımlamayı yapanın bireye olan yakınlığına göre değişmektedir. Ayrıca içinde bulunulan toplumun değerleri, tanımlamaları ve sınıflandırmaları ile de ilişkilidir.

Toplumun her bir üyesi toplum tarafından kendisi için belirlenmiş rolleri oynayarak, sosyal ilişkilerini yapılandırmaktadır. Bu karşılıklı etkileşim sosyal ilişki ağlarını oluşturmaktadır. Sosyal ilişki ağları davranışların sistematize bir şekilde devam etmesini sağlayarak onları kalıplaştırmaktadır. Bireylerin kendilik algılarını oluşturmaya yarayan roller ve statüler her yaş dönemi için farklılık göstermektedir (Kalınkara, 2014: 107). Aynı kohorttaki farklı kuşaklar birbirleri ile karşılıklı rol beklentileri içinde yaşamaktadır. Örneğin yetişkin çocuklar bir yandan kendi çocuklarını hayata hazırlamaya çalışırken diğer yandan kendi ebeveynlerine karşı sorumluluklarını yerine getirmektedir (Emiroğlu, 1995: 30).

Yaşlanmanın ekonomik ve sosyal yönleri içeren çoklu sonuçları bulunmaktadır. Sosyal sonuçlar aile yapıları, yaşam koşulları, davranış ve tutumlar, kuşaklararası ilişkiler, sağlık ve yaşamın diğer bölümlerini içermektedir. Ekonomik sonuçlar ise yaşlı popülasyonu destekleyen toplumun yüksek maliyetleri ile ilişkilendirilmektedir (Samorodov, 1999: 4). Yaşlanma sürecinde gerçekleşen güç ve yetenek düşüşleri sosyal rol ve statüleri etkilemektedir. Yeni rol ve statüler oluşmakta ve yaşlı bireyler bu sosyal rollere uyum sağlayabildikleri ölçüde yaşamla bağlarını kurabilmektedir. Yaşlanan bireyin eskiden sahip olduğu bazı rolleri kaybetmesi sosyal kimliklerini ve kendilerine olan güvenlerini olumsuz şekilde etkilemektedir. Bu rol kayıpları ile bağlantılı olarak uyumsuzluk, durgunluk ve ölümü sıklıkla anma gibi durumlar ortaya çıkmaktadır. “Yaşlıların sosyal rollerinin azalmasının anlamı, sosyal kişilikleriyle, sosyoekonomik durumlarıyla, içerisinde yaşadıkları sosyokültürel ortamla, toplumun yapısıyla ilişkili biçimde farklılaşabilmektedir.” (İçli, 2016: 42-46). İleri yaşlarda çeşitli kayıplarla karşılaşan, yaşlılığa uyum sağlamada güçlük çeken ve beklentileri değişen bireyler çocukları ile çatışma yaşamaktadır. Yani kuşaklararası ilişkilerde gerginlikler ortaya çıkmaktadır (Emiroğlu, 1995: 37-38). Yaşlılara sadece acıma ya da yardım etme duyguları ile değil onların yetenek ve kapasitelerinin farkında olarak saygınlık duyulursa bireylerin yaşlanma süreci olumlu şekilde etkilenecektir. Yani yaşlanmanın bir sorun olup olmaması, söz konusu toplumdaki yaşlı bireyin rolü ile ilgilidir (Lehr, 1994: 17). Erkek, toplumdaki “yaşlı” algısını olumsuz bir anlamda kabullenmekte kaybettiği rol ve statüleri ile problemleri bir döneme geçmektedir. Kadınlar ise sahip olduğu bağlantılar ile yaşlılığa geçişi doğallaştırmaktadır (Şentürk, 2018: 40). Yaşlılık önyargıları yaşlılarla kurulan ilişkilere egemen olduğu için kuşaklararası ilişkiler bazen karmaşıklaşabilmektedir (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 111). Bireylerin eşleri,

çocukları, diğer aile üyeleri, arkadaşları ve komşularıyla olan ilişkilerini sürdürme düzeyleri ve yetenekleri sosyal dışlanmanın etki alanını belirlemektedir. Özellikle “katılım, toplanma, telefonla görüşme sıklığı ve yakın ilişki/görüşme sayıları” önemli ipuçlarıdır (Kneale, 2012: 20). Yaşlı bireylerin kendilerinden beklentileri ve gerçekten de yapabilecekleri ile toplumun onlardan beklentileri arasında uyumsuzluk olması bir süre sonra yaşlı bireylerin kendilerini kısıtlamaları ile sonuçlanmaktadır. Toplum tarafından gülünç bulunabileceği ihtimali ile yaşlı kişi zevk alsa dahi o şeyi yapmayı bırakmaktadır. Dolayısıyla bireye kendini yaşlı hissettiren sadece sağlık durumu değil o toplumun yaşlılık algısı da etkilidir. Yani toplum birey için yaşına uygun davranış kalıpları belirlemektedir. Yaşlı bireyin, çevresinin kendisinden beklediği davranışlara, uymaya çalışması sorun haline gelmektedir. Ayrıca toplumun gerçekleştirdiği bu baskılama gençlerin de yaşlılık kaygısını artırmaktadır. Bilimsel bir açıklaması olmayan bu bakış açısı yaşlıları sorunlu bir grup olarak ötekileştirmeye başlamaktadır (Lehr, 1994: 322-324).

Kuşaklararası ilişkiler ile ebeveyn-çocuk, ebeveyn-büyük ebeveyn ve torun-büyük ebeveyn arasındaki ilişkiler anlatılmaktadır (Emiroğlu, 1995: 31). Yaşlı bireylerin değer aktarımı yönünden toplumsal rolleri bulunmaktadır (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 77). Özellikle yaşlı kadınların (nineler) ailede bütünleştirici ve bilgi aktarımını sağlayıcı görevi vardır (Lehr, 1994: 289).

Kadının çalışma yaşamına girmesi, yetişkin bireylerin ebeveynlerinden yardım ve destek beklemesini sağlamıştır. Bu bağlılık da yaşlıların statülerini koruyan bir etkidir (Emiroğlu, 1995: 68). Kültür aktarımı ve kuşaklararası bağlantı toplumsallaşma ile sağlanmaktadır (Giddens, 2010: 25-25). Ancak bugün yaşlı ve gençlerin kültürel değerlerinin tam olarak birbiriyle örtüşmediği görülmektedir (Gönüllü-Taşkesen, 2017: 97). Özellikle kırdan kente göç kent değerlerinin gençler tarafından benimsenmesiyle sonuçlanmıştır. Küçük yaş farklarında dahi büyük kuşak farkları ortaya çıkmıştır. Bu farklar diyalog eksilmesine ve özellikle yaşlılar açısından değer yitimine neden olmuştur (Şentürk, 2018: 75). Yaşlı ebeveynler ve yetişkin çocuklar birbirlerine karşı nasıl davranacakları konusunda sorunlar yaşayabilmektedir. Ayrıca yaşlı bireyler torunları ile de anlaşmazlıklar yaşamaktadır. Yani dede/nine olmak sorunsuzluk anlamına gelmemektedir. Dede/nineler torunları ve kendi çocukları arasında ara buluculuk görevinde de bulunmaktadır. Ancak çocuklarının öfkelerini kendi üzerlerine

çekme riskleri vardır. Bunun yanında torunlarla resmi bir ilişki de sürdürülebilmektedir (Emiroğlu, 1995: 31-32).

Modern dönemin getirileriyle yaşlı, en çok ihtiyaç duyduğu dönemde yanında kimseyi bulamamaktadır. Ancak bu durum toplumlara göre değişmektedir. Ülkemiz de sanayileşmenin getirdiği süreçlerden etkilenmekle birlikte yaşlı ebeveyn-yetişkin çocuk ilişkisi korunmaktadır. Özellikle çocuk bakımında yaşlı desteği, sık ziyaretler, sağlığını desteklenmesi, ekonomik destek gibi konular yaşlı ile bağları güçlendirmektedir (Şentürk, 2018: 61).

Modern yaşamın getirdiği değerler, yaşam tarzı değişiklikleri, kentleşme, eğitim seviyesinin yükselmesi gibi birçok sebep kuşaklararası ilişkileri geçmişte olduğundan farklı bir konuma getirmiştir. Özellikle 20. ve 21. yüzyıllar arasındaki teknolojik farklar ve internetin ortaya çıkması bugünün yaşlıları ile gençleri arasındaki iletişimsizliğin ana nedenlerindedir. Çünkü yaşlı bireylerin gençlik döneminde böyle bir teknoloji yoktur. Bu gelişmeler onların orta yaş dönemlerine rastlamıştır. Ancak bugünkü gibi bir yaygınlık bulunmadığı için az sayıda kişi bu teknolojileri kullanabilmiştir. Bu bağlamda yaşlılar genç nesil ile kendi bilgi ve deneyimlerinden yola çıkarak net bir bağlantı kuramamaktadır. Daha çok değerler, sahip olduğu olanaklar ve yetenekler bağlamında bağlantı sağlanabilmektedir.

4.2.1. Aile İlişkileri

Toplumsallaşmanın başladığı yer olan aile bireyin doğumundan ölümüne kadar olan süreçte en önemli destek kaynağı olmaktadır. Ailedeki inişli çıkışlı ilişkiler bireyi derinden etkilemektedir. Çünkü aile seçilememektedir ve üyeleri arasında koparılamayacak bağlar bulunmaktadır.

Genel olarak genç yetişkinlik dönemindeki evlilik ile başlayan aile ilişkileri yaşam boyu devam etmektedir. Kan bağı ile oluşan aile ilişkileri en uzun süreli ve dayanıklı sosyal ilişkilerdir (Canatan, 2016: 144). Ailenin anlamı bulunulan yaşa göre değişmektedir. Aileye tam bağımlı olarak doğan insan ileri yaşlarda aileden ayrılarak kendi ailesini kurmaktadır. Sonraki dönemlerde kendi çocuklarının evden ayrılmasıyla yaşlı bireyler yeni rol ve görevlerle karşı karşıya kalmaktadır. “Boşalan yuva” ile özellikle kendisini ailesine adanmış kadınlar rollerinde meydana gelen “boşluklardan” dolayı çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Emeklilikten sonra daha çok ailesine yaklaşan erkekler için de bu durum zorlaşmaktadır. Daha çok eş ilişkilerine yönelen yaşlı bireyler sürece uyum konusunda tökezlemekte bu da yaşam kalitelerini düşürmektedir (Tufan,

2007b: 2). Yetişkinlik döneminde akran ilişkilerini tercih eden bireyler yaşlanmaya başladıkça özellikle sağlık sorunları nedeniyle sınırlanmaktadır. Yaşlılıkla birlikte ekolojik ilişki çemberinde aile ilişkileri yeniden öne çıkmaktadır Yani ilişki çemberi daralma eğilimindedir. Tüm yaşlılar için geçerli olmasa da yaşlılık döneminde gençlikte olduğu gibi yeni sosyal ilişkiler geliştirmek kolay değildir (Canatan, 2016: 142).

Aile kurumu; eğitici, koruyucu, sosyal güvenlik sağlayıcı, destekleyici birçok işlevi bulunduğundan yaşlılar için en anlamlı yerdir. Bunun yanında aile bütünlüğünün korunması için aile üyelerinin de yaşının yeteneklerine ve bilgeliğine saygı duyarak yaşlılık sorunlarına uyum göstermeleri gerekmektedir (Kalınkara, 2014: 165). Aile, akrabalık ilişkilerinin olduğu bir yapıdan ziyade yaşının diğer ortamlara nispeten özgürce davrandığı sosyal bir olgudur (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 51). Birey aile içinde yaşamını kazanmakta ve ruhsal doyum sağlamaktadır (Kurt, 2008: 77). 2017 itibarıyla Türk yaşlısının en önemli mutluluk kaynağı %71,4 oranıyla aile olmuştur. İkinci sırada ise 13,7 oranıyla çocukları, %4,9 ile torunları gelmektedir (TÜİK, 2020a). Özellikle eşin kaybından sonra yaşlılar için aile çocukları, onların eşleri ve torunlarından oluşmaktadır. Bu bireylerin yaşlıların hayatındaki en anlamlı kişiler oldukları bilinmektedir.

Türk toplumunda bireycilik ve toplulukçuluk davranışları bir arada görülmektedir. Yaşlıların ihtiyaçlarının karşılanmasında aileler etkin şekilde rol almakta aile desteği olmayan yaşlı nadir olarak görülmektedir. Ancak ailenin bu zorunluluk hissi bazı yaşlılık hizmetlerini almada çekimser davranmalarına neden olmaktadır. Bununla birlikte bireyciliğin ilerleyen dönemlerdeki artışının yaşlının geleneksel saygınlığını azaltacağı tahmin edilmektedir (ASPB, 2011: 12). Genel olarak yaşlılık her zaman Türkiye’de aile ile birlikte ele alınmıştır. Dolayısıyla bununla ilgili sorunların çözümü de ailenin dışında tasarlanmamıştır (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 81).

Büyük ailelerde önemli olan birey değil ailedir. Ailenin devamlılığının sağlanması ve onuru için bireylerin feda edilmesi olağandır. Büyük aileler, içinde çeşitli çekirdek aileleri barındırmaktadır. Yaşlılar da diğer aile üyeleri ile birlikte yaşamaktadır. Ayrıca büyük ailelerin liderliğini bir yaşlı üstlenmektedir. Bu yaşlı genellikle evli ve çocukları bulunan bir babadır. Ancak nadir durumlarda kadınlar da bu konuma gelmektedir. Büyük ailelerde yaşanan kayıplar (küçük ailelerin tersine) kolayca atlatılabildiğinden devamlılık sağlanabilmektedir. Yani “büyük ailenin gücü, sürekliliğindeki istikrardan kaynaklanmaktadır.” (Tufan, 2016a: 58-60).

Nüfus hareketleri aile üyelerini ayrılmış dünyalar içine atmaktadır (Emiroğlu, 1995: 29). Birden fazla kuşağın aynı yerde yaşadığı aile tipinin kaybolması ve aile bağlarının zayıflaması izole çekirdek ailelerin oluşmasıyla sonuçlanmıştır (Lehr, 1994: 269). Gözübüyük-Tamer (2014: 10-11) çekirdek aileye geçişin yaşlı bireyler üzerinde üç temel olumsuz sonuca yol açtığını söylemiştir: “(1) Aile içindeki iş bölümünde yaşlıların işlevsiz kalması, (2) yaşlıların işlevsiz kalması ile birlikte iç göç sürecinin de dışında kalması ve yalnızlaşması, (3) geleneksel olarak yaşlıların bakımı ve korunması konusunda tampon kurum niteliğinde olan ailenin giderek bu özelliğinden uzaklaşmasıdır.” Çekirdek aile modern hayatın hareketli ve esnek yapısı ile uyumlu bir aile formudur (Hablemitoğlu ve Özmete, 2010: 76). Gelecek yıllardaki aile tipini tanımlamak için fasulye sırıği aile tipi betimlemesi kullanılmaktadır. Çünkü önümüzdeki yıllarda bir ailede dört hatta beş kuşağın aynı anda görülmesi muhtemeldir (Erber, 2018: 277). Bir asır önce çocukların dede ve ninelerini tanımaları olanaksız olarak görülürken bugün sıradan hale gelmiştir. Hatta dede ve ninelerinin anne ya da babalarını görmek mümkün olmaktadır. Günümüzde orta kuşak anne babalar değil dede ve ninelerdir. Onlar eskiye göre daha çok verici konumundadır. Hem ebeveynlerine hem de çocukları ve torunlarına yardım etmektedir (Lehr, 1994: 54). Ancak diğer bir bakış açısına göre evlenme yaşının yükselmesi, kuşaklar arasındaki yaş farkının artmasına neden olmaktadır. Bu fark yaşam beklentisinden büyük olursa gelecek dönemlerde beş kuşaklı ailelerin bulunma olasılığı azalacaktır (Lehr, 1994: 297).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki yaşlılar genellikle aile tarafından desteklenmektedir. Ancak ekonomik değişimlerle birlikte özellikle çocuklarca verilen bu destek azalmaktadır. Destek azalmasının bazı nedenleri; çekirdek aileye dönüşüm, yetişkin çocukların kaynakları ve gücü eline alması, değer olarak ailenin öneminin zayıflaması, kadınların finansal ve sosyal olarak özgürleşmesi, gençlerin kırsaldan ayrılmalarıdır (Kalınkara, 2014: 167). Yaşanan sosyal değişimlerin aile ve akrabalık bağlarını zayıflattığı iddia edilmektedir. Ancak ailenin verdiği sevgiye bugün de ihtiyaç vardır (Emiroğlu, 1995: 31). Sosyal Gerontolog Elaine Brody, “aile yapısı ve bileşiminde köklü değişiklikler olduğunu, izole edilmiş çekirdek aile teorisinin çürütüldüğünü ifade etmiştir.” Günümüzde de kuşaklararası bağların ve ailelerin yaşlıya karşı sorumluluklarının devam ettiği görülmektedir. Bunu yapmadıkları zaman bireysel, sosyal ve ekonomik güçler devreye girmektedir (Maeda, 1991: 289). Dolayısıyla bilinenin aksine gelişmiş ülkelerdekiler de dâhil olmak üzere dünya üzerindeki pek çok

aile sorumluluklarını halen yerine getirmektedir. Örneğin Çin’de aileler yaşlıların araçsal ve finansal anlamda en önemli destek kaynağıdır. Bu yapı içerisinde yaşlıların ailedeki rolü ve yaptırım gücü devam etmektedir (Arpacı, 2019: 127).

Türkiye’de aile sistemi geniş aileden çekirdek aile tipine doğru dönüşse de aile ve akrabalık sisteminin fonksiyonu devam etmektedir. Akrabalar farklı konutlarda olsa da karşılıklı yardımlaşma sürdürülmektedir. Aileler çocuk bakımında yaşlı ebeveynlerine başvurmakta, yaşlı bakımında da yetişkin çocuklar bu görevi üstlenmektedir (Altan, 2007: 273). Nitekim Ankara’da yapılan Yaşlı ve Aile İlişkileri Araştırması’na göre Türkiye’de yaşlı ve aile ilişkilerinin güçlü olduğu görülmüştür. Bu konu ile ilgili geleneksel inanç işlevseldir (Görgün-Baran vd., 2005: 280). Benzer şekilde Türkiye’de çocuklarıyla birlikte yaşayan 60 yaş ve üzeri bireylerin bu yaşama biçimini seçme nedenlerine baktığımızda en yüksek oranın çocuklarla yaşamaktan mutluluk duymaları olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise çocuklarının yaşlıyı yalnız bırakmama isteği gelmektedir. Yıllar içerisinde bu iki etkenin etkili olma oranının arttığı görülmektedir. Bununla birlikte çocuklarla yaşamı gelenek ve görenekle ilişkilendiren bireylerin oranı azalmaktadır (AÇSHB, 2014: 284; AÇSHB, 2019: 207).

Dul bireylerin arkadaş ve aileleri ile ilişkilerinin cenaze ve yas dönemiyle artmaya başladığı görülmektedir (Lopata, 1996: 97). Yaşlı bireyin bir süre yalnız bırakılmaması, taziye geleneği, çeşitli dönemlerde yapılan dini ve geleneksel ritüeller yaşlılar için sosyal destek oluşturarak kaybın kabullenilmesini görece kolaylaştırabilmektedir. Başta çocuk ve torunlar olmak üzere yaşlıların ilişkilerindeki diğer üyeler bu sürece ve sonrasına katkı yapmaktadır.

Çocuklar küçükken ebeveynlerine çok az geri yardım sağlamaktadır. Ancak büyüdüleri zaman ebeveynlerinin en önemli destek ve eğlence kaynağı olmaktadır (McInnis-Dittrich, 2004: 304). Yaşlı ebeveynler yetişkin çocuklarına daha çok iyimser ve hoşgörüle bakmaktadır. Çocuklar ise ebeveynlerinin gölgesinden kurtulup dünyaya kendi izlerini bırakmak istedikleri için daha az uyumlu davranmaktadır (Erber, 2018: 281). Ebeveynlerin, evlatlarını hangi yaşta olursa olsun çocukmuş gibi görmeleri sosyal dönemlerin birinde sahip oldukları rol ve otoritelerini her dönemde kullanma eğiliminde olduklarını göstermektedir. İleri yaşlarda bireyler çocuklarından daha çok saygı beklemektedir. Otoritelerini korumak isteyen yaşlı bireyler bazı kararlara karşı “dirençli” olmaktadır (Görgün-Baran vd., 2005: 37). Çocukların ailedeki değişen rolü ile birlikte ebeveyn çocuk arasındaki ilişki “itaatkârlık” ve “uyumdan”, “bağımsızlık”

ve “özgür” iradeye evrilmiş ve duygusal anlamları olan bir “ilişki ortaklığı” haline gelmiştir (Liegler, 2005; akt. Kalaycı ve Tufan, 2018: 400). Yani otoriter bir üstünlük yerine eşitlikçi bir ilişki yapısına dönüşmektedir. Dolayısıyla gelecek nesillerde çocukların yaşlı ebeveynlerine arkadaş gibi davranmasının ve onlara öğütler vermesinin bugüne göre daha kolay olacağı düşünülmektedir (Lehr, 1994: 310).

Yetişkin çocuklar yaşlı anne-baba için toplumsallaşma aracıdır (Lehr, 1994: 310). Yakınında aile üyeleri bulunan yaşlı bireyler özellikle kız evlatlarından ulaşım, alışveriş ve sosyal etkinlik konularında yardım almaktadır. Kendisine yardımcı olabilecek yetişkin çocuğu olmayan yaşlılar ise kardeşleri, yeğenleri ve uzun süreli arkadaşlarından yardım almaktadır (Erber, 2018: 320). Aile odaklı toplumlarda olduğu gibi Türkiye’deki yaşlı bireyler de çocuklarının yanında ya da onlara yakın olarak yaşamaktadır. Böylece yaşamları boyunca farklı seviyelerde olmak üzere onların bakımı altındadır (Duben, 2018: 67). Çocukların ebeveynleri ile sık görüşmesi ve onlara yakın olmayı tercih etmesi güçlü aile bağlarına işaret etmektedir (Şentürk, 2018: 264). Bugün daha çok insan uzun yaşamakta ve daha çok ebeveyn, yetişkin çocuklarından ayrı yaşamaktadır (Emiroğlu, 1995: 30). Özellikle kentleşme ile yaşlıların gençlerden ayrı bir ortama itildiği bilinmektedir. Ancak bu ayrışma ebeveyn-çocuk ilişkisinde zorunlu bir uzaklık oluşturmamaktadır. Coğrafi olarak uzak olsalar dahi iletişim sıklığının yüksek olduğu ve etkin bir şekilde yardımlaşmanın sürdüğü görülmektedir (ASPB, 2011: 26). Örneğin çocukların sıklıkla dul ebeveynini araması, bayram ve tatillerde yapılan ziyaretler bu ilişkinin yoğunluğunu göstermektedir.

Tüm gelişmekte olan ülkelerde yaşlı yetişkinlerin çocukları ya da torunlarıyla birlikte yaşaması yaygındır. Ebeveyn ve çocuğun birlikte yaşaması evlat saygısının normlarıyla tutarlı bir uygulama olarak görülmektedir. Yaşlı kadınların erkeklere göre yetişkin çocukları ile yaşaması daha olasıdır. Çünkü yaşlı erkeklerin evli olma dolayısıyla da eşleriyle bağımsız şekilde yaşama olasılıkları daha fazladır (Carr & Bodnar-Deren, 2009: 712). Verilere göre ülkemizde geniş ailede yaşam hâlen yaygındır (YADA Vakfı, 2019: 51). Bununla birlikte sosyoekonomik statü, işlevsel yeterlilik, sağlık durumu, sosyal etkileşim düzeyi gibi koşullar sağlandığı takdirde yaşlı bireylerin tek başına yaşama eğilimleri olduğu bilinmektedir. Ancak çocukları ile birlikte yaşaması da onlara yakın olmayı tercih ettikleri görülmektedir (ASPB, 2011: 230). Çocukların yaşlı ebeveynlerine yakın yaşamaları ebeveynleri için önemli bir kaynak oluşturmaktadır (Kalınkara, 2016: 35). Aile üyelerine konumsal olarak daha yakın

bireyler daha çok sosyal aidiyet hissetmektedir. Ayrıca aile üyeleri yakın olduğu için arkadaş ve diğer akrabalarla duygusal ilişkiler daha az önemli olmaktadır. Konumsal olarak aileden uzak olan bireyler ise diğer sosyal çevre ile daha duygusal ilişkiler sürdürmekte ve destek arayabilmektedir (Erber, 2018: 276).

Yaşlı dulların yetişkin çocukları onların bakım ağlarının merkezindedir (Lopata, 1978: 356). Yaşlılık döneminde aileden alınan destek eş olmadığı durumlarda sırasıyla yaşının; kızı, gelini, oğlu tarafından verilmektedir (ASPB, 2011: 162). Türkiye’de ileri yaştaki bir kadın için en iyi korunma yetişkin erkek evlatlarının varlığı ile sağlanmaktadır (Lopata, 1996: 38). Yaşlı bireyin materyal ve etkili bakımı evli oğlu ve gelini tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu geleneğin altında anne-babaya saygı ve itaat yatmaktadır. Bu durumun aksi gerçekleştiğinde toplum tarafından yadırganmaktadır (Kalınkara, 2016: 31). Genel olarak ise kız evlatlar çalışsa da çalışmasa da ebeveynleri konusunda daha fazla sorumluluk almaktadır (İçli, 2008: 36). Ancak çocuklar bugün eski anlamını taşımamaktadır. Çünkü artık ne aile mesleği için potansiyel işgücü ne de ebeveynleri için yaşlılık sigortasıdır (Lehr, 1994: 48). Özellikle kırsalda bulunan yaşlılar, kendi ebeveynlerinin yanında kalmalarına ve onlara destek olmalarına rağmen onların çocukları destek için kendi yanlarında kalmamakta ve kentlere göç etmektedir.

Yetişkin çocukların evlat sahibi olmaları ile yaşlı ebeveynlerin dede/nine rolleri başlamaktadır. Yaşlı ebeveynler torunlarını sevmek, bakım vermek görevlerinin yanında onlar üzerinde de söz sahibi olmaktadır. Özellikle çalışan ailelerde ebeveynler çocuklarını kendi ebeveynlerine emanet etmektedir. Böylece kendi aldıkları moral aktarımlar çocukları tarafından da alınmaktadır (İçli, 2016: 48). Bu ilişkinin varlığı ve yaşlı ebeveynlerin iyilik halleri arasında anlamlı bir ilişkinin bulunduğu görülmüştür. Burada önemli olan ilişkinin sıklığı değil, duygusal yakınlıktır (Lehr, 1994: 287). Yaşlılık döneminde torunlarla ilişkinin yaşlı bireylere doyum sağladığı görülmektedir (Akçay, 2011: 115). Yaşlı ebeveynlerin torunlarına karşı çocuklarına nazaran daha esnek oldukları görülmektedir (Görgün-Baran vd., 2005: 37). Bireyler torunlarının varlığında ailenin devamlılığı sağlanacağı için gurur duymaktadır (Emiroğlu, 1995: 31). Yaşlı ebeveynler torun sevgisi ile yaşama daha çok bağlanmakta, kendilerini işe yarar hissetmeleri açısından bir destek mekanizması oluşturmaktadır (İçli, 2016: 49). Torunlarla kurulan bu sıcak ve samimi ilişki normal koşullarda yaşının vefatına kadar devam etmektedir. Ancak bazı durumlarda ekonomik sebeplerden dolayı yaşlı ebeveynler, özellikle kadınlar torunu tarafından istismar edilebilmektedirler (Canatan,

2016: 148). Yine de dede/nine rolü özellikle torunları ile doğal ilişkisinden dolayı üretkenliğin ana seçeneklerindedir (Askham vd., 2007: 200). Emiroğlu genç ve yaşlı kuşak arasında bir sır ortaklığının bulunduğunu iddia etmektedir. Torunların kendi ebeveynleri yerine dede/ninelerine sırlarını açmalarını daha az öğüt dinlemeyi istemeleri ile ilişkilendirmektedir (1995: 58). Çocuklar ebeveynlerinden daha katı tepkiler alabilmelerine rağmen dede/nineler torunlarına daha esnek davranabilmektedir. Ancak tersi durumlar da mevcuttur. Özellikle büyük ebeveyn ve çocukları arasındaki görüş farklılıkları torunların yaşamlarına müdahale konularında kendini gösterebilmektedir.

Büyük ebeveynlik yaşlılıkla bir değildir. Yaşlı-torun ilişkisi sadece bu ilişkinin bir yönüdür (Emiroğlu, 1995: 31). Dedelik/ninelik rolü fiili olarak başladığı zaman doğası cinsiyet, medeni durum, sosyoekonomik durum, yaşa ve yaşam dönemine göre değişmektedir. Örneğin torun sahibi olduğunda birey hâlâ çalışıyor olabilir, çok ileri yaşlarda olabilir ya da coğrafi olarak torunlarından uzak olabilir. Tüm bu durumlar ve benzerleri bireyin torunuyla kuracağı ilişkinin özelliklerini etkilemektedir. Coğrafi yakınlık torunların daha sık görülmesi anlamına gelmektedir. Dul olan yaşlı bireyler, evli olanlara göre torunlarıyla daha fazla zaman geçirmektedir (Erber, 2018: 285-286). Torunların yaz tatillerini kırsaldaki dede/ninesinin yanında geçirmesi Türk toplumunda karşılaşılan bir durumdur. Bu uygulama kentli torun için daha geleneksel bir hayatı deneyimleme anlamına gelirken, büyük ebeveyn için torunuyla daha yakın ilişkiler kurabilme şansı demektir.

Torunların dede/ninelerine karşı tutumlarının anne babalarının kendi ebeveynlerine karşı tutumları ile paralelliğinin bulunduğu görülmüştür. Ayrıca ebeveynlerin kendi ebeveynlerine davranışları, kendileri yaşlandıkları zaman kendi çocuklarından gördükleri muameleler ile örtüştüğü belirtilmektedir (Kart, 1989: 239; Özden, 2018: 39).

Geniş aile yapısının bir uzantısı olarak da dede/nineler ebeveyn-çocuk ilişkisine müdahil olmaktadır (Emiroğlu, 1995: 31). Bu müdahale dede/nine rolleri ile kayınvalide/kayınpeder rolleri arasında bir çatışmaya yol açmaktadır (Akçay, 2011: 115). Bu durumu kuşak farklılığı ile açıklamak gerekmektedir (Emiroğlu, 1995: 31).

Genç yetişkin ve orta yaşlı kardeşler kendi aile ve kariyer yaşamlarına daldıkları için birbirlerine daha az yakın olabilmektedir. Çeşitli sebeplerden dolayı coğrafi olarak yer değiştiren kardeşlerin birbirleri ile olan temasları azalırken çoğu kendileri için

arkadaş ağlarından oluşan vekil bir aile kurmaktadır (Erber, 2018: 286-287). İleri yaşlarda ise daha önemli bir konuma geçmektedir. Özellikle evlenme, çocuk sahibi olma, kariyer kurma aşamalarında kardeş ilişkileri merkez hislerden uzaklaşmaktadır. Bu ilişkilerdeki yakınlığın değişimi yaş ile değil yaşam geçişleri ile ilişkilidir. Yani söz konusu değişimler kontrol altına alındığında yaş grupları arasındaki farklar azalacaktır (Lu, 2007: 624).

Kardeş yardımları medeni durum ve çocukların durumuna göre değişmektedir. Çünkü eş ya da yetişkin çocuk çeşitli sebeplerden ötürü ulaşılabilir değilse yaşlı bireyler hiyerarşik olarak destek ağlarında daha uzak sırada yer alan kardeşlerine yönelmektedir. Bu durum eş ya da çocuk desteği olmayan bireylerin daha güçlü kardeş desteklerine sahip olmalarını açıklamaktadır (Cicirelli vd., 1992: 346). Kız kardeşler arasındaki bağlar diğer kardeş bağıntılarından güçlüdür. Kardeş sayısının çok olması alışveriş ve iletişimlerin genişlemesini sağlamaktadır. Böylece kardeşler arası yardımlaşma artmaktadır. Ayrıca bu ilişkilerin sürdürülmesinde coğrafi yakınlığın önemli bir yeri bulunmaktadır (Lu, 2007: 625). Kardeşler ne kadar istese de kendi sağlık durumlarından dolayı destek sağlayamadığı da olmaktadır (Cicirelli vd., 1992: 346-347).

Hiyerarşik karşılayıcı model kardeş ilişkileri ile ilgili birçok değişkeni dikkate almamaktadır (Erber, 2018: 288). Bu noktada Gold'un ortaya koyduğu tipolojiler bize yardımcı olabilecek düzeydedir: Yakın kardeşler; karşılıklı sevgi, ilgi ve empati sahibidirler ve kardeşler birbirlerinin en yakın arkadaşlarıdır. Cana yakın kardeşler; özellikle kriz ve stres zamanlarında derin bağları vardır ama kardeşler kendilerini eşleri ve çocuklarına daha yakın hissetmektedir. Sadık kardeşler; ortak aile geçmişlerine bağlıdırlar. Çeşitli etkinliklerde bir araya gelseler de zor zamanlarda birbirlerine destek olabilmektedir. Kayıtsız kardeşler; birbirlerine karşı ilgisizdir. Düşman kardeşler; birbirlerine karşı öfke duygusu bulunan kardeşlerdir. Miras, rekabet ya da özellikle ebeveyn kaynaklı kıskançlıktan ileri gelebilmektedir (1989: 42-46).

Aile üyeleri arasındaki dayanışma bir diğer elzem konudur. Dayanışmanın düzeyi temel olarak hükümetlerin uyguladığı politikalarla değil o toplumun kültürü ve gelenekleri ile saptanmaktadır (Başar-Sarıipek, 2016: 96). Kır ve kentlerde aile üyeleri farklı konutlarda yaşasalar da akrabalar karşılıklı olarak birbirlerinden destek beklemektedir. Ekonomik destek, çocuk bakımı, ileri safhalarda da çocukların aile yaşlılarına bakım sorumluluğu bulunmaktadır (Arpacı, 2016: 17). Ailelerdeki yaşlı bireyler aldıkları hizmete karşılık yetişkin çocukları ve torunlarına artan şekilde gelir ve

maaş desteği sağlamaktadır. Yaşlılar yeni roller almaktadır. Örneğin yetişkin çocuklarını evlendirme, onlar için yeni bir ev kurma, ev işleri yapma, yemek pişirme, anneleri işte iken torunlarına bakma, torunlarının eğitim masraflarını destekleme görevlerini üstlenmektedir (Dülger, 2012: 36). Birçok ailede yaşlı ve diğer üyeler arasında yardımlar karşılıklı olarak gerçekleşmektedir. Yaşlılar ihtiyaç olduğunda genç kuşağa mali konularda ya da çeşitli alanlarda yardımlarda bulunmaktadır. Yani kuşaklar arasında çeşitli gerekliliklerden ötürü karşılıklı bağımlılıklar vardır (Emiroğlu, 1995: 37). Kadınların bir kısmı ileri yaşlara kadar ev işlerinde çocuklarına yardım etmektedir. Erkekler de yardımcı hizmetler ya da maddi konularda desteklerini sürdürmektedir. Yaşlı ebeveynlerin kendilerini çocuklarının ve torunlarının amaçları ve kaderleri ile özdeşleştirme enerjilerini ve kaynaklarını bu yönde harcamalarına olanak tanımıştır (Lehr, 1994: 188). Kısaca Türkiye'deki yaşlılar yeni toplumsal ve ailesel durumlara uyum sağlamışlar ve aile meselelerinde etkili olmaya devam etmenin yeni yollarını bulmuşlardır (Başar-Sarıpek, 2016: 103).

4.2.2. Komşularla ve Arkadaşlarla İlişkiler

İlişkiler sadece kan bağı ile ilgili değildir. Yaşamımızı devam ettirmek için iletişime geçtiğimiz ya da ortak bir alanda karşılaştığımız kişiler de bulunmaktadır. Arkadaşlık çeşitli sebeplerden dolayı bir araya gelmiş insanların zayıf ya da güçlü şekilde birbirlerine bağlanmalarını anlatmaktadır. Arkadaşlar kimi durumlarda bireyin hayatının bir parçası haline gelmektedir. Dolayısıyla kaybı da derin yaralar bırakmaktadır. Komşuluk ise mekânsal konum ile ilgilidir. Birbirine yakın olmayı gerektirir. Ancak maddi ve manevi anlamlar içermektedir. Coğrafi olarak yakın olsa dahi bireylerin psikolojik olarak birbirlerinden uzak hissettikleri durumlar olduğu gibi tersi durumlar da söz konusudur. Ayrıca özellikle kırsal bölgelerde kentlerden daha küçük bir yüzölçümünün bulunması ve daha az sayıda kişinin bulunması coğrafi konuma bakılmaksızın herkesin komşu olarak kabul edilmesi anlamına gelmektedir.

Sosyal ağların tümü aile üyelerinden oluşmamaktadır. İleri yetişkin bireylerin fiziksel ve duygusal olarak kendilerini yakın buldukları arkadaşları da vardır. Özellikle uzun süre aynı yerde yaşamış bireyler için bu kişiler yaşamlarının önemli bir parçası haline gelmiştir. Ayrıca aile üyeleri yakın olduğunda dahi arkadaşlar ileri yaştaki bireyler için keyif, doyum ve manevi destek kaynağı olabilmektedir. Özellikle benzer durumları yaşayan bireyler birbirlerinin sırdaşı olarak kaygılarını paylaşabilmekte ve streslerini azaltıcı duygusal destek alabilmektedir (Erber, 2018:

290). Her ne kadar yaşlılar için aile ana mutluluk ve refah kaynağı olarak bilirse de ailenin bulunmadığı ya da uzak olduğu durumlarda komşu ve arkadaşlar öne çıkmaktadır (ASPB, 2011: 26). Yaşlılık döneminde bir sırdaşa sahip olmak bireyin kendisini iyi hissetmesini ve moralinin düzelmesini sağlamaktadır. Akranları ile olmak bireyin kendisini genç hissetmesine kapı aralamaktadır (Görgün-Baran vd., 2005: 52-53). Yaşlılık izolasyonlarının en önemli sebebi akranların hayatta olmamasıdır. Yalnızlık olgusu eş ya da çocukların olmaması ile değil daha çok arkadaşların olmaması ile ilişkilendirilmektedir (Görün-Baran, 2016a: 81). Komşular da yardım ve desteğin önemli bir kaynağıdır ve komşuluk kırsal yaşamın bir parçası olarak görülmektedir. Komşu, düzenli ve informal şekilde sosyalleşmenin ve yakın yaşayan insanların karşılıklı yardım alışverişlerinin bir deseni olarak bahsedilmektedir (Shenk, 1991: 355). Arkadaşlık ve komşuluk terimleri ilişkilerin belirli tiplerinin değerlendirilmesini tanımlamaktadır. Ancak insanlar yaşlandıkça arkadaşlar ve komşular arasındaki çizgi daha bulanık hale gelmektedir (Askham vd., 2007: 194).

Komşu ve arkadaşların desteği genellikle ziyaret, öneri verme, ev işleri konularındadır. “Ayrıca ekipman, para ve yiyecek konusunda da yardımda bulunmaktadır.” (Görgün-Baran vd., 2005: 52). Ancak ciddi bir hastalık gibi uzun süreli destek gerektiren durumlarda yaşlı bireyler arkadaşlar yerine yetişkin çocukları ya da diğer aile üyelerinden yardım almaktadır (Erber, 2018: 291).

Yaşlılık dönemindeki arkadaşlık ağları bireyin sosyal aktivitelere katılımını artırmaktadır. Ancak kronik hastalıkların varlığı ya da sosyo-ekonomik gelir düşüklüğünden dolayı sosyal dünyaya katılım azalmaktadır. Yaşlı bireylerin sosyal kayıpları ile başa çıkmalarında arkadaş ve akran ilişkileri önemli bir role sahiptir. Bu ilişkiler sayesinde bireylerin kendilerini iyi hissettikleri ve duygusal iyilik durumlarının arttığı görülmüştür. Ancak akran ya da arkadaş kaybı bireylerin kendilerini kötü hissetmesine, ölüm korkusu yaşamasına neden olmaktadır (Görgün-Baran vd., 2005: 52-53). Yaşlı bireyler özellikle uzun süreli ve yeri doldurulamayacak arkadaşlarının kaybında kardeşleri ölmüşçesine bir yas sürecine girmektedir (Erber, 2018: 380).

Bu ilişki türünde kadın bireyler erkeklere göre daha sıcak ilişkiler kurabilirken, erkek bireyler özellikle iş hayatından kaynaklı olarak daha geniş bir çevreye sahiptirler. Medeni durumun arkadaşlık üzerindeki etkisi cinsiyetler arasında farklılık göstermektedir. Dulluk erkeklerin arkadaşlık ilişkilerini azaltırken, kadınlar arasında böyle bir durum söz konusu değildir (Hatch & Bulcroft, 1992: 223-230). İleri yaşlarda

kadınların dul kalma oranları daha fazla ve yeniden evlilik oranları daha az olduğu için arkadaşları ile vakit geçirme fırsatları daha çoktur (Erber, 2018: 291).

Eğitim düzeyi yüksek olan yaşlıların aile yerine arkadaşlık ilişkilerinin daha çok olduğu görülmektedir. Bireylerin sahip olduğu beceriler ve kazanımlar sahip oldukları sosyal ağın büyüklüğünü etkilemektedir. Ortak paylaşımları olan yaşlıların birlikte vakit geçirmesi onların aktifliklerini etkilemektedir. Buluşma yerleri sosyal ve ekonomik özelliklere göre alışveriş merkezleri, evler, ibadethaneler, vb. olarak değişmektedir. Yakın mesafelerdeki arkadaş ve komşular yaşlıya aile kadar destek sağlayabilmektedir. Bunun yanında evden çıkamayan yaşlılara yapılan bu ziyaretler onların sosyalleşmesine katkı yaparak kendilerini iyi hissetmelerini sağlamaktadır. Kadın bireyler arasında komşu ziyaretleri yaygınken erkekler arasındaki ziyaretler genel olarak ev dışında gerçekleşmektedir (İçli, 2016: 53).

Bu noktada komşuluğun ve komşuluk ilişkilerinin Türk toplum yapısı içerisindeki önemi ve değerini anlatan çeşitli atasözlerinin bulunduğunu da söylemekte fayda vardır. Örneğin “*ev alma komşu al*” ifadesi “konutun rahat, konforlu ve cazip niteliklere sahip olması vurgusunun aksine, mekân ve insan etkileşimi içinde sosyokültürel, dini vs. değerlerin verdiği huzuru ifade etmektedir.” Yine “*komşu komşunun külüne muhtaçtır*” atasözü insanın toplumsal bir varlık olduğunu vurgulamaktadır. Bireyler en yakınlarındaki sosyal akrabalar olan komşularından yardım istemektedir (Yılmazöz, 2010: 75-76).

Yaşlı bireylerin duygusal yakınlıkları bulunan bireylerle olan ilişkilerinin yanında sosyal çemberlerinde yakın olmayan bireylerle de ilişkilerinin olduğu görülmektedir. Bu kişiler düzenli olarak temas kurulan ancak bireyin kendilerinden yoğun bir sosyal destek beklemedikleri kişilerdir. Örneğin; eczanede, bakkal ve berber dükkânlarında, hastanede gördükleri, tanıdıkları insanlar ya da sadece gördükleri zaman selamlaştıkları komşuları bu grupta yer almaktadır. Bu ilişkiler yakın değildir ama yaşlı birey için yine de bir anlama sahiptir (Erber, 2018: 292).

Arkadaş ve komşular sosyal olarak da önemli destek kaynaklarıdır. Kırsal bölgelerde komşular arası dayanışma ve imce geçmişte olduğu gibi bugün de geçerliliğini sürdürmektedir. Tarım işleri sıra ile yapılmaktadır. Ekmek pişirmek, peynir yapmak ya da pekmez kaynatmak kadınların bir araya gelerek yaptıkları günlük uygulamalardır. Bu karşılıklı ilişkiler silsilesi eşi olmayan yaşlı kadın için önemli bir

kaynaktır. Birlikte hareket etmek yaşlı kadınların sosyal katılımlarını da artırmaktadır. Böylece yaşlı, evine kapanmak yerine topluma karışmaktadır. Ayrıca komşuluk ve arkadaşlık ilişkileri sosyal bir denetim de sağlamaktadır. Bireyin fiziksel, ruhsal ya da sağlık ile ilgili problemleri çevre tarafından dikkat edilerek yaşlı ve yaşlının ailesi uyarılmaktadır. Böylece problemlerin erken tespiti sağlanabilmektedir.

5. SOSYAL İLİŞKİ MODELLERİ

Sosyal bilimler en erken filozoflardan başlayarak insani durumun anahtar yönlerini teorik olarak temsil etmiş olmasına rağmen, sosyal ilişkilerin meşru bir çalışma konusu olarak çoğu zaman güvenilirlikten yoksun olduğu kabul edilmiştir. Bazı bilim insanları tarafından sosyal ilişkiler çalışılmasına rağmen son yüzyılda gerçek bilim olarak kabul görmemiştir. Çünkü sosyal ilişkilerin objektif şekilde ölçülmesi olası değildir (Antonucci vd., 2013: 82).

Gerçekliğin belirli bir bölümüyle ilgili düşünce yapıları teoridir. Model ise teorilerin basitleştirilmiş şekildeki görsellerini oluşturmaktadır. Bunlar bilimsel bilgilerin kullanımını kolaylaştırmaktadır. Modeller, teorilerin en önemli konu ve kavramlarını dile getirerek, teori ve uygulama arasında bir köprü vazifesi görmektedir (Tufan, 2016a: 68).

Önceki rollerinin değişerek bir üyesi olduğu toplum içinde yeniden konumlandırılan dul ve yaşlı kadınların destek ağlarının, sosyal ilişkilerin yaşam boyu devam eden bir dizi girift durumlar silsilesi olduğunu anlatan, aşağıdaki modellerle daha kolay anlaşılacağı düşünülmektedir.

5.1. SOSYAL AĞLARIN TEMSİLCİSİ: HİYERARŞİK HARİTALAMA

Sosyal ağların ve destek ilişkilerinin gösterilmesinde dairesel ve hiyerarşik bir diyagram kullanılmaktadır. Bu metot basit ve etkili olduğu için herkes tarafından anlaşılmaktadır. Ayrıca bu haritalama sisteminin katı bir yapısı bulunmamaktadır. Diyagramda üç eş merkezli daire görülmektedir. En küçük dairede “sen” yani birey vardır. Diğer dairedekiler odak kişiye yakınlıklarına bağlı olarak sıralanmaktadır. En iç dairedeki insanlar birey için onlarsız yaşamın zorlaşacağını düşündüğü kişilerden oluşmaktadır. Birkaç kişi ile sınırlıdır. Birey bu çemberde yer alanları kendisine en büyük desteği verenler olarak algılamaktadır. Eş ve bazı aile üyeleri çoğunlukla burada yer almaktadır. Ama onların konumu ailesel ilişkilerle veya rollerle değil odak kişiye verdikleri desteğin niteliği ile belirlenmektedir. Bu çembere üyelik oldukça değerlidir ve meslek ya da ikamet alanı değişimlerine rağmen uzun yıllar stabil kalmaktadır.

Aslında coğrafi yakınlık ve iletişimin sıklığı bu çemberdekileri anlatmak için iyi göstergeler değildir. Eski bir arkadaş çok uzaklarda yaşasa ve çok nadiren görüşmeler bile odak kişi herhangi bir krize girdiğinde en büyük destekçisi olabilir (Kahn & Antonucci, 1980: 274). Bu kişilerle ilişkilerin kısa dönemde değişmesi olası değildir (Nadon vd., 2004: 381).

Orta dairedeki bireyler odadaki kişiye çok yakın değil ama hâlâ onun için önemli olanlardır (Antonucci, 1986: 11). İkinci eş merkezli çemberde yer alanlar aile, arkadaşlar ya da iş arkadaşları olabilir. Bu aşamada yakınlığın derecesi biraz yüksektir. Etkileşimin zamanı, yeri ve konusu rol sınırlarının dışındadır. Bununla birlikte ilişki bütünü rolden bağımsız değildir. Eğer üye rolü kaybederse ilişki sürdürülmeyebilir. Bu tür ilişkiler bu sebeple yetişkinlikte daha az kararlıdır. Diğer insanlar tarafından bırakılmış rolleri yeni insanlar doldurduğu için ikame kolaylıkla yapılabilmektedir. Örneğin çok yakın bir komşuluk ilişkisi içerisinde olan birey başka bir mahalleye taşındığı zaman eski komşusu ile ilişkisinin yerini yeni mahallesindeki komşusu ile doldurabilmektedir (Kahn & Antonucci, 1980: 274).

Dış dairede olanlar da kişi için önemlidir ama genelde bireysel ilişkilerde ortaya çıkmaktadır. Yani odadaki kişi için ilk akla gelenlerden değildir. Ancak onlar bireye yakın ve onun için önemli kişilerdir ve onun bireysel ağındaki yerlerini almaları gerekmektedir (Antonucci, 1986: 11). Bu seviyedeki ilişkiler büyük ihtimalle formal rol gereklerinin ötesine geçebilmiş olan denetmenler, iş arkadaşları ve komşular yer almaktadır. Bu çemberde yer alanlar kalıcı değildir. Rol değişimlerine karşı oldukça savunmasızdır. Bunlar odak kişinin daha az yakın hissettiği ve ortak etkinlik alanları oldukça sınırlandırılmış olanlardır. (Kahn & Antonucci, 1980: 273). Bu insanlarla bağlantılar büyük olasılıkla role bağlı ve kısa dönemli olmaktadır (Nadon vd., 2004: 381). Örneğin kişi iş ya da okul arkadaşı ile buldukları ortamlarda alışverişlerde bulunur ama başka ihtiyaçlar söz konusu olduğunda başvurması olası değildir (Antonucci, 1986: 11). Literatürde sosyal destek ağlarına ilişkin ortaya atılmış çeşitli modeller bulunmaktadır:

5.2. HİYERARŞİK KARŞILAYICI MODEL

İkame hipotezi en yakın akrabaların (eş ya da yetişkin çocukların) bulunmadığı bir ağda daha uzak akrabaların, arkadaşların ya da resmi yardımcılarının gereken bakımı sağladığını öne sürmektedir. Ayrıca çocukların olmadığı durumlarda onların görevlerini kardeşlerin ya da yeğenlerin yerine getirdiğini savunmaktadır (Cumming & Schneider,

1961: 502-504). Böyle durumlarda bakım vericinin kim olacağı ile ilgili tercih yaşlı ve potansiyel bakım verici arasındaki öncelikli ilişkilere göre sıralanmaktadır. Bu yüzden bu hipotez hiyerarşik karşılayıcı model olarak da anılmaktadır (Cantor, 1979: 453).

Sağladıkları destekler açısından akraba ve akraba olmayanlar arasında da önemli bir örtüşme vardır: Aile üyeleri büyük bir duygusal destek kaynağı olabilir ve uzun dönemli araçsal destek sağlayan arkadaşlar vardır. Bu durum, normal birincil destek sağlayıcılar bulunmadığında gerçekleşmektedir (eşi olmayan veya çocuksuz yaşlı yetişkinler). Destek sağlayıcıların telafi edici bir hiyerarşisi vardır. Destek hiyerarşisinde daha düşük bağlar daha yüksek konuma yerleştirilmiş bağlar mevcut olmadığında çağrılmaktadır. Hiyerarşideki pozisyon, kimin yardım etmesi gerektiği konusunda sosyal olarak paylaşılan görüşleri içermektedir. Eş, genellikle yaşlı yetişkinlerin ihtiyaç duyduğu günlük yaşam aktiviteleri konusunda yardım sağlayan ilk kişidir. Bir eşin yokluğunda veya eşi engelli olduğunda, yetişkin çocukların dâhil olması muhtemeldir. Çocukların yokluğunda veya çok uzakta yaşadıklarında ise destek arkadaşlardan, kardeşlerden, diğer aile üyelerinden veya komşulardan gelebilir. Hiyerarşik karşılayıcı model, demografik gerçekliğe ayak uyduramadığı için eleştirilmektedir. Ailenin geleneksel bir görüşüne dayanır ve boşanma ve yeni ortaklıklar ile ortaya çıkan bağlılıkların karmaşıklığını ele almaz (Dykstra, 2015: 4).

5.3. GÖREVE ÖZGÜ MODEL

İlişkiler onların destek koşullarında uzmanlaştırılma eğilimindedir. Ağları oluşturan farklı ilişki türleri hakkında bilgi, mevcut destek konusunda iç görü sağlamaktadır. Göreve özgü modeline göre, farklı ilişki tipleri onların yapılarıyla uyumlu en iyi desteği sağlamaktadır. Komşular coğrafi yakınlıklarından dolayı acil durumlarla en iyi şekilde başa çıkabilirler, akrabalar uzun vadeli bağlılık gerektiren işleri en iyi şekilde yapabilir ve arkadaşlara ilgi ve değerlerde benzerlik gösteren bir nesil veya yaşam süreci aşamasına özgü konular için en iyi şekilde güvenebilir. Evli çift ise daha önce tarif edilen tüm görev alanlarında kendisine yer bulabilir. Çünkü bu birim komşularla yakınlık, akraba ile uzun vadeli bağlılık ve sık sık, arkadaşlarla ilgi ve değerlerde benzerlikleri paylaşır. Göreve özgü modele uygun olarak eşlerin yaşlılıkta birincil destek sağlayıcıları olduğu anlaşılmaktadır. Akraba ve akraba olmayanların sağladığı destek farklılık göstermektedir. Aile üyelerinin, ulaşım, alışveriş ve ev işleri konusunda yardım gibi araçsal destek sağlama olasılıkları arkadaşlardan daha fazladır.

Arkadaşlar ise sır paylaşma, tavsiye ve rahatlık gibi duygusal destek sağlama olasılıkları aile üyelerinden daha fazladır (Dykstra, 2015: 4).

Göreve özgü hipotezine göre ağıdaki bireyler paylaşılan bir hedefin tamamlayıcı parçalarıdır (Litwak, 1985; akt. Barrett & Lynch, 1999: 696). Göreve özgü birincil grupların karakterlerini, yakınlığını, içeriğini, bağlantının uzunluğunu, yaşam tarzının müşterekliğini, diğer ilişkileri yani arkadaşlığı ve komşuluğu ana hatlarıyla belirtmektedir (Barrett & Lynch, 1999: 696). Göreve özgü model, genişletilmiş aile üyelerinin ara sıra bakım ve duygusal destek sağlama olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir (Lu, 2007: 623).

5.4. KONVOY MODEL

Konvoy modele göre bireyler yaşam seyri boyunca onlarla hareket eden onları destekleyici diğerleri tarafından kuşatılmıştır. Bu ilişkiler yakınlığı, niteliği (olumlu, olumsuz), fonksiyonu (yardım, etki, tasdik, alışveriş) ve yapısı (boyut, sıklık, coğrafi yakınlık) bakımından çeşitlilik göstermektedir. Konvoyların yapı, fonksiyon ve niteliği sağlık ve iyilik durumu için özel çıkarımları olan bireysel (yaş, cinsiyet) ve duruma bağlı (rol talepleri, normlar, değerler) özelliklerden etkilenmektedir. Sosyal ilişkileri bir konvoy olarak kavramsallaştırmak son derece karmaşık bir insani durumun cimri bir temsiline olanak sağlamaktadır (Antonucci vd., 2013: 84).

Sosyal ilişkilerin konvoy modeli, kültürel ve beşeri sermayenin sosyal sermayenin mevcudiyetini nasıl etkilediğini ele alacak bir çerçeve sunmaktadır. Konvoylar bireyi kuşatan ve ihtiyaç zamanlarındaki ulaşılabilir kaynaklar olarak aile ve arkadaşların bir ittifakını temsil etmektedir (Antonucci, 1985; akt. Ajrouch vd., 2005: 311). Yani konvoy model ailenin, arkadaşların ve bireyin karşılaştığı zorlukları başarılı bir şekilde aşmasına yardım eden diğerlerinin koruyucu tabakasının bir temsiline çağırılmaktadır (Antonucci & Akiyama, 1987: 519).

Konvoylar bazı yönleriyle değişen dinamik ve yaşam boyu devam eden bir yapı sunarken diğerlerinde zaman ve durumlara göre stabil kalmaktadır (Kahn & Antonucci, 1980: 277). Konvoy model çeşitli yaşam dönemlerinde sosyal bağlardaki hem değişim hem de devamlılığı anlamak için esnek bir çerçeve sağlamaktadır. Ayrıca kadın ve erkeklerin sosyoekonomik durumlarındaki değişikliklerin sosyal ağlardaki etkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır (Ajrouch vd., 2005: 311).

Konvoy model sosyal tip, yapı ve ilişki niteliğini içeren sosyal ilişkilerin çoklu boyutlarını detaylandırır (Antonucci vd., 2013: 89). Konvoylar üzerindeki sosyolojik bir merceğe özellikle de yaş, ırk, cinsiyet ve sosyoekonomik statü gibi çeşitli grup özelliklerine bağlandıkları için konvoyların yapı ve işlevini ayrıcalıklı kılmaktadır (Ajrouch vd., 2005: 311). Yakın zamanlardaki konvoy araştırmalarında bir başka gelişme destek alışverişleri üzerine çoklu perspektiflerin dâhil edilmesidir (Antonucci vd., 2013: 88).

Aile ilişkileri kuşaktan kuşağa konvoy şeklinde ilerlemektedir. “Aile ilişkilerindeki konvoy modeli T. Antonucci (1996) tarafından ileri sürülmüştür. Konvoy modeline göre aile ilişkileri çoğunlukla üç kuşak bir arada ilerlemektedir. Aile içindeki kuşaklararası destek veya alışveriş çoğunlukla karşılıklı değildir. Birinden diğerine aktararak devam eder.” (Canatan, 2016: 144).

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

1. ARAŞTIRMA MODELİ

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yaşlı nüfus gittikçe artmaktadır. Kadınların erkeklerden daha uzun yaşamaları kadınların dul kalma sürelerini de artırmaktadır. Özellikle yaşlanmış durumdaki dul kadınlar yas, yalnızlık, yoksulluk gibi maddi manevi sıkıntılar içerisine girmektedir. Diğer yandan genç nüfus kentlere yerleşmeyi tercih ederken yaşlı nüfus kırsalda kalma eğilimindedir. Hizmetlerin kırsalda kentlere nazaran daha az olması yaşlı bireyler için olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu araştırma ile bahsedilen kırılğan gruplar içinde yer alan “kırsaldaki yaşlı kadın dulların” özellikle sosyal durumları mercek altına alınmıştır. Bilindiği üzere sosyal ilişkiler insanların fiziksel, psikolojik ve ekonomik durumunu da etkilemektedir. Bireyler çeşitli şekillerde sosyal ilişkiler geliştirmekte ve sosyal ilişki içerisinde olduğu bireylere karşı farklı tutumlar sergilemektedir. Bu araştırma ile yukarıda belirtilen özelliklere sahip katılımcıların çevreleriyle olan ilişkileri katılımcıların deneyimleri bağlamında incelenmiştir. Böylece söz konusu yaşlı bireylerin içinde buldukları sosyal durumun anlaşılması için çeşitli kaynaklara başvurulmuştur.

Kırsalda yaşlılık konusunun son zamanlarda ülkemiz araştırmacılarının dikkatini celbettiği görülmektedir. Ancak yaşlılıkta dulluk, kırsalda dulluk ve yapılan araştırmanın konusunu oluşturan kırsalda yaşlı dulluğu konuları ile ilgili doğrudan araştırmaların yeteri kadar bulunmadığı görülmüştür. Adı geçen konular odağı farklı olan araştırmalarda bulgu, sonuç ya da öneri olarak karşımıza çıkmıştır. Söz konusu grubun doğrudan çalışma grubu olarak alınması akademik bir katkı sağlamıştır. Ayrıca sosyal ilişkilerin incelenmesi bireysel ve toplumsal beklenti, başa çıkma, sosyal destek gibi konuların anlaşılmasını sağlayarak kültürel bir resim ortaya çıkarmıştır.

Bu araştırma ile kırsaldaki yaşlı dul kadınların sosyal ilişkileri ve sosyal ağlarının incelenmesi hedeflenmiştir. Ayrıca bu bireylerin sosyal ağlarına bakış açılarının, ağlardan beklentilerinin ve sosyal ağlarının hayatları üzerindeki etkilerinin kendi beyanlarına ve konuyla ilgili bilgilerin yer aldığı literatür birikimine dayalı olarak çözümlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırma içerisinde yazar ve katılımcıların bireysel özelliklerini ortaya çıkarmalarını kolaylaştıran nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Özellikle

katılımcıların içinde buldukları durumları algılama biçimlerini kendi ifadeleri ile anlatmaları bu araştırma için zengin bir içerik sağlamıştır. Ayrıca nitel araştırmanın esnek yapısı ile konular ve kaynaklar arasındaki geçişler kolaylıkla sağlanmıştır.

Araştırmaya katılan bireylerin deneyimlerinin derinlemesine bir şekilde anlaşılmasının sağlanabilmesi için fenomenolojik araştırma deseni kullanılmıştır. Böylece günlük yaşamın içinde barındırdığı sosyal gerçekliğin incelenen konu kapsamında yoğun şekilde açığa çıkarılması sağlanmıştır.

2. ARAŞTIRMA EVRENİ VE ÇALIŞMA GRUBU

Araştırma Isparta'nın Sütçüler ilçesine bağlı Çandır ve Sarımehmetler köylerinde gerçekleştirilmiştir. Isparta Türkiye'de yaşlı bağımlılık oranı bakımından yirmi dördüncü sırada ve bulunduğu Akdeniz Bölgesi'nde ise ikinci sıradadır (TÜİK, 2020c). Sütçüler ilçesi Isparta'nın kırsal yerleşim birimi en fazla olan ikinci ilçesidir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020). Araştırmacı Çandır ve Sarımehmetler köylerinin sosyokültürel yapısına hâkimdir ve her iki köy için çeşitli gözlemlere sahiptir. Dolayısıyla sahanın içinden biri olarak katılımcıların üzerinde durdukları konulara kolaylıkla adapte olunmuştur. Ayrıca bölgede az da olsa yöresel ağız bulunmaktadır. Araştırmacı bu ağıza hâkim olduğu için katılımcıların ifadeleri tek seferde anlaşılabilir, gereken yerlerde katılımcılarla aynı stilde konuşulmuş ve soruların sorulması aşamasında köye özgü nitelermeler ve örneklemlerde bulunulmuştur. Böylece kurulan bağın niteliği artırılarak zaman israfının önüne geçilmiştir.

Bu köylerde yaşayan toplam 30 yaşlı dul kadın ile görüşülmüştür. Kırsaldaki yaşlı ve dul kadınların sosyal durumları ile ilgili olabildiğince fazla bulguya ulaşmak için amaca yönelik örneklem tekniği kullanılmıştır. Görüşülen 30 katılımcının ifadeleri ile istenilen çeşitliliğin sağlandığı düşünülmüştür. Araştırmaya katılan katılımcıların 9'u Çandır Köyü'nde, 21'i ise Sarımehmetler Köyü'nde yaşamaktadır. Söz konusu rakamlardaki dengesizlik coğrafi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Çandır Köyü Sarımehmetler Köyü'ne göre daha dağlık olduğu için evler arası mesafe daha fazladır. Bu sebeple daha kısa mesafede daha çok bireyle görüşme fırsatı sağladığı için Sarımehmetler Köyü'nde daha fazla zaman geçirilmiştir.

Araştırmanın çalışma grubu anlamaya ve yakından incelemeye çalışılan konu ile uyumlu olarak yaşlı kadın dullar olarak kararlaştırılmıştır. Bu araştırmada yaşlılık yaşı 65 yaş olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte Türkiye'de Yaşlılık Tahayyülleri ve Pratikleri Araştırması verilerine göre yaşlılığın başlama yaşının 64 olarak algılandığı ve

birinin artık genç olarak tarif edilemeyeceği yaşı 52 olarak algılandığı görülmüştür (YADA Vakfı, 2019: 91). Dolayısıyla 65 yaşın altındaki 4 kişinin de yaşlı olarak değerlendirilebileceği düşünülmüştür.

Tablo 1: Yaş aralıklarına göre katılımcı sayıları

Yaş Aralığı	Sayı
59-64	4
65-74	8
75-84	15
85+	3
Toplam	30

Araştırma'nın gerçekleştirildiği ilk köy olan Çandır Köyü Sütçüler ilçesine 30 kilometre, Isparta'ya 75 kilometre ve Antalya'ya 120 kilometre uzaklığındadır. Genel olarak dağlık ve dağınık bir yerleşimi olmakla birlikte Karacaören Barajı'nın bir kıyısının buraya ulaşması sayesinde tarım işleri için uygun koşulları da içinde barındırmaktadır. Akdeniz iklimine sahip olması sebebiyle meyve, sebze yetiştiriciliği ve seracılık faaliyetleri oldukça yaygındır. Bunun yanında küçük ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliği de insanların başvurdukları geçim kaynaklarındandır. Zengin su kaynakları tarım için uygun koşulları sağlamasının yanında balık yetiştiriciliği için de verimli bir alan sunmaktadır. Ayrıca dağlarında bulunan mermer yatakları ile Türkiye'nin dört bir yanından gelen insanlar için iş olanağı sağlamaktadır. Tüm bu iş olanakları yaşlıların çoğunlukta olduğu ve gençlerin köy yaşamını terk ederek kentlere göç ettiği genel profili bir nebze olsun kırmaktadır. Ancak göç dalgasından elbette bu köy de nasibini almıştır. Çandır Köyü içinde ikameti bulunan 630 kişi olduğu bilinmektedir. Bireylerin 304'ü kadınlardan ve 326'sı ise erkeklerden oluşmaktadır. Çandır Köyü toplam nüfusunun yıllar içerisinde değişken bir grafik sergilediği görülmektedir¹.

Sarımehmetler Köyü ise Sütçüler'e 16, Isparta'ya 100 kilometre uzaklığındadır. Dağlarla çevrili köyün Çandır'a göre daha fazla düzlük alanı bulunmaktadır. Dolayısıyla toplu yerleşim daha yaygındır. Geçim kaynaklarını ise genellikle tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. Ancak su kaynaklarının yetersizliği insanları pek çok şeyden mahrum bırakmaktadır. Bu anlamda köyde su faturasının da alındığı

¹<https://www.nufusune.com/15940-ispirta-sutculer-candir-koy-nufusu>, (Erişim Tarihi: 15.07.2020).

bilinmektedir. Diğer taraftan bu köyde İstanbul'a göç etmek adeta bir gelenek haline gelmiştir. Sarıme Mehmetler Köyü, aralarında yüzlerce kilometre bulunan bu şehirle anlamlı bir bağlantı kurmuş görünmektedir. Köyde büyüyen her genç belirli bir olgunluğa eriştikten sonra İstanbul'a çalışmaya gitmektedir. Özellikle süt satmak ya da salep satmak gibi seyyar işlerde çalışmak bu köyde yaşayanlar için normal bir durumdur. Yeterli geçim kaynağı bulunmadığı için göç eden köylüler vasıtası ile İstanbul'un sahip olduğu ekonomik ve sosyal imkânlar bu köye taşınmaktadır. Yaşlı bireylerin yoğunluğu Çandır Köyü ile karşılaştırdığımızda daha fazladır. Bu noktada Sarıme Mehmetler Köyü'nde bulunan İlkokul'un da birkaç yıl önce kapatıldığını söylemekte fayda vardır. Köyde bulunan az sayıdaki öğrenci Sütçüler ilçesindeki okullara servisler ile taşınmaktadır. Köydeki toplam nüfus 388 kişidir. Bireylerin 198'i kadınlardan ve 190'ı erkeklerden oluşmaktadır. Nüfusun yıllar içerisinde azaldığı görülmektedir².

3. MÜLAKAT FORMUNUN HAZIRLANMASI

Öncelikle seçilen konuya uygun olarak nitelikli bir araştırmanın gerçekleştirilebilmesi için Türkçe ve İngilizce kitap, makale, tez ve rapor taramaları yapılmıştır. Yapılan incelemelerle beraber araştırmanın kapsamı ve üzerinde durulması gereken konular kararlaştırılarak uygun bir akış sağlanmıştır. Ayrıca kaynak taramaları ile bu çalışmanın önceki araştırmaların bir tekrarı olmasının önüne geçilmiştir.

Araştırma içerisinde başvuru olan bir diğer veri kaynağı yapılan mülakatlardır. Konuyu oluşturan durumu bizzat yaşayan insanların değerlendirmeleri araştırmanın zenginliğini artırmıştır. Mülakatların gerçekleştirilmesi için yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Saha sürecinin uygun şekilde devam etmesi ve araştırmanın kapsamına uygun yanıtlara ulaşmak için sorular hazırlanmıştır. Bununla birlikte katılımcıların kendilerini rahat bir şekilde ifade etmeleri ve söylemek istedikleri ya da değinmek istedikleri konuları anlatabilmelerini sağlamak için yarı yapılandırılmış bir form kullanılmıştır.

Araştırma sorularının hazırlanması aşamasında ise yapılan kaynak taramalarından faydalanılmıştır. Bu bağlamda soruların hazırlanması sırasında araştırma konuları dikkate alınarak genel başlıklar oluşturulmuştur: Bireylerin tanıtılması, yaşlılık

---

²<https://www.nufusune.com/15952-isparta-sutculer-sarimehmetler-koy-nufusu>, (Erişim Tarihi: 15.07.2020).

durumu, dulluk durumu ve sosyal ilişkiler. Bu genel konular altında katılımcının içinde bulunduğu durumun anlaşılabilmesi için uygun sorular sorulmuştur. Soruların açık ve anlaşılır olması için gayret gösterilmiştir. Bu bağlamda katılımcılara 20 soru yöneltilmiştir. Yaşlılık durumu başlığı içerisinde bireylerden kendilerini tanıtmaları, yaşları hakkındaki düşüncelerini, pazar ve market alışverişlerini nasıl gerçekleştirdiklerini, sosyal etkinliklere katılma durumlarını ve gelirleri hakkındaki düşüncelerini anlatmaları ve yaşamlarını genel olarak değerlendirmeleri istenmiştir. Dulluk durumu başlığı altında ise bireylerden eşlerini tarif etmeleri istenmiştir, bireylere eşleri vefat ettikten sonraki hisleri, yalnız hissedip hissetmedikleri, dul kaldıktan sonra yaşamlarında herhangi bir değişim olup olmadığı ve yeniden evlenmeyi düşünüp düşünmedikleri sorulmuştur. Ayrıca dul kadınların yaşamlarına dair ne yapılabileceği ile ilgili bir soru yöneltilmiştir. Bakıma muhtaçlık başlığı altında ise bu konudaki düşünceleri sorulmuş ve bakıma muhtaç hale gelme durumunda kendilerine kimin bakacağı ile ilgili bir tahminde bulunmaları istenmiştir. Sosyal ilişkiler başlığı altında ise bireylere ebeveynleri, çocukları, torunları, kardeşleri ve komşuları ile olan ilişkilerinin nasıl olduğu sorusu yöneltilmiştir. Ayrıca katılımcıların ilişkide oldukları bireyleri bir sıralamaya koymaları istenmiştir. Bunun yanında katılımcılarla yapılan mülakat içinde bireyin değinmediği ancak öğrenilmesinin faydalı olacağı düşüncesi ile çeşitli tanımlayıcı sorular da yöneltilmiştir (çocuk sayısı, geliri, dulluk süresi, vb.). Tüm bunlara ek olarak araştırma esnasında bireylerin bahsettiği konulara uygun mülakat formunda yer almayan alt sorular da sorulmuştur. Bu noktada tanımlayıcı bulgularla ilgili bilgilerin araştırmanın sonunda öğrenilmesinin daha faydalı olacağı düşünülmektedir. Çünkü bu kısa cevaplı bilgiler katılımcıların kafalarını karıştırabilir ya da mülakatın tümünün soru cevap şeklinde devam edeceği algısı oluşturabilir. “*Kendinizi tanıtır mısınız?*” sorusu sözü katılımcıya bırakarak sohbet etmek istenildiği algısı oluşturmakta ve rahatlama kolaylaşmaktadır.

Mülakatlar sırasında sorulardan birinin tam olarak anlaşamadığı fark edilmiştir. “*Sizce dul yaşlılar için ne yapılırsa hayatları daha iyi olur?*” şeklindeki soru 10 kişiye sorulduktan sonra mülakat formundan çıkarılmıştır. Bazı katılımcıların bu soru karşısında sessiz kaldıkları gözlemlenmiştir. Bazı katılımcılar ise ne söyleyeceklerini bilmediklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların soruyu daha iyi anlayabilmesi için “*şu yapılırsa hayatım daha iyi olur dediğiniz bir şey var mı?*” sorusu yöneltilmiştir. Ancak yine de söyleyecek bir şeylerinin olmadığı görülmüştür. Bununla

birlikte etkin şekilde yanıt veren iki katılımcının söylemleri analiz bölümünde yer almaktadır.

Araştırmanın teorik bölümünde faydalanılan sosyal ilişkilerin hiyerarşik olarak haritalanması modellemesinden yola çıkarak katılımcıların sırasıyla kendileri için olmazsa olmaz olarak nitelendirdikleri 5 kişiyi, çok önemli olarak düşündükleri 5 kişiyi ve ilk akla gelenlerden olmasa da kendileri için önemli olan 5 kişiyi söylemeleri istenmiştir. Ancak bu soru birkaç katılımcıya sorulduktan sonra çok karmaşık olduğu anlaşılmıştır. Bu soru “*sizin için önemli olan kişileri sıralar mısınız?*” ya da “*en çok değer verdiğiniz insanlar kimlerdir?*” şeklinde sorulmuştur. Bazı katılımcıların cevapları yeterli görülürken bazı katılımcıların cevaplarının ardından ise “*başka*” birinin olup olmadığı sorusu katılımcıların “*başka yok*” ya da “*bu kadar*” ifadelerine kadar sorulmaya devam edilmiştir.

Mülakatlar sohbet şeklinde ilerlediği ve mülakat formuna bakılmadığı için soruların yerleri zaman zaman değişmiştir. Herhangi bir sorunun katılımcı tarafından tam olarak anlaşılmadığı görüldüğünde örneklendirilerek sorulmuştur. Örneğin; “*sosyal faaliyetlere katılır mısınız?*” sorusu anlaşılmadığında “*düğüne gider misiniz?*”, “*mevlide gider misiniz?*” ifadeleri kullanılmıştır.

4. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN TOPLANMASI

Araştırma kapsamında hazırlanmış olan yarı yapılandırılmış mülakatlar 14 Haziran 2019 ve 19 Haziran 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar bireylerin kendi evlerinde ya da kendilerine ulaştığımız yerlerde yapılmıştır. Bu çalışma katılımcıların gönüllülüğü esasına göre gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar söz konusu bireylerin kendileri ile yapılmıştır. Mülakatlar sırasında 23 kişi ile yalnız görüşülmüştür. Diğer katılımcılardan K13, K14, K18 ve K29’un yanında komşusu, K26’nın yanında kızı ve K1 ile K22’nin yanında da torunu yer almıştır. Ancak bireylerin ifadeleri göz önüne alındığında düşüncelerinin genel anlamda etkilenmediği görülmüştür. Elbette yaşlıların tam olarak rahat olamadığı da göz önüne alınmalıdır.

Mülakatlardan çıkarılabilecek analizlerin tam olarak yapılabilmesi ve katılımcıların verdiği her bir değerli verinin kaçırılmaması için ses kayıtları yapılmıştır. İzin alınarak ve gerekçesi açıklanarak yapılan ses kaydına sadece K30 izin vermemiştir. Diğerleri herhangi bir itirazda bulunmamıştır. Bazı katılımcılar ses kaydının kimseye dinletilmemesini istemiştir. Bu hususuta araştırmacıya güvenmişlerdir.

Ses kaydı alınan katılımcılarla göz kontağı kurulmasına özen gösterilmiştir. Ancak özellikle uzun sohbetlerde ses kaydının devam edip etmediğı kontrol edilmiştir. Ses kaydı vermeyen 1 katılımcının ifadeleri ise olabildiğince hızlı şekilde deftere aktarılmış ve normal konuşma hızını bozmamaya özen gösterilmiştir. Mülakat bittikten sonra ise yazılanlar hemen kontrol edilmiş ve yarım kalan ifadeler tamamlanmıştır. Yazılanlara göz atma işleminin katılımcının yanında yapılması tavsiye edilmektedir. Böylece anlaşılmayan notlar katılımcı tarafından düzeltilebilir. Elbette bu işleminin kısa tutulması önerilmektedir.

Özellikle araştırmaya başlamadan önce bazı katılımcılar kendilerini “*cahil*” olarak nitelendirerek onlarla görüşmenin ve konuşmanın hiçbir fayda sağlamayacağını söylemişlerdir. “*Ben ne bilirim?*” gibi ifadeler kullanan katılımcılar olmuştur. Böyle durumlarda nazik bir şekilde kendilerinin yaşam deneyimlerinin ne kadar değerli olduğu ve verecekleri bilgilerle birçok insana katkı sağlayabilecekleri vurgulanmıştır.

Sorular kibar bir ses tonu ile sorulmuştur. Katılımcı konuşurken genel olarak tebessüm edilmiş, onaylama anlamında baş aşağı yukarı sallanmış ve kimi ifadelerde de şaşkın bir surat ifadesi takınılmıştır. Katılımcının söylediğı şeyin ilk defa öğrenildiğı vurgulanmak istenmiştir. Ayrıca duruma göre katılımcının mimikleri taklit edilmiştir. Gülünce gülünmüş, üzülünce hüzün duyulmuştur.

Bazı katılımcıların yakındıkları durumların ya da kişilerin olduğu görülmüştür. Bu tip durumlarda olabildiğince tarafsız kalınmaya özen gösterilmiştir. Özellikle yakındığı kişi hakkında olumsuz bir şey söylenmemiştir. Bununla birlikte gerekli olduğunun hissedildiğı durumlarda katılımcının kendisinin onaylandığını hissetmesi için “*humm*”, “*evet*”, “*doğrudur*”, “*anladım*” gibi kelimeler kullanılmıştır.

Katılımcılardan bazıları kısa cevaplar vermeyi tercih ederken bazı katılımcılar uzun uzun konuşmuşlar ve çeşitli yaşam hikâyelerini anlatmışlardır. Olabildiğince bölünmemeye çalışılmıştır ancak konudan çok fazla uzaklaşmamak adına diğer soruya geçildiğı de olmuştur. Bununla birlikte bazı katılımcılar için kimi konuların önemli olduğu anlaşılmış ve bireylerin bu konuyu açmaları için kendilerine cesaret verilmiştir. Örneğin; katılımcılardan biri kendisini tanıtmayı istenilen ilk soruda nasıl kaçırılarak evlenmek zorunda bırakıldığını anlatmıştır. Bireye bu hususta sorular yöneltilmiştir. Kendisini ifade ederek rahatlaması ve görüşmenin niteliğinin artırılması hedeflenmiştir. Ancak böyle durumlarda ortalama zamanın ötesine geçildiğini de söylemekte fayda

vardır. Dolayısıyla bu nokta da belirtilmelidir ki mülakatlar için düşünölen ortalama zamandan daha fazla zaman ayırmak daha faydalı olacaktır. Örneğın; on kişi ile görüşmenin ortalama olarak iki gün alacağı hesaplanmışsa sahada üç gün de kalınabileceğı akılda tutulmalıdır.

Mülakatlar esnasında birkaç katılımcının yanında komşusu, torunu ya da kızı gibi kişiler yer almıştır. Çeşitli aşamalarda bu kişiler de mülakata dâhil olmuştur. Böyle durumlarda olabildiğince konuyu katılımcıya yönlendirmeye ve çeşitli ara sorularla katılımcının görüşlerini anlatmasını sağlamaya çalışılmıştır. Araştırmanın başında katılımcının görüşleri ile ilgili bir araştırmanın yapıldığının vurgulanması gerekmektedir. Bazı sorular katılımcıların yanlarındaki bireylerle olan ilişkilerinin öğrenilmesi ile ilgilidir. Bu konularda bireyler her ne kadar yanlarındaki kişiyi şahsen dâhil etmemeye çalışsa da diğerleri hakkındaki düşüncelerini rahatlıkla söylemişlerdir. Yani diğer torunları, diğer çocukları ya da diğer komşuları ile ilgili açık konuşmuşlardır.

Bir katılımcının evine akşam olduğunda gidilmiştir. Her ne kadar tüm sorular sorulmuş ve cevaplar alınmış olsa da mülakatın daha hızlı olduğu ve hem araştırmacının hem de katılımcının rahatsızlık hissettiğı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla akşam karanlığında ya da sabahın erken saatlerinde ve yemek vakitlerinde katılımcılarla görüşmenin uygun olmadığı düşünölmektedir. Ayrıca bir katılımcı işinin olduğunu ve bahçeye gitmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak gitmeden önce zaman ayırabileceğini ve mülakat yapabileceğini belirtmiştir. Her ne kadar katılımcı konuşmayı sevse hatta çeşitli yaşam hikâyelerini paylaşarak bu araştırmadaki ortalama mülakat süresinin üstüne çıksa da mülakat esnasında bahçeye gitmesi gerektiğini tekrar tekrar vurgulamıştır. Dolayısıyla katılımcının müsait olup olmadığı öğrenilerek mülakatın gerçekleştirilmesinin daha uygun olacağı düşünölmektedir.

Mülakat esnasında bir katılımcının hafif bir konuşma problemi olduğu anlaşılmıştır. Katılımcının konuşması kesilmemiştir. Ancak cümlelerini bitirdikten sonra tam olarak anlaşılmayan kısımlar anlaşıldığı şekilde seslendirilmiş ve katılımcının onaylaması ya da reddetmesi için biraz beklenmiştir. Örneğın; “büyükler arar dediniz” dedikten sonra katılımcının yüzüne bakarak birkaç saniye sessiz kalınmış ve onayladıktan sonra diğer soruya geçilmiştir.

Katılımcıların neredeyse hepsi ikramda bulunmak için ısrarcı olmuşlardır. Bunun gerek olmadığı ve zahmete girmemeleri gerektiği kendilerine kibarca söylenmiş ve yapacakları en güzel ikramın kendi tecrübelerini aktarmak olduğu vurgulanmıştır. Çok fazla ısrar eden bireylerin ikramları ise kabul edilmiştir. Bu noktada sahaya çıkmadan önce araştırmacının karnını doyurması önerilmektedir. Ayrıca kültürel bir alışkanlık olan çay ya da kahve ikramına araştırmacının hazırlıklı olması gerekmektedir.

Bazı katılımcılar araştırmacı hakkında daha çok şey öğrenmek istemişler ve mülakatın çeşitli bölümlerinde sorular sormuşlardır. Katılımcıların sorularına uygun şekilde cevaplar verilmiş sonrasında mülakata devam edilmiştir.

Katılımcılar kimi konularda öğüt vermeyi ihmal etmemişlerdir. Verdikleri öğütler ilgili ve dikkatli bir şekilde dinlenmiştir. Ayrıca birçok katılımcı araştırmacı için dua etmeyi ihmal etmemişlerdir.

Sahaya çıkarken sadece sahaya odaklanması gerekmektedir. Çünkü yapılan görüşmeler sadece bir araştırma için veri kaynağı değil aynı zamanda yaşama dair pek çok şeyin öğrenilebileceği bir tecrübeler havuzudur. Saha aracılığı ile araştırmacı aslında konusu ile ilgili yüzlerce yıllık birikime tanıklık edebilmektedir.

Birçok birey mülakatlar için görüşlerine başvurulmasından ve kendilerinin ziyaret edilmesinden ötürü memnun olmuş görünmektedir. Hatta bu anlamda bir katılımcı “*Hızır mı gönderdi seni?*” ifadesini kullanmıştır. Özellikle bireylerin yaşanmışlıkları ile ilgili sorular gözlemlendiği kadarıyla oldukça faydalı olmuştur. Çünkü kimi katılımcıların bahsi geçen olaylarla ilgili içini dökmek istediği konular olduğu anlaşılmıştır. Bunun yanında bazı bireylerin kimi konularda konuşmak istemediği fark edilmiştir. Bu noktalarda bireyin rahatsız olmaması için kendisinin üstüne gidilmemiştir. Genel olarak oldukça keyifli ve verimli bir saha deneyimi olmuştur.

Katılımcıların yanından ayrılmadan önce kendilerine teşekkür edilmiştir. Verdikleri bilgilerin çok değerli olduğu ve araştırma için çok faydalı olacağı vurgulanmıştır.

5. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN ANALİZİ

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi için başvuru alan akademik kaynak taramaları, kişi ifadeleri ile birlikte analize tabi tutulmuştur. Araştırma kapsamında ulaşılan bulgular betimsel analiz ile yorumlanmıştır. Katılımcıların ifadelerine sıklıkla yer

verilerek araştırmanın geçerlilik ve inandırıcılığının yanında hayatın içinden bir konu olması özelliği öne çıkarılmıştır.

Araştırma bulgularının analizi ve yorumlanması yapılırken katılımcıların anlatımlarına sadık kalınmaya çalışılmıştır. İlgili yerlerde bireylerin orijinal ifadeleri verilmeye özen gösterilmiştir. Ancak araştırmanın kırsal bir bölgede geçmesi nedeniyle katılımcılar kimi ifadeleri yöresel ağız ile söylemişlerdir. Dolayısıyla çalışmanın okunabilirliğini kolaylaştırmak amacıyla bazı düzeltmeler yapılmıştır. Bu düzeltmelerde katılımcıların düşüncelerine müdahale edilmemiştir. Sadece ilgili kelimeler herkesçe anlaşılabilir olan karşılıklarına çevrilmiştir. Analiz bölümünde katılımcı ifadelerine sıklıkla yer verildiğinden yapılan değerlendirmelerin okuyucu tarafından test edilmesi kolaylaştırılmıştır.

Katılımcıların ifadelerinin yer aldığı ses kaydının toplam uzunluğu 536 dakikadır. Bu kaydın yazıya geçirilmesi ile 60 sayfa uzunluğunda bir metin ortaya çıkmıştır. Elde edilen metin öncelikle yüzeysel okunmuş ve öne çıkan konular tespit edilmiştir. Sonraki okumalarda ise metin derinlemesine bir incelemeye tabi tutulmuştur. Böylece katılımcıların bahsettiği konuların yanında bahsetmediği ancak işaret ettiği konular da tespit edilmiştir.

Araştırma analizinin akıcı bir şekilde değerlendirilmesi için sorulan sorular ve alınan yanıtlar ışığında ana temalar ve alt temalar oluşturulmuştur. Konunun genel çerçevesine hizmet ettiği için soruların sorulması esnasında kullanılan ana temaların burada da kullanılmasında bir beis görülmemiştir. Dolayısıyla analizde yer alan ana temalar; bireylerin tanıtılması, yaşlılık durumu, dulluk durumu ve sosyal ilişkilerden oluşmaktadır.

Araştırmaya katılan bireylerin kimliklerinin korunması amacıyla takma kodlar kullanılmıştır. Bireyler K1, K2, K3, ..., K30 olarak isimlendirilmiştir. Katılımcı ifadelerinin okuyucuya sunulması aşamasında daha kolay bir değerlendirmenin yapılması için parantez içerisinde katılımcının adının yanında sırasıyla yaşı ve dulluk süresi de verilmiştir. Örneğin; K1, 90, 60 şeklindeki gösterimin anlamı K1 katılımcısının yaşı 90'dır ve 60 yıldır duldur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARININ ANALİZİ VE YORUMLANMASI

Bu bölümde kırsaldaki yaşlı dul kadınların sosyal durumları ve destek ağlarının incelenmesi için yapılmış olan saha araştırmasının bulguları literatür eşliğinde yorumlanarak sunulmuştur. İlk olarak katılımcılarla ilgili genel bilgiler verilmiştir. Ardından elde edilen veriler altı ana tema halinde analiz edilmiştir. Konuların daha ayrıntılı şekilde anlaşılabilmesi için ana temalar alt temalara ayrılmıştır. Ana temalar: Yaşlılık durumu, dulluk durumu, bakıma muhtaçlık durumu ve sosyal ilişkiler şeklindedir.

1. TANIMLAYICI BULGULAR

Araştırmaya katılan tüm katılımcıların ortalama yaşı 75'tir. Katılımcılar arasında asgari yaşı 59, azami yaşı ise 90 olduğu görülmüştür (Katılımcılar hakkındaki genel bilgileri öğrenmek için Ek 1'e bakınız).

Araştırmaya katılan katılımcılardan 4 tanesi 59-64 yaş aralığındadır. Diğer katılımcılardan 8 tanesi 65-74 yaş aralığında olduğu için "*genç yaşlı*" kategorisinde yer almaktadır. 75-84 yaş aralığında bulunan 15 kişi ise "*orta yaşlı*"dır. 85 yaş ve üzerinde yer alan üç kişi de "*ileri yaşlı*" kategorisinde yer almaktadır.

Tüm katılımcıların ortalama olarak dul kalma yaşının 58 olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin 21'inin yaşlılık döneminden önceki bir yaşam döneminde dul kaldığı belirlenmiştir. Bu grupta yer alan bireylerden en erken dul kalan katılımcı 30 yaşında en geç dul kalan birey ise 64 yaşında dul kalmıştır. 9 birey ise yaşlılık döneminde dul kalmıştır. 7 katılımcı genç yaşlılık döneminde, 2 katılımcı ise orta yaşlılık döneminde dul kalmıştır. Bu grup içinde yer alan bireylerden en erken dul kalan birey 66 yaşında, en geç dul kalan birey ise 82 yaşında dul kalmıştır.

Araştırmaya katılan tüm katılımcıların eşlerinin vefat etme yaşları ortalama olarak 66'dır. Bu bireylerden 12'sinin vefat yaşı 65 yaşın altındadır. Bu grupta yer alan bireylerden en erken vefat eden 32 yaşında, en geç vefat eden ise 63 yaşındadır. Tüm vefat eden erkek bireylerin 18'i ise 65 yaş ve üzeri bir zamanda vefat etmiştir. Genç yaşlılık döneminde vefat eden 8, orta yaşlılık döneminde vefat eden 8 ve ileri yaşlılık döneminde vefat eden 2 erkek birey bulunmaktadır. Bu grupta yer alan bireylerden en erken vefat eden 65 yaşında en geç vefat eden erkek birey ise 90 yaşındadır.

Tüm katılımcıların evli kalma süreleri ortalama 39 yıldır. En az evli kalma süresi 12 yıl, en çok evli kalma süresi ise 62 yıldır.

Kadın katılımcıların dulluk sürelerinin ortalama olarak 16 yıl olduğu belirlenmiştir. Dulluk süresi en kısa olan birey eşini 7 ay önce kaybetmiştir. Dulluk süresi en uzun olan birey ise 60 yıldır duldur.

Katılımcılardan 1 tanesi 2 evlilik yapmışken, 29 katılımcı 1 evlilik yapmıştır. Katılımcıların vefat eden eşlerinden 1 evlilik yapanların sayısı 23 iken 2 evlilik yapanların sayısı 6'dır. Katılımcılardan 1'inin eşi ise 6 evlilik yapmıştır ve katılımcı eşinin altıncı evliliğidir. Diğer katılımcıların kendi eşlerinin kaçınıcı evliliği olduğunu incelediğimizde ise eşinin ilk evliliği olanların sayısı 25'tir. İkinci evliliği olanların sayısı ise 4'tür.

Katılımcıların 8'i 3 kuşaklı bir aileye sahiptir, 21'i ise 4 kuşaklı aileye sahiptir. Araştırmaya dâhil olan 1 katılımcının ise ailesi 5 kuşaktan oluşmaktadır. 3 kuşaklı aileler birey, çocukları ve torunlarından oluşmaktadır. Ailesinde 4 kuşak bulunan bireylerin 19 tanesi birey, çocukları, torunları ve torununun çocuklarından oluşurken, bu grupta yer alan bireylerin 2 tanesinin ailesinde ise torunlarının çocukları bulunmamaktadır. Bunun yerine bireylerin kendi anneleri hayattadır. Bu katılımcılardan birinin annesi ile birlikte kayınvalidesi ve kayınbabasının da hayatta olduğu belirlenmiştir. Ailesinde 5 kuşak bulunan katılımcının ailesi bireyin babası, birey, çocukları, torunları ve torununun çocuklarından oluşmaktadır.

Araştırmaya katılan katılımcıların eşlerini aniden kaybedenlerin sayısı 17'dir. Bu katılımcılardan 16 tanesinin eşi kalp krizi gibi tıbbi nedenlerle vefat etmişken, 1 katılımcının eşi silahla vurularak öldürülmüştür. Katılımcıların 13'ü eşlerini belirli bir hastalık sürecinin ardından kaybetmiştir. Solunum yetmezliği, akciğer, karaciğer, gırtlak ve cilt kanserleri ölüm nedenleri arasındadır. Katılımcıların eşlerinden en kısa terminal döneme sahip birey 3 gün yaşamışken, eşlerden biri 22 yıl boyunca hastalığıyla mücadele etmiştir.

Katılımcılardan düzenli bir gelire sahip olanların sayısı 28 iken, düzenli geliri bulunmayanların sayısı 2'dir. Düzenli geliri olan bireylerden 10 tanesi eşinden kalan Bağkur emekliliğinden faydalanmaktadır. Katılımcılardan biri eşinden kalan Sigorta emekliliği ile geçimini sağlarken, 1 katılımcı babasından kalan Gazi Aylığı ile hayatını

idame ettirmektedir. Katılımcılardan 15 tanesi 65 Yaş Aylığı almaktadır. Bir katılımcı ise Dul ve Yetim Aylığı'ndan faydalanmaktadır.

Araştırmaya katılan katılımcıların 14 tanesi hiç okula gitmemiştir ve okuma yazma bilmemektedir. Katılımcılardan 6'sı 3 yıl okula gitmiştir. 5 katılımcı ise 5 yıl okula gitmiştir. Katılımcılardan 1'i 7 yıl okula gitmiştir. 3 katılımcı ise 1 aydan daha az okula gitmiştir ve bu bireyler harfleri bildiklerini ancak kimi kelimeleri okumakta güçlük çektiklerini belirtmişlerdir. Katılımcılardan 1'i ise küçükken okula gitmediğini ancak okuma yazma seferberliği kapsamında yetişkin bir kadın olduktan sonra okuma yazma öğrendiğini söylemiştir.

Araştırmaya katılan tüm katılımcılar para hesabını yapabildiklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte 3 katılımcı bu konuda çok da iyi olmadıklarını eklemiştir.

Araştırmaya katılan bireylerin telefon kullanımları incelendiğinde 7 katılımcının arama yapabildiği görülmüştür. 2 katılımcı ise numara yazılı olursa arama yapabilmektedir. Katılımcıların 17'si arama yapamamakta sadece gelen aramaları açabilmektedir. Katılımcılardan 4'ü bir telefona sahip değildir. Telefonu olmayan bireylerin 2 tanesi çocuğu ile yaşarken, 2 tanesi yalnız yaşamaktadır.

Katılımcıların 15'i yalnız yaşamaktadır. Yalnız yaşayan bireylerin 7 tanesinin çocukları bireye yakın bir evde ikamet etmektedir. Katılımcılardan 4'ü ise yılın belli bir döneminde çocukları ya da torunları ile yaşamaktadır. Tüm katılımcıların 11'i çocuğu ile yaşamaktadır. Bu grupta yer alan bireylerden 1'i çocuklarının yanında sıra ile yaşarken 10 katılımcı ise aynı çocuğunun yanında sürekli olarak ikamet etmektedir. 2 katılımcı engelli ve bekâr çocuğu ile yaşarken 8 katılımcı yetişkin çocuğu ve çocuğunun ailesi ile birlikte hayatını devam ettirmektedir.

Araştırmaya katılan tüm bireylerin ev hanımı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte kırsal bölgelerdeki iş türünden dolayı bireylerin genel olarak eşlerine yardımcı oldukları belirlenmiştir. Katılımcıların 24 tanesinin eşi çiftçilik ve hayvancılık gibi kırsal bölgelerdeki yaygın iş kollarında çalışmıştır. Geriye kalan katılımcılardan 2'sinin eşinin mesleği inşaatçılıktır. 2 katılımcının eşinin ise sürekli ya da dönemsel olarak İstanbul'da seyyar satıcılık yaptığı belirlenmiştir. Katılımcılardan 1'inin eşinin mesleği şoförlüktür. Bir katılımcının eşi ise işadamdır.

Araştırmaya katılan bireylerden 15 tanesinin hayatları boyunca köyde yaşadığı tespit edilmiştir. Geriye kalan 15 kişi ise Isparta, İstanbul, Ankara, Gökçeada (Çanakkale), Antalya, Bucak (Burdur) gibi yerleşim yerlerinin en az birinde yaşamlarının bir dönemini geçirdikleri belirlenmiştir.

Katılımcıların sağlık durumlarını öğrenmek için yöneltilen soruya karşılık olarak sağlık durumlarının iyi olduğunu söyleyen bireylerin sayısı 4'tür. Bu beyanı veren bireylerin yaşları 75 ve 80 arasında değişmektedir. Katılımcıların 26'sı ise tansiyon, kolesterol, şeker, romatizma, kemik erimesi, göz bozuklukları, guatr, safra kesesi, kadın hastalıkları gibi rahatsızlıklardan birine ya da birkaçına sahiptir.

2. AMACA YÖNELİK BULGULAR

Bu bölümde yapılan çalışmanın amacı kapsamında ulaşılan literatüre ve saha verilerinin kolay ve etkili bir biçimde anlaşılabilmesi için oluşturulan temalara yer verilmiştir. Ana temalar altında katılımcılara yöneltilen sorularla ilgili alt temalar oluşturulmuştur. Ayrıca her bir bireyin söyleminin yanında kim olduğu, kaç yaşında olduğu ve dul kalma süresi parantez içinde verilmiştir. Böylece konu kapsamında okuyucu için karşılaştırma imkânı sağlanmıştır.

2.1. YAŞLILIK DURUMU

Yaşlılık algısı içinde bulunulan zamana, mekâna ve toplumsal bağlama göre değişmektedir. Konu ile ilgili görüşler söz konusu toplumla ilgili kültürel kodlar sunmaktadır. O toplumda ortalama yaşam beklentisi, refah düzeyi ya da fırsatlara erişim gibi konular yaşlılık algısını etkilemektedir. Nitekim yaşlılık yaşlı olmayanlara göre değerlendirildiği için herkes birilerinden daha yaşlıdır (Timurturkan ve Demez, 2018: 443). Çeşitli etkenlere bağlı şekilde oluşan yaş algıları her yaş grubunda olduğu gibi yaşlılar için de bazı düşünce ve davranış kalıpları ön görmektedir. Söz konusu toplum yaşlı üyelerinden, çizmiş olduğu sınırlar doğrultusunda bir yaşayış beklemektedir. Gönüllü-Taşkesen'e göre, toplumun yaşlılıkla ilgili değerlendirmeleri yaşlı bireyler için çok önemli bir konudur (2017: 94). Çünkü bu değerlendirmeler bireylerin hareket alanlarını belirlemektedir.

İlk ana tema içinde bireyin kim olduğu, yaşlılıkla ilgili görüşleri ve yaşam durumları anlatılmıştır. Bireylerin söylemlerine sıklıkla yer verilerek okuyucunun katılımcıları daha yakından tanıması amaçlanmıştır. Ayrıca literatür verilerek akademik bir değerlendirme için kolaylık sağlanmıştır.

2.1.1. Bireyin Kendilik Algısı

Toplumdaki her birey sahip olduğu yaşamı, öznel olarak farklı şekillerde algılamaktadır. Toplumla ilgili görüşleri ve kendini bu toplum içinde konumlandırış biçimi üzerinde kişisel özellikleri, mevcut yaşam durumu ve geçmiş yaşam olayları etkili olmaktadır. Araştırma kapsamında ulaşılan bireylerin tanımlayıcı temel bilgilerinin yanında kendilerini öznel olarak nasıl tarif ettiklerine de dikkat edilmiştir. Bireyler kendilerini çeşitli şekillerde tanımlamışlardır. Yalnızlık, eğitim durumu, sağlık durumu, ekonomik durum, eş kaybı, milliyet, dini eğilim, mesleki durum ve çeşitli yaşam olayları bireylerin kim olduklarını tanımlarken başvurdukları ana konulardır.

Katılımcıların birçoğu kendilerini tanıtırken yalnızlıklarına değinmişlerdir. Yaşlılığın genel profili tanımlanırken yalnız dul kadın başrolde yer almaktadır (Tuna ve Tenlik, 2016: 23). Bu araştırmadaki kimi kadınların da bu noktaya değinmesi oldukça normaldir. Katılımcıların kendi evlerinde tek başına yaşamları ve bunun sonucu olarak hissettikleri yalnızlık duygusu onların söylemlerine yansımıştır.

“Ben öksüz bir kadınıam.” (K4, 82, 40).

“Ben kendi başıma yalnız bir evdeyim.” (K9, 75, 21).

“Ben kendi başıma bir insanıam.” (K29, 73, 13).

Katılımcıların kendilerini tanıtırken tek başınalık ve yalnızlık durumlarını öne çıkarmalarına rağmen çocuklarıyla ya da diğer insanlarla olan ilişkilerine değinmemeleri dikkat edilmesi gereken noktalardandır. İlerleyen bölümlerde de karşılaşacağımız gibi kaybedilen eşin yeri tam olarak doldurulamamaktadır.

Katılımcılardan bazıları ise yalnızlıklarını özellikle eş kayıpları ile ilişkilendirmiştir. Eşin yokluğunun kendilerini çeşitli imkânlardan ve sosyal ilişkilerden mahrum bıraktığını aktarmışlardır.

“Rahmetlim ölmeden önce her şeyim oluyordu. Rahmetlim öldü ne bir gelen var, ne bir giden var, ne bir arayan var, ne bir halin nedir diyen var.” (K23, 75, 15).

“Adam öldü mü her şey öliüyor.” (K25, 80, 8).

Bireyler eşleri öldükten sonra insanlar nazarında kendi değerlerinin azaldığını düşünmektedir. Özellikle kendi evlerine yapılan ziyaretlerin azalması ya da tamamen bitmesi onları daha da kötümser bir tutuma sürüklemektedir.

Evlilik eşleri sosyal, psikolojik, ekonomik ve daha pek çok açıdan birbirine bağlanmaktadır. Toplum, bireyleri yapılan evlilik etrafında konumlandırmaktadır. Bu birlikteliğin ortadan kalkması ise söz konusu bireylerin statülerini değiştirmektedir. Yaşanan değişiklik yukarıda ifadeleri verilen bireylerde olduğu gibi değer ve statü kaybı olarak kendini gösterme ihtimali bulunmaktadır.

“Yalnız kalan insanın neyi olur? Gelenin yok, soranın yok. Herkesin işi var. Malı var. Bir düşüncesi ben miyim?” (K22, 70, 7 ay)

Katılımcının ifadesinden de anlaşılacağı üzere birey yalnızlık ve statü değişimlerini bir mantık çerçevesine oturtarak hoşnut olmasa bile *kabullenmiş* görünmektedir.

Bireylerin kendilerini tanıtırken değindikleri bir diğer konu da yaşam hikâyeleridir. Özellikle bireyde derin izler bırakmış olaylar tanımlamalar üzerinde etkili olmuştur.

“Beni 16 yaşında kaçırdılar. Bir dama kapattılar. Karaca bir çorba, kirlice bir ekmek. Ben anamın evinde öyle bir çorba içmedim. Abimle anacığım geri aldılar beni. Anam danışmış ne yapalım diye, dayılarım da yine oraya verelim münasip öyle demişler. Evlendik. Sonra kocam gitti. Ben çocuklarımı bekledim bir yere varıp gitmedim. Anacığımın babacığımın yerinde yurdunda durdum.” (K4, 82, 40).

“Zorluk çektim. Şimdi Allah’a şükür iyi bir yaşantım var. İstanbul’da yaşadım. Rahmetlim orada epey bir hastalandı, gözleri kör oldu, hastaneye gitti sürekli. Şimdi de çocuklarım sayesinde hayatımdan memnunum.” (K15, 76, 26).

Katılımcılardan bazıları kendilerini tanıtırken yaşlılık ve hastalık konularına da değinmiştir.

“Allah’ın bir delisiyim ben (gülüyor). Önceleri yine aklım vardı da yaşlanınca o da kayboldu.” (K26, 88, 25).

“Psikolojim bozuk, soluğumun çıktığı yok. Zatürre midir nedir çok öksürüyorum. Öksüre öksüre canım çıkıp gidecek.” (K22, 70, 7 ay).

Katılımcı K17 (59, 12) sadece ev kadını olduğunu söylemiştir. Başka bir betimlemeye gitmeden yaptığı iş üzerinden kendini tanımlamıştır.

Katılımcılardan K10 ise kendini tanıtmaya dini yönünü vurgulayarak başlamıştır:

“Namazımda niyazımdayım.” (K10, 60, 6)

Bireylerin aidiyet duygularının genel çerçevesi kimliktir. Din de kimliği oluşturan ve tanımlayan önemli unsurlardandır (Karakas, 2017: 423). Nitekim dinin günlük yaşama bıraktığı izler bireyleri ve toplumu şekillendirmektedir. Katılımcı da burada kendisini tanımlamak için dini ritüelinden bahsederek ait olduğu dini kendisini diğerlerine sunmak için bir araç olarak kullanmıştır.

İçinde bulunduğu ekonomik duruma da dikkat çeken söylemler olmuştur. Örneğin katılımcı K9 (75, 21) evinin küçük ve sağlam olmadığını yaptıracak gücünün ve isteğinin olmadığını anlatmıştır. Ayrıca aldığı yaşlılık aylığından ve kendine verilen sadaka ve fitrelerden bahsetmiştir. Bunun yanında kendi evi ile bitişik olan kaynının evinin çocukları tarafından tamir edilip güzelleştirildiğini aktarmıştır. Ancak kendi çocuklarının bunu yapabilecek ekonomik seviyeye sahip olmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla bireyin içinde bulunduğu durumu kabullenışı ve değişimle ilgili isteksizliği mecburi görünmektedir.

Isparta sınırlarında yer alan iki köyde gerçekleştirilen bu çalışmada katılımcılardan iki tanesi kendilerini milliyetleri üzerinden tanımlamışlardır.

“Hep biz Türk’üz.” (K25, 80, 8).

“Normal bir insanız. Biz Türk’üz.” (K30, 63,18).

Ulusal kimliğin tanımlanması ile birey ‘ben’ haline gelmektedir. ‘Ben’ ile birey ulusal kimliğini ve toplumu bilme ve yaşama imkânına kavuşmaktadır. Bireyin kendilik algısının toplumda karşılık bulmasıyla da kolektif olarak ulusal kimlik pekişmektedir. Böylece ulusal kimlik fikri bireysel ve toplumsal hisleri memnun eden bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır (Karakas, 2015: 107). Kendini bilme hususunun önemli ayaklarından biri olan ulusal kimlik bireysel ve kolektif sonuçlara sahiptir. Birlik olma ve diğerlerinden ayrılmayı aynı anda yaşatarak bizlere bir tanımlama ve manevi haz sunmaktadır. Mamafih bu çalışmadaki katılımcı yaşlı bireylerin, milliyet olarak homojen görünüme sahip bir köyde (Sarımehmetler Köyü) yaşamalarına rağmen milliyetlerini vurgulamaları oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu iki katılımcının da hayatları boyunca aynı köyde ikamet ettikleri düşünülürse bu görüşler üzerinde yakın çevresinin başından geçen herhangi bir olay ya da medyanın etkisinin bulunduğu öne sürülebilir.

2.1.2. Yaş Algısı

Yaşlanma ile birlikte fiziksel değişiklikler benzeri gözlemlenebilir değişimler olduğu gibi sosyolojik ve psikolojik doğrudan gözlemlenemeyen değişimler de bulunmaktadır (Gönüllü-Taşkesen, 2017: 93). Yaşlanma sürecinde yaşanan değişimler birbirlerini etkilemektedir. Bireylerin maruz kaldığı bu etkilerle sağlıklı bir şekilde karşılaşması ve başa çıkması bireyin içinde bulunduğu dönemi nasıl algıladığı ile de ilgilidir. Araştırma kapsamında bireylere içinde buldukları yaşı nasıl tanımladıkları ile ilgili bir soru yöneltilmiştir. Bu bölümde katılımcıların söz konusu soruya verdikleri yanıtlar aktarılmıştır. Yaştan kaynaklı olarak umutsuzluk, yaşama isteksizliği, hastalıklı olma hali, sağlıksızlıkla bağlantılı olarak hareket kısıtlılığı, akıl ve hafızada yaşanan gerilemeler, ölüme yakınlık ve genel olarak geriye doğru gidiş tarif esnasında söylenen başlıklardır. Katılımcıların çoğunluğunun yaşlarını olumsuz şekilde algıladığı görülmüştür.

“Kocadım 100 e vardım. Benim yaşamam geçti. Çok yaşamak iyi değil. Çok şükür bin şükür de çok yaşamak iyi değil. Kendin de rezil oluyorsun, sana bakanı da rezil ediyorsun.” (K1, 90, 60).

Birey kendi yaşı ile ilgili bir umutsuzluk içerisindedir. Gelecekle ilgili bir beklentisinin bulunmadığı görülmektedir. Yaşama isteksizliğini özellikle muhtaçlık bağlamında ele almaktadır.

“77 yaş çok yaş benim için, çok yaş. Gelenim yok gidenim yok.” (K11, 77, 22).

Katılımcı K11 ise yaşlılığını özellikle sosyal ilişkilerin yetersizliği bağlamında değerlendirmiştir. Birey kendini ihmal edilmiş olarak görmektedir. Dolayısıyla toplumun dışına itilmiş olmak bireyi yaşam konusunda umutsuzluğa sürüklemektedir.

“Bu yaş kötü bir yaş, kötü bir durum. Kalp, tansiyon, şeker, psikolojik hastalık hepsi var.” (K9, 75, 21).

“Yaşım çok kötü. Yaşlılık kötü. Bacaklar şiş.” (K19, 84, 2).

“Valla en kötü bir yaş, dünyada en kötü bir geçim, zor bir mücadele. Dağa taş gidemezsin, bağ bahçe ekemezsin zor yani. Yaşlılık zor.” (K29, 73, 13).

Yukarıda söylemleri verilen katılımcılar da yaşlarını hastalıklar ile ilişkilendirmiştir. Bireyler yaşlandıklarını kabul ederek yaşlılığın getirdiği sonuçların kendilerini olumsuz şekilde etkilediğini belirtmiştir. Ayrıca yaşlılığın fiziksel sonuçları kendi yaşam alanlarını da kısıtlamaktadır. Bu bağlamda sosyal ilişkilerin, psikolojik

sağlığın ve ekonomik durumun da bu kısıtlılıktan etkileneceği açıktır. Bunun yanı sıra söylemler bireylerin içinde buldukları toplumdaki yaşlılık algısının da bir göstergesidir.

“Her şeyin, ağrının sızının her şeyin çıktığı bir zaman. Her şey geriye dönüşümlü oluyor. Mesela geçen sene ile bu sene bile zayıf, yani geriye.” (K10, 60, 6).

Katılımcı K10 da yaşlılığın bir kayıplar dönemi olduğunu belirtmiştir. Yaş ilerledikçe özellikle bedeninin eski yeteneklerini yerine getiremediğini bir geriye dönüş olarak betimlemiştir. Ayrıca bireyin kendi durumu ile ilgili olarak yıllara göre bir karşılaştırma yapması dikkat çekicidir.

Yaşlılık ile ilgili en önemli stereotiplerden olan bunaklık ve halk arasında bunaklığın alametifarikası olarak görülen unutkanlık katılımcıların da değindiği konulardan olmuştur.

“Zor bir yaş. Aklın yarı eriyor yarı ermiyor, gücün yarı yetiyor yarı yetmiyor. Çoluğun çocuğun yanına varsan utanıyorsun.” (K2, 72, 16).

“Akıl gelmiş geçmiş. Bir şey anlamıyorum. Eskiden nasıl yaşadım? 9, 10 tane çocuk büyüttüm, nasıl büyüttüm? Hiçbir şey anlamıyorum. Unutmuşum.” (K6, 84, 10).

Söylemleri verilen katılımcıların daha önce hiç okula gitmediği için okuma yazma bilmedikleri belirtilmelidir. Bireylerin bu özelliğe sahip olmaması onları birçok yönden diğerlerine bağımlı kılmaktadır. Ayrıca K2'nin yılın bir bölümünde, K6'nın ise sürekli olarak çocuklarının yanında yaşadıklarını ifade etmek gerekmektedir. Bu süreçte bireylerin kendi evinde, tek başına ve bağımsız bir şekilde yaşayamaması çocuklarıyla daha fazla iletişime girmesi anlamına gelmektedir. Bu durumun olumlu taraflarını bir yana bırakırsak bireylerin kendilerini çocukları için daha fazla yük olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Ayrıca katılımcıların akıl sağlıklarındaki gerilemeleri kabullenmiş oldukları görülmektedir.

“Vallahi hasta olmasan çok iyi yaş, orta yaş. Her yaşın bir özelliği var.” (K17, 59, 12).

“50 yaştan sonra hayatım iyi gitmiyor. Hastalandım.” (K30, 63, 18).

Bireylerin sağlık durumlarına baktığımızda ilk katılımcının ağrıları olduğunu ve kendini iyi hissetmediğini, diğer katılımcının da tansiyon hastası olduğunu söylemek gerekmektedir. Bunun yanında K17 her yaşın kendine has bir özelliğinin bulunduğunu da söylemiştir. Bu iki söylem yaşın her insan için farklı bir anlama sahip olacağını gösteren iyi birer örnektir.

“Ne bileyim ben. Takatim yok. 100 yaşına varmış gibiyim. Çoğuna bakıyorum, benim yaşıtılarına, daha hiç birşeyleri yok. Benim erimiş akmış gibi bir halim var.” (K22, 70, 7 ay).

Katılımcı K22 ise kendisini bulunduğu yaşın çok üzerinde hissetmektedir. Birey yaşama karşı isteksizlik duymaktadır. Bu noktada söz konusu katılımcının eşini kaybedeli henüz 7 ay olduğunu söylemekte fayda vardır. Nitekim ileri bölümlerde değinilecek olsa da katılımcının eşini anlatırken duygulandığını ve ona olan bağlılığının hâlâ gözlemlenebildiğini belirtmek gerekmektedir.

“İyi kötü bu yaşa kadar çalışmışız, yemişiz, içmişiz, bu yaşa gelmişiz. Yaşayacak mıyız yaşamayacak mıyız onu Allah’tan başka kimse bilmez. Yatık değiliz ya buna da şükür.” (K16, 89, 40).

“Bence son yaşlar. Son günlerimi yaşıyorum diye yaşıyorum. Ama Cenab-ı Allah verdi Cenab-ı Allah alacak. Cenab-ı Allah’ın bir hediyesi bir lütfu bu can bize. Onu ne zaman günümüz yeterse o zaman alacak.” (K18, 72, 6).

“Yaşlar bitti ömür de bitti. Ölmek şeyindeyim. Çocuklar dağıldı gitti.” (K25, 80, 8).

Katılımcı K16 dini hislerini de ön plana çıkararak yaşı ile ilgili daha olumlu bir tutuma sahip olduğunu göstermiştir. Allah’a olan teslimiyetini belirterek sonraki aşamaya geçmeye hazır olduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde katılımcı K18 de içinde bulunduğu yaş itibarıyla ölüme çok yakın olduğunu Allah’a olan bağlılığını anlatan sözlerle ifade etmektedir. K25 ise artık ölüm psikolojisine girdiğini belirtmiştir. Bu düşüncesi hislerini ya da ölüme ilgili isteğini anlatmaktadır. Özellikle de çocukların kendi ailelerini kurarak uzaklaşması bu isteğini kamçulamış görünmektedir. Katılımcının yaşını ve durumunu “boşalan yuva” (Zhou vd., 2015: 1) ile ilişkilendirdiği anlaşılmaktadır.

Gilbert, yaşlı yetişkinliklerin yaşamlarında pek çok engelle yüz yüze geldiğini belirtmektedir. Bu engellerden bazılarını hastalıklar, finansal kaynak eksiklikleri, barınma elverişsizliği, artan bağımlılık, kayıpların çoğalması, Demans/Alzheimer gibi mental rahatsızlıklar, sosyal mitler, kültürel önyargılar olarak sıralamıştır (2004: 199-204). Yaşanan bu olumsuz değişimler yaşlılığın gerileme ve kayıplar dönemi olarak görülmesine neden olmaktadır. Söylenen değişimlerin düzeyi her birey için farklıdır. Dolayısıyla yaşlılığa duyulan olumlu ve olumsuz hislerin şiddeti değişiklik göstermektedir. Bu çalışmadaki katılımcıların yaşlarını öncelikli olarak sağlık, bakıma muhtaçlık ve yalnızlık bağlamında değerlendirmesi dikkat çekicidir. Ayrıca söylemleri

verilen bireylerin genel olarak yaşlılığı kötü bir durum olarak değerlendirmesi çektikleri fiziksel, duygusal ya da sosyal acının ve yalnızlığın bir göstergesi olabilir. Özellikle bedensel gerilemeleri ve yaşam olayları onların hislerini olumsuz anlamda etkilemiş görünmektedir. Bununla birlikte yaşlılığın doğasını ve ölüm gerçeğini kabul eden yaşlıların sorulan soruya daha makul cevaplar verdiğine şahit olunmuştur. Dolayısıyla yaşlılığın fiziksel ve sosyal çıktılarını kabul eden ve ölüm zamanının yaklaştığını düşünen, ek olarak da tüm bu hisleri manevi bir alt yapı ile bütünleştiren bireylerin söz konusu dönemi psikolojik anlamda daha kolay geçirdikleri söylenebilir.

2.1.3. Temel İhtiyaçların Karşılanması

Çeşitli ihtiyaçların karşılanması için ekonomik alışverişler gerçekleştirilmektedir. Bu bölüm katılımcıların pazar ve market ihtiyaçlarının kim tarafından ve nasıl karşılandıkları ile ilgili sorulan soruya verilen cevapları içermektedir. Bireyler cevaplarını çeşitli gerekçelerle birlikte sunmuştur. Katılımcıların söylemleri bağlamında pazar ve market alışverişlerini kendileri yapanlar, birine yaptıranlar, gezici satıcılardan alanlar gibi gruplar öne çıkmaktadır.

“Pazara her hafta giderim. Canım sıkılır.” (K4, 82, 40).

“Her şeyi kendim yapıyorum.” (K17, 59,12).

“Alışverişi kendim yapıyorum. Gelirim, bulgur bulamaç yerim. Yaparım, özenirim yemeğe, boğazımı severim.” (K21, 80, 28).

Katılımcılar ihtiyaçlarını kendileri karşılamaktadır. İlk katılımcının ifadelerine göre pazara gitmek sadece maddi bir ihtiyacın karşılanması ile ilgili değil, aynı zamanda sosyal bir aktivitedir. Bu noktada değinilmesi gerekir ki araştırmanın yapıldığı köyler Isparta'nın Sütçüler ilçesine bağlıdır. Sütçüler'de Cuma günleri büyük bir pazar kurulmaktadır. Bu pazar ilçede uzun yıllardır devam ettiği için adeta bir gelenek haline gelmiştir. Dolayısıyla K4 gibi kimi katılımcılar, yöneltilen soruyu ilçedeki pazara gitmek olarak anlayarak bu yönde cevaplar vermiştir. Bununla birlikte soruyu bu şekilde anlama eğilimi Sarımeşmetler Köyü'nde daha fazladır. Çünkü Çandır Köyü'nde sürekli olarak kurulan bir köy pazarı bulunmaktadır. Mülakatlar esnasında, bireylerin soruları anladıkları şekilde verdikleri yanıtlara müdahale edilmemiştir.

İhmal ve istismarlar genel olarak başkaları tarafından uygulanmaktadır. Ancak yaşlı bireyin kendi kendine yaptığı ihmallere de bulunmaktadır (Erber, 2018: 292). Kayıp, yalnızlık veya çeşitli yaşam olayları sonucunda yaşlı bireylerin kendilerine

bakmak ve iyi davranmak konularında ihmalkâr ve isteksiz davrandıkları bilinmektedir. Bu noktada katılımcı K21'in kendi yemek ihtiyacı konusunda özenli davranması oldukça sevindiricidir. Çünkü sağlıklı beslenme düzeni daha uzun ve sağlıklı yıllar anlamına gelmektedir. Ayrıca yaşlı bireylerin genel olarak daha fazla ilaç kullandığı düşünülürse vücut direncinin korunması medikal tedavinin faydalarını artırarak, olası yan etkilerini azaltacaktır.

“Kendim gidiyorum da zor, mecbur olarak gidiyorum.” (K29, 73, 13).

Katılımcı K29 ise ihtiyaçlarını kendisinin karşılayabildiğini ancak bu durumdan çok da memnun olmadığını söylemiştir. Katılımcının Down Sendromlu kızı ile yaşadığını söylemekte fayda vardır. Yani birey kendi ihtiyaçlarının yanında onun da ihtiyaçlarını karşılamakla mükelleftir. Yaşadığı isteksizlik ve mecburiyet hissinin bu durumla ilişkili olması muhtemeldir.

“Buraya geliyor. Yiyesim gelmiyor.” (K9, 75, 21).

“Buradan geçenlerden alıyorum. Hasta olmadım mı alıyorum, ama hasta oldum mu işte oğlan, kız alır.” (K12, 69, 13).

Her iki köye de gezici bakkal, ekmekçi ve manav haftanın çeşitli günlerinde gelmektedir. Dolayısıyla ihtiyaçların karşılanması için bir pazara ya da bakkala gitme mecburiyeti kısmen de olsa azalmaktadır. Böylece bireyler evlerinden uzaklaşmadan da ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. Katılımcı K9 satıcılara ulaşabilme imkânı olsa da yeme içme konusunda kendini isteksiz hissetmektedir. Bu konuda özellikle geçtiğimiz kış geçirdiği hastalığı öne sürmektedir. Ağır bir hastalık geçirdiğini, ölüm derecesine geldiğini, imamı çağırıp kendini okuttuğunu ve imamın telkinleriyle doktora gittiğini söylemiştir. Katılımcı K12 de hastalıkların kendine engel olmadığı durumlarda alışverişini yapabildiğini belirtmiştir. Çocuklarının da kendisini bu konuda desteklediği görülmektedir.

“Gittiğim yok.” (K1, 90, 60).

“Yok bilmem. Parayı da pek bilmem.” (K19, 84, 2).

“Öyle bir yere gitmedim.” (K28, 75, 5).

Katılımcıların pazar ve market alışverişlerine gitmedikleri görülmektedir. K19'un para hesabını yeterince bilmediği için bu konuda isteksiz olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada belirtmek gerekir ki katılımcı K1 ve K28 çocukları ile birlikte, K19 da oğlunun alt katındaki evde yaşamaktadır. Dolayısıyla ihtiyaçları

çocukları tarafından karşılanmaktadır. Bunun yanında alışverişlerini kendilerinin yapmadığını çocuklarının yaptığını özellikle belirten katılımcılar da olmuştur:

“Gitmedim hiç. Bacağım kırılalı 15- 20 sene oldu. Çocukların yanında yaşıyorum.”
(K6, 84, 10).

“Yapamam, gitmem ben çocuklar alır.” (K8, 75, 2).

“İşte çocuk yapar gelir ben bir yere gidemem. Eskiden oralara da inerdim, şimdi inemez oldum. Ev de irak.” (K11, 77, 22).

İlk katılımcının eşi vefat ettikten sonra sırayla çocuklarının yanında kaldığı bilinmektedir. Dolayısıyla temel ihtiyaçlarını çocuklarının aileleri ile birlikte karşılamaktadır. İkinci katılımcı da yalnız yaşamasına rağmen çocuklarının bu konuda kendisine destek olduğunu belirtmiştir. Katılımcı K11 ise hafif zihinsel engeli ve konuşma bozukluğu bulunan oğlunun evlerindeki ihtiyaçları karşıladığını söylemiştir. Özellikle bedensel zindeliğinin eskisi gibi olmaması ve evlerinin diğer mahallelere görece uzak kalması bireyin sosyal yaşamını etkilemektedir.

Kırsaldaki evlerin büyük çoğunluğunda erişilebilirlik sorunları yaşanmaktadır (Kalıncara ve Kalaycı, 2019: 80). Coğrafi engeller ya da ulaşımın da sorunlar temel ihtiyaçların karşılanmasından sosyal etkinliklere katılıma, çeşitli hizmetlere ulaşabilme durumundan diğerleriyle ilişkilere kadar insana dair birçok şey üzerinde önemli etkilere sahiptir.

“Birine getiriver diyorum. Yaş aylığım var devlet veriyor. Getirtirim, araba tutuyor beni” (K3, 69, 5).

Katılımcı K3 ise çocukları dışında herhangi birine, ihtiyaç duyduğu şeyleri getirttiğini belirtmiştir. Gidememe nedeni olarak da kendisinin araba yolculuğundan rahatsızlığını göstermiştir. Bu söylemle birlikte kırsal bir bölgede yaşayan kişinin araba ile ulaşımı kısıtlandığı takdirde sosyal ilişkilerinin ve faaliyetlerinin de sekteye uğrayacağı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla sadece mali kaynakların değil imkânlarla erişimde sağlık durumunun da önemli bir yerinin olduğu söylenebilir. Çünkü kırsal bir bölgede hastaneye gitmek gibi zorunlu bir durumun dahi paradoksal şekilde sağlık sorunları sebebiyle engellenebilme tehlikesi bulunmaktadır. Nitekim kentteki yaşlı bireylerin sağlık hizmetleri gibi çeşitli imkânlarla sahip olması dolayısıyla kentten kıra taşınmak istemedikleri görülmektedir (Şentürk, 2015: 329).

2.1.4. Sosyal Etkinliklere Katılım

Sosyal ağlar arkadaşlık ve sosyal katılım için fırsatlar sağlamaktadır. Paylaşılan boş zaman etkinlikleri, bir zevk ve teşvik kaynağı olarak hizmet ederken, anlamlı topluluk faaliyetlerine katılım sosyal olarak tanınmayı kolaylaştırmaktadır (Dykstra, 2015: 2). Özellikle kırsal bölgelerde toplumsallaşmanın yoğun şekilde gerçekleştiği en önemli yerlerin başında şüphesiz ki düğünler, mevlitler ve cenazeler gelmektedir. Günlük yaşamda birbirlerini görmeyen komşular bu etkinlikler ile bir araya gelmekte ve sohbet etme imkânı bulmaktadır. Ayrıca etkinliğin verdiği eğlence, hüznün ya da manevi coşkuyu birçok insan bir arada yaşayarak birbirleri ile olan sosyal ve manevi bağlarını güçlendirmektedir. Bu faaliyetler köydeki havadislerin öğrenilmesi ve uzaktaki merak edilen kişiden bir haber alma anlamına da gelmektedir. Ayrıca dul bireyler için sosyal katılım, dulluğun olumsuz etkilerine karşı güçlü bir başa çıkma stratejisi olmaktadır (Utz vd., 2002: 530). Bu bağlamda bireyler -düğün, mevlit ve cenazelere katılıp katılmadıkları ile ilgili- yönelttiğimiz soruyu cevaplandırmışlardır. Sosyal etkinliklere gidenler, birisi götürdüğü takdirde gidenler, yakın olursa gidenler, hastalıktan dolayı gitmeyenler, sosyal etkinliklere gitmek istemeyenler, düğüne değil mevlide gidenler gibi çeşitli gruplar ortaya çıkmıştır.

“Düğüne çok giderim.” (K4, 82, 40).

“Giderim niye gitmeyeyim, münasip. Bizim yok şimdi ama ilerde çocuklarımızın olacak. O zaman onlar da bize gelir.” (K10, 60, 6).

Katılımcıların düğüne gitmeyi sevdiği görülmektedir. İkinci katılımcı özellikle de daha uzun vadeli olarak kendi çocuklarının yapacağı sosyal etkinlikleri düşünmektedir. Bu noktada sosyal etkinliklerin içinde bir karşılıklık durumu barındırdığı anlaşılmaktadır.

“Buralarda olursa giderim. Hasta olmazsam.” (K3, 69, 5).

“Giderim. Düğün günah da gidiyorum köy konağında olunca, öyle iraklara gitmem de.” (K8, 75, 2).

“Gürültüye gelemiyorum.” (K9, 75, 21).

“Giderim yakın olursa.” (K13, 72, 32).

Üç katılımcının da etkinliğin yakın olması halinde gitmeye çalıştığı görülmektedir. Ancak K3 ve K9’un da belirttiği üzere hastalık durumlarında bireylerin gidemedikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla sağlık durumunun sosyal aktiviteler ve

ilişkiler üzerinde önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. İkinci katılımcı da düğüne gitme konusunda farklı bir noktaya değinmiştir. Bireyin düğünün günah olduğunu söyleme ihtiyacı hissetmesi, bireyin içinde bulunduğu toplumdaki dini sosyalleşmeye bir işaretidir.

“Götüren olursa giderim.” (K6, 84, 10).

“Götüren olmadıktan sonra gidemem. Şuradan geçer benim oğlan haydi gidelim demez. Ne bileyim. Oralarda kolumu tutuvereceklerindedir. Beni götürseler de oturtuverseler gelirken de alsalar gelseler olur. Gidemiyorum. Gözlerim az görüyor. Kulaklığı kullanamadım.” (K11, 77, 22).

“Bir taksiyle götürülen olursa giderim.” (K25, 80, 8).

Yaşlı bireyin duygusal destek ve sosyal katılım imkânları azdır (Erber, 2018: 377). Bu önermeyle ilgili olarak söylemleri verilen katılımcıların sosyal etkinliklere kendi imkânları ile gidemeyeceklerini ancak onlara yardımcı olacak biri ile gidebilecekleri görülmektedir. Bireyler gitmeye istekli oldukları halde çeşitli kısıtlılıklardan dolayı isteklerini tek başlarına yerine getirememektedir. Özellikle sağlık durumunun kötü olması en önemli nedenlerdendir.

Katılımcı K11 kendi ifadelerinde oğlu ile ilgili kırgınlıklarını da söylemiştir. Çocuğu ile olan ilişkilerinin bozuk olması dolaylı olarak diğer sosyal ilişkilerini de etkilemektedir.

“Düğüne pek gitmem de Kur’an’a, mevlide giderim.” (K1, 90, 60).

“Canım başımda olursa, mevlit olursa, oğlan götürürse giderim.” (K12, 69, 13).

“Mevlide giderim de düğüne gitmem.” (K29, 73, 13).

Görüldüğü üzere katılımcılardan bazıları düğüne gitmediklerini ancak mevlit gibi dini faaliyetlere katıldıklarını belirtmişlerdir. Literatüre göre din toplumsal tanımlamaları etkilemektedir. “Dini sistemler, üyelerine kazandırdıkları sosyal niteliklerle bir toplumsallaşma aracı haline gelmektedir.” (Karakaş, 2017: 430). Müslümanlar İslam’da kutsal kitap olarak kabul edilen Kur’an-ı Kerim’i bireysel ya da grup halinde okumayı önemsemektedir. Dolayısıyla çeşitli zaman ve koşullarda topluluk halinde Kur’an okumak için davetler düzenlemektedirler. Ayrıca Süleyman Çelebi tarafından yazılan ve İslam peygamberi olan Hz. Muhammed’e övgülerin yer aldığı Mevlid-i Şerif eserinin okunması toplumumuzda bir gelenek haline gelmiştir. Kur’an davetleri içerisinde Mevlid-i Şerif’in de okunması sık rastlanmaktadır.

Dolayısıyla çoğunlukla Kur'an daveti aynı zamanda bir mevlit daveti olmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızın çalışma grubunda din bir sosyalizasyon aracı olarak karşımıza çıkmıştır.

“Giderim, gitmeye çalışırım. Ama... Geçen bir düğün oldu oğlan git dedi. Oğlum dedim ben eskisi gibi değilim dedim. Eskiden gitmek isterdim şimdi her şeyden ben yavaşladım dedim. Eskiden diyelim cenaze oldu kendim yürüyerek giderdim. Ama şimdi gidemem. Buna şükür Allah'ıma hamdolsun da. Şimdi oğluma derim oğlum gidelim derim. O götürür. Eskiden düğüne oyuna giderdim. Oyunu da severdim (gülüyor). İçimden gelmiyor. Eskiden giderdim şimdi gidemiyorum.” (K15, 76, 26).

“Gitmem, gidesim gelmez.” (K23, 75, 15).

“Hiç gidesim gelmiyor. Şuracıkta olsa bile gidesim gelmiyor. Moralim bozuk. Moral bozuk olmaz mı kocam öldü, anam öldü, kaynatam öldü. Burada, işte kızım birine varmıştı (17 sene evli kalmış) gözü kör olunca onu da kovalayıverdiler.” (K26, 88, 25).

Bazı bireylerin ise sosyal etkinliklere katılım konusunda isteksiz olduğu görülmektedir. Katılımcı K15 önceki yıllarda katılım konusunda çok istekli olmasına rağmen artık bu konuda kendinde yeterli enerjiyi bulamamasından bahsetmiştir. Oğluya olan diyalogunda söylediği gibi kendini her şeyde yavaşlamış hissetmektedir. Katılımcı K26 da isteksizliğini yaşadığı kayıplara ve yaşam olaylarına bağlamaktadır. Özellikle en sevdiklerinin kaybı ve kızının yaşadığı travmaya şahit olması kendisini sosyal aktivitelerin dışında tutmasına neden olmaktadır. Ayrıca bireyin evin erkeksiz yakışmadığı ile ilgili sözlerinin yanında, birlikte yaşadığı oğlu ve gelininin ayrı eve çıkması da bireyi üzmüş görünmektedir.

Bu bölümde özellikle, yaşlılık literatürünün popüler konularından olan aktif yaşlanma konusunu hatırlamak gerekmektedir. Çünkü aktivite genel olarak yapılan sosyal faaliyetler ve hayatın içinde olmakla ilgilidir. Dolayısıyla daha az aktivite daha pasif bir hayat anlamına gelmektedir. Bununla birlikte Tufan, yaşlı bireylerin evlerinden daha az dışarı çıkmalarını sadece pasiflik olarak değerlendirmenin sığ bir görüş olacağını öne sürmektedir (2016a: 7). Yapılan çalışmada karşımıza çıkan ifadelere baktığımızda yaşlıların evden çıkmamak için çeşitli nedenlere sahip oldukları saptanmıştır. İmkânların bulunmaması, sağlık engelleri ve yaşam olayları sonucu doğan isteksizlik öne çıkanlardandır. Dolayısıyla evden az çıkan bireyi sadece pasif ya da sadece geri çekilmiş olarak kabul etmek eksik bir tanımlama olacaktır. Bireylerin

hareketlerini doğru şekilde analiz etmek için yaşam bilançolarını göz önünde tutmak gerekmektedir.

2.1.5. Gelir Yeterliliği

İhtiyaçların karşılanmasında şüphesiz ki en önemli etken maddi kaynaklardır. Mal ve hizmetler genel olarak belirli bir ücret ile satın alınabilmektedir. Bu bağlamda insanların düzenli bir gelire sahip olması katılımcı profelimiz için hayati bir önem arz etmektedir. Düzenli bir geliri olmayan katılımcılar olmakla birlikte çoğu katılımcının düzenli bir gelire sahip olduğu bilinmektedir. 65 Yaş Aylığı, Dul Aylığı, Bağkur ve Sigorta aylıkları bireylerin ana destek mekanizmalarıdır. Ancak alınan miktar, kişisel özellikler ve bireysel ihtiyaçların birbirinden farklı olması gelirin yeterliliği konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda gelirden memnun olanlar, olmayanlar, çaresiz olanlar, minnettar olanlar gibi gruplar ortaya çıkmıştır.

“Yetmez mi babamdan kaldı.” (K1, 90, 60).

“Yetiyor. Ben pek bir şey almam. Çocuklarım yemez içmez gönderirler. İki çocuğum bir oldu beni umreye götürdüler.” (K5, 80, 3).

“Benim neyime yetmeyecek.” (K8, 75, 2).

“Yetiyor Allah’a şükür.” (K17,59, 12).

Katılımcılar gelirlerinin kendilerine yettiğini düşünmektedir. Katılımcı K1 genç yaşta eşinden ayrıldığı için babasından kalma Gazi Aylığı almaktadır. Bireyin aldığı maaşa babasından kalması dolayısıyla manevi bir anlam yüklediği görülmektedir. K5 de aldığı 65 Yaş Aylığı’nın kendisine yettiğini söylemiştir. Ayrıca çocuklarının kendilerine verdiği güçlü desteği de belirtmiştir. Söz konusu birey ve çocukları arasındaki ilişkinin yoğun olduğu görülmektedir. Katılımcı K8 ise 65 Yaş Aylığı almaktadır. Kendi ihtiyaçlarının fazla olmadığına vurgu yaparak gelirinin yettiğini belirtmiştir. Katılımcı K17 ise Sigorta Aylığı almaktadır ve gelirinin yeterli olduğunu düşünmektedir.

“Yetiyor, yine de hesaplı kullanayım diye uğraşıyorum.” (K2, 72, 16).

“Hastalık olmazsa yetiyor da... Hastalığa da yetiyor. Oğlum götürüyor hastaneye genelde. İnsan evvelki yediğini yemiyor zaten.” (K9, 75, 21).

“Düzenli kullansan yetecek.” (K10, 60, 6).

Bazı katılımcılar ise aldıkları maaşın yeterli olması için kendilerinin, gelirlerini nasıl kullandıklarına dikkat etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Katılımcı K9 geliri konusunda iki önemli noktaya dikkat çekmiştir. Yaşlı kadınların sıklıkla doktora

gittikleri düşünülürse (Friedan, 2006: 134-135) kırsalda yaşayan bir kadın için ilçedeki ya da ildeki hastaneye gitmek için ödedikleri ücret öne çıkmaktadır. K9 bu konuda kendisine oğlunun destek verdiğinden bahsetmiştir. Diğer bir konu da bireyin eskisi kadar para harcamasına gerek olmadığıdır. Çünkü özellikle yiyecek konusunda önceki alışkanlıklarının bulunmadığını söylemiştir. Katılımcı K10 da gelirin, düzenli kullanılması halinde, yeterli bir miktarda olduğunu vurgulamıştır.

Araştırmaya dâhil olan ve 65 Yaş Aylığı alan kimi katılımcılar devlete olan minnettarlıklarını belirtmişlerdir:

“Allah devlete zeval vermesin 500-600 lira para veriyorlar. Önceleri 3 aydan 3 ayaydı. Ondan çok şimdi 3 ayda 1500 lira veriyorlar. Hesabı iyi bilirim, parayı çok iyi bilirim de şimdi gözüm az görüyor. Yetiyor gelirim. Satacak bir şeyim yok. 8 davarımız var onunla ekmeğimizi islatıyoruz. Satacak yok.” (K11, 77, 22).

“Yaş aylığı alıyorum. Allah bin bereket versin yetiyor. Allah daha çok versin hükûmete.” (K16, 89, 40).

Bireyler aldıkları gelirin yettiğini belirtmişlerdir. K11’in gelirinin yanında hayvanlarının ürünlerinden de faydalandığı görülmektedir. Ayrıca kendisinin engelli oğlu ile yaşadığını hatırlatmakta fayda vardır. Bununla birlikte devlete minnettarlıklarını belirtseler de gelirlerinin yetmediğini ancak çaresiz oldukları için yetirmeye çalıştıklarını belirten katılımcılar da bulunmaktadır:

“Yettiği kadar, Allah zeval vermesin devlete.” (K3, 69, 5).

“Yetmese de şimdi Allah var taş attık da kolumuz mu yoruldu? Devlet sağ olsun. Yeter yetmez. İdare olup gidiyorum. Çocuklara yük olmuyorum ya.” (K15, 76, 26).

“Yetmese ne yapayım?” (K24, 80, 10).

“Allah razı olsun devletimizden 65 Yaş Aylığı veriyor. Onunla geçiniyoruz. Geçinmesek ne yapacağız?” (K29, 73, 13).

“Yetmiyor. Yetmese de ne yapayım? Çocuklardan durumu iyi olanlar ilgileniyor.” (K30, 63, 18).

Katılımcı K3, geliri el verdiği ölçüde ihtiyaçlarını karşıladığını belirtmiştir. Bireyin ifadesinden kimi ihtiyaçlardan vazgeçtiği ya da temel ihtiyaç olarak görmediği mal ve hizmetlerden feragat ettiği anlaşılmaktadır. K15’in ise yettiğini düşünmediği halde gelirin kendisini muhtaçlıktan kurtardığı için mutlu olduğu anlaşılmaktadır. Söylemine göre birey sosyal devlet anlayışı ile verilen 65 Yaş Aylığı’nı bir lütuf olarak

algılamaktadır. Bu düşüncesi onu durumundan daha fazla memnun hale getirmektedir. K24 de çaresizliğini dile getirmiştir. Bu noktada bireyin maaşına her zaman ulaşamadığını ve kendisine en yakın komşular olan oğulları ile de problemler yaşadığını belirtmek gerekmektedir. K29 minnettar olsa da başka destek alacak bir kaynağının olmamasından yakınmaktadır. Katılımcı K30 aldığı dul aylığının kendisine yeterli gelmediğini ancak çocukları tarafından desteklendiğini dile getirmiştir. Dolayısıyla ailenin sadece sosyal değil ekonomik destek kaynağı da olduğu anlaşılmaktadır.

“Çocuklar olmasa yetecek de (torunları ile birlikte yaşıyor). Şimdi 3 tane çocuğa bakıyorum. Onların masraflarını da ben karşılıyorum. Zor. Ev kirası filan versek, iyice zorda kalacağız.” (K22, 70, 7 ay).

Katılımcı K22 ise aldığı Bağkur Aylığı'nın kendisine yetebileceğini ancak üç torununun masraflarını karşıladığı için yeterli gelmediğini belirtmiştir. Bazı katılımcıların ise maaşlarını bekâr çocukları ile paylaştıkları ya da birlikte yaşadığı çocuğunun ailesi ile ortak bir kazanca sahip oldukları görülmüştür:

“Allah'ıma şükür yetiyor. Kız ile bölüşüyoruz (kızı bekâr). İyi kötü ineğime yem alıyorum, kendime yiyecek içecek alıyorum. Yumurta satıyordum da yok artık.” (K12, 69, 13).

“Babasından maaş var 1000 lira o (kızı bekâr) alıyor, 1700 ben alıyorum. Maddi yönümüz çok. Evimiz de var, arsamız da var. Maddi yönüm iyi Allah'ıma çok şükür.” (K18, 72, 6).

“Yetiyor iyi kötü. Harcıyoruz çocuklarla. Dedenin mevlidini okuttuk.” (K19, 84, 2).

Katılımcı K12 eşinden kalan Bağkur maaşını kızı ile paylaşmaktadır. Bu gelirin kendisine yeterli olduğunu düşünmektedir. Önceki zamanlarda ek gelir kaynaklarının bulunduğunu da söylemiştir. Katılımcı K18 de Bağkur maaşını kızı ile paylaşmaktadır. Ayrıca bireyin maaşının yanında büyük bir mal varlığının bulunduğu ve ekonomik açıdan herhangi bir sıkıntı yaşamadığı görülmektedir. Katılımcı K19 da üst katında yaşayan oğlu ile ortak bir kazanca sahip olduğunu belirtmiştir. Yani harcamalar ortak bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Ayrı bir hesap tutma ihtiyacı duyulmamaktadır. Bu konuda birey, yaptıkları en son ve büyük harcamanın eşinin mevlidini okutmak olduğunu da söylemeyi ihmal etmemiştir. Katılımcılardan oğlu ve ailesi ile yaşayan K28 de kazançlarının ortak olduğunu ve harcamaları karışık olarak gerçekleştirdiklerini belirtmiştir.

Kuşaklararası ortak bütçede azalma olduğu görülmektedir (Lehr, 1994: 54). Ancak özellikle çocukları ile birlikte yaşayan katılımcıların onlarla ortak bütçelerinin olduğu anlaşılmıştır.

“Yaş aylığı vardı, şimdi yok. Araba almışlar üstüne, onun için kesilmiş. Karşılacaklar artık ben bez kullanıyorum, hap kullanıyorum.” (K6, 84, 10).

“Hiç aylığım yok, çocuklardan yararlanıyorum. Dul aylığına başvurduğum da çocuklar memur dediler bir anasına bakamayacak mı dediler. Çocuklar biliyor zaten durumumu, ben söylüyorum elektrik param geldi diyorum, ihtiyaçlarım var diyorum.” (K7, 60, 8).

Araştırmaya katılan iki katılımcının ise düzenli bir geliri bulunmamaktadır. İlk katılımcı maaşının kesilmesinden memnun değildir. Ancak şu noktada elinden bir şey gelmemektedir. İhtiyaçlarının çocukları tarafından karşılanmasını beklemektedir. Diğer katılımcının ise üç tane memur çocuğu olduğu için maaş alamadığı görülmektedir. Ancak ihtiyaçlarının çocukları tarafından karşılandığı anlaşılmıştır.

Kadınların yeterli eğitimi alamaması ile başlayan süreç refah seviyesinde düşüş, yoksulluk, kötü psikolojik durum, intihar olasılığındaki artış ile zincirleme şekilde devam edebilmektedir (Güler ve Tuzluoğlu, 2018: 334). Dolayısıyla düzenli bir gelire sahip olmak bireylerin çocuklarına ve diğer insanlara muhtaç olmalarını engelleyerek maddi olduğu kadar psikolojik de bir refah sağlamaktadır. Yeterli olup olmaması kişilere göre değişse de kendilerine ait bir kaynağın bulunması bireyleri daha özgür kılmaktadır. Bireylerin devlete olan minnettarlıkları Blau'nun bahsettiği güç ve kaynak arasındaki ilişkiyi destekler görünmektedir. Çünkü bireyler güçlü olan devlete minnettarlıklarını vurgulamakta ve adeta meşru güç olarak kabul ettiklerini tekrarlamaktadırlar. Düzenli geliri olmayan yaşlıların çocukları tarafından desteklenmesi de bu konu ile ilgilidir. Bununla birlikte bazı yaşlıların yine çocukları tarafından düzenli gelirden mahrum bırakılmaları kaynak ve güç arasındaki dengesizlikleri göstermektedir. Çünkü kaynak sahibi yaşlı birey olmasına rağmen çocukları güçlü konuma geçebilmektedir. Öyleyse kaynak olarak neyin sunulacağı önem arz etmektedir. Eğitim durumu ya da fiziksel güç de kaynak olmaktadır. Hangi kaynağın güç getireceği bireylere göre değişmektedir.

2.1.6. Yaşamın Değerlendirilmesi

“İnsanlar yaşlandıkça yaşamın anlamı ve biçimi üzerine değişik düşünceler geliştirmektedirler” (Görgün-Baran vd., 2005: 29). Özellikle yaşam durumu ve bireyin geçirdiği ömrü algılama biçimi onların şimdiki ve gelecekteki durumları ile ilgili

bakışını bilhassa psikolojik anlamda etkileyecektir. İnsanlar bugünden ibaret değildir. Sadece dün de değildir. Başarıları ve başarısızlıkları ile kayıpları ve kazançları ile bir bütündür. Bu husustaki en önemli etken de bireyin kendi varlığı hakkındaki düşünceleridir. Bu bölümde araştırmaya dâhil olan bireylere tüm hayatlarını değerlendirdiklerinde ne düşündükleri ile ilgili bir soru yöneltilmiştir. Bu soruya olumlu yanıt verenler olmakla birlikte çoğunluğun hayatları hakkında olumsuz bir düşünceye sahip olduğu görülmüştür.

“Çok şükür güzel yaşadım ben. Yatık olmadım, ellere geliverin, ekmek pişiriverin demedim. Bu yaşa geldim her şeyim var hiç olmadık bir şeyim yok.” (K4, 82, 40).

“Çok şükür. Çok çalıştım. Elden arkaya kalmayayım diye. Onda olan bende de olsun kıskançlığım vardır. Ama onda olmasın kıskançlığım yoktur.” (K18, 72, 6).

“İyi diyorum. Güzel yaşadım. Böyle yaşadık herhalde kara toprağın altına gideriz artık.” (K25, 80, 8).

İfadeleri verilen katılımcıların yaşamlarını iyi olarak değerlendirdiği görülmektedir. K4 ve K18 sürekli olarak çalıştıklarını ve kimseye muhtaç olmadıklarını dolayısıyla her şeye sahip olduklarından hiçbir şeyin eksikliğini çekmediklerini vurgulamıştır. Katılımcı K25 de güzel bir ömür yaşadığını ve artık ölmeye hazır olduğunu belirtmiştir.

“İyi günlerim de geçti kötü günlerim de geçti ama pekiyi yaşadığımı sanmıyorum.” (K17, 59, 12).

“İyi de yaşamışumdır kötü de yaşamışumdır. Bu yaşa kadar yaşadım ya.” (K20, 70, 8).

“Normal yaşadım.” (K27, 80, 20).

Katılımcı K17 iyi kötü günlerinin geçtiğini ancak yine de iyi yaşamadığını düşündüğünü söylemiştir. K20 ise geçmiş yaşamının o kadar da önemli olmadığını asıl olanın bu kadar zaman yaşayabilmesi olduğunu düşünmektedir. K27 de normal bir yaşamının olduğunu belirtmiştir.

“Hayat var gibi yok gibi, çalışmayla geldim geçtim. İdare edeceğim diye, çoluk çocuk besleyeceğim diye işte.” (K12, 69, 13).

“Ben nasıl yaşadım da ne zaman kocadım bilemedim. Dağın dibindeydim, tepesine çıkıvermişim. Sana başımdan geçeni anlatsam 3 kere varıp gelir İstanbul’a.” (K21, 80, 28).

Katılımcı K12 yaşamını tam olarak tarif edemeyeceğini söylemiştir. Ömrünün çalışmak ve çocuk büyütmeyle geçtiğini belirtmiştir. Katılımcı K21 de zamanın çok çabuk geçtiğini vurgulamıştır. Ne zaman yaşadığını ve ne zaman yaşlandığını anlayamadığını belirtmiştir. Başından birçok olay geçtiğini de eklemiştir.

“İşte kocamdan ayrıldığımda ağlamayla üzülmeye günümü geçirdim. Hâlâ da üzüliyorum. Üzüntüyü çok çekiyorum. Üzüntüden kalp hastalığı buldum. Her şeye üzüldüm. Dedikoduya, laf getirene hep üzüldüm.” (K1, 90, 60).

Katılımcı K1 yaşadığı travmayı söylemeyi tercih etmiştir. Eşinin kendisinden ayrılmasından sonra çok üzüldüğünü ve bununla ilgili başkalarının söylediği sözlerden çok etkilendiği için üzüntüsünün katlandığını hâlâ da bundan kurtulamadığını söylemiştir. Bu sebeple kalp hastalığına yakalandığını da belirtmiştir. 90 yaşında olan bireyin 30 yaşında eşinden ayrıldığı dolayısıyla da 60 yıl dul bir hayat geçirdiğinin hatırlanması gerekmektedir. Yarım asırdan fazla geçen bu süreçte diğer yaşanmışlıkların bir tarafa konarak ilk yetişkinlik döneminde yaşanan bu olayın vurgulanması bir kadın için eşinden ayrılmanın etkisinin ne kadar derin ve sarsıcı olduğunu gözler önüne sermektedir.

“Yokluk gördük. Ancak idare olduk. Bir yerden hiç fayda görmedik. Şimdi de çocuklardan faydayı ben görüyorum.” (K2, 72, 16).

K2 fakirliği çok yaşadığını, kendisine ve eşine destek olan kimselerinin olmadığını söylemiştir. Çocuklarının, kendisini rahat ettirmeye çalıştığını ancak rahmetli eşinin bu günleri göremediğini belirtmiştir.

“Çok zor şartlarda yaşadım ben. Senin vardığın yer iyi olursa, iyi olursun. Tükürdüyse sildim, dövdüyse arkamı döndüm. Öyle vakit geçirdik. Ama yaşadıklarımın hepsini sildim. Hacca gittim oraları çiğnedim geldim. Hepsini içimden attım. Adam belki o şartlarda öyle kazanmıştır. Belki malını yedirmek istemiyormuştur. Öyle görmüştür. Yahut ne diyeyim el bu. Hepsi iyi olacak diye bir şartı yok. Adam kötüyse, çocukları iyi. Kin tutmam. Oraya gittim. Daha bir başka oldum. Belki insanın kafasında duruyormuştur da oraları gördüm, gezdim attım kafamdan.” (K28, 75, 5).

Katılımcı K28 zor şartlarda geçen bir yaşamının olduğunu söylemiştir. Özellikle de eşinin zaman zaman kötü davrandığını ancak kendisinin bu duruma sabrettiğini belirtmiştir. Önceki söylemlerinden de hatırlanacağı üzere eşini sevdiğini ve ona karşı kin tutmadığını anlatmıştır. Özellikle de hacca gittikten sonra dargın durmanın ya da kin tutmanın bir anlamının olmadığını kavradığını açıklamıştır.

“Ben böyle rezillikle geldim geçtim.” (K3, 69, 5).

“Çok çileyle, rezillikle bu günlere geldik.” (K7, 60, 8).

“Rezil ziyandı benim hayatım. Malımız da kalmadı canımız da kalmayıp gidiyor.” (K19, 84, 2).

“Yoklukla. Rezillikle. Şimdi her şey var lakin ağzının tadı yok. Yanında bir ses yok. Yalnızsın.” (K23, 75, 15).

Söylemleri verilen katılımcıların da kendi ifadeleri ile rezillik içinde geçen bir yaşamları olmuştur. Özellikle de yoksulluk ve ihtiyaç duyulan şeylerin bulunmaması bu düşüncelerinin ana nedenidir. Ayrıca yaşamları boyunca zor şartlar altında yaşamış olmaları diğer bir nedendir. Katılımcıların gençlik dönemlerinde birçoğunun hayvancılıkla uğraştığı keçi ya da koyunları olduğu bilinmektedir. Katılımcı K23 ise bugün her şeyin bol olduğu ancak şimdi de yalnız olduğu için hiçbir şeyden tat alamadığını söylemiştir. Dolayısıyla huzurlu bir yaşam için sadece ekonomik iyilik durumu değil sosyal ilişkiler de gereklidir.

“Yok, yok iyi yaşantı nerede? Vallahi hiç bir gün görmedim. Fakirlik de vardı. Şimdi de adam öleli huzur da yok bir şey de yok.” (K14, 79, 49).

“Çok çilekeş. Taştan başka her şey yağdı benim başıma. 11 sene dargın durdular. Babam, anam, kardeşlerim. Beyimle ikimizi dövdüler, kovdular. En çok içimde yara. Onu sevmediler. Fakir diye istemediler. Çalıştık gittik birlikte.” (K22, 70, 7 ay).

Her iki katılımcı da yaşamlarının çok kötü geçtiğini düşünmektedir. K14 hiç iyi gününün geçmediğini özellikle de eşi vefat ettiğinden beri huzuru olmadığını belirtmiştir. Katılımcının 30 yaşında dul kaldığı düşünülürse uzun süredir zor bir durumda olduğu anlaşılacaktır. Ayrıca katılımcının çocukları ile de sağlam bir ilişkisi bulunmamaktadır. Katılımcı K22 çok sıkıntılı bir yaşamının olduğunu belirtmiştir. Özellikle de ailesinin, eşini istemediği için uzun süre onlardan uzak kaldığını söylemiştir. Bu olayın bireyin üzerinde psikolojik olarak derin etkiler bıraktığı görülmektedir.

2.2. DULLUK DURUMU

Toplumun norm ve değerleri insanların medeni durumlarında büyük bir rol oynamaktadır (Osmani vd., 2018: 63). Her ne kadar azaldığı bilinse de evlilik Türkiye ve birçok ülkede yaygın bir yaşam biçimidir (Arun, 2013: 893). Ancak bir ömrü beraber geçirmek için birbirlerine söz veren çiftler çeşitli talihsizlikler ya da mecburiyetlerden

ötürü ayrılmakta ya da eşlerden biri hayatını kaybetmektedir. Böylece geride kalan eş dul statüsüne geçmektedir.

Tüm yaş grupları için olduğu gibi yaşlı yetişkinler için de dulluk fiziksel, ekonomik ve psikolojik iyilik durumları ve yaşam planlamaları için önemli sonuçlara sahiptir (Carr & Bodnar-Deren, 2009: 705). Araştırmanın bu kısmında bireylerin eşlerini nasıl tarif ettikleri, eşlerini kayb ettikleri zaman ne hissettikleri ve şimdiki hisleri incelenmiştir. Ayrıca dul kaldıktan sonra hayatlarında herhangi bir değişim olup olmadığı ve kendilerini yalnız hissedip hissetmediği üzerinde durulmuştur. Bölümün sonunda ise bireylerin yeniden evlilik konusundaki görüşleri ve dul kadınların yaşamlarına dair değerlendirmeleri ele alınmıştır.

2.2.1. Eşin Betimlenmesi

Araştırmanın konusu itibarıyla dul bireylerin durumları incelenmiştir. Eşlerinin birey üzerinde bıraktığı izlenimlerin anlaşılması onların yaşamı nasıl algıladıklarının bir göstergesi olmuştur. Katılımcılar eşlerini farklı şekillerde tarif etmişlerdir. Eşini çok iyi, iyi ve ne iyi ne kötü olarak tanımlayan bireyler bulunmaktadır.

“Çok mükemmel bir insandı. Namazındaydı niyazındaydı kimseyle kavga etmezdi, dövüşmezdi, orta yer adamıydı. Toplum insanıydı herkesin yanında bir saygısı, sevgisi vardı. İşinde kaydındaydı.” (K10, 60, 6).

“Çok iyi bir insandı, çok. Geleni, gideni çok bir insandı.” (K16, 89, 40).

“Çok iyi, ellere faydalı, iyi düşünen, iyi kalpli bir insandı. Nerede fakir nerede ihtiyacı olan varsa onun yanındaydı. Hani 100 kişiye sorsan 90 tanesi bunu böyle anlatır.” (K18, 72, 6).

“Çok iyi bir insandı. Bir oğlan verecek olan kocama gelirdi. Çoğunda da kaldı paramız.” (K30, 63, 18).

Katılımcıların eşlerine olan sevgisi söylemlerinden de anlaşılmaktadır. Katılımcı K10 eşini kusursuz olarak tarif etmektedir. Eşinin 6 yıl önce ani bir kalp krizi ile henüz 56 yaşında vefat ettiğini hatırlatmakta fayda vardır. Kendisi de bu sırada 54 yaşındadır. Dolayısıyla eşini henüz erken sayılabilecek bir yaşta kaybetmesinin birey üzerinde derin etkilere yol açtığı görülmektedir. Nitekim mülakat esnasında birey eşini anlatırken duygulanmış ve gözleri dolmuştur. Katılımcı K16 ise sözleri ile eşini saygılı bir şekilde anmıştır. Eşi hakkında konuşurken sakin davranmıştır. Kaybını 40 yıl önce yaşaması bu durumla duygusal olarak başa çıktığını ya da alıştığını göstermektedir. K18 de eşine çok

fazla özlem duyan katılımcılardandır. Onu anlatırken sesinin titremesi, gözlerinin dolması bunun en önemli işaretlerindedir. Ayrıca mülakatın bir başka bölümünde eşi için sarf ettiği “*su kadar, hava kadar özledim*” ifadeleri eşine duyduğu bağlılığın hâlâ devam ettiğini göstermektedir. K30 da eşinin yardımsever olduğunu vurgulamıştır.

“Hiç bir kötülüğünü görmedim, iyiydik biz. Çalışırdık birlikte. Arı da vardı, davar da vardı. İyi bir insandı.” (K9, 75, 21).

“İşte normal yine iyiydi. Öyle pek kötülüğünü görmedim. Hasta olmadan götürdük 3 gün demeden öldü.” (K19, 84, 2).

“İyiydi, yerin toprağını deşe deşe öldü.” (K20, 70, 8).

“İyiydi, orta yer adamıydı. Sağda solda sözü geçen bir insandı. Sağa sola çok faydası oldu. Kazandığını elle yedi. Kavgamız oldu da bana yokluk göstermedi. Bizi de rezil etmedi.” (K28, 75, 5).

Yukarıda söylemleri verilen katılımcılar eşlerini iyi şekilde tarif etmiştir. Bireyler onlarla ilgili duygularını daha sakin şekilde anlatmışlardır. Ayrıca eşlerinin farklı yönlerine de dikkat çekmeyi ihmal etmemişlerdir. K9, 21 yıl önce eşini ani bir şekilde kaybetmiştir ve eşinin vefatına şahit olmuştur. K20 de K9 gibi eşinin yaptığı mesleğe değinmiştir. K28 de eşinin statüsüne vurgu yapmıştır. Aralarında yaşanan geçimsizliklere rağmen kendilerini refah içinde tuttuğu için eşini minnettarlıkla anmaktadır.

“İyiydi. Bazen çok bir siniri vardı. 16 yaşında geldim. Her şeyi onda öğrendim. Yemesini içmesini. Ben bir dul kadının yanındaydım, anneannemin kocası yoktu, hiç bir erkek görmedim. Biraz zorluk çektim. Utandım. Yabancıydı, bildiğim değildi.” (K2, 72, 16).

“Eşim iyiydi ya. Sinirliydi de siniri çabuk geçirdi. Aniden pişman olurdu.” (K15, 76, 26).

K2 ve K15 katılımcıları ise eşlerinin iyi ama sinirli de bir insan olduklarını söylemişlerdir. K2'nin eşi ile erken bir yaşta evlenmesi ve kendi ifadeleriyle hayatı onda öğrenmesi eşine olan bağlılığını göstermektedir. K15 ise eşini yıllar süren bir hastalıklar dönemi sonrası kaybetmiştir. Bize eşinin kişiliği hakkında kısa bir bilgi vermektedir.

“Bir yandan çok iyi bir adamdı. Yoldan geçene buyurun çay içelim derdi. Gelmezlerse de arkalarından bir sürü küfür ederdi. İyiydi çok iyiydi.” (K21, 80, 28).

Katılımcı K21 eşinin çok iyi biri olduğunu söylemekle birlikte eşinin bir davranışını da anlatmayı ihmal etmemiştir.

“Ne iyiydi ne kötüydü. Palavracıydı seslenmedim, bir tokat vurmadı.” (K6, 84, 10).

Katılımcı K6 ise eşi hakkında daha tarafsız duygular beslemektedir. Bu düşüncesine neden olan, eşinin en önemli iki özelliğini de söylemine yansıtmıştır. Palavracı olması onu rahatsız ederken kendisine bir şiddet uygulamaması olumlu duygularının kaynağıdır.

“Eşim bana karşı kötüydü de ele karşı iyiydi. Yaşasa iyiydi de işte bir düşman elinden gitti. İçerdi, şiddet uygulardı. Sözlü, fiziksel. Ayıldı mı bir şeyi yoktu. İşte sarhoşun mektubu okunur mu? İşte yazı öyleymiş, takdir öyleymiş.” (K12, 69, 13).

Katılımcı K12 ise eşi ile ilgili travmatik bir geçmişe sahip olsa da onun yokluğu kendisini üzmüş görünmektedir. Alkolik olan eşinin içmediği zamanlarda iyi biri olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca eşinin silahla vurularak henüz 58 yaşında vefat ettiğini söylemekte fayda vardır. Bu ani kayıp ve ölüm şekli de bireyi yaralamış görünmektedir.

“Fakir bir adamcıktı. Anasından yok, babasından yok benim de aynı, öyle geçinip gidiyorduk.” (K14, 79, 49).

Birey eşinin ekonomik durumuna vurgu yapmıştır. Eşi henüz 32 yaşında iken yaşamını yitirmiştir. Uzun süredir dul olan katılımcı durumunu içselleştirmiş görünmektedir.

“Kocam avcı bir insandı. Tavşanları dağlara bıraktı gitti. Başka bir işi yoktu. Yaz geldi mi ekin ekerdi. Kış günü hiç ev yüzü görmezdi. Kanser oldu. Boğazı delikti. 40 gün de hasta yattı. Sadece kola içti.” (K27, 80, 20).

“Hasta geldi geçti.” (K3, 69, 5).

Her iki katılımcının eşinin ölmeden önce bir hastalık dönemi geçirdiği görülmektedir. İlk katılımcı eşinin karakter özelliklerinden ziyade hobilerine dikkat çekmiştir. Söylemlerden de anlaşılacağı üzere vefat eden erkek birey hobilerini tutkulu bir şekilde gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla katılımcının ilk olarak eşinin bu özelliğinden bahsetmesi akıl dışı değildir. K3 ise eşini yaklaşık 5 aylık bir terminal dönemden sonra kaybetmiştir. Dolayısıyla ilk olarak geçirdiği hastalığı hatırlamıştır.

Erkeklerin kadınlardan daha erken ölmesinde hastalık desenlerinin farklılığı en önemli sebeplerdendir (Perls & Fretts, 1997: 102). Nitekim katılımcıların mevcut

hastalıkları tansiyon, kolesterol, kemik erimesi gibi kronik hastalıklarken, vefat eden eşlerin birçoğu kanser, solunum yetmezliği ya da kalp krizi öyküsüne sahiptir. Ki literatürde de kalp damar hastalıkları ve kanserin yaşlılar arasındaki ölümlerin en önemli sebeplerinden olduğu belirtilmektedir (Özden, 2018: 18).

“Eşim iyiydi de ayrıldım.” (K1, 90, 60).

“Önüden güpgüzel işe gidiyordu, sağa sola gidiyordu, sonra Çandır’a gitti yerleşti. İki sefer gidelim dedi. Ev bulunur dedi. Ev olmadıkça gitmem dedim. İşleyeceksen işle kendi köyümüzde dedim, işlemeyeceksen işlemeyeceğim de dur dedim. Ben gitmem dedim.” (K4, 82, 40).

“Eşim bana hiç karım demedi. Beni bir yere götürdü. Kendim düğün ettim, evlendim. Üstüme evlendi. 5 tane çocuk oldu, birini yılan soktu, neler geldi benim başıma. İkisini büyüttüm birini yılan soktu ikisini de emziremedim aç öldü aç. Şimdi 5 çocuk var kocadıktan sonra evlendim tekrar iki oğlan, bir kız oldu.” (K24, 80, 10).

Araştırmada 3 katılımcının eşlerinden ayrıldığı bulgusu ortaya çıkmıştır. İlk katılımcı eşinden henüz 30 yaşında iken ayrılmıştır. Bu konu üzerinde konuşmamayı tercih etmiştir. İkinci katılımcı ise eşinden 42 yaşında ayrılmıştır. Eşinin başka bir köye taşındığını ancak kendisinin gitmek istemediğini belirtmiştir. Bireyin eşi ile arasında şiddetli geçimsizlik olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca eşi ile evlenirken de kendini kaçırdığını ve sonrasında mecburi olarak evlendiğini hatırlatmak faydalıdır. Son katılımcı ise eşinin nasıl biri olduğu sorusuna ayrıldığı eşinden bahsederek cevap vermiştir. Eşinin kendisini bırakarak başka bir kadınla evlendiğini kendisinin de bir başkasıyla evlendiğini anlatmıştır. Zor bir hayatı olduğunu söyleyen K24’ün ikinci evliliğini yaptığı bireyin kendi ifadesine göre 6 evliliği olmuştur. Kendisi ise son eştir.

2.2.2. Kaybın Etkileri

Dulluk bireyleri çeşitli yönler etkilemektedir. Özellikle cinsiyet, dul kalman yaşam aşaması, çiftin beraber olduğu yıl sayısı, finansal kaynaklar, ailede var olan sevgi dolu hatıralar ve kuşaklararası keyif dul bireyin yaşadığı kayıptan etkilenme düzeyini belirlemektedir (Zavala, 2013: 107). Geride kalanın yaşadığı kayıptan etkilenme seviyesini belirleyen pek çok etmen vardır. Bireyin hangi yaşam döneminde bulunduğu yüz yüze kalacağı durumlar açısından önemlidir. Çünkü genç yaşta dul kalmak ile yaşlı iken dul kalmanın ortaya çıkardığı sonuçlar farklılık göstermektedir. Bunun yanında eşlerin birbirleri ile ne kadar süredir birlikte olduğuna dikkat etmek gerekmektedir. Çünkü uzun süreli bir ilişki, karşılaşılan sorunlarla başa çıkma konusunda bir desteğe

sahip olmaya karşılık gelmektedir. Dolayısıyla evliliğe bağlı kurulan yakınlıklar ve oluşan imkânlarla bağlılık daha fazla olacağı için uzun süre evli kalmış bireyler dulluktan daha fazla etkileneceklerdir (Bkz. Carr & Bodnar-Deren, 2009: 722).

Literatürde sıklıkla karşılaştığımız diğer bir konu ise dul kalan özellikle de kadın bireylerin ekonomik seviyelerinin düşmesidir. Çünkü cinsiyetlere bağlı toplumsal görevler erkeklerin dışarıda kadınların ise ev içinde çalışmasını ön görmektedir. Dolayısıyla bilhassa erkek eşlerin kaybı kadın dullar için ana iktisadi kaynakların kaybı anlamına gelmektedir. Bu noktada değinilen bir diğer konu da kaybedilen eşe duyulan sevgidir. Çünkü sonraki bölümlerde karşımıza çıkacağı gibi bu sevginin düzeyi beraberinde özlemi ve ruhsal yalnızlığı getirmektedir. Trivedi ve Dhyani'ye göre dulluk ve boşanma özellikle psikolojik sonuçları ile ilişkili olarak bireyin yaşamındaki önemli derecede rahatsız edici olaylardır. Eş gittikten sonraki problemler suçluluk, pişmanlık ve uzak durma duygularına neden olan bazı sosyal ve kültürel yönlerden dolayı kadınlar arasında oldukça yaygındır (2009: 42). Eş kaybının oluşturduğu boşluğu hiçbir şekilde dolduramayan bireyler olduğu gibi çocukları başta olmak üzere çevresindeki diğer insanlarla doldurmaya çalışanlar da bulunmaktadır. Öyleyse dul bireyler için diğerleriyle kurulan bağlar büyük önem arz etmektedir.

Analizin bu bölümünde katılımcıların, eşleri vefat ettikleri zaman nasıl tepki verdikleri ve şu anki hislerinin neler olduğu incelenmiştir. Katılımcıların çoğunun eşlerinin vefatına farklı şekillerde üzüldüğü ve ortaya çıkan sonuçlara vurgu yaptığı görülmüştür.

“Ona çok alışmıştım ben. Tabi ana görmedim baba görmedim çocuk yaşında geldiğimden çok üzüldüm hatta kızlarım o kadar yapma dedi. Ama çoluk çocuk da dağılıp gidince çok zorlandım. Şimdi çocuklarımın sayesinde iyi kötü alıştım.” (K2, 72, 16).

“Ay! Çok üzüldüm. Çok kötü bir şey. Yokluğu çok kötü bir şey. Şimdi de aynı hissediyorum.” (K17, 59, 12).

“Kendimi yok hissettim (ağlamaklı). Ölünebilseydi arkasından ölebilirdim. Ama Cenab-ı Allah'ın bir hediyesi, bir lütfu bu can bize onun için vaktini bekledim. Altı seneye devrildi. Hiç ağlamadık günüm yok.” (K18, 72, 6).

“Üç gün baygın yattım. Unutuluyor. Çocuklarım buradaydı. Onlar gidince ses yok şimdi.” (K30, 63, 18).

Katılımcı K18'in eşinin vefatını hâlâ bu kadar güçlü şekilde yaşaması ve 6 yıl olmasına rağmen bu durumu atlatamaması bireyin "komplike yas" (Saygılı, 2014: 43-44) yaşadığını göstermektedir. K30 da eşinin ani şekilde ölmesinin kendisini çok etkilediğini ve hissettiği şoku hemen atlatamadığını anlatmıştır. Bunun yanı sıra 45 yaşında dul kalan bireyin yalnızlık hissini, ilk katılımcının da değindiği gibi, çocukların evden ayrılmasıyla arttığı anlaşılmaktadır.

"Çok, çok kötü. Yani dünyanın yarı yıkımı. Yani hayat arkadaşın gidince yarımın bitiyor. Çocuklarım olsa da onun yeri ayrı. Şimdi de her an için yokluğu... Her, yat kalk yani hep o olsa şöyle ederdi, o olsa böyle ederdi. O olsa şu olmazdı, o olsa bu olmazdı. O olsa şunu yapabilirdim, o olsa bunu yapabilirdim. Çok yani." (K10, 60, 6).

"Nasıl olur? Öldü mü bir yanın yıkılır. İyi mi olur iyi olmaz. Şimdi de unutmadım daha da ne yapayım? 2 sene oluyor." (K19, 84, 2).

"Nasıl hissedeyim? Vefat etti mi bir yanın yıkılıp gidiyor (sesi birden titremeye başladı, gözleri doldu). Şimdi de kendimi kafama göre oyalayıp duruyorum." (K21, 80, 28).

"Nasıl hissedilir? Altı tane çocuğun babası bir şey denmez. Üç ay hastanede yattı. Üç ay bekledi çocuklar. O orada bekledi ben burada. Üç aydan sonra öldü geldi ne yaparsın? Ölecek nasıl olsa sen de öleceksin, ben de öleceğim. Ama insanın bir yüzü yıkılıyor işte. Yediğin içine sinmiyor." (K28, 75, 5).

"Ne bileyim nasıl hissettiğimi? Hiç yaşamak istemedim. Bir tarafın öldü mü her şey bitiyor. Geçimler zor olduğundan aramaktayım ben onu. Ama hiç dünyaya çıkacak değil bir daha." (K29, 73, 13).

Yukardaki söylemlerden de görüldüğü gibi kimi katılımcılar yaşadıkları kayıp karşısında yıkıldıklarını belirtmişlerdir. K10 çocuklarının eşinin yerini doldurmadığını belirtmiştir. Zavala da dulluğa eşlik eden yalnızlığın çoğu zaman çocuklar ve torunlar tarafından telafi edilemez olduğunu belirtmiştir (2013: 121).

Kayıptan sonra geride kalan kişinin ölen bireyin karakterini ve alışkanlıklarını benimsediği görülebilir (Özden, 2018: 98). Burada katılımcı K10'un eşinin varlığı ihtimalinde yaşanacakları sürekli hayal etmesi ve yaşamını onun olası hareketlerine göre yönlendirmesi söz konusudur. Bu durumu eşine olan sevgi ve bağlılığının devam ettiği ile ilişkilendirmek mümkündür. Nitekim birey eşini tarif ederken de onun kusursuz bir eş olduğunu vurgulamıştır.

Katılımcı K19 eşin kaybı ile insanın diğer yarısının çöktüğünü ve bunun sonuçlarının elbette iyi olamayacağını söylemiştir. Benzer ifadeler kullanan K21 de

eşini kaybedeli 28 yıl olmasına rağmen hâlâ onun acısını içinde taşıdığını mimikleri ile göstermiştir. Kendisini başka şeylerle ilgilenerak yatıştırdığını belirtmiştir. Katılımcı K28 eşini çocuklarının babası olarak tarif etmiştir. Üç aylık terminal dönemde yaşadığı hisleri dile getirmiştir. Birey acısını hâlâ taşıdığını ve davranışlarına yansıttığını belirtmiştir. Ancak ölümün kesinliğini ve bir gün herkesin bu sonu yaşayacağını düşünerek üzüntüsüyle başa çıkmaya çalıştığı görülmektedir. K29 ise eşinin kaybıyla her şeyin sona erdiğini düşünmektedir. Bireyin söyleminden, öleli 13 yıl olsa da, kendisinin eşine olan sevgisi ve özlemi anlaşılmaktadır. Özellikle de onsuz geçinmenin güçlüğüne dikkat çekmesi önemli bir ayrıntıdır.

“Üzüldüm. Üzülmez mi insan? O da burada yaşıyordu. Mezarı burada. Oraya gittiğimde üstüne varırım (mezarı başında dua ediyor).” (K1, 90, 60).

“Rezillikle iki işledim, iki gündeliğe gittim. Yesen de içsen de eskisi gibi olmuyor. Çocuklardan biri Isparta’da öldü. Taş düşmüş dediler. Ardını da arayan olmadı.” (K13, 72, 32).

Katılımcı K1 eşi ile henüz 30 yaşındayken ayrılmıştır. Yani birlikte sadece 15 yıl evli kalmalarına ve yaklaşık olarak eşinden 56 yıl (eşi dört yıl önce ölmüştür) ayrı yaşamasına rağmen 5 çocuğunun babası olan eşinin ölümü kendisini etkilemiş görünmektedir. Ona nefret duymak yerine onu saygı ile hatırlamasının ve onun için dua etmesinin birey açısından manevi bir iç huzur sağlayacağı muhtemeldir. Katılımcı K13 ise eşini 40 yaşında iken kaybetmiştir. O gittikten sonra yaşamının değiştiğini söylemektedir. Ayrıca katılımcının oğlu bir kaza sonucu yaşamını yitirmiştir. Bu olayın da bireyi derin şekilde etkilediği anlaşılmaktadır. Özellikle de kendisine söylenen ölüm nedeninden katılımcı tatmin olmamış görünmektedir. Bu durumda evlat kaybının acısının eş kaybının acısının önüne geçtiği söylenebilir. Ancak çaresizlik noktasında eşin yokluğunun bireye kimsesizlik hissettirdiği sonucu çıkarılabilir.

“İşim, gücüm ağlamakla geldi geçti.” (K3, 69, 5).

“Ağladım, sızlandım. O zaman 55 yaşlarındaydım. O 63 yaşında öldü. Şimdi de ne diyeyim? Olup gidiyorum, bu çocukla olup gidiyoruz.” (K11, 77, 22).

K3 ve K11 de eşlerinin ardından çok ağladıklarını belirtmiştir. K11’in eşinin yokluğuna alıştığı ve engelli oğlu ile birlikte yaşama devam ettiği görülmektedir.

“Buna da Allah’a şükür diyorum. Arda kalmak zor. Bazı şöyle diyorum: ‘Keşke ben ölseydim de o kalsaydı.’ diyorum.” (K15, 76, 26).

“Ağlamayla geldim geçtim. Şimdi dursaydı da her kahırları etseydi bana diyorum.”
(K23, 75, 15).

Katılımcı K15 geride kalan olmanın zor olduğunu söylemektedir. K23 de eşine duyduğu özlemi anlatmaktadır. Onun hayatta olması için kahr çekmeyi bile göze alabileceğini söylemiştir. Bireylerin eşlerinin varlıklarına güçlü bir anlam yükledikleri görülmektedir. Katılımcılardan bazıları ise eşlerini kaybettikten sonra yalnız kaldıklarına vurgu yapmıştır:

“Eyvah! Ben yalnız kaldım, bana kimse selam vermez dedim. Ne diyeyim. Şimdi de aynı işte gelecek gibi, eli poşetli buralardan geliverecek, çıkiverecek gibi. Hayali aynı duruyor.” (K22, 70, 7 ay).

“Nasıl hissedeyim? Öksüzlük.” (K27, 80, 20).

Eşini yeni kaybeden ilk katılımcı hissettiği şoku bu ifadelerle dile getirmiştir. Bireyin eşine dair zihninde canlandırmalar yaptığı anlaşılmaktadır Hatıraların anılması yas tutmanın bir yolu ve ölen kişinin hatırlanması çabasıdır (Özden, 2018: 98).

Katılımcı K22 çocukları olduğu hatta torunları ile birlikte yaşadığı halde kendisinin yalnız kaldığını düşünmüştür. K27 de benzer bir tutuma sahiptir. Kendisini kimsesiz ve sahipsiz olarak hissettiği görülmektedir. Diğer katılımcıların da ifadelerini hatırlarsak kadın birey için eşi tam olmak anlamına gelmektedir. Güçlüklerle birlikte mücadele ettiği hayat arkadaşının vefatının, çoğu katılımcıyı zayıflattığını ve yaşama sevincine olumsuz etki ettiğini söylemek mümkündür. İlk katılımcının söylemlerinden yola çıkarsak bireyin dulluk ile birlikte toplumdan dışlanacağını düşünmesi dikkat çekicidir. Bu fikir bireyin duyduğu ya da şahit olduğu bir olaydan kaynaklanıyor olabilir.

“Bir anda ölmedi. 2,5 sene yatakta kaldı. Isparta’da Tıp’ta kaldı. Devamlı başında durdum. Orada ev tuttuk. Cenab-ı Allah bana sabır verdi bakmak zorundaydım tabii.”
(K7, 60, 8).

Katılımcı K7 eşinin ölümü ile ilgili soruya geçirdiği hastalık dönemini anlatarak yanıt vermiştir. Uzun süre eşinin yanında kalan bireyin bakma zorunluluğunu dile getirmiş olması dikkat çekicidir. Ayrıca eşinin yanında olmak için bireyin fedakârlık göstererek taşındığı görülmektedir. Kadın bireyin bu şekilde bakım verme zorunluluğu hissetmesi, hayatı paylaştığı kişiye karşı bir görev olarak özellikle kadınların içselleştirdiği genel tablonun bir göstergesidir.

“Ölmeyecek miydi dedim. Rezil de olmuştur aç da kalmıştır. Kadın gibi çorba kaynatıp içecek miydi? Yine iyi yaşamış orada dedim.” (K4, 82, 42).

Eşi ile şiddetli geçimsizlik sonucu ayrılan K4 ise eski eşinin vefatına daha gerçekçi yaklaşmıştır. Duygusal bir üzüntü yaşamadığı görülmektedir.

Tüm bu ifadeler göz önüne alındığında birçok katılımcının bir elmanın yarısı metaforunda olduğu gibi eşlerinin vefatı ile bir parçalarını kaybetmiş oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eşlerinin varlığında sahip oldukları çeşitli imkânlardan da mahrum kalmışlardır. Maddi olanakların yanında psikolojik huzursuzluklar geride kalan kadın için yaralayıcı etkilere neden olmaktadır.

2.2.3. Yalnızlık

Ölüm günlük yaşamda insanların bahsetmekten ve yüzleşmekten kaçtığı bir konudur (Kapuma, 2012: 61). Bu görmezden geliş insanları ölümle karşılaştığında afallatmaktadır. Özellikle de kendimize yakın ve hayatlarımızın bir şekilde kesiştiği insanları kaybetmek ani ve derin acılara neden olmaktadır. Çalışmamızda kadınların güçlü bağlarla bağlanmış oldukları eşlerinin kaybı karşısında neler hissettikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde bireylerin kendilerini yalnız hissedip hissetmedikleri ile ilgili yöneltilen sorunun cevapları ve araştırma kapsamında yapılan değerlendirmeler bulunmaktadır. Kendini yalnız hissedenler, çok yalnız hissedenler, yalnız hissetmeyenler gibi gruplar yer almaktadır.

“Yalnız hissetmez miyim? Hissediyorum.” (K7, 60, 8).

“E tabi ki.” (K17, 59, 12).

“Yalnızlık zor. Gayet de zor. Arda kalmak zor. İyi kötü biri olsa diyorum. Adamsız ev yakışmıyor. Oğlum geldi mi evde bir gürültü oluyor. O gelmedi mi... İşte adamsız yakışmıyor ev.” (K26, 88, 25).

“(Başını evet anlamında sallıyor). Ah! Her gün dayak yiyeydim de başımda duraydı.” (K27, 80, 20).

Söylemleri verilen katılımcıların her birinin yalnızlık hissettikleri görülmektedir. K26 evde bir erkeğin bulunmasını gerekli görmektedir. Bu fikir toplum tarafından erkeğin baba, evin direği ve evin dış düşmanlara karşı korunmasını temin eden bir figür olarak algılanmasından kaynaklanıyor olabilir. Katılımcı K27'nin ise duyduğu yalnızlığın şiddeti, göze aldığı durumdan anlaşılmaktadır.

Evliliğin doğasında olan anlaşmazlıklara rağmen dulluk mutsuzluk ve yalnızlıkla yüklü bir olaydır (Zavala, 2013: 122). Davidson'un yaptığı araştırmada da bireylerin evliliklerinde mutlu olmasalar dahi dulluğun yol açtığı yalnızlığın taşınması en zor şeylerden biri olarak tanımladıkları görülmektedir (2002: 49). Bu çalışmada görüşülen bireylerin de benzer ifadeler kullandıkları tespit edilmiştir. Ne şekilde olursa olsun evli olma halinin ve bir eşin varlığının kadın katılımcılar tarafından bir dayanak olarak görüldüğü ortaya çıkmıştır. Bu imkânların ve dayanak noktalarının kaybı bireyler için çeşitli huzursuzluklar meydana getirmiştir.

“Çok. Çocuklarım yanımda ama onun yokluğu başka.” (K10, 60, 6).

“Çok çok çok hissediyorum. Yalnız olunca hiçbir şey yenmiyor. Kendi kendime yalnız yaşamak çok zor diyorum. Duvar bana bakıyor ben duvara bakıyorum.” (K15, 76, 26).

“Çok, çok. Bayram geldiğinde çok şükür eşim dostum, hıssım akraba 3 gün dolup taşıyor çok şükür. Ama ben kendimi yalnız hissediyorum.” (K18, 72, 6).

“Hissediyorum. Gece sabahlara kadar bir sene daha yaşasaydı, iki sene daha yaşasaydı diyorum.” (K25, 80, 8).

Katılımcılardan kimileri ise hissettikleri yalnızlığı daha güçlü tepkilerle dile getirmiştir. Katılımcı K10 her iki çocuğuna çok yakın yaşasa da eşinin yerini onların dolduramayacağını vurgulamaktadır. Tek başına yaşayan K15 de duyduğu yalnızlığı özellikle yemek yeme isteğinin olmaması ile dile getirmiştir. Kendi kendine konuşması ve dertleşmesi bireyin sosyal iletişim ihtiyacının bir göstergesidir. K18 ise ifadeleriyle tek başlılık ve yalnızlık arasındaki farka vurgu yapmıştır. Tek başına olmadığı zamanlarda bile kendisini yalnız hissetmektedir. Nitekim bu durumun literatürde de karşılığı bulunmaktadır (Tufan, 2007b: 3). K25'in de eşinin varlığı ile ilgili hayaller kurduğu görülmektedir.

“Bunların şaysine şimdilik hissettiğim yok da. Bunlar olmadı mı tabi ne yapacağını bilemezsin. Yalnızlık zor.” (K22, 70, 7 ay).

“Yalnız olsam herhalde duramam kalabalığa alışkınım.” (K28, 75, 5).

Katılımcı K22 torunları ile birlikte yaşadığı için onlar sayesinde yalnızlık hissetmediğini söylemiştir. Ancak onların bir gün gitmesi halinde tek başına kalacağından bu duyguyu hissetmesi muhtemel olacaktır. Hatta onlar giderse ne yapacağını şaşıracağından da bahsetmiştir. K28 de oğlu ve oğlunun ailesi ile birlikte yaşamaktadır. Onlarsız yaşayamayacağını belirtmiştir. Çünkü kalabalığa alışkın

olduğunu öne sürmüştür. Bu noktada insanların yalnızlık hissedip hissetmemesinde karakterin ve yaşam stiline de önemli bir yeri olduğu hatırlanmalıdır.

“Hissedilmez mi? Gece gündüz korkuluyor. Ya bir korkutan olursa diyorum. İnsanlardan kaynaklı tabii iyi günlerde değiliz.” (K23, 75, 15).

Katılımcı K23 ise kötü niyetli insanların kendisini korkutabileceğini ya da zarar verebileceğini düşünerek endişelenmektedir. 75 yaşındaki dul bireyin bu konuya değinmesi dikkat çekicidir. Herhangi bir istismara maruz kalacağından korkmaktadır. Nitekim araştırmalar özellikle yalnız yaşayan kadınların suç mağduru olma risklerinin daha fazla olduğuna dikkat çekmektedir (İçli, 2002: 261).

Yaşlılığın ihmal ve istismara uğramasında yaşlılığın yalnız yaşaması, dul ya da boşanmış olması, bağımlı olması, cazip maddi kaynağının bulunması, bilişsel yetersizliklerinin bulunması gibi durumlar etkili olabilmektedir. Ayrıca ihmal ve istismarı uygulayan kişinin psikolojik sorunları, ruhsal bir karışıklık hissetmesi, çeşitli bağımlılıklar ve yetersizlikler ya da bilgi eksikliği de bu talihsiz davranışlara neden olmaktadır (Şenel-Eraslan, b.t.: 12-13). Yaşlı bireylere fiziksel, psikolojik, maddi/mali, cinsel istismar uygulanabilmektedir (Erber, 2018: 292). Bireylerin anlık ya da genel anlamda savunmasız kalması çeşitli problemleri olan insanların, bu bireylerin sahip olduğu imkânları kendilerine aitmişçesine izinsiz olarak kullanmalarına neden olmaktadır. Diğer yaş gruplarında olduğu gibi yaşlılar da bu suiistimallerin öznesi olmaktan kendilerini kurtaramamaktadır.

“Ediyorum tabii. Oğlan, kız geldi mi baya kendimi bir şey ediyorum. Kimse gelmedi mi böyle televizyonla vakit geçiriyorum.” (K12, 69, 13).

“Ne diyeyim? İşte ben de bu televizyonla radyoyla vakit geçiriyorum. Herkes yemeği yiyince evine çıkıp gidiyor. Ben de burada yatıyorum.” (K19, 84, 2).

“Yalnız durulmuyor. Orada bir demir var (radyo). Onu da içim dolu açasım gelmiyor. Çalasım gelmiyor. İşte benim arkadaş o, onu da açamıyorum.” (K24, 80, 10).

Katılımcılardan bazılarının yalnızlıkla başa çıkmak için televizyon ve radyodan yardım aldıkları görülmektedir. Televizyon bilgi edinme, eğlenme, rahatlama, alışkanlık, moral sağlama, arkadaşlık, kaçış, unutmama isteği gibi sebeplerle izlenmektedir (Koçak ve Terkan, 2010: 54). Katılımcılar da bunları birer arkadaş ve vakit geçirme aracı olarak düşünmektedirler. K12 ziyarete gelen çocukları ile mutlu olduğunu ancak tek başına kaldığı zamanlarda televizyon ile kendini avuttuğunu anlatmıştır. Benzer

şekilde oğlunun alt katında yaşayan K19 da onların kendi evlerine çekildikleri zamanlarda bu araçlarla baş başa kaldığını vurgulamaktadır.

Koçak ve Terkan'ın araştırmasına göre 60 yaş ve üzeri bireylerin boş zaman aktivitesi olarak en çok televizyon izlemeyi tercih ettikleri görülmüştür. Günlük televizyon izleme süreleri 5 saatten fazla olanların oranı da %20.3'tür (2010: 89-92). Görüldüğü üzere özellikle televizyon yaşlılar için önemli bir destek kaynağıdır.

Katılımcı K24'ün ise evinde televizyon bulunmamaktadır. Bu konu ile ilgili olarak çocuklarının almadığını söylemiştir. Bireyin radyosu vardır. Radyo kullanımı televizyon kullanımı kadar çok olmasa da yaşlı bireylerin özellikle haberler, dini sohbetler ve müzik programları için başvurduğu bir diğer kitle iletişim aracıdır (Koçak ve Terkan, 2010: 176). Radyo özellikle bilgi ve eğlence kaynağı olarak günümüz dünyasında televizyonun bıraktığı kimi boşluklarda kendine yer bulmaya devam etmektedir. Burada ifadesi verilen katılımcı ise sadece radyoya sahip olmasına rağmen yaşadığı çeşitli olaylardan dolayı onu kullanmak istememektedir. Çünkü dinleyebileceği herhangi bir türkünün geçmişteki, unutmak istediği, anıları hatırlatacağından korkmaktadır. Ayrıca televizyon ve radyo bireyler için bir meşgale olmasının yanında ses kaynağı da olması evdeki var olan sessizliği kırarak yalnızlık hissinden kurtarmaktadır. Literatürde de kimi yaşlıların televizyonu tümgün açık bırakarak daha az yalnız hissettikleri görüşü mevcuttur (Şentürk, 2015: 313).

“Yalnız durulmuyor ki ille bunun yanına arkadaş geliyor. Yalnız duramıyorum, yatamıyorum. Kalp var, kolesterol var, kemik erimesi var hepsi de var. İşte hasta olduğumdan durulmuyor.” (K20, 70, 8).

Katılımcı K20 tek başına yaşayamadığını eşinin diğer karısı ile birlikte yaşadığını söylemiştir. Özellikle hastalıklarından dolayı birine ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Yaşlı bireylerin çeşitli hastalıklar ile daha sık karşılaştığı düşünülürse tek başına yaşamın onlar için oluşturduğu tehdit gözler önüne çıkacaktır. Ayrıca söz konusu bireyin diğer eşle olan ilişkisi de dikkate değerdir. Kendisinin yaklaşık 45 yıldır evli olduğu düşünülürse bireyin kocasına olduğu kadar diğer eşe de bağlandığı daha iyi anlaşılacaktır. Yani birey diğerini bir rakip olarak değil bir arkadaş ve bir can yoldaşı olarak algılamaktadır.

“Şimdi hissetmiyorum artık. Çocukların, torunların sayesinde. Çocukların yanına gittiğimde sıkılıyorum. Evimi çok özliyorum bir yere gittiğimde. Buraya geldiğimde rahat oluyorum.” (K2, 72, 16).

“Yalnız duruyorum. Niye üzüleyim? Çocuklarım var, torunlarım var.” (K8, 75, 2).

“Hiç hissetmiyorum, şuracığa uzanırım, azıcık bahçeciğim vardır. Onlarla olur giderim.” (K11, 77, 22).

Söylemleri verilen katılımcıların ise kendilerini yalnız hissetmedikleri görülmektedir. K2 çocuklarının ilgisi sayesinde artık yalnızlık çekmediğini belirtmektedir. Nitekim dul yaşlı bireylerin zamanla çocuklarından gelen refakati daha fazla memnuniyet verici buldukları bilinmektedir (Hahn vd., 2011: 157). Bununla birlikte birey onların yanında kendi evinde olduğu kadar rahat olmadığını da dile getirmiştir. Uzaklaştığı zamanlarda evini çok özlediğini söylemiştir. Rahatlık kaynağı olarak evin anlamı literatürde de vurgulanan konulardandır (Koşar, 1996: 95-96). Diğer iki katılımcı da üzülme için herhangi bir sebeplerinin olmadığını vurgulamaktadır. Katılımcı K8 çocukları ve torunları ile ilgilenerken K11 ise bahçesinin bakımını yaparak bu durumun üstesinden gelmiştir. Kayıpların üstesinden gelme konusunda sosyal ilişkilerin önemi açıktır. Ayrıca bireylerin kendilerine bir hobi bulması da kaybın etkisinin yoğunluğunu azaltmaktadır.

2.2.4. Değişim

Katılımcılara yaşamlarında herhangi bir değişim olup olmadığı ile ilgili bir soru yöneltilmiştir. Soruya verilen geri dönüşlerin değerlendirilmesi bu bölümde verilmiştir. Haytalarının değiştiğini söyleyen katılımcılar olduğu gibi değişmediğini söyleyen katılımcılar da bulunmaktadır.

“Zorluk değişti. Sorumluluk sana kalıyor, her şeyi kendin düşünüyorsun varını, yoğununu.” (K2, 72, 16).

“Çok değişti, yıkıldı dünyam” (K10, 60, 6).

“Her şey değişti. Aynısı da aynen devam ediyor. Her şeyi kendi üstüne alıyorsun, geçimi üstüne alıyorsun.” (K17, 59, 12).

“Her şey değişiyor. İnsanın hayat arkadaşı gitti mi hayatında her şey değişiyor. Hani bir umutsuzluk, hayatımda bir sönme var. Yaşama isteksizliği. İnsan bir hedefle yaşar. Benim o hedefim bitti.” (K18, 72, 6).

“Hayatta her şeyler değişiyor.” (K29, 73, 13).

Yukarıda söylemleri verilen katılımcılara göre eşin kaybı ile her şey değişmektedir. K29 hayatta değişmeyen hiçbir şeyin kalmadığını söylemiştir. K29 ise

yaşanan değişimlerin olumsuz bir şekilde gerçekleştiğini söylemiştir. Hisleri bireyin eski, mutlu ve huzurlu hayatının artık yerle bir olduğu, ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Bir eş öldüğünde, hayatta kalan eş, bir zamanlar ölen eşleri tarafından yapılanlar da dâhil olmak üzere, ev idaresi için gerekli olan tüm görevlerini yerine getirmelidir (Utz vd., 2004: 684). Katılımcı K2 ve K17 değişimi erkeğin yerine getirdiği sorumlulukları üzerlerine almaları ile yaşadıkları sıkıntı üzerinden anlatmıştır. Tüm ihtiyaçlarını tek başına karşılıyor ve tüm sorumluluğu üstleniyor olmanın bireylere ağır geldiği görülmektedir.

Katılımcı K18 ise yaşadığı değişim ile ilgili daha duygusal ve çarpıcı ifadeler kullanmıştır. Bireyin analizinde daha önceki bölümlerindeki ifadeleri de dikkate alınırsa eşinin vefatının kendisi üzerinde onarılmaz yaralar açtığı görülmektedir. Bu konu hakkında literatüre göre dulluk, yaşam seyrinde daha çok ileri yaşlılarla ilişkili olan ve dolayısıyla yaşamlarının bu aşamasını yeniden inşa etmeye çalışan yaşlıların algılanmasında önemli etkileri olan bir olaydır. Dullukta bir çeşit kişiliksizleşme yaşandığı için kimliğin yeniden yapılandırılması söz konusu olmaktadır (Zavala, 2013: 131). Yaşadığımız her olay şüphesiz ki kendi benliğimize yeni şeyler eklemektedir. Dulluk gibi sarsıcı sonuçları olabilecek bir olayın bu durumun dışında kalması düşünülemezdir. Eşini kaybeden birey yepyeni bir durumun içine girmektedir. Çünkü kişi evli biri değil, artık dul birisidir. Yani aslında evli olan kişiliği gitmekte yerine bir başkası gelmektedir. Bittabi yaşanan değişimler her bir insan için farklı düzeylerde kalmaktadır. Kimileri için hafif atlatılan bu süreç kimileri için tamir olunamaz bir tahribat bırakmaktadır.

“Tabi kocan öldü mü değişen bir şey olmaz mı? O orda oturuyorken evin içi dopdoludur. Kocam öldü bom boş kaldı.” (K21, 80, 28).

“Böyle kaldım. Bu duvarın içinde sokuluyorum.” (K23, 75, 15).

Katılımcı K21’in, eşinin varlığının kendi yaşamındaki yerini evi üzerinden betimleyerek anlattığı görülmektedir. Ayrıca söylemde onun yerinin kimse tarafından doldurulamayacağına vurgu vardır. K23 de yalnız kaldığını ve durağan yaşamını yukarıdaki sözlerle dile getirmiştir.

“Rezil kaldım, işte buralarda sürünüyorum.” (K20, 70, 8).

“Aşağı gidersin tabi. Yukarı mı gidecektin?” (K27, 80, 20).

Söylemleri verilen katılımcılara göre ise eşin vefatı ile yaşanan değişim olumsuz anlamda gerçekleşmektedir. Bireylerin ifadelerinden bedensel ve ruhsal anlamda bir çöküş sürecine girdikleri görülmektedir. Katılımcıların ifadelerine benzer şekilde birçok çalışma göstermiştir ki, eşin olmaması daha düşük iyilik durumuyla ilişkilendirilmektedir (Litwin & Stoeckel, 2013: 1265).

“Çocuklarla yaşamaya başladım. Bacağım kırıldığında onunla yaşıyorduk o ölünce çocuklarla yaşamaya mecbur kaldım. Benim ev derenin içinde bir yer. Hiç yakında komşu yok. Komşu olsa yine evinde durabilirsin. Yakınımda hiç komşu yok.” (K6, 84, 10).

Katılımcı K6'nın fiziksel sebeplerden ötürü çocukları ile yaşamaya başladığı görülmektedir. Sağlık durumunun yerinde olmaması ve evinin konum olarak تنها bir yerde olması tek başına yaşama ihtimalini engellemiştir. Bu noktada özellikle yaşlı bireyler için evin iç tasarımı olduğu kadar dış mekânın ve coğrafi konumunun öneminin vurgulanması gerekmektedir. Ayrıca bireyin ifadelerinden de görüleceği gibi komşu bir destek kaynağıdır.

Harasemiw ve arkadaşlarının yaptığı bir çalışmaya göre bir eşe sahip olmak başka şekilde kısıtlanmış bir sosyal ağ için telafi edici olabilmektedir (2018: 3). Maddi ve manevi ihtiyaçların karşılanmasında hayat arkadaşları genel anlamda birbirlerinin ana destek kaynaklarıdır. Bu iç içe geçmiş destek modelinin bozulması geride kalanı değişime mecbur bırakmaktadır.

“Kurban geldi mi satacağım davarı.” (K8, 75, 2).

Bireyin, işleri tek başına yürütemediği için küçük sürüsünü elden çıkarmayı düşündüğü görülmektedir. Eşinin yaptığı işleri de yüklenmek, kendisine doğrudan destek verici birinin bulunmaması ve hastalıklar insanları hayatlarında değişiklik yapmaya itmektedir.

“Değişti tabi. Korkular var. Birisi bir şeyler der mi? Burada تنها yerdeyim ben. Ne olursa olur. Bağırısam kimse gelmez. Çağırısam kimse duymaz.” (K22, 70, 7 ay).

Önceki bölümlerde de yer alan ve yalnızlığın bir sonucu olarak başlayan korkular katılımcı K22'nin de gündemindedir. Torunlarıyla yaşayan bireyin evinin konumu merkezi mahallenin dışında, aralarında mesafe bulunan birkaç tane evden oluşan küçük bir mahallededir. Birey de bu تنها ve ormanla bağlantısı bulunan yer konusunda endişelenmektedir. Çünkü herhangi bir tehlike anında doğrudan

ulaşabileceği kimse bulunmamaktadır. Dolayısıyla kendisini istismara daha açık olarak görmektedir. Ayrıca yaşlı bireyin üç kız torunu ile yaşadığı düşünülürse bireyin sadece kendisi için değil torunları için de endişelendiği anlaşılabilir.

“Ne değişsin? İki gün merak ettim, şimdi etmiyorum. Tüh bile demiyorum. Mezarı yaptırılıverse diyorum. Allah’a şükür ben de rezil değilim. Elim ayağım tuttuktan sonra ben de rezil olmam.” (K4, 82, 40).

“Hiç bir değişen olmadı aynı yaşam devam etti.” (K11, 77, 22).

“Ne değişsin? Unutamıyorum, unutamiyorum. 100 sene geçse yine unutamam. Mezarlığın başına giderim ağlarım. Sık sık gidiyorum mezarlığa.” (K26, 88, 25).

“Pek olmadı. O varken de pek gezesim gelmezdi şimdi de öyle.” (K28, 75, 5).

Katılımcılardan bazıları ise eşlerinin vefatının kendi yaşamlarında herhangi bir değişiklik oluşturmadığını söylemiştir. Eşinden yaklaşık 40 yıl ayrı yaşayan ve eski eşini 10 ay önce kaybeden K4 hayatında bir değişiklik olmadığını birkaç gün bununla ilgili olarak düşündüğünü ancak sonra düşünmeyi bıraktığını ve hiç üzülmediğini belirtmiştir. Zaten ayrı yaşayan ve kendine has bir yaşama sahip olan bireyin, eski eşinin vefatı kendisini fiziksel olarak etkilememiştir. Duygusal bir çöküntü de yaşamayan birey için tek değişim resmi olarak ayrılmadığı eski eşinin kendisine kalan Bağkur maaşdır. Ayrıca bireyin eski eşinin mezarının mermer ile kaplanması ile ilgili bir endişesinin olduğu görülmektedir. Bu noktada bireyin eşi ile ölmeden önce olan ilişkisinin öldükten sonraki durumu etkilediği saptanmıştır. Eşi vefat edeli 25 sene olan K26 ise fiziksel bir değişimin olmadığını ancak duygusal anlamda hâlâ onu çok özlediğini anlatmıştır. Mezarlığa sık sık giderek onunla birlikte olmak istediği ve onun için üzüldüğü görülmektedir. Dolayısıyla birey için zaman ne kadar geçerse geçsin eşini kaybettiği gerçeği kendisi için hafiflememiştir. Katılımcı K28 de yaşamında bir değişim olmadığını kendi davranışları üzerinden anlatmıştır.

Söylenen ifadelerden geride kalan eşlerin yaşamlarında özellikle psikolojik anlamda genel bir değişimin olduğu görülmektedir. Ancak istisnasız tüm bireyler için söylemek elbette ki imkânsızdır. Çünkü ölen eş ile ilişkiler, bireysel özellikler, ekonomik bağımsızlık gibi pek çok etken dul kadının şimdiki durumunu etkilemektedir.

2.2.5. Yeniden Evlilik

Dul kalmanın bir sonucu olarak karşımıza çıkan yeniden evlilik bireylerin çeşitli durumlardan ötürü başka bir kişiyle yeniden evlenmesini ve bir aile kurmasını

içermektedir. Bu bölümde katılımcıların yeniden evlilik ile ilgili düşüncelerine yer verilmiştir. Yeniden evliliği düşünüp düşünmedikleri ve nedenleri ile ilgili yöneltilen soruya verdikleri cevaplar literatürle birlikte değerlendirilmiştir. Bireylerin çocuklarından dolayı, hastalıklardan dolayı ya da istemedikleri için yeniden evliliği düşünmedikleri görülmektedir. Ancak yeniden evlilik yapan ya da düşünmeye başlayan katılımcıların da bulunduğu bilinmektedir. Mülakatlar sırasında yöneltilen sorular karşısında bazı katılımcılar böyle bir şeyin olamayacağı ile ilgili güçlü tepkiler verirken bazıları soruları komik bulmuşlar ve gülmüşlerdir.

“Hayır, hayır hiç düşünmedim. Altına gömseler de yine aklıma gelmez (gülümsüyor).” (K3, 69, 5).

“Hiç düşünmedim de aklıma getirmedim de.” (K10, 60, 6).

“Hiç düşünmedim hiç. Rahmetlinin gözleri kör oldu 17-18 gün kör durdu. Bir gün dedi ki bu ben kör olduğumdan varır gider dedi. Sen ne diyorsun dedim ben 20 yaşında da kalsam hayatta varmam dedim, ben vardığıma pişmanım dedim. Rahmetli onu sonra bir kaç kere tekrarlamıştı demek pişmansın diye. Ben şimdi kocaya varanlara da diyorum. Siz kocaya varmışsınız bir kocanın derdi daha niye? Bir daha bir daha kocaya varmak niye?” (K15, 76, 26).

“Ne evlenmesi (gülüyor). Delirdin mi sen?” (K19, 84, 2).

“Hayır, hiç düşünmedim. Benim başımda biri vardı duracak olsa ölmezdi dedim. Allah götürmezdi dedim. Cenab-ı Allah götürdü ben de şimdi istemiyorum dedim.” (K23, 75, 15).

“Ay! Hiç hiç! Vaktinde düşünmedim ki şimdi düşünsem.” (K25, 80, 8).

“Allah göstermesin sen ne diyorsun? Atın yerine eşek bağlanır mı eşeğin yerine at bağlanır mı (gülüyor)? Evlenmek düşünmem. Bir kadın benim kaynıma vardı da kaç gün durdurdu kızları. Ben deli miyim?” (K27, 80, 20).

Yukarıda söylemleri verilen kimi katılımcıların evlenmeyi hiç düşünmedikleri görülmektedir. Katılımcı K3 kendisine çok değerli şeyler verilse dahi böyle bir şeyin gerçekleşemeyeceğini söylemektedir. Yani onun için bu fikir asla olamayacak ya da olmasını istemediği bir durumdur. Nitekim kendisinin konu ile ilgili olarak ağzının arandığını belirtmiştir. K10 da yeniden evlenmeyi hiç düşünmediğini ve düşünmek de istemediği söylemiştir. Katılımcı K15 yöneltilen soruya başından geçen bir anısını anlatarak yanıt vermiştir. Eşinin kendisini bırakacağını düşünmesi ve kendinin verdiği tepkiye değinmiştir. Ayrıca katılımcının yeniden evliliği anlamsız bulduğu da

anlaşılmaktadır. Böyle bir şey yapmaya gerek olmadığını düşünmektedir. Konu ile ilgili olarak kendisine böyle bir teklifin yapılmadığını söylemiştir. Eşini 2 yıl önce kaybeden K19 ise yöneltilen soruyu tiye alarak böyle bir sorunun anlamsız olduğunu ve evlenmeyeceğini söylemiştir. Katılımcı K23, 60 yaşında dul kaldığını ve kendisine gelen birçok teklif olmasına rağmen evlenmediğini söylemiştir. Konu ile ilgili olarak ise kadereci bir bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. Katılımcı K25'in evlendiği ilk 4 yılda çocuğu olmadığı için eşinin yeniden evlendiği bilinmektedir. Kendisinin de bu konuda eşinin kararına saygı duyduğunu ve gerekirse gidebileceğini söylediğini ancak eşinin kendisini boşamayacağını ve bırakmayacağını söylediğini belirtmiştir. Dolayısıyla birey gençken yaşadığı bu durum karşısında bile yeniden evliliği düşünmediğini ve şimdiki durumda da böyle bir şeyin olamayacağını anlatmıştır. Katılımcı K27 ise tekrar evlenme ile ilgili güçlü bir tepki vermiştir. Ayrıca bu durumun akıl dışı olduğunu akrabasının yaşadığı bir durumla anlatmıştır. Kaynının yeniden evlendiğini ancak yeni gelen eşe kaynının kızlarının iyi davranmadığını ve onu babalarının evinden gönderdiğini söylemiştir. Bu noktada literatürde de karşılığı bulunan yeniden evlenme konusunda çocukların müdahalesinin etkili olduğu (Lopata, 1996: 134) hatırlanmalıdır. Yeniden evlilik iki veya daha fazla ailenin karışması demektir. Dolayısıyla bu ilişki bağıntılarında zaman zaman anlaşmazlıklar meydana gelmektedir. Çocuklar ve ebeveynler arasındaki ilişki sınırlıdır. Çocuklar genellikle yeni kişiyi üvey anne ya da üvey baba olarak kabul etmezler. Bu anlaşmazlıklar çiftlerin ayrılmasına neden olabilir (Osmani vd., 2018: 63). Bireyin verdiği örnek, çocukların yeniden evlilik konusundaki etkisinin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

“Düşünmedim hiç, çocuklarım var dedim. Evlenmediğime de niye evlenmedim demiyorum, pişmanlığım da yok, yalnız çok yaşadım. Çok yaşadım ona pişmanlığım var. O kadar yaşamasaydım keşke. Bekâr da çıktı, evli de çıktı evlenmedim. Varmadım çocuklarım var diye.” (K1, 90, 60).

“Düşünmedim. Üç tane kız çocuğum var dedim elin adamı geldiğinde ya iyi der dedim ya kötü der dedim. Üç tane kız çocuğumdan biri yetişkin. Ötekiler de biri lisede biri ortaokuldaydı. Kız çocuklarımın üstüne çöker ben bir yere gittiğimde dedim. Onun için hiç düşünmedim. Kız çocuklarımın üçüne de düğün ettim. Hiç çocuklarımı da kimseye muhtaç etmedim.” (K21, 80, 28).

“Allah korusun (gülüyor). Hiç düşünmedim. Aklımdan geçmedi. İçimden gelmedi. Benim çocuğum var. O olmasa bile içimden gelmedi. Allah razı olsun devletimizden 65 yaş aylığı veriyor. Onunla geçiniyoruz. Geçinmesek ne yapacağız?” (K29, 73, 13).

Katılımcılardan bazılarının ise çocukları için yeniden evlenmeyi düşünmedikleri görülmektedir. Katılımcı K1 eşi ile henüz 30 yaşında ayrılmıştır. Kendisinin 5 çocuğu vardır. Bu kadar genç bir yaşta dul kalmasına rağmen ve kendisine bekâr ya da evli birçok talip çıkmasına rağmen çocukları için yeniden evlenmeyi düşünmediği görülmektedir. Ayrıca bireyin babasından kalma Gazi aylığının bulunması yani düzenli bir gelire sahip olması da başkalarına ihtiyaç duymadan çocuklarının masraflarını karşılayabilmesine olanak sağlamıştır. Ek olarak çocukları konusunda eski eşinin de desteklediğini söylemiştir. Dolayısıyla birey açısından bir başkası ile evlenmenin bir anlamının kalmadığı görülmektedir. Bununla birlikte 90 yaşındaki katılımcının önceki söylemlerinde de değindiği gibi uzun yaşamasından mutsuz olduğu anlaşılmaktadır. Bireyin ölümü istediği görülmektedir. Katılımcı K21 ise 52 yaşında dul kalmıştır. Çocuklarının kız olması ve küçük yaşta olmaları nedeniyle yeniden evliliği düşünmediğini söylemiştir. Özellikle de çocuklarının mağdur olma ve herhangi bir istismara uğrama olasılığını düşündüğü için böyle bir riske girmediğini belirtmiştir. Ailesinin geçimini aldığı Dul Aylığı ve sonrasında 65 Yaş Aylığı ile buna ek olarak serasında yetiştirdiği ürünleri satarak sağladığını anlatmıştır. Bu şekilde kimseye muhtaç olmadıklarını söylemiştir. Katılımcı K29 da 60 yaşında dul kalmıştır. Kendisinin engelli kızının bulunduğunu evlenemeyeceğini hatta o olmasa bile böyle bir şeyi düşünmeyeceğini söylemiştir. Bireyin geliri her ne kadar kendisine tam olarak yeterli gelmese de aldığı maaş ile geçimini sağlayabildiğini dolayısıyla bir başkası ile evlenmeye gerek olmadığını belirtmiştir.

“Hiç evlenme filan kafama koymadım. Gençken bile düşünmedim. Niye uğraşacağım? Rahatım iyi. Karnım doyuyor, sırtım başım var. Elektriği yatırıyorum, su parası çıktı şimdi onu da yatırıyorum. Rezil değilim.” (K4, 82, 40).

“Niye düşünüyüm ben evlenmeyi? Koca kahrı niye çekeyim? Kocam evde yok demiş evvelki insanlar rahatım beyde yok demiş (gülüyor).” (K8, 75, 2).

“Yok yok! Ne evlenmesi? El ile uğraşmazken bu hayat ne güzel. Evlensen elin kahrı zehri biter mi? Çocuklarımın yanına giderim. Verirlerse yerim vermezlerse yemem.” (K16, 89, 40).

“Düşünmedim. Şimdiden sonra ben kocayı ne yapacağım? Kendi kendime hayrım yok ki.” (K20, 70, 8).

“Ben kocamın üstüne ateş yakmam, severdim kocamı. Genç olsam da yapmazdım. Sevmesen de yapılmaz herhalde. Ne yapacaksın kocayı? Şimdi devlet insana bakıyor.

Ne yapacaksın koca kahrı çekip de bu yaştan sonra çoluğun çocuğun varsa. Olur, o da yalnız olur insan, mesela kendine bakamaz belki o zaman olur da şimdi devlet bakıyor sana, az çok paran var. Evin var. O adam ya iyi olacak ya kötü.” (K28, 75, 5).

Söz konusu katılımcılar ise evlenmeleri için herhangi bir nedenin bulunmadığını ve özellikle yeni bir kocanın nazını çekemeyeceklerini belirtmişlerdir. Eşi ile 42 yaşında ayrılan katılımcı K4 genç olduğu dönemde bile yeniden evliliği düşünmediğini söylemiştir. Kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek maddi duruma sahip olduğu için böyle bir şeye gerek olmadığını belirtmiştir. İkinci katılımcı ise bir atasözü ile düşüncesini dile getirmiştir. Dul kalmak aynı zamanda eşinin de temel bazı ihtiyaçlarını karşılaması gerektiği ile ilgili kırsaldaki ev kadınının çeşitli sorumluluklarından özgürleşmesi anlamına gelmektedir. Bu açıdan söylemleri verilen katılımcıların farklı bir noktaya dikkat çektikleri anlaşılmaktadır.

K16'nın başkasının nazını çekmediğinde hayatın oldukça güzel olduğunu vurguladığı görülmektedir. İhtiyacı olan sosyal desteğin de çocukları tarafından karşılandığını belirtmiştir. Katılımcı K20 ise evlenmesi için herhangi bir sebep olmadığını söylemiştir. Ayrıca ifadelerinden kadının bakım veren ve ihtiyaçları gideren rolüne de vurgu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim dul erkeklerin ana evlenme nedenlerinin başında kendi bakımlarını sağlayabilecek bir kadının olmasını istemeleridir (İçli, 2016: 51).

Katılımcı K28 ise kaybettiği eşine duyduğu sevgiden dolayı böyle bir şeyi düşünmeyeceğini söylemiştir. Ayrıca kadınların ekonomik olarak devlet tarafından desteklendiğini belirtmiştir. Yeni bir kocanın kahrını çekmenin göze alınamayacağını ve evleneceği bu yeni insanın karakterinin nasıl olacağını bilinemeyeceğini aktarmıştır. Ancak ekonomik ve sosyal açıdan yoksun olan kişilerin elbette çaresiz olduğu için yeniden evliliği yapabileceklerini söylemeyi de ihmal etmemiştir. Literatüre göre de dulluk durumunda geriye kalan eşlerden ekonomik kaynakları daha az olan bireylerin yeniden evliliğin kazanımlarının fazla olduğunu düşünerek yeniden evliliği daha çok istedikleri görülmektedir (Smith vd., 1991: 364). Dolayısıyla özellikle ekonomik olarak desteğe ihtiyacı olan bireyler yeniden evliliği daha fazla tercih etmektedir.

Dul kalan yaşlı kadınlar durumlarından memnun oldukları için yeniden evliliği reddetmektedirler. Çünkü dulluk kadınlara bağımsızlık ve özgürlük kazandırmaktadır. Kadınlar özellikle hastalık durumlarında eşlerine bakmakla yükümlü olmaktadır. Dolayısıyla yeniden evlenerek tekrar bu sorumluluğa girmek ya da tekrar bir kayıp

travması yaşamak istememektedirler (Osmani vd., 2018: 64). Katılımcıların kahır çekmemek üzerine sarf ettikleri cümleler bu ifadelere karşılık gelmektedir. Evli bireyler eşlerinin ihtiyaçlarını da paylaşmaktadır. Evlilik mübadelesinin devre dışı kalması geride kalan eşin söz konusu görevlerden de azat olması anlamına gelmektedir.

“Allah etmeye! Yok yok yok! Öleceksin evlen deseler yine evlenmem. Allah göstermeye Allah Allah. Ben evlilikten şimdiki gün kadar gün görmedim. İşte hatır için evlendik. Hiç, hiç evlilikten bir şey görmedik. Babam ben öleceğim, yetim kalacaksın diye evlendirdi. Okumaya gidecektim göndermediler. Evlendirdiler. Ortaokula gidecektim. 5’e kadar gittim. Davar gütmeye, mala bakmayla ömrüm geldi geçti. İşte şimdiden sonra da yaşayacak halim yok.” (K12, 69, 13).

“Kocaya vardığımızda bir gün mü gördük. İşte varlıkla yoklukla geldik geçtik.” (K14, 79, 49).

Katılımcılardan K12 ve K14 kendi evliliklerinin güzel gitmediğini dolayısıyla başka bir evlilik kesinlikle düşünemeyeceklerini belirtmişlerdir. K12’nin önceki söylemelerinden de hatırlanacağı üzere eşinin alkolik olduğu ve ondan şiddet gördüğü bilinmektedir. Kendisinin hayallerinden vazgeçirilerek zorla evlendirildiği görülmektedir. Dolayısıyla çeşitli sıkıntılar yaşadığı evliliğinden sonra başka bir evliliği düşünemeyeceğini söylemiştir. Öyleyse dulluk her zaman bir kayıplar dönemi olmamaktadır. Söz konusu birey için dulluğun psikolojik ve fiziksel rahatlık da getirdiği görülmektedir. Bireyin önceki evliliğinin durumunun yeniden evlilik isteğini etkilediği söylenebilir. Katılımcı K14’ün de 30 yaşında dul kalmış olmasına rağmen evlenmediği görülmektedir.

“Sen delirdin mi? Aklımın ucundan bile geçirmem. Bu yaştan sonra ne evliliği? Allah korusun. Çocuklarım burada durma diyorlar. Beşi de her dakika ararlar.” (K5, 80, 3).

“Kocam öldüğünde 40 yaşındaydım 40 yaştan sonra evlenilir mi (gülüyor)?” (K13, 72, 32).

“Hiç düşünmem. Düşünür müyüm? Tavuk mu kışkırlatacak bana oturduğum yerden? Her yerim sakat. Yok, evlenmem yaşımı aldım artık kahır çekemem.” (K22, 70, 7 ay).

Katılımcılardan bazıları ise yeniden evlilik için yaşlarının geçtiğini belirtmiştir. İlki böyle bir şeyin asla olamayacağını söylemiştir. İkinci katılımcı ise 40 yaşında dul kalmış olmasına rağmen bu yaşın evlilik için çok geç olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla yeniden evliliği kesinlikle düşünmediğini belirtmiştir. K22 ise kadınların bakım verme konusundaki toplumda yer alan gizli görevlerine vurgu yaparak kendisinin

hareket güçlüğü çektiğini dolayısıyla bir başkasına faydası olamayacağını söylemiştir. Ayrıca yaşının belli bir olgunluk seviyesine geldiğini dolayısıyla fiziksel ve zihinsel olarak yeniden evliliği düşünemeyeceğini söylemiştir.

Bourdieu'ya göre yaş gruplandırmaları keyfidir. Gençlik ve yaşlılık arasındaki sınır tüm toplumlarda bir mücadele göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sınır koyma işlemi herkesin yerini ve konumunu bilmesi ve orada kalması ile ilgilidir (2016: 173-174). Toplumsal yaşlanma bireylerin yönelimlerini nesnel koşullara uydurmaya götüren ve sahip oldukları imkânları kabullenmeyi yani oldukları gibi olmayı salık veren yaptırımları yapmaktan vazgeçmeleridir. Bu değişim toplumun desteği ve teşvikiyle gerçekleşmektedir (Bourdieu, 2017: 172). Bu bağlamda yaşlı bireyler kendi hayat alanlarını sınırlamaya başlamaktadır. İyi yapabildiği ve hatta yapmaktan zevk aldığı şeyleri bile “aptalca” görüneceği gerekçesi ile yapmamaktadır (Özden, 2018: 89). Dolayısıyla algılanan yaş bireyin yapıp yapamayacakları konusunda hem bireyin hem de toplumun sınırlarını içermektedir. Yeniden evlilik konusunda da söylemleri verilen katılımcılar için bir sınırlandırmanın olduğu görülmektedir. Bireylerin bu tavrı, içinde yaşlandıkları toplumun görüşlerinden bağımsız değildir.

“Bacağımlı topal olduğundan hiç evlenmeyi düşünmedim. Sağlam olsaydı da ne bileyim artık Allah bilir.” (K6, 84, 10).

Katılımcı K6'nın kalça kırıklığı olduğu için yaklaşık 15 yıldır yürüme güçlüğü çektiği bilinmektedir. Dolayısıyla kendisinin yeniden evlilik için uygun olmadığını söylemiştir. Çünkü şu anda bakım verecek değil bakım alacak durumdadır. Sağlığının yerinde olması durumunda ise evlenip evlenmeyeceği konusunda net bir cevap vermemiştir. Dolayısıyla her iki durumun ihtimaline de sıcak baktığı anlaşılmaktadır.

Bireyin sağlık durumu da yeniden evlilik durumunu etkileyebilmektedir. Fiziksel ve duygusal sağlığı zayıf bireylerin yeniden evliliği daha çok faydalı olarak algıladığı görülmektedir. Ancak bu kişilerin evlilik için daha az istendiği bilinmektedir (Smith vd., 1991: 364). Bedenen zindeliğin yerinde olmaması dul bireyleri birinin desteğine ihtiyaç duymaya zorlamaktadır. Özellikle çocuklarından yeterli desteği alamayan ya da almak istemeyen bireyler kendilerine destek olabilecek yeni bir eşin özlemini duyabilmektedir. Ancak bu öncül her iki cinsiyete hitap etse de pratik yaşamda erkek dul yaşlılar arasında daha fazla karşılık bulmaktadır. Çünkü toplumsal yaşamda genel anlamda erkekler bakımı alan, kadınlar da bakımı veren pozisyondadır. Dolayısıyla sağlığı bozuk erkek yaşlıların dahi yeniden evlenmeleri güç iken sağlığı bozuk kadın

yaşlıların yeniden evlenme olasılığı daha da azalmaktadır. Bu noktada katılımcının sakatlığından dolayı evlenemeyeceğini bilmesi ve içselleştirmesi akıl dışı değildir. Nitekim kendisine bu yönde bir teklif de gelmemiştir.

“Yok. Benim orada yiğit gibi bekleyenim duruyor. Allah Cenab-ı Allah’ım böyle bir şey varsa, var diyorlar. İnşallah kavuşurum.” (K18, 72, 6).

Katılımcı K18’in söyleminden eşine olan güçlü bağlılığı ve bunu dini öğretilerle nasıl bütünleştirdiği görülmektedir. Bireyin öbür dünyada bir bekleyeni olduğu için yeniden evliliği ihanet olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca bireye gelen bir teklif olup olmadığı sorusuna şu şekilde cevap vermiştir:

“Çok. Yalnız kızdım hep. Şimdi de kızmıyorum gülüp geçiyorum. Şimdi şöyle bir düşünceleri lazım benim evlenip evlenmeyeceğimi. Herhangi bir ihtiyacım olmayınca elin kocasından koca olmaz, karısından karı olmaz.” (K18, 72, 6).

Katılımcının kendisine yöneltilen bu teklifleri anlamsız bulduğu anlaşılmaktadır. Çünkü kendi ekonomik durumunun iyi olduğunu ve insanların bunu düşünceleri gerektiğini söylemiştir. Nitekim bireyin ölen eşinin işadamı olduğu ve mal varlığının çok olduğunu hatırlatmak gerekmektedir. Bireye göre herhangi bir ihtiyacın bulunmadığı durumlarda yeniden evlilik doğru değildir. Bir başkasının kocasından koca olamayacağını düşünmektedir.

Servet, potansiyel koca ve eşlerde çekici bir özellik olabilmektedir çünkü evlilik kazanımlarını arttırmaktadır. Dolayısıyla servet, kadınlar ve erkekler için yeniden evlenme ile olumlu bir şekilde ilişkilidir (Vespa, 2012:1109). Bu çalışmada yer alan kimi katılımcılara dul kaldıktan sonra evlilik teklifi gelmezken kimilerine bu teklif gelmiştir. Ancak gelen taliplerin miktarı konusunda en fazla teklifin 30 yaşında dul kalan 90 yaşındaki katılımcı K1 ve eşinden kendisine yüklü bir mal varlığı miras kalan K18’e geldiği görülmüştür. İlk katılımcıya yapılan tekliflerin fazla olmasını oldukça genç yaşta dul kalması ile açıklamak mümkündür. K18 ise 66 yaşında dul kalmasına rağmen oldukça fazla teklif almıştır ve ifadelerine göre almaya da devam etmektedir. Bu hususta sahip olduğu servetin etkisinin bulunması muhtemeldir. Nitekim akranlarının ya da kendisinden daha genç yaşta dul kalmış bireylerin böyle yoğun bir teklifle karşılaşmadıkları görülmektedir.

“Çok geldiler de varmadım. Emanet mi attı benim adam kocaya var diye?” (K26, 88, 25).

Katılımcı K26 ise kocasının böyle bir vasiyetinin olmadığını söylemiştir. Dolayısıyla böyle bir zorunluluğunun da olmadığını düşünmektedir. Ayrıca bireyin bu ifadelerinden yeniden evliliğin eşine karşı yapılmış bir saygısızlık olduğu da çıkarılabilir.

“Teklif eden oldu da, evlenmedim. İstemedim evlenmeyeceğim dedim. Ben şimdiden sonra ne ederim ki dedim. Çoluğum çocuğum olacak halim yok dedim. Bir de şimdiden sonra kocayı ben ne yapacağım dedim. 4 tane çocuk olunca koca benim başımda çok dedim. Ama evlensen olacaktı. Çocukların hayrı olmayacaktı. Şuradan geçer oğlan da yanıma gelmez. Evlenirse olacaktı. Ama belki de ondan iyiyimdir. Şimdi hayatımdan çok memnunum. Ama burada dağın başında olduğumdan... Burada ben ölsem kalsam diyorum kim bakar bana diyorum.” (K11, 77, 22).

“Vallahi önceleri düşünmüyordum da şimdileri bayağı bir düşünüyorum. Önceden hiç düşünmedim. Şimdi yalnız hissediyorum kendimi. Hasta oluyorum. Hasta olunca bayağı bir yalnız hissediyorum kendimi.” (K17, 59, 12).

Söylemleri verilen katılımcılar ise önceleri düşünmediği halde sonradan yeniden evlenmenin mantıklı olduğuna inanmaya başlamıştır. İlk katılımcı eşi vefat ettiği zaman henüz evlenmemiş çocukları bulunduğu için yeniden evliliği düşünmediğini söyleyerek taliplerini geri çevirdiğini anlatmıştır. Ancak çocukları kendi ailelerini kurduktan sonra düşündüğü desteği göremediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kendisi ile ilgilenebilecek bir eşinin bulunması ihtimaline sıcak bakmaktadır. Engelli oğlu ile yaşayan bireyin özellikle evinin konumu sebebiyle diğer insanlarla iletişimi zor olduğu için endişe duymaktadır. Bununla birlikte şimdiki hayatından memnun olduğunu da eklemiştir. Katılımcı K17 ise eşini 47 yaşında kaybetmiştir. Başlarda düşünmediği halde gittikçe daha fazla yalnız hissettiği için yeniden evliliği düşünmeye başladığı görülmektedir. Özellikle de sağlık durumundaki bozukluklar kendisine destek olabilecek birinin varlığını istemesine neden olmaktadır.

“İlk kocamla 30 yaşına 40 yaşına kadar durdum hiç karım demedi bana. Yayladan başka bir kadın getirdi. Ondan sonra kızımı yılan soktu (yürümeye başlayacağı bir dönemde iken). Zoruma gitti çocuğun ölümü, ondan evlendim. Bu adam da var bana dedi. Bu adam da 60 yaşındaydı. Öfkeyle kalktım ziyanla oturdum. Yine çocuk oldu. Çocuklar da yüzüme doğru bakmadı. Dedi ama rahmetli, çocuklar sana kahır edecek diye. İkinci kocam 5-6 tane kadın almış yaşlıydı. Buralarda bir kadın var onu da alacağım diye bir sürü altın takmış. Kadın da kandırmış, vazgeçti. Neler geldi başıma.” (K24, 80, 10).

Katılımcı K24 ise ilk kocasından ayrıldıktan sonra ikinci bir evlilik yapmıştır. Özellikle ilk eşinin evine başka bir kadın getirmesi ve üzerine küçük kızının yılan tarafından zehirlenerek ölmesi onu yeniden evliliğe itmiştir. Ancak yaptığı bu evlilikten pişman olmuş görünmektedir. Çünkü ikinci evliliğinden de 3 çocuğunun olması ve şu anda iki oğluyla yaşadıkları sorunlar onu daha fazla pişman hale getirmektedir. Bunun yanında ikinci kocasının da davranışları kendisini oldukça üzmüştür.

Davidson evlilik ve yeniden evlilik oranlarının tüm yaş grupları içinde azalmakta olduğunu söylemektedir (2011: 156). Ülkemizde son on yıl içinde evlenme oranları azalırken (TÜİK, 2020d) yeniden evlilik oranlarının arttığı görülmektedir. 65 yaş ve üzeri bireylerde ise tersi bir durum söz konusudur. Yaşlı bireylerin ilk evlilik oranları yükselirken, yeniden evlenme oranlarının düştüğü görülmektedir. Bununla birlikte tüm yaş grupları içinde yeniden evlenme oranı en yüksek olan bireyler yine 65 yaş ve üzeri kişilerdir (AÇSHB, 2014: 64; AÇSHB, 2019: 45). Bu çalışmanın ilgi alanını oluşturan yaşlı bireylerin yeniden evlenme olasılıklarını engelleyen çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları kişisel faktörler (yaş, cinsiyet, cinsel zorluklar, fiziksel ve mental sıkıntılar, şimdiki yaşam memnuniyeti, doğru eş adayının bulunamayışı, ilk eşe sadakatsizlik fikri), normatif faktörler (sosyal baskı ve yanlış inanışlar), ilişkili faktörler (aile üyeleri, arka plan ve deneyimler) ve finansal faktörler (erkeğin ekonomik problemleri, kadınların yüksek beklentileri) olarak sıralanmaktadır (Osmani vd., 2018: 57-63). Araştırmaya katılan bireylerin ifadeleri göz önüne alındığında yeniden evliliğin reddi konusunda benzer gerekçelerin sunulduğu fark edilmektedir. Benzer şekilde İstanbul'da yapılmış bir araştırmaya katılan dul kalmış bireylerin neredeyse bütününe yakını yeniden evlenmeyi düşünmemektedir. Düşünenlerin ise orta ve alt sosyoekonomik seviyede olduğu anlaşılmıştır. Kadınların yeniden evliliği istememe nedenleri özellikle kendi kendine yetebilme yeteneği ile ilgilidir. Kadınlar ev işlerinin yapılması ve ailesinin çeşitli ihtiyaçlarını gidermesi noktasında beceriler kazanmaktadır. Dolayısıyla bireysel ya da ekonomik bir zorunluluk olmadığı müddetçe kadınlar tekrar evlenmeyi düşünmemektedir. Çünkü bir başlarına ayakta kalabileceklerine olan inançları vardır (Şentürk, 2015: 289-290).

Literatürde sıklıkla erkek yaşlı dulların benzer durumdaki kadınlara göre yeniden evlenme isteklerinin daha fazla olduğu söylenmektedir. Bu hususta yaşlılık çalışmalarında dillere pelesenk olmuş bir mit bulunmaktadır: “*Kadınlar yas tutar, erkekler yer değiştirir.*” (Davidson, 2011: 156). Bu durum özellikle ev dışındaki işlerde

uzmanlaşmış erkeklerin ev içindeki faaliyetler konusunda yetersiz olmaları ile ilişkilendirilmektedir.

Bir diğer husus yaşlı insanların özellikle de kadınların kendileri ile benzer durumda olan bireylerin evlenmediklerini gördükleri için onların da evlenmedikleri gerçeğidir. Bu geleneksel sosyal normu devam ettirme eğilimindedirler. Ayrıca bireyler halkın fikirleri, sosyal baskı, aşağılama ve hakaretlerden korktukları için de yeniden evliliği tercih etmemektedirler. Yaşlılar arasında bu gibi etkili düşünceler yaygındır. Diğer yandan toplum da yaşlıların yeniden evliliğini desteklememektedir (Osmani vd., 2018: 63). Araştırmanın her safhasında vurgulanmaya çalışıldığı gibi, yaşlılıkla ilgili durumların toplumdan topluma, bölgeden bölgeye hatta insandan insana göre değiştiğinin daima hatırlanması gerekmektedir. Ülkemizde fiziksel, sosyal, psikolojik ya da ekonomik sebeplerle yeniden evlilik yapılmakta ya da yapılmamaktadır. Bunlara ek olarak Türkiye’de bugün için görünür olmayan ve literatürde de üstünde durulmayan bir diğer konu ise evlilik dışı birlikteliklerdir. Yani yaşlı bireyler resmi olarak birlikte olmasalar bile evlilik hayatı yaşayabilmekte hatta evliliğin getirdiği tüm sorumlulukları yerine getirebilmektedirler. Nitekim İngilizce literatürde genel olarak karı-kocalık ya da eşlik terimleri yerine partnerlik terimi kullanılmaktadır. Batılı anlamda bir partnerlik ya da nikâhsız yaşamın ülkemizde de daha genç nesiller arasında rastlanmaya başladığı görülmektedir. Bu tip birlikteliklerin gelecekte yaşlılar arasında da görülmeye başlanması muhtemeldir. Bu noktada söylenmesi gereken bir diğer konu ülkemizde resmi kayıtları bulunmayan ancak dini nikâh ile evlenmiş insanların bulunduğu gerçeğidir. Bu insanlar toplumda evli olarak sayılmaktadır ve üstte de ifade ettiğimiz gibi evlilik sorumluluklarını yerine getirmektedir. Nitekim yapmış olduğumuz saha araştırmasında görüştüğümüz iki yaşlı bireyin (K20 ve K27) resmi kayıtlarının olmadığını sadece dini nikâhlarının bulunduğu görülmüştür.

2.2.6. Dul Kadınların Yaşamı

Bireylere dul yaşlı kadınların yaşamının ne yapılırsa daha iyi olacağı hakkında bir soru yöneltilmiştir. Ancak soru tam olarak anlaşılammış ve bireyler tam olarak ne söyleyeceklerini bilememişlerdir. Bu sebeple soru yaklaşık 10 kişiye sorulduktan sonra mülakat formundan çıkarılmıştır. Bu soruya uygun cevap veren iki kişinin dikkat çeken yorumları şu şekildedir:

“Hayat iyi geçmiyor dul kadınlar için. Biriyle gezemiyorsun tozamıyorsun (gülüyor). İnsan biriyle konuşamıyor. Mesela biriyle konuşsan hemen kötü anlıyorlar. İnsanların

bakışından dolayı yani. Mesela bir erkekle konuşsan hemen kötü anlıyorlar.” (K17, 59, 12).

Katılımcı K17 dul olduğu için rahat bir yaşamının olmadığını söylemiştir. Özellikle de bir erkekle konuşurken insanların kötü niyetli şeyler söyleyebildiklerini belirtmiştir. Böyle bir olay yaşayıp yaşamadığı ile ilgili soruya şu şekilde cevap vermiştir:

“Niye konuştun diye hemen adını çıkarırlar. Böyle bir şey yaşamadım ama konuşamıyorsun, yani korkum var. Köy hayatı yani nerede konuşsan bir şey çıkarıyorlar. Çıkarırlar yani diye konuşamıyorum. Öyle bir şey olmadı Allah’ıma şükür de işte konuşamıyorsun.” (K17, 59, 12).

Dul kalan kadınlar kendileri hakkında kötü bir şey söylenmesi ihtimaline karşı dışarı çıkmamaktadır. Toplum dul kadından çok fazla gezmemesini ve evinde oturmasını beklemektedir (Uzunkaya-Seçen, 2017: 145). Nitekim katılımcının başından böyle bir olay geçmemesine rağmen rahat davranmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle kırsal toplumdaki sosyal ilişkilerin yaşanma biçimlerinden dolayı bu şekilde hissettiğini söylemiştir. Bu ifadelerden yola çıkarsak kırsal bölgelerdeki sosyal ilişkilerde yazılı olmayan ancak bir şekilde herkesin bildiği kuralların olduğu ve bu kuralların dışında gerçekleşen hareketlerin insanların tepkisini çektiği görülmektedir. Bu sistem içinde dul kalan kadının uyması gereken yeni kuralların doğduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Tufan (2007a: 113-114) da dulluk durumunun çevre baskısının artmasına neden olabileceğine vurgu yapmıştır.

“İyi davranınsınlar, yardım etsinler. Vatandaş için de. Düştüğü yerden kaldırsınlar, yaşlı dul kadınlara hani. Destek olsunlar. Saygı duysunlar.” (K22, 70, 7 ay).

Katılımcı K22 de insanların dul kadınlara mevcut durumundan daha iyi davranmaları gerektiğini düşünmektedir. İçinde bulunabileceği zor durumlara karşı diğer insanların daha hassas davranmaları gerektiğini belirtmiştir. Katılımcının eşi olduğu zamandaki statüsünü korumayı istediği ve saygı duyulmayı beklediği görülmektedir. Katılımcının dul kaldıktan sonra evi تنها bir yerde olduğu için korkularının başladığını hatırlatmak gerekmektedir. Bireyin huzur içinde yaşamaya devam etmek istediği anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere her iki bireyin de eşi vefat ettiği için sosyal ve fiziksel olarak korumasız ve savunmasız kaldıkları ve psikolojik olarak kendilerini kısıtlanmış hissettikleri görülmektedir.

2.3. BAKIMA MUHTAÇLIK DURUMU

Bazı insanların çeşitli sebeplerden dolayı temel yaşamsal ihtiyaçlar için bir başkasının yardımına muhtaç olduğu görülmektedir. Bakıma muhtaçlık genellikle ailenin üstlenmesi gereken bir sorumluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Araştırmalar bize bakım verme konusunda cinsiyetlere göre işlev farklılıklarının olduğunu söylemektedir. Erkekler mesleksi ya da ev dışı aktiviteler, kâğıt işleri, ilaçlar ve finansal durumla ilgilenirken kadınlar evle ilgili görevler ve kişisel bakımla ilgilenmektedir (Dykstra, 2015: 5). Yani eve ait işlerde kadınlar daha ön plandadır. Bakım verme de ev ile bağlantısı bulunan bir konudur. Toplumda bakıma muhtaç bireyin kişisel ihtiyaçlarının karşılanmasında en iyi hizmetin kadınlar tarafından verileceği ile ilgili yaygın bir kanı bulunmaktadır. Bunun yanında özellikle çalışma grubumuzu da oluşturan bir eş desteğine sahip olmayan yaşlı kadınların bakıma muhtaçlık durumlarında farklı etkenler de araya girmektedir. Bilhassa mahremiyet konusu erkek aile üyelerinin yaşlı kadın büyüğüne temel ihtiyaçlar konusunda destek olmalarını engellemektedir. Aynı şekilde yaşlı kadınlar da bunu istememektedir. Bu sebeple yaşlı kadınların bakımında eş haricindeki erkek aile üyeleri kız kardeşlerine, annelerine ya da eşlerine daha çok maddi ve teknik konularda yardım etmeyi tercih etmektedirler.

Bu bölümde yer alan başlıklar altında katılımcıların bakıma muhtaçlık ve muhtemel bakım vericileri ile ilgili düşüncelerini içeren değerlendirmeler yer almaktadır.

2.3.1. Bakıma Muhtaçlık Düşüncesi

Araştırma kapsamında katılımcılara bakıma muhtaçlık ile ilgili düşünceleri sorulmuştur. Bu konuya ilişkin herhangi bir planları olup olmadığı araştırılmıştır. Bu konuyu hiç düşünmeyenler olduğu gibi düşünüp plan yapanlar da bulunmaktadır.

“Düşünmüyorum. Allah ne dediyse o olur. Allah çoluk çocuk eline düşürmesin. İki gün bakarlar üçüncü gün sen niye yattıyorsun diye biri vurmazsa biri vurur muhakkak.” (K16, 89, 40).

“Ölür gideriz herhalde.” (K20, 70, 8).

“Düşünmedim hiç. Vallahi Allah oraya düşürmesin. Bakana da yazık olur çekene de zor olur.” (K28, 75, 5).

Katılımcıların bakıma muhtaçlık durumunu düşünmedikleri görülmektedir. Katılımcı K16 sürekli olarak birine bakım vermenin sağlıklı olamayacağını ve er ya da geç bakım veren çocuklarının sabırlarının taşacağını düşünmektedir. Katılımcı K20'nin

ise ölme olasılığını kendine daha yakın bulduğu anlaşılmaktadır. K28 de bakımı alanın da verenin de zor bir hayatı olacağını söylemekte ve böyle bir durumla karşılaşmamayı ümit etmektedir.

Genel olarak yaşlılara sağlanan sosyal destek onların iyilik durumunu artırmaktadır (ancak her zaman değil). Her ne kadar sosyal destek sağlanması bakımıcıların da iyilik durumunu artırabilse de, destek sağlama miktarı yoğunlaştığında ve bakımın süresi arttığında olumsuz sonuçlara ilişkin risk artma eğilimindedir. Aynı zamanda, alıcılar için sosyal desteğin olumsuz sonuçlarına ve sağlayıcılar için olumlu sonuçlara verilen önem azalmaktadır (Chappell, 2011: 363).

“Çoluğum çocuğum düşünecek artık onu. Hani kendim muhtaç olmamaya, ayakta olduğum müddetçe yük olmamaya çalışıyorum. Ondan sonra da çocuğum bakarsa bakar, bakmazsa devlet bakıyor insana. Plan da hiç yapmadım. Çoluğuma çocuğuma güveniyorum. Şimdi güvenmiyorum desem Allah biliyor. Daha bir lafımın üstüne laf koymadılar. Allah’ıma çok şükür gelinlerim olsun kızlarım olsun. Ben de tabi her şey karşılıklı. Biri 27 seneye devrildi biri 24 seneye. Daha ne onlar bana Allah belanı versin dedi ne ben onlara (gülüyor).” (K18, 72, 6).

Katılımcı K18 bakıma muhtaçlıkla ilgili herhangi bir düşüncesinin olmadığını ve bu konuyu düşünmesi gerekenin çocukları olduğunu söylemiştir. Şimdiye kadar herhangi bir saygısızlıklarını görmediği için bu konuda da onlara güvenmektedir. Dolayısıyla bireyin çocukları ile ilişkisi gelecekle ilgili planlarını etkilemektedir. Aksi bir durum olduğunda ise devletin kendisine bakacağını söylemiştir.

“Onu çok düşünüyorum. Şimdi sağlığında bakıyorlar düşünürsem bakarlar mı bilmiyorum. Görüyorum ellerde.” (K6, 84, 10).

“Allah çocuklarımın eline düşürmesin. Allah üç gün yatak dördüncü gün toprak etsin diyorum. Duam bu.” (K23, 75, 15).

“Şimdi de böyle ölsem nasıl olur diye onu düşünüyorum. Öyle olsam da hiç yaparım dediğim bir şey yok.” (K25, 80, 8).

Katılımcılardan kimilerinin ise bakıma muhtaçlık üzerine düşündükleri ancak bununla ilgili herhangi bir planlama yapmadıkları görülmektedir. İlk katılımcı, kalça kırıklığı olduğu için, sırayla çocuklarının yanında kalan K6’dır. Birey çocuklarının şimdi kendisine baktığını söylemiştir. Ancak hareket edemez duruma geldiği zaman aynı bakımın devam edip etmeyeceği konusunda endişelenmektedir. Özellikle başkalarında gördüğü bazı kötü örnekler onu bu umutsuzluğa sürüklemektedir. K23 de

bu konuyu sık sık düşündüğünü ve dualarında sıklıkla bu konuya yer verdiğini söylemiştir. Katılımcı K25 bu durumu düşündüğünü ancak ne yapacağı ile ilgili bir fikrinin ve planının olmadığını söylemiştir.

“Çocuklar diyor koyunu satalım gidelim. Ben gidemem. Bakacaklarsa burada baksınlar dedim kendi kendime. Bakarlarsa baksınlar bakmazlarsa ben burada öleceğim anacağım gibi. Evimden başka bir yere gitmeyeceğim. Şimdilik param da var. Lazım olursa koyunlardan birini satarım. Çocuklar da sorarlar paran var mı diye ben var var derim. Elim ayağım tutmadığında çocuklar götürür de diyorum, gitmeyeceğim. Bakacak olurlarsa sıraya koysunlar burada baksınlar diyorum. Kendi kafamdan.” (K4, 82, 40).

“Dünyaya geldim ölmeye geldim. 100 yaşına gelsem yine öleceğim. Evde kalmak en iyisi, bakacaklarsa burada baksınlar. Ha oraya da asla gitmem demem ama evimiz hepimizin.” (K10, 60, 6).

“Allah ne dediyse onu düşünüyorum. Başka ne diyeyim. Çocuklarım eğer bakmazsa orda köyün merkezinde 3 dönüm yerim var birine vereceğim, baktıracığım kendime. Başka ne yapayım? Param yok. Para ne vereyim?” (K21, 80, 28).

Söylemleri verilen katılımcıların ise bakıma muhtaçlık durumları ile ilgili planları bulunmaktadır. Katılımcı K4 çocuklarının ısrarına rağmen evinden ayrılmadığını ve hiçbir durumda ayrılmak istemediğini söylemektedir. Kendisinin de annesi gibi köyünde ölmek istediğini belirtmiştir. Bakıma muhtaçlık durumunda ise çocuklarının sırayla gelerek kendi evinde bakmalarını istemektedir. Katılımcı K10’un da kendi evinden ayrılmak istemediği görülmektedir. Kendi evinin çocuklarının da evi olduğunu dolayısıyla buradan uzaklaşmak istemediğini söylemiştir. K21 ise çocuklarının dışında alternatif bir plan yapmıştır. Kızlarının bakmaması halinde kendisine bakacak kişiye sahip olduğu 3 dönümlük arsasını vermeyi düşündüğünü söylemiştir.

Bazı yaşlı kişilerin dolaylı olarak veya doğrudan gayri resmi bakıcılara ödeme yaptığı veya resmi olarak örgütlenmiş ancak ücretsiz gönüllü desteği aldığı bilinmektedir (Chappell, 2011: 357). Özellikle bakım verici olarak yakın bir akrabanın bulunmaması, yaşlıların yeni yollar aramasını zorunlu kılmaktadır.

“Düşünüyorum da en düşündüğüm de bu (evdeki engelli çocuğu; hafif zihinsel engeli ve konuşma bozukluğu var). Benden arkaya kalırsa bu çok rezil olur diyorum. Ekmek pişirmez. Şimdi ben yine yapıyorum. İşte onu çok düşünüyorum.” (K11, 77, 22).

Katılımcı K11 ise kendisinden çok engelli çocuğunu düşünmektedir. Kendisinin yokluğunda evladının zor bir durumda kalacağı için endişelendiğini belirtmiştir. Engelli çocuğu olan neredeyse birçok annenin kendilerinin yokluğunda, çocuklarının akıbetinden endişelendikleri için onlardan önce ölmek istemedikleri görülmektedir. Neredeyse hiçbir annenin evlat acısı yaşamak istemediği (Oktar ve Yıldız, 2019: 468) göz önüne alındığında engelli çocuğu olan bireylerin içinde bulunduğu dilemmanın boyutu daha iyi anlaşılacaktır.

“Ben şimdi anaya babaya bakmakla para mı alınır diyorum. Devletten para alıp alıp bakılmaz anaya babaya diyorum. Bakacak olan evlat öyle bakar diyorum.” (K15, 76, 26).

Katılımcı K26 ebeveynine bakan kişinin bakım parası almaması gerektiğini düşünmektedir. Bunu bir saygısızlık göstergesi olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Katılımcı, söylemi ile bakım vermede gönüllülük olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Yaşlılara saygı onların geçmişte yaptıkları katkılar ve yeniden üretimlerinin kabulüdür. Yaşlı geçmiş katkıları nedeniyle bakım alma ve ödüllendirilme hakkına sahiptir (Turner, 2017: 145). Ancak yaşlılara saygı gösterilmesinin topluma dayatılması sağlıklı değildir. Toplumdaki güç, emirlere uymaya zorlama ve baskı kurma yeteneği verse de tehlikelidir. Çünkü baskı direnme ve karşı koymaya neden olur. Toplumun düzgün olarak işlemesi için bağımlı olan grubun güç sahiplerinin verdiği görevleri gönüllü şekilde yerine getirmesi önemlidir. Dolayısıyla çatışmalar minimumda tutulmalıdır (Polloma, 1993: 83). Öyleyse katılımcının vurguladığı gönüllülük ilkesi sosyal ilişkilerde ve özellikle de bakım gibi ağır fiziksel ve psikolojik çıktıları olan bir durumda oldukça önemlidir. Ancak her insanın yaşam durumu aynı değildir. Kimi koşullarda maddi bir desteğe sahip olmak bakım verici için hayati öneme sahiptir. Ayrıca karşılıklı alışverişlerde maksimum faydanın sağlanmaya çalışıldığı göz önüne alındığında bakım parası bazı durumlarda güçlü bir motiv olabilmektedir.

“Geldim, geldim. Sobayı bile yakamıyorum. Ekmeği filan başkasına pişirtiyorum. Oruç tuttum aç tuttum. Soluk çıkana kadar uğraşacağım.” (K24, 80, 10).

Katılımcı K24 ise kendisini bakıma muhtaç olarak görmektedir. Kendi ihtiyaçlarını karşılayamadığını söylemiştir. Verilere göre yaşlı kadınların %72'si günlük ev işlerini yapmakta çok zorlanmaktadır (YADA Vakfı, 2019: 60).

“Bakım evine gitsem malım yok. Bakım evinde sigara basarlar üstüne. Paran olmazsa orda da bakmazlar. Televizyon neler gösteriyor.” (K30, 63, 18).

Yöneltelen soruya K30 adeta sesli düşünerek cevap vermiştir. Kendisinin önemli bir maddi geliri olmadığı için bakım evinde şiddete maruz kalacağını düşünmektedir. Bu düşüncesini kesin bir dille ifade etmesi ise dikkat çekicidir. Bu savını televizyonda gördüğü çeşitli yayınlardan bahsederek desteklemiştir. Medyanın birey üzerinde çok fazla etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye’de ve dünyada olup bitenleri öğrenmek için insanlar televizyon izlemektedir. Özellikle haberler ve kurmaca olmayan programlar enformasyon motivasyonu ile yoğun şekilde izlenmektedir. Ayrıca medya, sağladığı enformasyonla yaşlıların toplum ile başa çıkmalarına yardımcı olmakta ve onlara sosyal ağlarında konuşulacak bir şeyler sunmaktadır (Koçak ve Terkan, 2010: 48-56). Doğrudan görüntü sağlayabilen televizyonlar ve özellikle gerçeğe dönük programlar değindiği konularla insanlar üzerinde sarsıcı etkiler bırakabilmektedir. Koçak ve Terkan’ın yaptığı araştırmaya göre 60 yaş ve üzeri bireylerin %87’si düzenli olarak haberleri izlemektedir (2010: 96). Genel olarak kötü olaylar ve insanlar üzerinde olumsuz etkiler bırakan konular dikkat çekici sayılmakta ve haber değeri taşımaktadır. Bakıma muhtaçlık ya da kurum bakımı da bunlardan biridir. İnsanların medyada kurum bakımının faydalarını ya da güzelliklerini görme olasılıkları oldukça azdır. Buna karşın şiddet gibi çeşitli olumsuzlukları televizyon sayesinde gözleri ile gören yaşlılar ve aileleri bu konuda daha fazla hassas davranmaya itilmektedir. Normal koşullar altında bile yaşlı anne babaya bakım vermeyi bir erdem sayan ve tersi durumlarda baskı uygulayabilen ve bakım vermesi gereken diğer aile üyelerini sert şekilde eleştiren toplum, medyada kurum bakımı ile ilgili gördüğü şiddetle beraber baskı düzeyini de artırmaktadır. Ebeveynini kuruma veren evlat toplumumuzdaki suçlamaların hedefi haline gelmektedir.

Katılımcılardan K21 de huzurevi konusuna değinmiştir:

“Allah oraya düşürmesin. Allah’ım oraya düşürmesin. Orayı da pekiyi bir şey zannetme. Orası da iyi değil. Orada aylığı olana bakıyorlar. Aylığı olmayana bakmıyorlar. Benim bir elim gitti oraya, huzurevine de, ölsün diye iğne vurmuşlar. O da bir daha gitmedi. Kocasını iyi kötü baktı. Kocasının yanında da öldü.” (K21, 80, 28).

Birey, parası olmayanın huzurevinde yeterli bakımı alamayacağını savunmaktadır. Eltisinin yaşadığı olay ile de bu savını desteklemektedir. Her iki katılımcının düşünceleri de dikkate alındığında bakım kurumlarının bireyler için adeta

birer korku evi olduğu anlaşılmaktadır. Şentürk yıllar içerisinde huzurevine ilişkin olumsuz algının pekiştiğini iddia etmiştir (2015: 290). Bu algı üzerinde medyanın çizdiği olumsuz resmin önemli etkisi vardır ancak doğrudan ya da dolaylı olarak huzurevi deneyimi bulunan kişiler de bu olumsuzluğu desteklemektedirler (Aközer vd., 2011: 123). Bununla birlikte TAYA verilerine baktığımızda yıllar içerisinde huzurevinde kalırım diyenlerin ve evde bakım hizmeti alırım diyenlerin oranının arttığı, çocukların yanında kalırım diyenlerin oranının ise azaldığı görülmektedir. Ancak hâlâ en yüksek yüzdeye sahip olan istek olduğu anlaşılmaktadır (Aysan, 2019: 324).

2.3.2. Muhtemel Bakım Verici

Katılımcılara bakıma muhtaçlık durumları söz konusu olduğunda kendilerine kimin bakacağı ile ilgili düşünceleri sorulmuştur. Herhangi bir tahminde bulunmayanlar olduğu gibi çocuklarının bakacağını düşünenler, yakındaki çocuğunun bakacağını düşünenler, kızının bakacağını düşünenler ve kimsenin bakmayacağını düşünenler bulunmaktadır.

“Ona bir şey diyemem Allah bilir. Belki hiç ummadığım birisi verecek yarım ekmeği.”
(K2, 72, 16).

“Vallahi hiç bana şu bakar diyemem. Güvenmem kimseye. Birisi elkızı birisi eloğlu bir şey diyemem. Oğlan bakamaz ki zaten elkızı bakacak olan.” (K7, 60, 8).

“Hiç şu çocuğum bakar diyemem. Bir hastaya ne kadar da bakayım desen bakılmaz. Zor. Kimse kimseye dört dörtlük bakamaz, bakmaz ya. Ben şimdi düşünüyorum kızlardan biri bakar diyorum ama bakarsın o hiç bakmaz. Kızlardan baksa baksa büyük bakar diyorum ama saklısı yok benim damadım baktırmaz. Diğer kızım titizdir. Gelinler bakmaz. 3 gelinim var. Oğlanlar anam der ama.” (K15, 76, 26).

“Bilemem. Ben hiç haram süt emzirmedim. Haram lokma da yedirmedim. İnşallah bakarlar.” (K21, 80, 28).

Söylemleri verilen katılımcıların bakıma muhtaçlık durumunda kendilerine kimin bakacağı konusunda bir tahmin yürütemedikleri görülmektedir. Katılımcı K2 belki ummadığı birisinin bakabileceğini söylemiştir. Katılımcı K7 ise her ne kadar kendi çocukları olsa da onların da eşleri ve kendine ait bir aileleri olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bakım verici olarak kadının öne çıktığını düşünmektedir. Oğlu bakım verecek olsa bile kendisine oğlunun değil nihayetinde gelininin bakacağını vurgulamaktadır. Katılımcı K15 de kendisine kimin bakabileceğini bilememektedir. Oğlanları kendisi ile ilgilense bile gelinlerinin bakmayacağını düşünmektedir. Küçük kızının çok titiz olduğu

için kendisine bakamayacağını büyük kızının bakmasına ise damadının izin vermeyeceğini düşünmektedir. Ayrıca birey kimsenin bir başkasına tam olarak bakabileceğine inanmamaktadır. K21 de bakım verici konusunda net bir isim söyleyememektedir. Kendisinin kızlarına hakkıyla baktığını ama onların nasıl davranacağını bilmediğini söylemiştir. Çocuklarının bakım vermesini istediği görülmektedir. Katılımcının bakım konusuna manevi bir anlam yüklediği anlaşılmaktadır. Nitekim yapılan bir çalışmaya göre Türkiye’de özellikle kırsal bölgelerdeki bireylerin “çocuğumuz (bilhassa oğul) ailesine layıksa, bizimle ilgilenecek ve bizi sokakta bırakmayacak!” ifadeleri ile dile getirdikleri şekliyle yetişkin çocuklarından sosyal, psikolojik, ekonomik destek ve bakım desteği bekledikleri bilinmektedir. Ayrıca bu durumu nesnel koşulların yanında sosyal normlara hatta aile onuruna dayandırdıkları görülmektedir (Kagıtcıbası, 1982: 35-37; Kagıtcıbası & Ataca, 2015: 377).

“Herhalde çocuklar bakacaktır. 7 tane çocuk var. 2 kız 5 oğlan onlar bakmazsa bakanım da yok görenim de yok. Ne bileyim? Kendileri bilir.” (K3, 69, 5).

“Bakarlar herhalde. Vicdan ederler bakarlar. Çocuklar bakar, bakar. Onlar gelir. Ben giderim. Altı ay orada dururum, altı ay burada. Çoğuna kızımın yanında dururum.” (K16, 89, 40).

“Şimdi, filan çocuğum bakar diyemem vicdanına herkes. Çocuklarım baksın. Yurttan olduğunda orada iyi mi bakıyorlar orada da dövüyorlar kovuyorlar. Orası olduğunda iyi mi?” (K19, 84, 2).

“Kızlarım da oğlanlarım da bakar. Çok düşkünlerdir bana. Güveniyorum onlara. Gel diyorlar lakin ben de gitmiyorum.” (K25, 80, 8).

“... Çocuklarımın hepsi bakar gibime geliyor da belli olmaz bakmaya bakarlar da ne bileyim? Ben çocuklarımın bakmasını isterim. 5 vakit namazımın arkasından hep dua ediyorum. Benim tarafım hep aniden öldü. Beni Allah bilir.” (K28, 75, 5).

Kentlere nazaran kırsal bölgelerde çocukların yaşlandıkları zaman anne babalarına bakmaları gerektiği ile ilgili algı daha fazladır (AÇSHB, 2014: 160). Nitekim katılımcılardan bazıları kendisine kimin bakacağı sorusuna çocuklarım olarak yanıt vermiştir. K3 çocuklarının bakacağını tahmin etmektedir. Onlar olmazsa kendisine bakım verecek başka birisinin olmadığını söylemiştir. Katılımcı K16 ise yılın yarısını yanlarında geçirdiği çocuklarının kendisine bakacağını düşünmektedir. Çocuklarının yanına gittiği zaman çoğunlukla kızının yanında kaldığını belirtmiştir. Ayrıca önceki

bölümlerde herhangi bir sır verecek olduğu zaman ilk kızına söylediğini de dikkate alırsak kızı ile daha yakın bir sosyal ilişkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. K19 da kimin bakacağını tahmin edememekle birlikte kendisine her halükarda onların bakmasını istemektedir. Dört dörtlük bir bakım olmasa da onlarla kalmayı istemektedir. Çünkü bakım evine gitse de kendisinin şiddet ile karşılaşacağını düşünmektedir. Dolayısıyla daha iyi bir alternatif bulunmamaktadır. K25 bakım konusunda çocuklarına güvenmektedir. K28 ise soruya cevap vermeden önce biraz düşünmüştür ve çocuklarının hepsinin bakabileceğini ancak tam olarak emin olamadığını söylemiştir. Katılımcının bakıma muhtaçlık durumunu çok düşündüğü ve sürekli olarak dualarında yer verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ailesindeki insanların ani şekilde öldüğünü söylemiştir. Kendisinin de bunu umduğu görülmektedir.

“Baksa baksa Adadakiler (Gökçeada) bakar. 3 tanesi Ada’da. Baksa oradaki kızım bakar. Allah bakturmasın. Rezil etmesin. Bu duayı düşünüyorum.” (K11, 77, 22).

“Kızım bakar (gülüyor). Şimdilik kızımdan bekliyorum. Oğlum da bakar ama gelinim pek bakmaz diyorum. Gelinim biraz soğuk.” (K17, 59, 12).

“Kız çocuklarım bakar. Neden böyle diyorum. Ötekilerden ümidim olmadığından değil, böyle bakıyorum yaşlanınca kız çocuklarının yanında oluyor herkes. Ben de herhalde öyle olurum diyorum.” (K18, 72, 6).

“En çok kızıma güveniyorum ya, bakalım. Bakmaz diyen bakar (gülüyor).” (K22, 70, 7 ay).

“Kimse bakmaz. Kız bakar. Ondan başkası bir damla su da vermez bir kıyık ekmek de vermez. Her yeri ekiyorlar (oğulları). Hep benim buralar. Unu ben satın alıp da yiyorum. Gâvur çıktı onlar. Allah hayırsız evlat vermesin. Damadıma can kurban. O gelinler gelinler, onlar çekti oğlanları.” (K24, 80, 10).

“Kızlarım bakar. Oğlanların yanında elin kızı var.” (K27, 80, 20).

Yukarıda söylemleri verilen katılımcılar ise bakım verici olarak kızlarını görmektedir. Katılımcı K11 kendisine Gökçeada’daki çocuklarından birinin özellikle de oradaki kızının bakacağını düşünmektedir. Ancak elbette bakıma muhtaç hale gelmek istememektedir. Katılımcı K17 de gelini ile tam olarak anlaşamadığı için oğlunun bakamayacağını söylemiştir. Bireyin diğer söylemlerinden de anlaşılacağı üzere kızıyla yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. K18 ise çevresinden gördüğü kadarıyla bakım verenin genellikle kızlar olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla kendisine de kızlarının bakacağını tahmin etmektedir. K22 de tam olarak emin olmamakla birlikte kendisine

kızının bakacağını düşünmektedir. Oğulları ile derin sorunları olduğu anlaşılan K24 kendisine sadece kızının bakabileceğini söylemiştir. Erkek çocuklarının hayırsız olduğunu düşünmektedir. Özellikle de gelinlerinin, çocuklarını kendisinden uzaklaştırdığına inanmaktadır. Katılımcı K27 de kendisine kızlarının bakabileceğini söylemiştir. Gelinlerinin başkasının kızı olduğunu dolayısıyla kendisine bakım veremeyeceklerini belirtmiştir. Nitekim literatürdeki genel eğilim de bakım verici olarak kadınların öne çıktığı yönündedir (Şentürk, 2018: 40).

Bu noktada özellikle K24'ün söylemleri temel alınarak yaşlı istismarını da söylemekte fayda vardır. Güven beklentisinin bulunduğu bir ilişkide yaşlıya zarar veren veya strese sokan tek ya da tekrarlayan uygunsuz davranışlarda bulunulması yaşlı istismarını anlatmaktadır (WHO, 2002: 3). Yaşlıyı istismar eden birçok kişi ekonomik ya da duygusal olarak istismar ettiği yaşlıya bağımlıdır (Erber, 2018: 294). Burada yaşlıyı rahatsız eden davranışların oğulları tarafından yapıldığı görülmektedir. Katılımcının mülakatın çeşitli aşamalarında çocukları ile olan çekişmeli ilişkisine değinmesi onun bu konudan duyduğu huzursuzluğu göstermektedir.

“Herhalde bakar ikisi de. Ne bileyim zaman gösterecek. Gelinlerden birine güveniyordum onun da beli sakatlandı. Diğeri de bakmaz diye bir şey demiyorum. Bu daha şeydi. Çoluğu çocuğu olmadığından ikimiz bir iyiyiz. O da hasta olunca. O benim etrafımda ben onun etrafında dönelerdik.” (K10, 60, 6).

Katılımcı K10'un iki oğlu bulunmaktadır ve her ikisi de evlidir. Kendisine bakım verici olarak çocuğu olmayan gelinini görmektedir. Ayrıca bakım vermesini umduğu gelini ile daha yakın bir ilişki içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak gelinin fiziksel olarak rahatsızlanması bu düşüncesini sekteye uğratmıştır. Çünkü bakım verebilecek güçte olamayacağını düşünmektedir. Dolayısıyla bu durum bireyin gelecek konusunda daha fazla endişe duymasına neden olmaktadır.

“Çocuklar bakar iyi kötü. Hepsi de bakar diyorum. Yakınımdaki oğlum bakar diyeyim.” (K9, 75, 21).

“Kim bakacak işte, yakında olan bakacak (gülüyor). Çaresi yok. Ölüme dirime bakacaklar. Sağ olsunlar yine de buradaki oğlumla kızım bakıyor. Odunumu, her şeyimi onlar ilgileniyor. Ölüyle diri sahibine gerek (gülüyor). Ne yapalım?” (K12, 69, 13).

Katılımcı K9 ve K12'nin bakım verici olarak yakınlarında yaşayan çocuklarını gördükleri anlaşılmaktadır. İlk katılımcı çocuklarının hepsinin bakacağını düşündüğü halde yakındaki oğlunun bakma ihtimalinin daha yüksek olduğunu söylemiştir.

Katılımcı K12 de bakım verici olarak yakınındaki oğlu ve kızını düşünmektedir. Bireyin geleneksel bir bakış ile bu düşünceyi savunduğu görülmektedir.

Erkeklerin konuyla ilgili fonksiyonlarını genellikle kız kardeşler ve gelinler sağlamaktadır. Erkek evlatlar kız evladın bulunmadığı ya da uzakta olduğu durumlarda birincil bakım vericidirler (Dykstra, 2015: 5). Bakım verici olarak erkek evlatlarını söyleyen katılımcılar bulunmaktadır. Ancak söz konusu erkek çocukların evli olduğu hatırlanmalıdır. Dolayısıyla az ya da çok yaşlının bakımı aşamasında gelinlerin de katkısının olacağı açıktır.

“Kim bakacak? İki oğlum vardı biri öldü bir tane var. Kim bakacak? Bakamaz. Vallahi diyorum beni huzurevine yazdırın diyorum. Ne yapacaksın bakan olmadıktan sonra.” (K14, 79, 49).

“Bana kim bakacak? Gelin de kocaya gitti oğlanı bıraktı gitti. İşte buralarda rezillikle dura dura ölür giderim.” (K20, 70, 8).

Söylemleri verilen katılımcılar ise kendilerine bakabilecek birilerinin olmadığını düşünmektedir. İlk katılımcı çocuklarının bakmayacağını belirtmiştir. Öyle bir durumda kendisini huzurevine götürmelerini istediğini anlatmıştır. Bu isteğinin de çaresizlikten kaynaklandığını söylemiştir. Diğer katılımcı ise ailesinde yaşanan travmanın etkisindedir. Çünkü birden fazla çocuğu olmasına rağmen özellikle bu olayı anlatma ihtiyacı hissetmiştir. Kendisine kimsenin bakmayacağını ve rezil bir halde ölüp gideceğini düşünmektedir. Araştırmalar yaşlılık döneminde çocuklarının yanlarında kalmayı düşünenlerin mutluluk düzeylerinin tek başlarına ya da bir bakım kurumunda kalmayı planlayanlara göre daha fazla olduğunu göstermiştir (Aysan, 2019: 314). Katılımcıların ifadelerine baktığımızda K14 ve K20'nin yakınlarından bakım alamayacakları ile ilgili olarak daha net cümleler kurdukları görülmüştür. Bununla birlikte yakınlarının bakacağını düşünen katılımcıların ise daha çok ihtimal cümleleri kurmayı tercih ettikleri gözlemlenmiştir.

Katılımcıların çoğunluğu kendilerine çocuklarının bakacağını düşünmektedir. TAYA verilerine göre yaşlılık döneminde anne babalara çocukların bakması gerektiğini savunanların oranı %84'tür. Bu bakım isteği çocukların ebeveynlerine ekonomik destek vermesi gerektiği ile ilgili istekten daha fazladır (AÇSHB, 2019: 123). Ayrıca kırsal alanlarda yaşayan bireylerin yaşlılıkta bakım alma hususunda kenttekilere göre çocuklarına daha fazla güvendikleri ortaya çıkmıştır (Aközer vd., 2011: 114).

Bireylerin yaşlanması ile ortaya çıkan bakım ihtiyacını genel olarak torunlar, gelinler ve kız evlatlar karşılamaktadır (Tufan, 2003: 110). Araştırmada yer alan katılımcıların ifadelerinin de desteklediği gibi bakım vericiler genel olarak ailenin kadın üyeleridir. İlk olarak kızlar ve daha sonra gelinler gelmektedir. Araştırmada torunların bakım vermesi ile ilgili doğrudan bir bulguya ulaşılamamıştır. Ancak 90 yaşındaki katılımcı K1 ile daha çok torunlarının ilgilendiği öğrenilmiştir. Bu noktada diğer potansiyel bakım vericilerin aileleri de göz önüne alındığında özellikle kız torunların ya da erkek torunların eşlerinin bakım verici olacağı muhtemeldir.

2.4. SOSYAL İLİŞKİLER

Bireyin diğer insanlarla etkileşime girmesi sosyal ilişkileri oluşturmaktadır. “Sosyal ilişkilerin temelinde iletişim bulunur. İletişim kurulmazsa ilişki başlamaz. Bireyin kendi dışındaki dünyaya, başka bireylere, bir uyarıcı göndermesi ilişki kurma isteği olduğunun göstergesidir” (Canatan, 2016: 140). Bireylerin gönderdiği uyaranlara aldığı geri dönüşler etkileşimin doğasını belirlemektedir.

Bireylerin içinde buldukları sosyal gruplar, diğerleri ile etkileşimi sağlayarak sosyal ilişki ağlarını oluşturmaktadır. “Sosyal ilişkilerin bütünü olan sosyal ağ diğer bireylerle temasın büyüklüğü, sıklığı ve yoğunluğuna bağlı olarak değerlendirilir”. Sosyal ağlar ayrıca davranışların ve sosyal yapıların kalıplaşarak sistematize olmasını sağlamaktadır. Normlar ve değerlerin davranış beklentilerine yansımalarının yanında sosyal düzen ve sosyal uyumun sağlanmasında da bu ilişki ağları kullanılmaktadır. Bireyler sosyal rollerini yerine getirebildikleri ölçüde aktif bir yaşama sahip olmaktadır (İçli, 2016: 42). Toplumun bütünlüğünü koruyan ve nesilden nesle aktarılmasına yarayan unsurların devamlılığını sağlamak toplumsallaşma süreci ile gerçekleşmektedir. Yeni gelen üyelerin var olan yapıyı benimsemesi diğerleri ile kurduğu ilişkiler bağlamında gerçekleşmektedir. Bu durum sadece küçük bir çocuğun çevresini öğrenmesi ile sınırlı değildir. İnsanoğlu anne rahmine düştüğü andan ölümüne kadar geçen süreçte dış dünyayı öğrenme ve buna bağlı davranışlar geliştirme eğilimindedir. Bu gelişim süreci konumuzun da çıkış noktasını oluşturmaktadır. Çünkü yetişkin olan kişi toplumda var olan evlilik kurumunun bir parçası olabilmekte ve ebeveyn olmanın sorumluluğunu üstlenebilmektedir. Daha ileri dönemlerde eşini kaybederek toplumun kendisini yeniden tanımlamasına ve yeni bir konuma oturtmasına şahit olabilmektedir. Benzeri birçok değişimle birlikte insan sürekli olarak toplum tarafından yeniden yapılandırılmaktadır. Hepsinin temelinde ise diğerleri ile olan iletişim yer almaktadır.

Bugün için sosyal dünyamızın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilen ve gerek akademik gerekse günlük tartışma ortamlarında dillerden düşmeyen bir kavram olan küresellik sosyal ilişki ağlarımızın sınırlarını daha da genişletmektedir. Ancak bu çalışma yalnızca aile ilişkilerini içeren ebeveynlerle, çocuklarla, torunlarla, kardeşlerle ilişkiler ve komşu ilişkilerini içermektedir. Ayrıca bireylerin sahip oldukları ilişkileri bir sınırlamaya koydukları ifadeleri de bu bölümde yer almaktadır.

2.4.1. Aile İlişkileri

Aile geleneksel toplumlarda olduğu gibi modern toplumların da önemli bir parçasıdır. Çünkü tüm dünya nüfusunun bütününe yakını bir aile biriminde yaşamaktadır. Aile iş bölümü ile yürütülmektedir. Herkesin görevi bellidir. Bu özelliği ile aile sosyal, ekonomik ve kültürel özellikleri ile küçük bir topluluk ve manevi bir birliklerdir. Aile, düzenin sağlanması hususunda birey ile toplum arasındaki bir köprüdür. Toplumun yeni üyeleri diğerlerini dikkate alma, sevgi ve saygı gibi kültürel değerleri aile içinde öğrenmektedir (Doğan, 2009: 1-2). Gökalp, ilk eğitimin alındığı ve sosyal çevreye uyumun sağlandığı aileyi devletin ve milletin oluşturulmasındaki temel unsurlardan biri olarak görmektedir (Albayrak, 2017: 251). Bu ilkelerin toplum içinde yerine getirilmesi toplumsal düzeni oluşturmaktadır. Aile bugün de değerini korumaktadır. Bugün Çağdaş toplumlarda ailenin bozulmasının toplumsal sonuçları görülmeye başlandığı için kurumsal adımlar atılmaktadır. Ailenin korunmasına yönelik bakanlıklar, vakıflar ve dernekler kurulmaktadır (Doğan, 2009: 2). Bu bağlamda sağlıklı bir toplum için ailenin tam olarak görevlerini ifa etmesinin gerekliliği açıktır.

Bir insanın en temel sosyal ilişkilerini kurduğu aile hangi yaşta olursa olsun birey yaşamını az ya da çok etkilemektedir. Aile büyük oranda bireylerin toplumsal konumunu şekillendirmektedir. Bireylerin aldığı kararların ana etkileyicileri arasında yer almaktadır. Özellikle yaşlılık, dulluk, hastalık gibi bireylerin normal koşullardan daha fazla desteğe ihtiyaç duyabileceği durumlarda aile birincil destek kaynağı olabilmektedir. Nitekim yaşlı bireyler iyilik durumlarını genellikle eşin, çocukların ya da torunların bulunduğu aile üyeleri ile ilişkilendirmektedir (Litwin & Stoeckel, 2013: 1276). Benzer şekilde GeroAtlas kapsamında gerçekleştirilen bir panel araştırmasına katılan yaşlı bireylerin %90'ı ailenin öneminin önceki duruma göre artış gösterdiğini belirtmiştir. Bununla birlikte komşuluk, arkadaşlık gibi sosyal ilişkilerin yaşlıların yaşamındaki yeri azalmaktadır (Tufan vd., 2019: 5). Yaşlı bireylerin ailesi ile ilişkisi karşılıklı olarak gerçekleşmektedir. Yaşlı yetişkinler günlük ev işleri, çocuk bakımı ve

kişisel bakım ile diğerlerine yardımcı olmaktadır (Chappell, 2011: 359). Dul kadınlar için de aile desteği genellikle bireyin evli çocuğunun yanına taşınması, onun ev işlerine yardım etmesi ve torunlarının bakımını üstlenmesi şeklinde olası olmaktadır (Lopata, 1996: 16). Literatür içinde aile desteğinin genel görünümü yazıldığı şekildedir.

Çalışmanın bu bölümünde bireylerin aile üyeleri ile olan ilişkilerine ve birbirleri ile olan destek alışverişlerine yer verilmiştir. Katılımcıların ebeveynleriyle, çocuklarıyla, torunlarıyla ve kardeşleriyle ilişkileri verdikleri ifadeler ve literatür doğrultusunda yorumlanarak açıklanmaya çalışılmıştır.

2.4.1.1. Ebeveynlerle İlişkiler

Araştırmanın kavramsal olarak açıklandığı bölümde uzayan yaşamla birlikte artık orta kuşağın yetişkin çocuklar değil dede/nineler olduğu söylenmiştir (Lehr, 1994: 54). Bu bağlamda araştırmaya katılan bazı bireylerin ebeveynlerinin de yaşadığı görülmüştür. Katılımcı K3 100 yaşına yakın annesinin bulunduğunu ve bir süredir yaylada tek başına yaşadığını söylemiştir. Herhangi bir paylaşımlarının bulunup bulunmaması ile ilgili soruya şu şekilde cevap vermiştir:

“Dertleşilmez mi anayla.” (K3, 69, 5).

Hangi yaşta olursa olsun bir kız çocuğunun annesi ile iletişiminin kopamayacağı görülmektedir. Katılımcılardan K10’un (60, 6) annesi, kayınvalidesi ve kayınbabası hayattadır. Aralarının iyi olduğu görülmektedir. Katılımcı K22’nin (70, 7 ay) de hayatta olan babasına bağlılığının hâlâ sürdüğü anlaşılmaktadır.

2.4.1.2. Çocuklarla İlişkiler

Bireylerin kendi çocukları ile olan ilişkilerinin nasıl olduğu ile ilgili yöneltilen soruya çeşitli cevaplar alınmıştır. Aralarındaki ilişkinin iyi olduğunu ve çeşitli yönlerden birbirlerini desteklediklerini söyleyen katılımcılar olduğu gibi çocukları ile arası iyi olmayan ve problemleri bulunanlar da vardır.

“Çocuklarım burada durma diyorlar. 5’i de her dakika ararlar.” (K5, 80, 3).

“Çocuklarım hayat.” (K10, 60, 6).

“Arkadaş gibi dururuz.” (K15, 76, 26).

“Akşam oldu mu sırayla ararlar. O kadından olanlar da arar. Kendi analarından düşkündürler bana.” (K25, 80, 8).

“Benim çocuklarımdan şikâyetim yok. Çocuklarımla aram pekiyidir. Ben şuradan kalk da şuraya otur demiş değilimdir. Şu geline olsun, kim olursa olsun demem ben. İşlese de kendine işlemese de. Mesela 15 sene olup gidiyor (birlikte yaşadığı oğlu ve gelininin evlilik süresi) daha hiç dedikodumuz yoktur. Bilmem benim iyiliğimden, bilmem onların iyiliğinden. Hepsiyle iyidir benim aram. O bana gelmiyorsun, o bana gelmiyorsun der. Benim adam da bana nasihat etti sakın evinden uzaklaşma dedi. Nasıl uzaklaşırsan öyle gidersin. Gelen senin yanına gelsin dedi. Ondan gidesim gelmez.” (K28, 75, 5).

Yukarıda söylemleri verilen katılımcıların çocukları ile olan ilişkilerinin çok iyi olduğu görülmektedir. Katılımcı K5 çocuklarının kendisini yalnız bırakmak istemediklerini ve onlarla yaşamaları için ısrarcı olduklarını söylemiştir. Ayrıca sürekli arayarak kendisinden haberdar olmak istediklerini belirtmiştir. Katılımcı K10 da çocuklarının her şeyi olduğunu söylemiştir. Gerekli durumlarda onları maddi manevi desteklediğini vurgulamıştır. Diğer söylemlerinde belirttiğine göre en son oğullarından biri araba alırken diğeri de ev alırken parasal anlamda onlara destek sağlamıştır. K15 de çocukları ile arkadaş gibi olduklarını söylemiştir. Onlarla yakın bir bağ kurduğunu vurgulamıştır. Katılımcı K25 ise çocuklarının kendisi ile çok yakından ilgilendiğini belirtmiştir. Hatta bu anlamda eşinin diğer karısından olan çocukların bile kendisine daha yakın davrandığını anlatmıştır. Bu noktada eşinin diğer karısı olan kişinin katılımcılardan K20 olduğunu söylemekte fayda vardır. K20'nin özellikle de bakım konusunda kendisine kimsenin bakmayacağı düşüncesi ile karşılaştırıldığında çocukların K25'e daha yakın oldukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte farklılığın bireylerin karakterlerinden ya da araştırmacıya olan güvenin tam olarak sağlanamamasından kaynaklanabileceği de dikkate alınmalıdır. Mülakatlar sırasındaki genel davranışları da göz önüne alındığında K25'in daha olumlu olaylara değinirken K20'nin kendisini derinden etkileyen olaylara vurgu yaptığı görülmüştür. Katılımcı K28 de çocukları ile arasının çok iyi olduğunu söylemiştir. Birlikte yaşadığı oğlu ve geliniyle herhangi bir problem yaşamadıklarına vurgu yapmıştır. Diğer çocuklarının da kendi yanlarına gelmeleri konusunda ısrarcı olduklarını ancak kendisinin eşinin nasihatini dinleyerek gitmek istemediğini belirtmiştir. Katılımcının eşinin kendi evinden ayrılmaması ayrıldığı takdirde geri döndüğü zaman hayatının aynı olamayacağı ile ilgili nasihatini adeta anlamlı bir vasiyet gibi algıladığı ve yerine getirmek istediği görülmektedir.

“Aram niye iyi olmasın? Gücüm yeterken işe de faydam vardı. Elimde varken de verilmez mi veriliyor.” (K1, 90, 60).

“Aram iyi, bayramdan bayrama gelirler. Arada ararlar en çokça oğlumun biri arar.” (K3, 69, 5).

“Aram çok iyidir. Elimde ne varsa sağlığında üleştirse mi üleştirmesem mi diyorum kafamdan. Arsa yerlerim var. Şimdilik iyi konuşurlar. İyi gibiler.” (K4, 82, 40).

“İyi Allah’a şükür. Ararım hepsini. Çocuklarımın 3 tanesi hafız, imam, Kur an kursu hocası. Biri okuyor. Üç tane hafız oğlum var çok şükür.” (K7, 60, 8).

“İyi çok şükür hepsiyle iyiler niye kötü olayım çocuklarımla. Buradakiler arada sırada geliyorlar. Gelirler yine uzaktakiler de.” (K12, 69, 13).

“Çocuklarım hep ihtiyacımlı görürler. Sırayla faturalarımı yatırırılar.” (K30, 63, 18).

Katılımcıların çocukları ile aralarının iyi olduğu görülmektedir. Kızı ile yaşayan K1 imkânı olduğu zamanlarda maddi ve manevi olarak çocuklarını desteklediğini söylemiştir. K3 de çocuklarının tatil zamanlarında geldiğini belirtmiştir. Özellikle oğullarından birinin daha sık aradığını vurgulamıştır. K4 ise mirasını paylaşırıp paylaşmıyacağını düşünmektedir. Hangisinin doğru olduğu konusunda net bir fikrinin olmadığı görülmektedir. Katılımcı K7 de çocuklarının hafız olduğunu ve birinin de yakında olacağını söylemiştir. Çocuklarının bu özelliğinden kıvanç duyduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcının çocukları memur olduğundan dolayı dul aylığı alamadığı ve ihtiyaçlarının çocukları tarafından giderildiğinin hatırlanması gerekmektedir. Katılımcı K12 de çocuklarıyla arasının kötü olması için bir sebep olmadığını vurgulamıştır. Çocuklarının kendini ellerinden geldiği kadar ziyaret ettiklerini söylemiştir. Katılımcı K30 da çocuklarının kendilerine özellikle parasal yönden destek verdiğini belirtmiştir. Katılımcılardan K6’nın çocukları ile olan destek alışverişine baktığımızda da kendisinin sürekli olarak çocukları ile birlikte yaşadığı ve kendi 65 Yaş Aylığı ile de çocuklardan birinin araba almak için kredi çektiğini söylemiştir. Katılımcılardan K22 de torunlarının bakımını üstlendiğini belirtmiştir. Bunun yanında kızından aldığı manevi desteği ve Gökçeada’daki oğlunun verdiği parasal desteği anlatmıştır. Parasal olarak sadece onun verdiği desteği uzakta olmasına ve tahsilli olmasına bağlamıştır. Katılımcı K2 de çocuklarının kendisini her konuda desteklediklerini ancak kendisinin ihtiyaç duyduğu zaman onlardan yardım isteyemediğini şu sözlerle belirtmiştir:

“Ne bileyim? Belki o Bağkur olmasa söylerim de o olunca onların durumuna da bakıyorum ondan, aldığım harammış gibi geliyor söyleyemiyorum. Bir şey alın edin diyemem. Ettiklerinde de karşılığını vermek isterim.” (K2, 72, 16).

Bu şekilde çekinmesinde özellikle çocuklarının maddi durumu yatmaktadır. Emekli aylığı bulunduğu için çocuklarından destek almayı hak etmediğini düşünmektedir.

“Anlaşıyoruz. Niye aram iyi olmasın? Gelirler bayramdan bayrama.” (K29, 73, 13).

Katılımcı K29’un da çocukları ile iyi anlaştığı görülmektedir. Herhangi bir destek alıp almadığı konusunda ise parasal olarak bir destek vericinin bulunmadığını böyle bir şeyi istemeyeceğini söylemiştir. Benzer olarak K8 de henüz çocuklarının yardımına ihtiyaç duymadığını 65 Yaş Aylığı aldığını ve keçi sattığını belirtmiştir. Katılımcı K9 da zengin olan bir çocuğunun bulunmadığını ancak sosyal desteklerinin olduğunu söylemiştir. Özellikle yakınında yaşayan oğlunun hastalandığı zaman kendisi ile ilgilendiğini ve damadının da sürekli olarak ziyaret ettiğini anlatmıştır. Katılımcılardan K16 yılın yarısını çocukları ile birlikte geçirdiğini ve kendisine maddi olarak yaptıkları yardımın karşılığını sürekli vermek istediğini belirtmiştir. Görüldüğü üzere bazı katılımcıların çocuklarına yük olmamak için çaba harcadıkları görülmektedir.

“Telefon eder dururlar.” (K11, 77, 22).

“Çocuklarımla iyi Allah’ıma şükür. Vallahi elimde olan her şeyimi veresim geliyor. Veriyorum. Onlar da veriyor. Kızım her şeyimde destek olur. Elimde olanı ben de veririm onlar da verir.” (K17, 59, 12).

Katılımcı K11 ve K17’nin de çocukları ile aralarının iyi olduğu görülmektedir. Ancak özellikle destek konusunda çocuklarından birinin öne çıktığı anlaşılmaktadır. Katılımcı K11 kendisine Gökçeada’daki kızının daha çok destek verdiğini düşünmektedir. Parasal olarak destek sağlamasa da ziyarete geldiği zaman birçok hediye getirdiğini söylemiştir. Maddi olarak ihtiyaç hissettiğinde de onun vereceğini belirtmiştir. Bunun yanında katılımcı bakıma muhtaçlık durumunda da sözünü ettiği kızının bu bakımı sağlayacağını düşünmektedir. Kendisinin ise maddi olarak vefat eden oğlunun ailesine destek vermek istediği ancak gelininin kabul etmediğini söylemiştir. Katılımcı K17 ise her iki çocuğu ile iyi ilişkilerinin olduğunu söylemekle birlikte kızı ile daha yakın bir bağının bulunduğunu kabul etmektedir. Maddi ve manevi olarak kendisinin de destek vermek istediği ve elinden geldiği kadar da verdiğini söylemiştir. Kızının kendisini daha çok desteklediğini vurgulamıştır.

Yetişkin çocuklar ya günlük ev işlerindeki, ölümün neden olduğu, parçalanmaları kısmen gidermekte ya da üzüntülü anne veya babaları için destek ve

şefkatlerinin bir yolu olarak dul kalmış ebeveynlerinin günlük ev işlerine yardımcı olabilmektedir (Utz, vd., 2004: 688). Bu noktada özellikle ev ile ilgili işlerde kız çocukların öne çıktığı anlaşılmaktadır.

“İyi Allah’a şükür. Küçük kızın yanında duruyorum. Çocuklarına bakıyorum kış ayında. Yarı ben gidiyorum yarı kaynanası gidiyor. Öyle öyle büyüdüler. Bana ulaşamazlarsa hemen komşuyu ararlar. Daha ararlar şimdilik. Onlara yardım ediyorum daha da ondan ararlar. Değilse hiç zannetmiyorum.” (K21, 80, 28).

Katılımcı K21’in de çocukları ile iyi bir ilişkisi vardır. Kendisinin torunlarının bakımına yardımcı olduğunu söylemiştir. Kendisine ulaşamadıkları takdirde çocukların hemen yan komşuyu aradıkları ve kendisini merak ettiklerini belirtmiştir. Bununla birlikte bireyin kendisinin çocuklarına faydası olmadığı bir duruma geldiği zaman aynı ilginin olmayacağını vurgulamıştır. Neden böyle düşündüğü sorusuna ise komşusu olan yaşlı bir çiftten bahsederek cevap vermiştir. 90 yaşının üzerinde olan bu çiftin çocuklarından birinin bakım aylığı çıkarttığını ama daha sonra size kim bakarsa baksın deyip onlarla ilgilenmediğini anlatmıştır.

“İyi. 4 çocuk var. Biri bekâr. Maddi yönümüz çok. Evimiz de var arsamız da var. Yalnız ben dünya malını maldan saymam. Çocuklarımdan ev kirası almam, dükkân kirası almam. İşyerleri var işyerlerinde parayı ne ettiniz demem. Hep destek bunlar. Daha bölüşmediler babalarının mallarını. Onlar da şimdi şu ihtiyacım var desem akşama yollayamazlarsa kendileri getirir. Kırdıklarını görmedim daha.” (K18, 72, 6).

Katılımcı K18’in ekonomik olarak yüksek bir refah seviyesine sahip olduğu için manevi hislerinin daha çok öne çıktığı görülmektedir. Bulunduğu maddi desteğe karşılık çocuklarının da kendisine herhangi bir saygısızlıkta bulunmadığını belirtmiştir. Araştırmaya katılan bireyler arasında ekonomik olarak K18’in farklı bir konumda olduğu görülmektedir. Ekonomik statüsü ile çocuklarına yoğun şekilde maddi destek sağlayan tek katılımcıdır.

“Biri Ankara’da biri İstanbul’da. Hiç görmem selamı bile gelmez. Biri de burada. İstanbul’daki hiç gelmez. Köyü sevmiyor.” (K14, 79, 49).

“Çocuklarla iyi kötü duruyoruz. Büyük oğlan dargın duruyor, karısı gelmiyor. Gelmezse gelmesin. Babasının cenazesinde geldi iki gün, sonra gelmedi. Ben kimseyle de dargın değilim. Herkes yerinde sağ olsun. Yoktan, şundan bundan dargın. Büyük oğlan geçende çıkagelmiş. ‘Oğlum geçen sene gelmiştin gene mi geldin hoş geldin’ dedim azıcık oturdu, gitti vardı. Diğerleri de arar. Antalya’daki her gün arar, buradaki

kızım da gelir. Bazı ekmek pişirileceğinde çağırıyoruz geliyor. Sağ olsunlar. Büyük oğlanın da çocukları gelir. Gelin gelmiyor işte.” (K19, 84, 2).

“Aram niye kötü olsun beni tekmeleyip duruyorlar. Hele bir gelinle oğlan var tekmeleyip duruyor. Herhalde onun başına da gelir. Allah hayırsız evlat vermesin.” (K24, 80, 10).

Katılımcıların çocuklarından bazıları ile sorunlar yaşadığı görülmektedir. Katılımcı K14 özellikle İstanbul’da yaşayan kızının yanına hiç gelmediğini söylemiştir. Bireyin diğer söylemleri ve kendisine bakacak kimsesi olmadığını bu yüzden huzurevine yazdırmalarını istediğini söylemesi çocukları ile aralarında yakın bir bağın bulunmadığını göstermektedir. Katılımcı K19 da büyük oğlu ve özellikle de gelini ile aralarının bozuk olduğunu söylemiştir. Küsmeleri için herhangi bir sebebin olmadığını düşünmektedir. Bununla birlikte diğer çocukları ile iyi geçindiğini söylemiştir. Ayrıca dargın olan gelininin çocuklarının da ziyaretine geldiğini belirtmiştir. Önceki söylemlerinden de hatırlanacağı üzere katılımcı K24’ün özellikle oğulları ile kötü bir ilişkisi bulunmaktadır. Birey çocuklarının kendine yaptığı bu saygısızlıkların ileride onların da başına geleceğini düşünmektedir. Çocukların ebeveynlerine davranışlarının ileri yıllarda çocuklarının da kendilerine olan tutumlarını etkileyeceği konusunda da literatür bulunmaktadır (Kart, 1989: 239; Özden, 2018: 39).

Ekonomik, sosyal ve psikolojik baskılar sonucu çeşitli krizler ortaya çıkmakta ve ailedeki kuşaklararası ilişkiler bozulmaktadır (Tufan, 2003: 110). İfadeleri verilen katılımcıların söylemlerinden de anlaşılacağı gibi çocuklarla ilişkiler tüm ilişki biçimlerinde olduğu gibi, her zaman mutluluk ve huzur getirici şekilde devam etmemektedir. Literatüre göre sürekli ya da dönemsel olan bu çatışmaların kontrolü sağlandığı takdirde dayanışma ile ilişkili şekilde sosyal bağlılık artabilmektedir (Lüscher ve Liegle, 2003; akt. Kalaycı ve Tufan, 2018: 400).

Sosyal alışveriş ve yaşlanma yaşam boyu bireylerarası karşılıklı alışverişlerin değişimi ve istikrarlılığı olarak tanımlanmaktadır. Sosyal alışveriş teorisi bireyler arası sosyal davranış ve etkileşimin bir alışveriş sürecinin sonucu olduğunu ileri sürmektedir. Bu perspektife göre bireyler arası ilişkiler ödül ve faydaları takip, ücret ve cezalardan kaçınma ile meydana gelmektedir. Bireyler ödüllendirilen ya da pahalıya mal olan geçmiş davranışlarından ders almaktadır. Bu olumlu ya da olumsuz davranışsal dağarcık istenen sonuçlara ulaşmak ve masraflı olanları minimize etmek için sonraki davranışlarda güçlendirilmekte, yok edilmekte ya da modifiye edilmektedir (Wan &

Antonucci, 2016: 1). Yaşlı bireyin sosyal ilişkileri içerisinde çocuklarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Çünkü çocuklarını besleyip büyüten ve onlar için her türlü fedakârlığa katlanan bireyler çocuklarının da kendilerine düşen sorumluluğu yerine getirmelerini beklemektedir. Ebeveyn-çocuk ilişkisinde doğrudan kan bağı bulunduğu için diğer karşılıklı ilişkilerde bulunmayan daha güçlü ve bireyin kendi karakteri haricinde bir etkileşim söz konusudur. Dolayısıyla özellikle daha fazla enerji harcamayı gerektiren hususlarda ebeveyn-çocuk ilişkisi öne çıkmaktadır. Bu bağlamda yaşlılık döneminde de bireyler çocukları ile yaşlanma sürecindeki ilişki alışverişlerinden çeşitli çıkarımlarda bulunmaktadır. Alıcı ya da verici olduğu durumlar bu çıkarımlarına bağlıdır. Bununla birlikte yaşlıların çocukları ile ilişkilerinde daha olumlu ve yapıcı şekilde hareket ettikleri ve ilişkilerini sürdürdükleri görülmektedir. Wan ve Antonucci'ye göre bireyler olumlu sonuçları olan ve olumsuz sonuçları en aza indirilmiş sosyal alışverişleri seçme eğilimindedir (2016: 4). Çocuklarla ilişkilerde yaşlıların maddi ve manevi çeşitli geri dönüşlere sahip olduğu bilinmektedir. Nitekim araştırmadaki katılımcılardan sadece üç tanesinin çocukları ile sağlıklı bir ilişkileri olduğu anlaşılmıştır. Bu katılımcılar arasında da kırgınlıkların olduğu ilişkiler tüm çocuklarını kapsamamaktadır.

Bir bireyin ölümünün meydana getirdiği etki sadece dul kalan eşi değil bireyin çocuklarını da etkilemektedir. Dolayısıyla dul kalan kadının çocuklarını da psikolojik ve fiziksel anlamda destekleme sorumluluğu bulunmaktadır (Kapuma, 2012: 66). Araştırmanın çeşitli aşamalarında karşılaştığımız gibi özellikle erken yaşta dul kalan kadınların çocukların bakım ve büyütülmesini tek başlarına yükledikleri görülmektedir. Dul kalan kadın birey çeşitli fedakârlıklar göstererek kendilerini çocuklarına adamaktadır. Örneğin onların zarar görmemesi için yeniden evlenmeyi düşünmemişler ya da onların ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılamak için çalışmışlardır.

2.4.1.3. Torunlarla İlişkiler

Ebeveynlerin kendi çocukları da birer ebeveyn oldukları zaman dede/nine rolleri başlamaktadır. Torunlarla olan ilişkilerin genellikle iyi olarak yorumlandığı görülmektedir. Birçok katılımcının bu soruyu tebessüm ederek cevapladığı gözlemlenmiştir. Nitekim Aközer, Nuhurat ve Say'ın araştırmasına katılan "tüm yaşlılar torun sahibi olmayı hayatlarının en güzel deneyimlerinden biri olarak nitelendirmişlerdir." (2011: 121). Bu araştırmada katılımcıların torunlarına çeşitli

konularda destek verdiği görülmektedir. Ancak torunlarının kendileri ile yeterince ilgilenmediğini söyleyen katılımcılar da bulunmaktadır.

“Torunlarım hayat. Destek olurum hep. Ben büyüttüm, ben baktım. Daha bu seneye kadar hep ben baktım. Harçlıklarını da veririm yine.” (K10, 60, 6).

“İyiyiz Allah’a şükür. Torunlarım her sene yazları geliyor. Onlara destek olamıyorum. Ben kendime ancak yetiyorum şimdilik.” (K17, 59, 12).

“Çok memnunum. Her şeyi onlar yapar. Onlar olmasa ben hareket edemeyiveririm. Dizim ameliyatlı. Hap atıyorum hep.” (K22, 70, 7 ay).

“Düşkündür onlar bana. Yarısının numarasını biliyorum bastım mı çıkar.” (K25, 80, 8).

Söylemleri verilen katılımcıların torunları ile çok iyi bir iletişimleri olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcı K10 bebekliklerinden beri torunları ile ilgilendiğini ve şimdi de harçlıklarını vermeyi ihmal etmediğini söylemiştir. Katılımcı K17 de yaz aylarını torunları ile geçirdiğini ve aralarında iyi bir paylaşım olduğunu vurgulamıştır. Ancak yeterli maddi gücü olmadığı için parasal olarak destekleyemediğini belirtmiştir. Katılımcı K22’de torunları ile birlikte yaşamakta ve onların tüm masraflarını karşılamaktadır. Torunlarının da kendisine destek olduğuna dikkat çekmiştir. Fiziksel rahatsızlıkları bulunduğu için ev işlerinin üstesinden tek başına gelemeyeceğini dolayısıyla torunlarının onun için önemli bir destek oluşturduğunu söylemiştir. Katılımcı K25 de torunlarının onu çok sevdiğini ve kendisinin de onları aramayı ihmal etmediğini belirtmiştir.

Yaşlılar için temel destek vericinin çocukları olduğu bilinmektedir. Ancak kimi durumlarda çocukların görevlerinin torunlar tarafından üstlenildiği görülmektedir.

“İyiler. Ararlar.” (K23, 75, 15).

“Torunları görmüyorum ki ben. Çok durmazlar burada. Ararlar ama 5-6 güne.” (K26, 88, 25).

“Burada küçük bir çocuk var onunla vakit geçiririm. Benimle yatar benimle kalkar o. Anasına babasına pek bakmaz. Büyük torun okuyor. Her gelişinde harçlık veririm. Mesela telefon aldım. Telefonun benden dedim. Öyleyimdir.” (K28, 75, 5).

Katılımcı K23 torunları ile arasının iyi olduğunu ve onu aradıklarını söylemiştir. Katılımcı K26 ise torunlarının yanında fazla kalmasalar da her hafta aradıklarını belirtmiştir. K28 ise birlikte yaşadığı oğlunun iki yaşındaki kızı ile ilgilendiğini ve

bütün vaktini onunla geçirdiğini söylemiştir. Diğer torunlarını da ihmal etmediğini eklemiştir.

“İyidir. Arada ararlar. Aramasalar da görüştüğümüz zaman aramız iyidir.” (K2, 72, 16).

“İyilerdir. Hepsi de sever beni. Fazla bir arayan olmaz da.” (K6, 84, 10).

“Burada olurlarsa ararlar olmazlarsa aramazlar. Torunlardan biri vardır aramaz. Ona da ufacıkken ben bakmıştım.” (K8, 75, 2).

“İyidir. Öyle pek aramazlar da bayramdan bayrama gelirler.” (K19, 84, 2).

Katılımcılardan kimileri ise torunları ile ilişkisinin iyi olduğunu ancak kendilerini pek aramadıklarını söylemiştir. Katılımcı K2 torunlarının arada sırada aradıklarını ancak bir araya geldikleri zaman onlarla çok iyi anlaştığını belirtmiştir. Katılımcılardan K6 da torunlarının kendisini sevdiğini ama aramadıklarını anlatmıştır. K8 de torunlarının köye geldikleri zaman kendisinin yanına geldiklerini ancak aramadıklarını söylemiştir. Bireyin özellikle küçükken baktığı torununun kendisini aramadığını vurgulaması ona karşı duyduğu kırgınlığın bir göstergesidir. Katılımcı K19 da torunlarının pek aramasalar da bayramları kendisini ziyarete geldiklerini belirtmiştir. Katılımcılardan K11 ise bazı torunlarının sıklıkla aradığını ancak diğerlerinin aramadığını belirtmiştir.

“Kızlarımdan birinin çocukları konuşmazlar hiç. Torunlardan bazıları hiç aramaz. Ben ararım. Kontörü aldım mı herkesi ararım.” (K15, 76, 26).

Katılımcı K15 ise bazı torunlarının kendisi ile iletişim kurmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte kendisinin herkesi arayıp nasıl olduklarını neler yaptıklarını öğrenmek istediğini söylemiştir. Bu merak bireyin, torunlarının hayatının bir parçası olmak istediğini göstermektedir.

“Torunlar iyi olmaz mı? Ben iyi olursam onlar da iyi olur. Bazısı arar bazısı aramaz.” (K1, 90, 60).

Katılımcı K1 bazı torunlarının arayıp bazı torunlarının aramadığını belirtmiştir. Onlarla olan ilişkisinin kendi davranışlarına da bağlı olduğunu düşünmektedir. Ayrıca torunlarla iyi geçinmemek için herhangi bir sebebin olmadığına vurgu yapmıştır.

“Hepsiyle iyi. Ufaklar zaten. Torunlarla iyidir. Ararlar hep.” (K12, 69, 13).

Katılımcılardan bazılarının torunları henüz çocuk yaştadır. K12 torunlarla aralarının iyi olduğunu ve kendisini her zaman aradıklarını söylemiştir.

“Herkes işinde gücünde. Torunu da getirtmiyorlar. Ne torunu.” (K24, 80, 10).

“5 tane torun var da analar ne derse evlatlar onu yapıyor.” (K29, 73, 13).

Bazı katılımcıların torunları ile olan ilişkilerinin çocuklarının tavırlarından etkilendiğini söylemiştir. Katılımcı K24 oğullarının ve gelinlerinin torunlarını kendisinin yanına göndermediğini belirtmiştir. Katılımcı K29 da çocukların ebeveynlerin davranışlara göre şekillendiğine vurgu yapmıştır. Literatürde de torunların dede/ninelere karşı tutumlarındaki ebeveyn etkisine değinilmiştir (Kart, 1989: 239).

Yaşlı bireylerin torunları ile ilişkilerinde gurur, hoşlanma ve zevk alma hisleri öne çıkmaktadır (Emiroğlu, 1995: 31). Yaşlı bireylerin torunlarını çocukları ile karşılaştırıldığında daha fazla tolere edebildikleri bilinmektedir. Torunlara duyulan bu esnekliğin altında çeşitli nedenler yatmaktadır. Özellikle çocukları şehre göç eden ve kırsalda bir başına kalan yaşlı bireyler torunlarını daha az görmektedir. Yani mesafeler yaşlıların torunlarının büyümelerini ve bir yetişkin olmaları sürecini kaçırmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla onlarla kurulan ilişkiler daha azdır. İlişkilerin daha az olması aralarında yaşanabilecek olumsuz olayların da daha az olacağı anlamına gelmektedir. Diğer bir sebep bireylerin kendi çocuklarına karşı özgürce gösteremedikleri sevgiyi onlara gösterebilmeleridir. Bu durum geleneksel toplum yapısındaki anne-baba otoritesinin korunması ile ilgilidir. Özellikle bugünün yaşlılarının yetiştiği ve yetişkinliğini geçirdiği sosyal dünya ebeveyn-çocuk ilişkisinde sınırların bulunmasını öngörmüştür. Bununla birlikte genel olarak aynı otoritenin ve bir noktaya kadar mesafeli tutumların torunlar için söz konusu olmadığı bilinmektedir. Çünkü dede/nineler torunları için birincil otoriterler değildir. Dolayısıyla onlara karşı daha yakın davranabilmektedirler. Ayrıca toplumun torun sevgisi ile ilgili destekleyici bakışı bulunmaktadır. Yani büyük ebeveynlerin torunları ile yakın ilişkileri toplumsallaşma sürecinde yerini almaktadır. Bununla birlikte torunlarla ilişkiler her zaman sorunsuz ilerlememektedir. Bahsedilen yakın ya da uzak ilişkiler her aile ya da birey için geçerli değildir. Kimi durumlarda dedeler/nineler ebeveynlik rolüne sahip olmaktadır. Ayrıca torunların anne-babalarının kendi ebeveynleri ile olan ilişkisinden etkilendiği ya da aynı şekilde dede/ninenin torunlarına bakışının değişebildiği bilinmektedir. Bunun yanında onların torunlarının nazarında maddi bir kaynak olarak algılanması sonucunda çeşitli ihmal ve suiistimaller yaşanmaktadır.

Sosyal alışverişler, olumlu sosyal ilişkilere sahip olmak ve yeni sosyal bağlantılar kurmak, yaşlı yetişkinlerin yaşam durumundaki değişikliklere uyum sağlamaları için önemlidir. Bu durum özellikle, dulluktan sonra aileye ve destek veren arkadaşlara daha yakın olmak için taşınan dullar için önemlidir. Birçok dul birey dulluktan sonra da yeni değiş tokuşlara katılarak veya çocuklar ve torunlar gibi destekleyici yakın ilişkileri güçlendirerek anlamlı bir hayat sürmektedir (Wan & Antonucci, 2016: 7). Yaşlı bireyler genel olarak evlerinde kalmayı tercih etmektedir. Ancak bazı yaşlılar için bu durum geçerli olamamaktadır. Sağlık koşulları, yalnızlık, çocukların ısrarı, özlem gibi etkenler yaşlıların evlerinden ayrılarak yetişkin çocuklarının yanına yerleşmesine neden olmaktadır. Bu durumun sürekli ya da kısmi olarak gerçekleştiği bilinmektedir. Birçok yaşlının özellikle en yakınları olan çocukları ve torunları ile iyi ilişkiler kurmak istediği ve onlara zarar verecek davranışlarda bulunmak istemedikleri görülmektedir.

2.4.1.4. Kardeşlerle İlişkiler

Bireylerin hayatının her döneminde az ya da çok değeri ve yeri olan diğer bir aile üyesi ise kardeşlerdir. Kardeş ilişkileri yaş ilerledikçe azalma eğilimine girmektedir. Çünkü kendi ailelerini kuran bireyler tüm enerji ve kaynaklarını eşlerine ya da kendi nesillerine aktarmaktadır. Bununla birlikte özellikle stres ve kriz anlarında kardeş ilişkileri alternatif bir destek kaynağı olarak bireylere güç vermektedir. Ancak elbette bu ilişki düzeyi bireyden bireye farklılık göstermektedir. Aile yaşamı, görüşme sıklığı, ortak miras gibi yaşam durumu değişimleri kardeş ilişkilerini etkilemektedir.

Bu araştırmadaki katılımcıların kardeşleri ile olan ilişkileri daha çok sosyal destek üzerinedir. Kardeşleri ile arası iyi olanlar olduğu gibi araları bozuk olan katılımcılar da bulunmaktadır.

“Konusulmaz mı dargın mı duracağım? Dertleşilmez mi? Kalmadı zaten 2 şey kaldı. Onlar da üvey.” (K1, 90, 60).

“Biri delirdi, biri de şurada. Yolda dikilebilsek dertleşiriz.” (K4, 82, 40).

“Üç kız kardeş kaldık biri İstanbul’da biri Çandır’da. Onlarla da konuşuruz, dertleşiriz.” (K7, 60, 8).

“4 kardeş kaldık 7 kardeştik. Zaten üveyiz de üvey gibi değiliz. Isparta’ya varınca gelirler yanıma.” (K9, 75, 21).

“8 kardeşiz. İyiyiz. Şimdiye kadar bir dövüşüp çekişmedik.” (K10, 60, 6).

“Hep öldü. 3 bacı kaldık. Konuşuruz. Arada görüşürüz.” (K16, 89, 40).

“Küçüklerim öldü. Bir oğlan kardeşim var. İyidir. Gelir benim yanıma ben de onun yanına giderim.” (K28, 75, 5).

Yukarıda ifadeleri verilen katılımcıların kardeşleri ile aralarının iyi olduğu, telefonla ya da yüz yüze görüştükleri anlaşılmaktadır. Katılımcı K1 sadece iki kardeşinin kaldığını ve onlarla da dargın durmak için bir sebep olmadığını söylemiştir. K4 kardeşlerinden birinin Alzheimer olduğunu belirtmiştir. Abisinin de kendisinin de çok yoğun olduğunu ve ancak yolda karşılaştıkları zaman sohbet ettiklerini anlatmıştır. Katılımcı K7 de 3 kız kardeşinin kaldığını ve onlarla da paylaşımları bulunduğunu söylemiştir. K9 kardeşlerinin üvey olduğu halde öz kardeşleri gibi hissettiğini vurgulamıştır. Kendisini ziyarete de geldiklerini belirtmiştir. Katılımcı K10, 8 kardeşi ile de iyi anlaşmış ve aralarının iyi olduğunu anlatmıştır. K16 da kardeşleri ile görüştüğünü belirtmiştir. Katılımcı K28 sadece bir erkek kardeşi ve kendisinin kaldığını küçük kardeşlerinin vefat ettiğini söylemiştir. Erkek kardeşi ile de iyi geçindikleri anlaşılmaktadır.

“8 kardeşiz 1’i üvey. Hepimiz iyiyiz Allah’a şükür. Telefonla görüşüyoruz. Birbirimize destek olmuyoruz da görüşürüz telefonla.” (K17, 59, 12).

“İyi hiçbir şeyimiz yok. Görüşüyoruz. Telefonla görüşürüz. Burada evim تنها benim. Her gün gitsem gelme diyen olmaz. Görüşürüz. Geçen gün geldik daha. Başka bir köye mevlide gittik hepimiz. Daha tarla bölüşmedik bir şey bölüşmedik. Daha hiç kötü olmadık (gülüyor).” (K22, 70, 7 ay).

Katılımcı K17 kardeşleri ile iyi anlaştıklarını ancak parasal yönden birbirlerine destek olamadıklarını söylemiştir. Katılımcı K22 de kardeşleri ile aralarının iyi olduğunu anlatmıştır. Henüz miras paylaşmadıklarından aralarının kötü olması için herhangi bir sebep yaşanmadığını vurgulamıştır. Ayrıca parasal yönden de herkesin kendi halinde geçindiklerini dolayısıyla birbirlerine yardımda bulunamadıklarını belirtmiştir.

“Anamdan olanlarla aramız iyi. Babamdan olanlarla iyi değil. Kızlarla dertleşiriz. Annemden olanların çoğu kız. Oğlanlarla da iyiyimdir. En fazla oğlan kardeşlerimden biri ile dertleşiriz.” (K2, 72, 16).

Katılımcılardan K2’nin anne ve babası ayrıldıktan sonra farklı insanlarla evlenmiştir. Katılımcının anneleri ortak olan kardeşleri ile iyi anlaşırken diğerleri ile anlaşamadığı görülmüştür. Bireye neden diğer kardeşleri ile anlaşamadıkları sorusunu

yönelttiğimizde ise miras yüzünden aralarında soğukluk olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla mal paylaşımının kardeşler arasındaki ilişkiyi etkileyen önemli bir yapısının olduğu görülmektedir.

“Görmeyiz, bir şey etmeyiz. Görürlerse abla derler. Kız kardeşlerimden biri arar.” (K8, 75, 2).

Katılımcı K8’in ise kardeşleri ile aralarında herhangi bir sorun olmasa da birbirleri ile az görüştükleri anlaşılmaktadır. Kız kardeşlerinden birinin nispeten daha çok kendisi ile iletişime geçtiğini söylemiştir.

“İyi, çok şükür. Muhtaç olsak bir birimize destek çıkarız ama muhtaç değiliz. Kardeşlerimin hepsi iyi çok şükür ben de iyiyim.” (K18, 72, 6).

Katılımcı K18’in 1 erkek 5 de kız kardeşi bulunmaktadır. Tüm kardeşleri ile iyi geçindiğini ve ihtiyaç olduğu zaman birbirlerine destek olacaklarını belirtmiştir. Ayrıca katılımcının kız kardeşlerin en küçüğü olduğu ve herhangi bir sırrı olduğu zaman ilk olarak ablaları ile paylaşacağı bilinmektedir.

“İki oğlan, iki kızdık. Biri öldü. En büyükleri benim. Küçük kardeşim akıllıdır. Ablam şunu der demez. Dertleşiriz. Ama şu sıra aramız bozuk. Tabi ben de kızdım. Oğlum muhtar adaydı oy vermedi araları azıcık açık. Ama yine de o beni çağırır ben onu çağırırım. Diğeriyle pek konuşmayız.” (K15, 76, 26).

K15’in özellikle küçük erkek kardeşi ile daha yakın bir sosyal ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Onunla paylaşım yapabildiğini ve kendisinin ona söylediği şeyleri başkalarına söylemediğini belirtmiştir. Ancak diğer kardeşi ile böyle bir ilişkisi bulunmamaktadır. Bunun yanında küçük kardeşi ile oğlu arasında bir anlaşmazlık yaşandığını ve kendisinin de doğal olarak oğlunu haklı bulduğunu söylemiştir. Kardeşler arası ilişkilerde bireyin çocuklarının da etkili olabileceği görülmüştür.

“İyi niye kötü olayım ben herkesle. Yerimizi bölüşemedik. Bölüşelim diyorum diyorum herkes kulak arkası ediyor. Ne diyeyim?” (K19, 84, 2).

“Kardeşim çok da birinden de hayır yok. Bazıları ararlar, dertleşiriz. Yeri üleşemedik. Arada soğukluk var nedense.” (K30, 63, 18).

Katılımcı K19 ve K30’un kardeşleri ile yerlerini paylaşamadıkları görülmektedir. K19 bu konuda ısrar etmesine ve isteğini dile getirmesine rağmen diğerlerinin bu konuyu görmezden geldiğini söylemiştir. Kendisinin ise bu kayıtsızlık için yapabileceği bir şeyin olmadığını belirtmiştir. Özellikle kız kardeşleri ile yakın bir

ilişkiye sahip olduğunu vurgulamıştır. Katılımcı K30 bazı kardeşleri ile iyi olsa da diğerleri ile sağlıklı bir iletişimlerinin olmadığını söylemiştir.

“4 kardeşim var hiçbiriyle görüştüğüm yok. Burada bir oğlan kardeşim var zaten onunla görüşmeyeli kaç seneler oldu. Onun çocukları da gelmez benim yanıma o da gelmez. Ben de varmam. Benden hoşlanmıyorlar. Ben de vardığım da yok konuştuğum da yok. Bir de benim oğlanın bacağına onun oğlanları bir çam ağacı yıktılar. Ondan kendi kendilerine mahcup oldular. Onun bir çocuğu gelir işte. Bayramda seyranda. Bir de Antalya’da kardeşim var işte onunla bazı telefonlarız, o gelir. Bir diğeri ile de görüşmeyeli kaç seneler oldu. Eşim öldüğünde görmüştüm.” (K12, 69, 13).

“Hiç anmazlar. Üvey kardeşler var ama ilgilenmiyorlar. Kardeşim de yok halam da yok teyzem de yok.” (K26, 88, 25).

Katılımcı K12 sadece bir tane kardeşi ile görüştüğünü diğerleri ile görüşmeyeli yıllar olduğunu söylemiştir. Kendisi ile aynı köyde yaşayan kardeşinin ziyaretmemesinin nedeninin, oğulları arasında geçen tatsız olayla bağlantısının olduğunu düşünmektedir. Bir kesim esnasında yeğenlerinin kestiği çam ağacının kendi oğlunun üzerine gelmesi sonucu oğlu yaralanmış ve oğlunun bacağına bir yürüme problemi oluşmuştur. Dolayısıyla bu olaydan ötürü kardeşinin de kendisinin yüzüne bakmadığını tahmin etmektedir. Katılımcı K26 ise birçok üvey kardeşinin bulunduğunu ancak hiç birinin kendisine kardeş gibi davranmadığını belirtmiştir. Bu durumu kardeşinin, hâlâsının, teyzesinin yani hiçbir akrabasının bulunmadığını söyleyerek açıklamıştır. Katılımcılardan K11 de kardeşinden yıllardır haber almadığını söylemiştir. Diğer kardeşi ile de telefon kullanmadığı için her zaman görüşemediğini belirtmiştir. Katılımcı K5 ise kardeşinin komşusu olduğunu söylemiştir. Ancak ilişkilerinin nasıl olduğu sorusuna sessiz kalmıştır. Dolayısıyla aralarında bir soğukluk olduğu açıktır. Katılımcılardan K20 de kardeşleri ile pek görüşmediğini söylemiştir.

“Kardeşim bir tane vardı öldü.” (K21, 80, 28).

“Üvey bacılarım vardı. Hepsi mezar, taş oldu.” (K24, 80, 10).

“Kardeşlerim yok. Hepsi öldü kardeşimin bir oğlu kaldı o da gelir gider. Arar.” (K24, 80, 10).

“7 tane kardeşim vardı. 7’si de öldü. Bir ben kaldım.” (K29, 73, 13).

İfadeleri verilen katılımcıların ise tüm kardeşlerinin vefat ettiği görülmektedir. Katılımcı K24 ve K29’un ise yeğenleri ile aralarının iyi olduğu bilinmektedir.

Burada gördüğümüz ifadeleri araştırmanın önceki bölümlerinde rastladığımız kardeşlik tipolojileri (Gold, 1989: 42-46) ile değerlendirdiğimizde benzer tanımlamaların olduğu görülmektedir. Kardeşlerini çok seven ve birbirleri ile dertleşen yakın kardeşler olduğu gibi onlarla ne kadar yakın olurlarsa olsunlar çocukları ile kardeşleri arasında bir gerilimin olması halinde net olarak çocuklarını seçen cana yakın kardeşler de bulunmaktadır. Çeşitli etkinlikler için birlikte hareket eden sadık kardeşler vardır. Ayrıca birbirlerinin durumlarından bihaber olan ya da birbirlerine karşı ilgisiz kalan kardeşlik ilişkilerine de rastlanmıştır. Diğer bir kardeşlik tipi olan düşman kardeşlik ise özellikle miras konusunda karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada tam olarak bir nefret söylemine rastlanmasa da sessiz kalmak ya da kırgınlıkların bulunduğu söylenmesi böyle bir durumun olduğunun belirtisidir. Ayrıca bazı katılımcıların kardeşleri ile aralarında güzel bir ilişkilerinin bulunmasını mirası bölüşmemelerine bağlaması dikkat çekicidir.

2.4.2. Komşularla İlişkiler

Sosyal çevre, aile üyesi olmayan ancak yine de bireyin hayatında az ya da çok etkisi bulunan komşu ve arkadaşları da barındırmaktadır. Türkiye’de çocukların dışında yaşlı bireyleri en çok ziyaret eden kişilerin komşuları olduğu anlaşılmıştır. Yaşlı kadınların komşuları tarafında ziyaret edilme olasılığı yaşlı erkeklere göre daha çoktur (AÇSHB, 2019: 212-213). 2011 verilerine göre de kırsal bölgelerdeki yaşlıların komşular tarafından ziyaret edilme olasılığı kenttekilere nazaran daha fazladır (AÇSHB, 2014: 294). Bu bölümde bireylerin komşularıyla olan ilişkilerinin durumu ve destek alışverişleri üzerinde durulmuştur. Mülakatlar esnasında herhangi bir kafa karışıklığı oluşturmaması için bireylere komşuları ile olan ilişkileri sorulmuştur. Nitekim literatüre göre de ileri yaşlarda komşuluk ve arkadaşlık kavramlarının birbirlerine yaklaştıkları anlaşılmaktadır (Askham vd., 2007: 194). Birçok katılımcının kendilerine evi en yakın olan komşularını düşünerek cevap verdikleri görülmüştür. Komşuları ile iyi geçindiğini söyleyen katılımcılar olduğu gibi araları bozuk olan katılımcılar da bulunmaktadır. Bireylerin çoğunun komşuları ile destek alışverişinde bulunduğu görülmektedir.

“Hiç dargın durmadık.” (K6, 84, 10).

“İyiyiz Allah’a şükür. Elimden geldiğince yardım etmeye çalışıyorum.” (K17, 59, 12).

“Komşularımız iyidir. Destek oluruz birbirimize.” (K23, 75, 15).

“Hepsiyle iyiyimdir. Buraya geleli 50 seneyi geçmiştir. Hiç bir komşumla bir kavga etmişliğim yoktur. Yapmam yani. Evime gelene ille bir şey yedirir de gönderirim. Yedirmedim mi illa bir yüzüm yarım olur benim.” (K28, 75, 5).

İfadeleri verilen katılımcıların komşuları ile iyi anlaştıkları görülmektedir. K6 bugüne kadar hiç kūs kalmadıklarını söylemiştir. K17 yardımlaşmaya önem verdiğini belirtmiştir. Katılımcı K23 de birbirlerine destek olduklarını anlatmıştır. Katılımcı K28 uzun yıllardır aynı komşularla bir arada yaşadığını ve henüz hiç biriyle kavga etmediğini söylemiştir. Ayrıca ikram konusunda elinden ne gelirse yapmaya çalıştığını eklemiştir. Dilmaç, Keleş ve Tural-Dikmen’in ifadelerine göre de kırsal bölgelerdeki komşuluk ilişkileri “çocuklarını emanet etme, birlikte yemek yeme, borç ve ödünç alma ve verme, hastalık anında destek olma” gibi birçok durumu kapsamaktadır (2015: 99).

“Bu eve geleli şimdi 50 seneyi geçti hiç daha domuz oğlunun körü demedik birbirimize, hiç. O benim yanıma, ben onun yanına. Şimdi ben telefon bilmem ona ya da torununa açtırırım. Bir şeyler danışacağımda muhtara danışırım. Kardeşime dahi danışmam.” (K4, 82, 40).

Katılımcı K4’ün de komşuları ile iyi geçindiği ve ihtiyaç duyduğu durumlarda onlardan yardım aldığı görülmektedir. Ayrıca uzun yıllar muhtarlık yapmış ve komşusu da olan bireyi bir akıl hocası olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Kardeşinden önce başvurduğu kişi olduğu öğrenilmiştir.

Karşılıklılık arkadaş ilişkilerinde çocuklarla olan ilişkilere göre daha fazla bulunmaktadır. İlişki memnuniyeti açısından da karşılıklılık arkadaşlarla olan ilişkilerde daha güçlü bir etkidir (Rook, 1987: 145). Komşu ve arkadaşlar, ilişkilerinin sağlıklı şekilde devam etmesi için karşılıklı alışverişlerde bulunmaktadır.

Katılımcıların söylemlerine dayanarak komşularla ilişkilerin sadece karşılıklılık değil yardımlaşma ve dayanışma da içerdiği söylenebilir. Literatüre göre sosyal ilişkilerin güven barındırması sadakat ve işbirliğini kolaylaştırmaktadır (Dilmaç vd., 2015: 112).

Potansiyel olarak diğerleriyle etkileşim fırsatları sunan mahalle dulluğun etkilerini değiştirebilmektedir (Subramanian vd., 2008: 883). Özellikle kendisine yakın yaşayan bir çocuğu ya da yakın akrabası bulunmayan dul bireyler komşularını önemli bir destek kaynağı olarak görmektedir. Kimi durumlarda bu ilişkiler yaşamın ayrılmaz parçalarından biri haline gelebilmektedir. Nitekim kırsaldaki bireylerin yaşadıkları yerlerdeki yaşam zorluklarının üstesinden gelme hususunda aktif ve destekleyici sosyal

ağlara sahip oldukları bilinmektedir (Kaufman vd., 2010: 263). Bu destek ağının varlığı çocuklara duyulan ihtiyacı azaltmakta ve bireylerin s¼rekli olarak sosyal bir kontrole tabi tutulmasını sağlamaktadır.

Bazı katılımcıların değindiği üzere kırsal b¼lgelerde insanların uzun zamandır birbirlerini tanınması s¼z konusudur. Kentsel alanlarda ise komşular ve sosyal çevre hızlı bir şekilde değiştii için komşuluk ilişkileri zarar görmektedir (B¼y¼kg¼m¼ş ve Őent¼rk, 2019: 367). Kırsal b¼lgelerdeki bu tanınırlılığın kurulan sosyal bağların derinliğini artıran ölç¼tlerden biri olduğu kabul edilebilir.

“İyiyiz çok Őuk¼r. Niye k¼t¼ olayım öl¼m d¼nyasında?” (K29, 73, 13).

K29 komşuları ile k¼t¼ olmak için bir sebebinin olmadığını savunmaktadır. Ayrıca bireyin komşuları ile yakın ilişkilere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kendisinin bir sırra sahip olduğunda ilk kime vereceği sorusuna her zaman çocuklara gidemeyeceğini, komşularına vereceğini söylemesi dikkat çekicidir. Bazı yaşı bireylerin çocuklarını üzmemek için sıkıntılarını komşuları ile paylaştığı bilinmektedir (B¼y¼kg¼m¼ş, 2017: 68). Dolayısıyla kimi durumlarda komşuların çocuklardan daha önce gelebileceği anlaşılmaktadır. Katılımcı K24 de bu d¼ş¼nceyi destekleyen bir ifade kullanmıştır.

“İki komşu var onlar da oğlanlarım. Alt mahalledeki komşularım evlatlarımdan iyidir.” (K24, 80, 10).

Katılımcı K24 en yakın iki komşusunun, oğulları olduğunu söylemiştirt. Kendisinin alt mahalledeki komşularını evlatlarına tercih etmesi dikkat çekicidir. Katılımcının önceki söylemlerinden de hatırlanacağı üzere oğulları ile arasının k¼t¼ olduğu bu ifadelerle bir kez daha pekiştirmiştir.

“Herkes evinde kavgam yok, dedikodum yok.” (K5, 80, 3).

Katılımcı K5 kendi halinde bir yaşamı olduğunu ve komşuları ile problem olacak bir durumlarının olmadığını söylemiştirt. Bununla birlikte bireyin yakın komşusu olan kardeşı ile aralarının soğuk olduğunu hatırlatmakta fayda vardır.

“Ne deseler boynumu eğiyorum. Bilerek demiyorum bir Şey, k¼t¼ olunmasın diye.” (K2, 72, 16).

“K¼t¼ olmak istemem hiç.” (K3, 69, 5).

İfadeleri verilen katılımcıların komşuları ile aralarını bozmak istemedikleri görülmektedir. Katılımcı K2 komşularının çeşitli konularda hoş olmayan şeyler söyleyebildiklerini ancak kendisinin bu sözlere, derin kırgınlıklar oluşturmamak için, karşılık vermediğini belirtmiştir.

“İyiyiz. Beni çağırılmazlar. On kadar insan ekmek pişirdi beni çağırmadılar. Ben de niye gideyim? Hiç gel demediler. Ben düşkünüm ya, ben bir şey işleyemiyorum ya. Düşün mü kimsen olmuyor. Şurada bir adam var. Bir senedir mi iki senedir mi hasta. Önceden hep onun evinde yiyip içerlermiş İstanbul’da. Şimdi kapısından bakan yok.” (K8, 75, 2).

Katılımcı K2’nin ise yaşadığı olaydan dolayı komşularına kırgın olduğu görülmektedir. Komşularının bir araya geldiğini ancak kendisinin çağrılmadığı bir olayı anlatmıştır. Çağırılmama nedenleri olarak da kendisinin bir işe yaramadığını düşündüklerini belirtmiştir. Bununla ilgili olarak bir de örnek vermiştir. Sözü ettiği bireyin zinde ve çalışıyor olduğu zamanlarda herkesin onun kazancından faydalandığını ancak hasta olduğu için kimsenin onu ziyarete dahi gelmediğini belirtmiştir. Dolayısıyla bireyin söylemlerinden yola çıkarak denilebilir ki sosyal ilişkilerde kişinin üretime katkı yapıp yapmaması ve sağlık durumu önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda yaş ayrımcılığına değinmekte fayda vardır. WHO’ya göre yaş ayrımcılığı, yaşları temelinde bireylere yönelik stereotipleştirme, ön yargı ve ayrımcılık uygulanmaktır. Yaş ayrımcılığı yaygındır ve yaşlıların sağlığına zarar veren sinsi bir uygulamadır. Yaşlı insanlar için bu durum günlük bir mücadeledir (2020b). Özellikle yaşlılığın eski olmak, sağlığı kötü olmak, yavaşlık ya da hiçbir işi doğru yapmamak olarak sosyalleşmesi yaş ayrımcılığının çıkış noktalarındandır.

“İyiyiz. Kavga ettiyse de barıştık. O öldü ben de öleceğim.” (K16, 89, 40).

“Çok şükür şimdiye kadar öyle bir şeyim yoktu, bu sene bir tarla istedim. Kavga ettik eşimin yeğeniyle, şimdi konuşmuyorum. Sağ olsunlar yine Allah acılarını göstermesin.” (K18, 72, 6).

“İyiyim ben komşularla. Evvel davarım vardı. Maldan kavga, niza ederdik. Şimdi malım da yok. Bir canım var. Evin dışına da çıktığım yok.” (K19, 84, 2).

Katılımcılardan bazılarının komşuları ile kavga ettiği zamanlar olmuştur. İlk katılımcı aralarının kötü olduğunu ancak sonra barıştıklarını söylemiştir. Komşusunun da vefat ettiğini ve bir gün kendisinin de vefat edeceğini belirtmiştir. K18 ise komşuları ile hiçbir problemi olmadığı halde bir tarla meselesi yüzünden eşinin yeğeni ile tartıştığını ancak eltisi ile konuşmaya devam ettiğini anlatmıştır. Katılımcı K19 ise

hayvanları bulunduğu zamanlarda komşuları ile çeşitli çatışmalar yaşadığını ancak o günlerin geride kaldığını ve aralarını bozmak için artık bir sebeplerinin bulunmadığını söylemiştir. Bireylerin söylemlerinden yola çıkarak sahip olunan mal ve hayvanların da komşuluk ilişkilerini etkilediği anlaşılmaktadır.

“İyi. Şurada bir komşu var o da benim damatla mahkeme oldular ondan dargınlar. Ben varmıyorum da o gelir. Benim kız vardıgımı duyarsa kızacak diye varmıyorum.” (K11, 77, 22).

Katılımcı K11 sahip olduğu tek komşu ile aralarının iyi olduğunu ancak komşusunun kızı ve damadı ile yaşadığı problem yüzünden kendisinin onu ziyaret edemediğini belirtmiştir. Buna göre komşuluk ilişkileri üzerinde çocukların etkili olabileceği söylenebilir.

“Bir bununla dargınız. Tarla şeyinden, sınır. Darıldık. Hiç kavga etmedik daha. Konuşmayız, o kadar.” (K22, 70, 7 ay).

Katılımcı K22'nin sadece komşularından biri ile sınır davasından dolayı kavga ettikleri görülmüştür. Ancak sözlü bir kavga etmediklerini sadece birbirleri ile konuşmadıklarını belirtmiştir. Diğer komşuları ile yardımlaşmalarının devam ettiğini, ihtiyaç duyduğu zaman dargın olduğu komşusuna gitmekten de çekinmeyeceğini söylemiştir. Bu noktada katılımcının kendisine çok da yakın olmayan birkaç komşusunun olduğu hatırlanırsa en yakın komşusu ile yaşadığı bu dargınlığın ortaya çıkarabileceği sorunlar daha çok fark edilecektir. Katılımcının zor durumda kaldığında mahkemelik olduğu en yakın komşusundan yardım istemekten çekinmeyeceğini söylemesi onlarla olan bağını tamamen koparmadığını göstermektedir. Nitekim Büyükgümüş'ün kentteki yaşlı bireylerle yaptığı çalışmada da acil durumlarda komşuların ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmıştır (Büyükgümüş, 2017: 69).

“Bak şimdi iki aydır yatıyorum biri de gelmedi. Onlar büyük insan ben burada tek başıma bir kadını. Ne yapsınlar beni. Hiç kapımdan bakan yok. Hiç komşulardan ömründe ne bayramda ne seyranda gelmezler hiç. Hiç kimse gelmez. Ben de niye gideyim? Bir şurada bir komşu gelir. Kırkta bir. Küs değiliz ama beni pek önemsemezler. Yan mahallede bir komşu vardır. Hasta filan olursam onlar gelir. Bu mahallenin komşuları komşu gibi değildir. Yolda filan görseler selam bile vermezler.” (K12, 69, 13).

“Yarısı soğuk davranır. Sen bana soğuk davranırsan ben de soğuk davranırım. İyisi de var. Her komşuya gidemem. Gittiğim yer olur. Her zaman da gitmem. Arada. Bir

komşu var. Kızım dedim biz aynı sülaledeniz, kapı komşuyuz dedim bir yol bana gelmezsin dedim. Ama ben sana gelirim dedim ben de varmayacağım. Ne dedi biliyor musun? Bak hâlâ onu kötü bir laf anlarım. Şey dedi herkes kendi akranyla, emsaliyle dedi. Akranyla, emsaline varır dedi. Kızım dedim o laf nasıl laf akranı emsali mi olur. Asıl dedim yaşlının yanına varacaksın dedim hatırını, elini alacaksın, konuşacaksın, dertleşeceksin dedim. Öyle dedi benim de içim soğudu. Bu laf bilmezlik. Konuştum diyor ama bu olmaz ki. Büyüklemeyeceksin. Sen zenginsen bana, ben zenginsem sana faydası yok. O ayrı.” (K15, 76, 26).

Söylemleri verilen katılımcıların komşuları ile derin kırgınlıklarının bulunduğu görülmektedir. Katılımcı K12 komşularının, kendisini küçük gördüğünü düşünmektedir. Küs olmadıkları halde kendisi ile konuşmadıklarını ve zor bir durumda kalsa bile ziyarete gelmediklerini belirtmiştir. Katılımcı K15 de her komşuya gidilmediğini yakın olduğu belirli insanlar olduğunu ve onları da arada sırada ziyaret ettiğini söylemiştir. Ayrıca kendisinden genç bir komşusu ile yaşadığı olayı aktarmıştır. Komşusunun, neden ziyarete gelmediği sorusuna insanların akranları ile görüşmesini daha uygun bulduğu şeklinde bir cevap verdiğini belirtmiştir. Katılımcının bu sözü kendisine bir hakaret olarak algıladığı görülmektedir. Bu cümleyi uygun bulmadığını ve asıl yeni tecrübeler kazanmak ve hal hatır sormak için yaşlıların ziyaret edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Komşusunun yaş ayrımcılığı ile ilgili bu tavrının yaşlıyı rahatsız ettiği anlaşılmaktadır.

“Komşum yok ki. Benim şurada bir komşum var kapısı örtülüdür.” (K26, 88, 25).

“Komşum yoktu ki benim. Bir komşum vardı onunla da kavga ederdik o da gitti buradan.” (K27, 80, 20).

Katılımcıların ise komşuları ile aralarının açık olduğu görülmektedir.

Yaşlanma ve yaşlılık dönemlerinde bireyin sosyal ve fiziksel çevresi önem kazanmaktadır. Yaşlının evi, evinin çevresi, sosyal ilişkilerinin özellikleri ve sıklığı yaşlının yaşam kalitesini etkilemektedir (Tufan, 2016a: 7). Yaşlının evinin diğerleriyle iletişimini kısıtlayan bir coğrafi konumda yer almasının özellikle ileri yaşlarda yaşlı kadınların daha fazla eklem rahatsızlıklarına bağlı yürüme bozuklukları çektiği (Erber, 2018: 21) düşünülürse ne kadar ciddi bir problem oluşturacağı daha iyi anlaşılacaktır. Bu ulaşım zorluklarının yanında bir de yaşlı dul kadının mülakatlarda rastladığımız gibi en yakın komşuları ile arasının kötü olması içinde buldukları dezavantajları katmanlı hale getirmektedir.

İlişkiler bireyin kendisinin sahip olmadığı şeylere erişimini sağlamaktadır. İlişkilere sahip olmak, diğer kişilerin bağlantılarına, bilgilerine, paralarına ve zamanlarına erişmek anlamına gelmektedir. İlişkilerin farklı işlevleri (sosyal destek, arkadaşlık, sosyal kontrol ve kaynaklara erişim) birbirleriyle ilgilidir ve günlük yaşamda kolayca birbirlerinden ayrılmazlar (Dykstra, 2015: 2). Ekonomik, duygusal ya da bilgisel destek ile bireyler sahip olduklarının ötesine geçebilmektedir.

Telefon, internet ya da diğer iletişim araçlarının kullanımı dulluğa adaptasyonda paha biçilmez bir değere sahiptir (Utz vd., 2002: 532). Araştırmadaki katılımcılar için en önemli iletişim aracının telefon olduğu görülmüştür. Ancak her yaşlının, özellikle okuma yazma bilmemesinden dolayı, telefonda tam olarak yararlanamadığı öğrenilmiştir. Katılımcıların birçoğunun cep telefonlarının bulunduğu ancak genel olarak arama yapabilen sadece birkaç yaşlının olduğu anlaşılmıştır. Bu iletişim aracına sahip olmak hem yaşlı bireylerin uzaktaki sevdiklerinin sesini duyarak onlardan bir haber almayı sağlamakta hem de uzaktakilerin yaşlı bireylerin durumlarını takip edebilmelerine olanak tanımaktadır.

Yetişkin çocukların dulluğa uyum sürecinde etkili olduğu görülmesine rağmen, yas tutan ebeveynler için tek destek kaynağı değildir (Utz, vd., 2004: 706). Torunları, kardeşleri ya da komşuları dul bireye verilen desteğin diğer ayaklarıdır. Ancak bu destek kaynaklarına yakınlık birbirinden farklılık göstermektedir. Bu farklılık bireye, yere ve zamana göre değişmektedir. Bireye olan yakınlık, ihtiyaç duyulan iş ya da yaşam durumu; desteğin kaynağını, düzeyini ya da şeklini değiştirmektedir. Örneğin bakım gibi konularda yaşlı bireyler çocuklarına daha fazla bel bağlarken günlük işlerdeki hafif ve karşılığı kolayca verilebilecek durumlarda komşularına başvurabilmektedir. Kimi yaşlıların kardeşleri ile dertleştiği görülürken kimileri çocuklarından başkasına bir şey anlatmamaktadır. Bazı yaşlılar sırdaş olarak kızlarını ya da torunlarını tercih ederken bazı yaşlılar çocuklara her şeyin söylenemeyeceğini dolayısıyla komşularının en iyi sırdaşlar olabileceğini savunmaktadır.

Literatüre göre birey yetişkin olduğunda daha fazla bağlantı kurduğunda konvoyların boyutu artabilmektedir. Orta ve yaşlı yetişkinlikte, bireyler yaşlanmakta olan akrabalar ve arkadaşlarla gittikçe azalan sosyal bağlara sahip olabilmekte ve yaşlı bireyler yeni bağlar kurmaktan ziyade ödüllendirici sosyal alışverişi sürdürmede daha seçici hale gelebilmektedirler. Yaşlanmakta olan ebeveynler, yetişkin çocuklar ve arkadaşlar, yetişkinlikteki sosyal değiş tokuşlar ile sıkça gösterilen bazı yakın bağlara

örnektir (Wan & Antonucci, 2016: 4). Hayat bilançosu içinde insanlar öncelikle genişleyen ve yaşlandıkça daralan bir sosyal ağ içerisine girmektedir. Özellikle orta yaş, iş yaşamı, evlilik, taşınma gibi olaylar bireylerin sosyal kaynaklarını artırmaktadır. Ancak yaşın ilerlemesi ile insanlar ilişkiler konusunda daha seçici olmaktadır. Bu durumun altında bireylerin karşılıklı alışverişlerinin artı ve eksilerini daha iyi değerlendirmeleri yatmaktadır. Çünkü bireylerin birçoğu daha olumlu ilişkiler içine girmekte ve kendisine iyi gelen insanlarla olmak istemektedir. Yani bireylerin edindikleri tecrübelerle daha kaliteli bir sosyal çevre oluşturma eğiliminde oldukları söylenebilir.

2.4.3. Sosyal İlişkilerin Sıralanması

Katılımcılardan sosyal olarak ilişki kurdukları bireyleri karşılaştırarak bir öncelik sıralaması yapmaları istenmiştir. Kadın bireylerin genel olarak çocuklarını ilk sıraya koydukları benzer sıralamalar yapıldığı tespit edilmiştir. Sorulan sorunun bireyler açısından farklı anlaşıldığı durumlar da yaşanmıştır. Ancak konunun dışında olmayan cevaplar olduğu ve ilk akla gelen bilgilerin önemli ve değerli olduğu düşüncesi ile katılımcı uyarılmamıştır.

“En değerli başımdaki adam vardı o da öldü. Şimdi de kimse yok, Allah var.” (K3, 69, 5).

Katılımcı K3’ün en değer verdiği kişinin eşi olduğunu ve şimdi ise sıralamaya koyacak başka birinin, aklına gelmediği görülmektedir. Kimsesiz olduğunu vurgulayarak yanında sadece Allah’ın olduğunu başka kimsesi olmadığını belirtmiştir. Katılımcının çocuklarını söylemeyi düşünmeden bu şekilde bir cevap vermesi oldukça dikkat çekicidir. Mülakatın diğer aşamalarında verdiği cevaplara göre çocukları ile herhangi bir sorunu bulunmamaktadır. Hatta onları ve torunlarını çok sevdiğini beyan etmiştir. Bireyin burada geçen ifadeleri, eşine olan bağlılığının hâlâ devam ettiğini göstermektedir. Eşinin vefatının üzerinden beş yıl geçmesine rağmen ona olan sevgisi ve özleminden hiçbir şey kaybetmediği görülmektedir.

“Çocuklarım, torunlarım, komşular.” (K1, 90, 60).

Katılımcı K1’in sıralaması ifade ettiği gibidir. K16 da aynı cevabı vermiştir.

“Çocuklar, sonra ne bileyim belli olmaz.” (K23, 75, 15).

K23 hayatındaki en önemli kişilerin çocukları olduğunu belirtmiştir. Sonrası için bir sıralama yapmamıştır.

“Çocuklarımın çocukları çocuklarımdan kıymetlidir.” (K25, 80, 8).

Katılımcı K25 ise hayatında en kıymet verdiği kişilerin torunları olduğunu belirtmiştir.

“Çocuklar, kardeşler.” (K6, 84, 10).

“Çocuklarım, ablalarım, kayınlarım, kocamın tarafı diyeyim. El ne derse desin önce can demişler. Annen kadar kaynananı sevemezsin.” (K18, 72, 6).

“Çocuklar, torunlar, yeğenler, kardeşler.” (K30, 63, 18).

Katılımcı K6 çocuklarından sonra en çok kardeşlerine değer verdiğini söylemiştir. Katılımcı K18 çocuklarından sonra kendi kardeşlerinin geldiğini belirtmiştir. Eşinin ailesini de sıralamaya koyan birey onları kendi ailesi kadar sevemediğini ve doğal olarak da böyle bir şeyin mümkün olamayacağını vurgulamıştır. Birey eşin ailesi ile her ne kadar yakın olsak dahi kan bağıının bulunduğu kendi ailemiz ile bir olamayacağını savunmuştur. Katılımcı K30 çocukları ve torunlarının ardından yeğenlerini de eklemiştir. K30 bazı kardeşleri ile iyi anlaşmaktadır. Ancak özellikle miras yüzünden bazıları ile aralarının kötü olduğunu söylemiştir. Görünüşe göre arasının iyi olmadığı kardeşlerini yeğenleri ile ikame etmektedir.

“Çocuklarım, sonra... Hiç de kimsem yok ki işte kardeşlerim var iyi kötü, komşularım. Gelmezler de yine ölüyle diri komşularla olur.” (K12, 69, 13).

“Babam, çocuklarım Allah yokluğunu göstermesin. Kardeşlerim var. Abim var. O öne çıkar. İkimiz rezil büyüdük, yetiştik. Her çileyi ikimiz çektik. Onunla iyiyizdir. Sonra da komşularım.” (K22, 70, 7 ay).

“Çocuklarım. Çocuklarım için varım ben. Kardeşim. Elim günüm.” (K28, 75, 5).

İfadeleri verilen katılımcıların çocuklarını, kardeşlerini ve komşularını sıralamaya koydukları görülmüştür. Katılımcı K12 çocuklarından sonra kimi söyleyeceği konusunda biraz düşünmüştür. Kardeşlerini ve araları her ne kadar bozuk olsa da komşularını da bu listeye eklemeyi uygun görmüştür. Çünkü insanın komşularına bir şekilde muhtaç olacağını düşünmektedir. Bireyin önceki söylemleri de hatırlanacak olursa komşularına karşı kırgınlıklarının bulunduğu görülecektir. Buna rağmen komşuların da ilişki sıralamasında yerini alması toplumun komşuluk ilişkileri ile ilgili kültüründen kaynaklanmaktadır. Çünkü insan tamamen bireysel olarak yaşayamaz. Özellikle zor zamanlarda ve çocukların uzakta bulunduğu acil durumlarda komşular önemli bir destek kaynağıdır. Katılımcı K22 de en çok hayatta olan babasına

ve çocuklarına değer verdiğini ardından kardeşlerini sevdiğini söylemiştir. Özellikle de abisine çok değer verdiğini belirtmiştir. Çünkü yaşadıkları bazı hadiselerin üstesinden abisiyle birlikte geldiklerini anlatmıştır. Yaşam deneyimlerinin ilişki konvoylarının yeri ve önemini etkilediği bir kez daha görülmüştür. Ardında komşuları gelmektedir. K28 de çocukları için yaşadığını dolayısıyla onlarsız bir yaşamı düşünemediğini belirtmiştir. Daha sonra kardeşinin geldiğini söylemiştir. Ardından da ailesinin dışında kalan diğer tanıdıklarını eklemiştir.

“Evlatlarım, komşular.” (K7, 60, 8).

“En çok evlatlarım değerlidir. Komşularımı da severim yine.” (K9, 75, 21).

“Bir numarada çocuklarım, konu komşum, yeğenlerim.” (K29, 73, 13).

Katılımcıların bazılarının çocuklarından sonra komşularını söylediği görülmektedir. K29 kardeşleri bulunmadığı için sıralamaya yeğenlerini de eklemiştir.

“Anam var. Çocuklarım, kaynanamlar var, kardeşlerim var. Hepsi sırada.” (K10, 60, 6).

Katılımcı K10 da yakın aile üyelerinin her birinin bu listede yer alacağını belirtmiştir.

“İlk çocuklarım gelir ondan sonra komşularım ondan sonra akrabalarım gelir.” (K4, 82, 40).

Söylemi verilen K4, komşularından sonra akrabalarının da listeye gireceğini belirtmiştir.

“Kızımın torunlarım sonra kardeşlerim sonra da en yakın anlaştığım insanlar gelir herhalde.” (K17, 59, 12).

Katılımcı K17 ilk sırada kızı ve torunlarına yer vermiştir. Daha sonra kardeşlerini söylemiştir. Ardından ise anlayabildiği diğer insanları buraya ekleyebileceğini belirtmiştir. Katılımcının sıralamayı yaparken özellikle kızını belirtmesi ve oğlunu hatırlamaması dikkat çekicidir. Katılımcının anlattığı kadarıyla oğlu ile ilgili önemli bir problemi olmadığı düşünülürse bu durumu kızı ile olan ilişkisinin çok yakın olması ile açıklamak mümkündür. Araştırmada yöneltilen soruya herkesi severim diyerek cevap veren K5’i (80, 3) de saymak gerekmektedir.

Verilen ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla katılımcılar tarafından en fazla değer verilen ilişki türü çocuklarla olan ilişkilidir. Nitekim yaşlı ebeveynlerin en fazla sosyal

destek aldığı kişilerin çocukları olduğu bilinmektedir (McInnis-Dittrich, 2004: 304). Benzer şekilde Japonya'da yapılan bir çalışma evli ve çocuğu olan yaşlı bireylerin eşlerinden aldıkları sosyal destek ile dul yaşlı bireylerin çocuklarından aldıkları sosyal desteğin iyilik durumları üzerinde olumlu anlamda önemli katkılar sağladığını göstermiştir (Okabayashi vd., 2004: 2259).

Yaşlı bireylerin birçoğu çocuklar, torunlar, kardeşler ve uzun süreli arkadaşlarla yakın sosyal ilişkilere sahiptir. Bireylerin günlük işlerdeki tanıdıkları ya da görüşme sıklığı yıllık bazda olan ilişkileri, sosyal ağ çemberlerinin en dışında yer almaktadır (Erber, 2018: 292). Birçok yaşlı için en değerli yakınları çocukları olsa da kimi yaşlılar ilk sırada ebeveynlerini ya da torunlarını saymışlardır. Diğer akrabalar ve akraba olmayanlar ise listenin daha arkalarında kendilerine yer bulmaktadır. İstisnalar olmakla birlikte bireylerin özellikle bir ismi öne çıkarmak yerine genel olarak ilişki gruplarını (çocuklar, kardeşler, komşular gibi) listelediği görülmektedir.

Araştırma kapsamında görüşülen bireylerin ifadeleri ve değindikleri konularla ilgili yapılan yorumlamalar bu bölümde yer almıştır. Yaşlılık ve dulluk durumu katılımcıların bireysel ve toplumsal yaşamları üzerinde nitel ve nicel anlamda değişimler meydana getirmektedir. Bu değişimler insandan insana farklılık göstermektedir. Yukarıdaki bölümde katılımcıların yaşamlarına ve sosyal ilişkilerine dair görüşleri literatür eşliğinde sunulmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ölüm faktörlerinin kontrol altına alınarak yaşam süresinin uzaması ve maksimum sağlıklılığın sağlanması için gösterilen çabalar meyvesini vermiştir. Bir zamanlar ortalama ömrün 25 olması bugün neredeyse idraki mümkün olmayan bir durum haline gelmiştir.

Yaşam uzunluğu hususunda cinsiyetlere göre farklılığın olduğu görülmektedir. Henüz kadınlar ve erkekler arasında uçurum denilebilecek rakamlar olmasa da kadınların daha uzun yaşadığı bilinmektedir. Buradan erkeklerin ölümünden sonra kadınların tek başına üstesinden gelmesi gereken yıllar olduğu sonucu çıkmaktadır. Türkiye’de de durum dünya konjonktürü ile paralel ilerlemektedir (Bkz. WHO, 2018). Ortalama yaşam süresi gelişmiş ülkeler seviyesine gelmese de oldukça yakındır ve demografik hareketlenmeler benzer çizgilerde mütemadiyen ilerlemektedir. Aynı şekilde kadınların üstesinden gelmesi gereken durumlar da benzer şekilde kendini göstermektedir.

İnsanların diğerleriyle ilişkileri kendi yaşamlarının anlam kazanması açısından önemlidir. Bu çalışma ile eşi olmayan kırsaldaki yaşlı kadınların sosyal dünyaları ve sahip oldukları ilişkilerin kendi hayatlarına etkisi üzerinde durulmuştur. 30 kişi ile gerçekleştirilen çalışma Türkiye’de kırsalda yaşlı kadın olmak ve ek olarak dul bir kadın olmak üzerine bir resim oluşturabilmesi açısından önemlidir.

Kırsal yaşam gerek nüfus yapısı gerekse toplumsal yaşantısı bakımından kendine has özelliklere sahiptir. Genel olarak geleneksellik bir arada anılmaktadır. Bireysel olanın öne çıktığı kentsel bölgelere nazaran kırsal bölgeler toplumsal olanın gelişmesi için daha uygun bir zemine sahiptir. Dolayısıyla kırsaldaki topluluk kendi iç dinamiklerini oluşturma açısından daha fazla imkân barındırmaktadır. Bununla birlikte özellikle teknoloji ve ulaşım ile ilgili gelişmeler kentsel olanı kırsal bölgelere yaklaştırmıştır. Nitekim araştırmanın gerçekleştirildiği köylerin kentlerle arasında ekonomik, sosyal ve psikolojik bir dolaşım olduğunu söylemek mümkündür.

İnsanların yaşı sadece rakamsal olarak dünyada kaç yıl geçirdikleri ile ilgili değil biyolojik, psikolojik, fiziksel ve sosyal pek çok sebebe bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Dolayısıyla tek bir yaş ya da yaşlılığa dair tek bir tanımdan söz etmek mümkün olmamaktadır. Katılımcıların da kendilerini çeşitli şekillerde tarif ettikleri görülmüştür. Seçtikleri bu tarif yolları kendilerinin ya da çevrelerinin deneyimlediği

travmatik olaylardan ya da yaşam dönemlerini geçirdikleri toplumun içinde barındırdığı karakterden kaynaklanabilir. Bunun yanında konumuz itibariyle ileri yetişkinlik döneminde olan bireylerin yaşları hakkındaki düşünceleri de araştırma kapsamında cevaplandırmak istediğimiz konulardan olmuştur. Bireylerden çoğunluğunun olumsuz bir tanımlamaya yöneldiği görülmüştür. Dolayısıyla bireylerin yaşa karşı olumsuz bir algı geliştirdiği ve bu görüşün de altında özellikle biyolojik anlamda yaşanan gerilemelerin yattığı söylenebilir.

Katılımcılar arasında bakıma muhtaç olmadığı için şükreden ve hayatın son günlerini yaşadığını düşünenlerin olduğu da görülmektedir. Söz konusu bireylerin yaşamlarına daha makul şekilde baktıkları anlaşılmaktadır. Özellikle ölümün kendi kontrollerinde olmaması ve Allah'ın karar verici olması bu görüşün kaynağı olarak öne sürülebilir. Teslimiyet ve manevi temellendirmeler olumlu düşüncelerin kaynağı olabilir.

Araştırma esnasında 59 yaşındaki bireyin hastalıklar haricinde yaşından memnun olduğu ve yaşını orta yaş olarak tarif ettiği halde bir diğer 63 yaşındaki katılımcının 50 yaşından sonra hayatın iyi gitmediği ile ilgili söylemleri yaşın ne kadar göreceli olabileceğini gösteren güzel bir örnektir. Bu noktada bireylerin yaş algılarına yaşam bilançolarının ve hali hazırda devam eden hayatlarının etki ettiği söylenebilir.

Pazar ve markete erişimin özellikle yeme içme gibi temel fizyolojik ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu bağlamda alışverişe gitmek bazı katılımcılar için mecburiyetken bazıları için daha öte anlamlara sahip olduğu görülmüştür. Kendi ayakları üzerinde duran birey alışveriş bahanesiyle can sıkıntısını gidermekte, bir yolculuğa çıkmakta bu sayede diğerleriyle iletişime geçmektedir. Bir anlamda maceraya çıkmak olarak da görülebilir. Çünkü kişi mevcut durumunun dışında bir rotaya sapmaktadır. Yani risk almaktadır. Bireyin bu değişikliği risk almaya değer olarak gördüğü söylenebilir.

Diğerleriyle iletişimin sağlanmasında, bireyin kendisinden uzakta yaşayan tanıdıkları ile görüşmesinde ve bireyin gündelik yaşamında sahip olmadığı bir atmosferin içinde bulunmasında sosyal etkinliklerin mühim bir yeri vardır. Düğün, mevlit ya da cenaze bu kategoride yer almaktadır. Bireylerin ifadelerinden anlaşılmıştır ki kültürel alışkanlıklar ya da dini sosyalleşmenin yanı sıra bireyin sahip olduğu

özellikler sosyal etkinliklerin gerçekleştirilmesini ve katılımın sağlanmasını etkileyebilir.

İhtiyaçların karşılanmasında düzenli gelirin bulunması bireyin yaşam standartlarını yükseltmektedir. Türkiye’de 65 Yaş Aylığı, Dul Aylığı, Gazi Aylığı, Bağkur, Sigorta ve Emekli Sandığı aylıkları devletin verdiği, kendilerine ait olan ya da birinci derece yakınlarından kalan düzenli gelir kaynakları olarak sayılabilmektedir. Ancak ihtiyaçların türü ve derecesi genel olarak algıya ve yaşam stillerine göre değiştiği için gelirin yeterli olup olmaması da farklılık göstermektedir. Kimi katılımcılar gelirlerinin yettiğini düşünürken kimileri yeterli olması için dikkatli harcama yapmaları gerekliliği üzerinde durmuştur.

Literatürde vurgulandığı gibi yaşlılık bir hastalık değildir. Ancak özellikle kronik hastalıkların ortaya çıkması açısından hassas bir dönemdir. Dolayısıyla hastaneye gitme olasılığı yaşlılık döneminde artmaktadır. Nitekim kadınların erkeklere nazaran daha fazla hastaneye gittikleri bilinmektedir. Dolayısıyla bu faaliyeti gerçekleştirmek, özellikle kırsaldaki, yaşlı kadın için maliyet anlamına gelmektedir. Öyleyse çeşitli ulaşım masraflarının da yaşlı kadının giderleri hususunda değinilmesi gerekliliği unutulmamalıdır. Bununla birlikte yaşlı kadının, özellikle eşi olmadığı için, çocukları tarafından desteklenerek masrafların azaltılması ve ek gelir sağlanması durumu da söz konusudur. Ayrıca düzenli geliri olmayan bazı katılımcıların ise tamamiyle çocukları tarafından desteklendiği ve bu durumun bir anlamda onları çocuklarına bağımlı hale getirdiği anlaşılmaktadır. Katılımcıların ifadelerine göre denilebilir ki çocuklar yaptıkları bu ekonomik desteğin gerekliliğinin farkındadırlar ve yaşlı ebeveynlerinin bunu dile getirmesini beklemeden bir görev bilinciyle yerine getirmektedirler. Bununla birlikte ekonomik kaynakları çocukları tarafından engellenen katılımcılar da vardır. Öyleyse çocuklar ekonomik anlamda hem destekleyici hem de mahrum edici sayılabilir.

Bazı katılımcıların yetişkin çocuğunun ailesiyle, bir arada yaşamalarından ya da yakın yaşamalarından ötürü, ortak bütçeye sahip olduğu görülmüştür. Aile içi bütçe dağılımı ile ilgili net bir söylem bulunmasa da katılımcıların bu durum ile ilgili bir şikâyetlerinin bulunmadığı görülmektedir.

Bu noktada değinilmesi gereken bir diğer durum da kırsal bölgelerdeki geçim kaynakları hususudur. Kimi katılımcıların tarım ve hayvancılık yaparak kendilerine ek

gelir sağlayabildikleri görülmektedir. Bu faaliyetler ile katılımcıların ihtiyaçların karşılanması hususundaki ekonomik maliyeti düşürdükleri ve kendilerine bir meşgale oluşturabildikleri görülmüştür. Bununla birlikte özellikle sağlık problemleri bu faaliyetlerin yerine getirilmesini sekteye uğratmaktadır. Nitekim yalnız yaşayan katılımcıların bu hususta kendilerini sınırlandırdıkları ya da söz konusu işleri tamamen bıraktıkları görülmektedir.

Devlete ya da hükûmete karşı minnettar hisseden katılımcıların 65 Yaş Aylığı ya da Dul Aylığı aldığı görülmektedir. Bazı katılımcıların aylıkları her ne kadar kendilerine yeterli gelmese de böyle bir gelirin devlet tarafından verilmesi minnettarlık duygusu uyandırmaktadır. Bu noktada mevcut siyasi düzenin politikalar ile söz konusu bireyler arasında meşruluk kazandığı öne sürülebilir.

Katılımcılardan 2 tanesi henüz gençken eşlerinden ayrılmıştır. Bir katılımcının ise ilk eşinden ayrıldığı ve ikinci eşinin de 10 yıl önce öldüğü anlaşılmıştır. Diğer katılımcıların eşleri çeşitli sebeplerden dolayı ölmüştür. Dolayısıyla çalışma grubu içerisinde dulluk genel olarak eşin ölümü suretiyle gerçekleşmiştir. Dul statüsüne geçen kadının yaşam durumu farklılaşmaktadır. Farklılaşmanın ne şekilde olduğu ve ne seviyeye kadar gerçekleştiği elbette bireylere göre değişiklik göstermektedir. Dulluktan etkilenme durumu bireyin ölen eşi ile aralarındaki ilişkinin niteliklerinden kaynaklandığı söylenebilir. Eşini seven, onun karakterini ve sahip olduğu özellikleri beğenen veya eşi ile iyi anlaştığını düşünen, bunların yanı sıra eşi ile uzun bir ortak yaşama sahip olan katılımcıların yaşadıkları kayıptan yoğun şekilde üzüntü duydukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte eşi ile ilişkilerinde bu gibi niteliklere fazla sahip olmayan bireylerin dulluğun psikolojik tarafından çok sosyal ya da ekonomik yönlerine vurgu yaptığı anlaşılmıştır. Ayrıca eşin vefat şekli de kayıptan dolayı yaşanan şoku etkilemiş görünmektedir.

Eşin kaybı kimileri için travmatiktir. Fiziksel ve psikolojik anlamda yıkım getirmektedir. Bu süreçte çocukların kaybın bıraktığı boşluğu dolduramayacağını belirten katılımcılar olduğu gibi yalnızlıklarını çocukları sayesinde giderenlerin de olduğu görülmüştür. Öyleyse çocukların verdiği desteğin niteliği ve düzeyine göre ya da bireyin kendi karakter özellikleri ve uğraşlarına göre böyle bir çeşitliliğin olduğu söylenebilir.

Eşin anlamı sadece evin beyi ya da çocukların babası olmasının yanında kimi kadınlar için kendisinin güvenliğini sağlayan ve korumalığını yapan bir karakter, toplumdaki saygınlığını sağlayan bir işaretçi olarak düşünüldüğü söylenebilir. Yine eşin sadece birey nazarında değil toplum nazarındaki gücü de yadsınmamalıdır. Dul kadınların yabancı erkeklerle konuşmalarını men eden ve bu kadınları bir şekilde “ad çıkarmak” ile tehdit eden bir çeşit toplumsal algı bulunduğu söylenebilir. Bu düşünceden katılımcıların yer aldığı toplumun dul kadınları bir tehdit olarak gördüğü sonucu çıkarılabilir.

Eşinden 40 yaşlarında ayrılan bireyin, ayrıldığı eşinin ölümüne daha tarafsız bir tepki verdiği görülmüştür (K4, 82, 40). Bu anlamda bireyin üzüntü duyduğu gözlemlenmemiştir. Bireyin ayrıldığı dönemden bugüne dek çalışarak kendi ayakları üzerinde durduğu düşünülürse ayrılığın, eşlerden birinin ölmesinden duyulan acıyı hafiflettiği hatta yok ettiği söylenebilir. Bu noktada katılımcılardan birinin (K28, 75, 5) çocukları ve torunlarının yalnızlığını giderdiği ile ilgili söylemine dikkat etmek gerekir. Kendisi ve eşi uzun yıllardır oğlu, gelini ve torunları ile yaşamaktadır. Yani geniş aile yapısı içerisinde yer almaktadır. Öyleyse eş kaybından sonraki süreçte karşılaşılan durumlarla başa çıkmada kalabalık aile stiline önemli olduğu söylenebilir. Sahada ortaya çıkan bir diğer durum da ilk eş ve kuması arasındaki ilişkinin yakınlığıdır. Neredeyse yarım asırdır birlikte olan bu kadınların diğer ilişki türlerinin dışında bir birliktelikleri vardır. Rakip gibi düşünülen bu kadınların aslında ne kadar yakın bir ortaklıkları olduğu ve hayatımızın içinden bir durum olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Bir destek kaynağı olarak zikredilmelerinde fayda vardır.

Katılımcıların yeniden evlilikle ilgili görüşlerinin genel anlamda olumsuz olduğu görülmüştür. Yeniden evliliğin gereksiz ve riskli olduğu ve kimi katılımcılara göre huzursuzluk getireceği görüşü hâkimdir. Bu reddediş için özellikle düzenli gelirin olması katılımcıların öne sürdüğü ana sebeptir. Bunun yanında nispeten genç yaşta dul kalan bireylerin çocukları olduğu için yeniden evlenmeyi düşünmedikleri anlaşılmaktadır. Çocukların küçük olması, kız çocuklarının olması, engelli çocuğun olması ve onların herhangi bir istismara uğrayacağı düşüncesi kadın dulların yeniden evliliğin uzağında olmalarına neden olmuştur. Ayrıca ilk eşe olan bağlılık yeniden evliliği bir ihanet haline getirmiştir. Bunun yanında iki katılımcının önceden düşünmedikleri halde şimdilerde yeniden evliliği özellikle yalnızlık, bozulan sağlık durumu ve çocuklardan beklenen desteğin alınmaması nedeniyle düşündükleri

görülmektedir. Ek olarak bir katılımcının ilk eşinin ihanetinden dolayı bir başka adamla evlendiği anlaşılmaktadır. Söylemleri bir araya getirirsek yeniden evliliği ilk eşle ilişkiler, dul kalınan hal, yaş, ekonomik durum, sağlık durumu ve yalnızlık gibi faktörlerin etkilediği söylenebilir.

Bakıma muhtaçlık hayatımızın bir gerçeği olarak karşımızda durmaktadır. Söz konusu durum katılımcılar arasında mütemadiyen korkulan, istenmeyen ve kendisine karşı ölümün tercih edileceği bir durumdur. İhtimali bu kadar çok endişe vermesine rağmen bireylerin hiçbir acil durum planı yapmaması, plan yapanların ise sadece düşüncede bırakarak hiçbir somut adım atmaması oldukça ilginçtir. Nedenlerine baktığımızda ise çocuklara duyulan güvenin ne kadar fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında az da olsa devlete olan güven de sayılabilir. Çocuklara olan güvenin altında çocukların şimdiki davranışları olmakla birlikte anne baba bakımının çocuklar tarafından karşılanacağı ile ilgili toplumsal algının da etkili olduğu söylenebilir. Çeşitli şekillerdeki alışveriş biçimlerinin nesiller boyu aktarılabildiği ve bu sayede geleneklerin ve kültürün inşa olduğu bilinmektedir. Bakım hususunda evladın yerini de bu kategoride saymak mümkündür. Özellikle roller sahip olduğumuz kaynakların yanında kuracağımız ilişkiler için güç düzeyimizi belirlemektedir. Bu bağlamda anne ya da baba toplumsal olarak gerek konumu gerek çevresel bağlantıları ile üstün tarafa geçebilmektedir. Bireyin ekonomik durumu kötü olsa hatta karakter olarak toplumun diğer kesimlerince saygı duyulan birisi olmasa dahi çocukları nazarında üstünlüğü devam edebilmektedir. Katılımcılardan K15 (76, 26) çocukların ebeveynlerine karşılıksız olarak bakmaları gerektiğini savunmaktadır. Öyleyse çocuklar tarafından verilen bakımın toplumsal bir baskıdan da kaynaklanabileceği hatırlanmalıdır. Ayrıca bu türden bakımın yaşlının sahip olduğu maaşla da bağlantısı olabilmektedir. Bazı katılımcıların çocukları hâlâ yaşlı bireyin evinde yaşamaktadır. Yaşlı ebeveyninin maaşı üzerinde söz hakkı bulunan çocuklar da vardır. Özellikle maaş hususunda taraflar sadece yaşlı ve bakım verici değildir. Devlet de bu kategoride yer almaktadır. Nitekim özellikle yaşlıya verilen maaş ya da bakıma muhtaçlık durumunda bakım verene bağlanan bakım aylığı güçlü tarafın devlet olduğu sonucuna ulaştırabilir. Çünkü siyasi otorite evde bakıma yönelik politikasını gerçekleştirecek bir adım atmıştır. Bununla birlikte net bir güçlü taraftan söz etmek mümkün değildir. Bu bağlamda para, saygı, toplum tarafından ayıplanma korkusu, devletin verdiği destek, bakıma muhtaç bireyin

sahip olduğu kaynaklar ve dini kaygı bakım verme hususunda bir motiv olarak karşımıza çıkabilir.

Analize daha büyük bir mercek ile baktığımızda yakındaki çocukların ve bilhassa kız çocuklarının bakım verici olarak görüldükleri anlaşılacaktır. Erkek çocuklarının söz konusu olduğu durumlarda ise gelinin varlığı bakımın sağlanmasını olanaklı hale getirmektedir. Dolayısıyla yaşlanma ve yaşlılık literatüründen aşına olduğumuz şekilde kadın bakım verici olarak yerini korumaktadır. Nitekim katılımcılardan hayatlarının önceki dönemlerinde eşlerine ya da ebeveynlerine bakım verenler de bulunmaktadır.

Araştırma esnasında ortaya çıkan bir diğere husus ise engelli çocuğu olan bireylerin söylemleridir. K11 (77, 22) bakıma muhtaçlık hususunda her ne kadar kızına güvense de aklına ilk gelen ölmesi durumunda engelli oğluna kimin bakacağıdır. Kendisinin yokluğunda oğlunun kötü bir duruma düşeceğini tahmin etmektedir. Her ne kadar doğrudan belirtmese de oğlunun kendisinden sonraya kalmasını istemediğı anlaşılmaktadır. Bu düşünce insani olarak gaddarca gelse de engelli bir evladı olan annenin içinde bulunduğu çatışmanın bir göstergesi sayılabilir.

Sosyal ilişkiler içerisinde aile ilişkileri çoğunlukla birincil destek kaynağıdır. Çocuklarla, torunlarla, kardeşlerle, yeğenlerle kimi yaşlılar için de ebeveynlerle ilişkiler söz konusudur. Birey ve diğere aile üyesi arasındaki ilişkilerin tek taraflı değil karşılıklı olarak gerçekleştiğı görülmektedir. Ekonomik destek, çeşitli yaşam olaylarına karşı psikolojik destek, sosyal destek ve yerine getirilmesi gereken sorumluluklar hususunda özellikle ebeveyn-çocuk ilişkileri öne çıkmaktadır. Ayrıca anne-kız ilişkilerinin manevi destek noktasında daha yakın olduğu öne sürülebilir. Bununla birlikte torunların ya da kardeşlerin de birincil ilişki konumuna gelebileceğı söylenebilir. Ancak diğere üyelerle ilişkiler genellikle sosyal yakınlıkla ilgilidir. Nitekim torunları, kardeşleri, yeğenleri hatta komşuları ile sırdaş olan ve paylaşımlarda bulunan bireyler vardır. Bununla birlikte bakım ya da ekonomik destek gibi önemli konularda bireylerin hatırına gelen isimler genellikle çocuklarıdır. Öyleyse bireylerin ihtiyaç duyduğu konuya göre yardım için çağrıda bulunduğu kişilerin değiştiğı söylenebilir.

Genel olarak katılımcıların söylemleri dikkate alındığında bireylerin diğere aile üyeleri ile olumlu ilişkiler içinde olmak istedikleri belirtilebilir. Bu hususta özellikle çocukları ve torunları katılımcılar nazarında öne çıkmaktadır. Kardeşler ikincil aile

üyesi olarak birey için her ne kadar kendisiyle ilişkiler önemli olsa dahi aksi durumda yıkıcı etkisinin çocuklar kadar fazla olmadığı söylenebilir. Her kardeşin kendi ailesinin bulunması, çeşitli ortak deneyimler, ekonomik ve özellikle miras ile ilgili meseleler kardeşler arasında anlaşmazlıklar meydana getirebilmektedir.

Doğrudan kan bağı bulunmamasına rağmen iletişime geçerek pek çok deneyimi paylaştığımız komşular katılımcıların ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla bazen bir arkadaş, bazen bir yabancı ve bazen ise bizzat aileden biri olabilmektedir. Komşuların varlığı kimi durumlarda sağladıkları destek mekanizması ile çocukların ebeveynleri ile ilgili sorumluluklarını hafifletebilmektedir. Komşularla girilen kötü ilişkilerin birey için bir stres kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Bazı katılımcıların sınır, hayvancılıkla ilgili meseleler ya da çeşitli yaşam olayları sebebiyle komşularıyla arasının açık olduğu görülmüştür. Kimi katılımcıların beyanlarına göre de komşularının kendisini küçük gördüğü hatta yok saydığı bu sebeple üzüntü ve kızgınlık hissettiği anlaşılmıştır. Bu tutumu K8 (75, 2) yaşına dolayısıyla da üretim yapamamasına bağlamıştır. Öyleyse sebep her ne olursa olsun komşuların bireyleri dışlaması yani kendi faaliyetlerine ya da yaşam deneyimlerine dâhil etmemesi onları kızgınlığa, mutsuzluğa ve bir anlamda yalnızlığa ittiği söylenebilir. Ayrıca her ne kadar bu ilişkilerden memnun olmasak dahi komşuların ilişki çemberimizdeki yerini aldığı belirtilebilir. Nitekim katılımcı K22 (70,7 ay) en yakın komşusuyla sınır yüzünden mahkemelik olmalarına rağmen acil bir durumda hiç çekinmeden onlardan yardım talep edebileceğini belirtmiştir. Öyleyse yaşlanma ya da yalnız kalma durumunda çocukların eksik kaldığı hususların komşular ile doldurulabileceği iddia edilebilir. Ayrıca kırsaldaki bireylerin birbirleri ile tanışık olduğu hatta birbirlerinin ailelerini bildikleri ve aile geçmişlerine az veya çok şahitlik ettikleri düşünülürse vazgeçilmesi zor bir sosyal destek kaynağı olduğu söylenebilir.

Araştırma kapsamında katılımcıların ilişkilerini bir yakınlık sıralamasına koymaları istenmiştir. Bu kapsamda literatürde (Kahn & Antonucci, 1980: 274) iç, orta ve dış çemberlerin çeşitli özelliklere göre sıralandığı ve genel olarak aile üyelerinin en iç çemberde olduğu bilinmektedir. Diğer çemberlerde ise daha uzak ilişkiler yer almaktadır. Ancak bu çalışmadaki sıralama aile üyeleri ve komşular ile sınırlı kalmıştır. Katılımcılar bu bireyler dışında spesifik bir tanıdık beyan etmemişlerdir. Diğer kişileri “el” olarak tarif eden bir katılımcı (K10, 60, 6) vardır. Bu araştırma daha çok kırsaldaki yaşlı dul kadınların diğerleri ile ilişkisinin nasıl olduğuna odaklandığı için literatürde belirtilen ikinci ve özellikle de üçüncü çemberdeki bireyler hakkında ayrıntılı bilgi

bulunmamaktadır. Üstte de belirtildiği gibi katılımcıların aklına gelmemiştir ve araştırmacı tarafından da bu yönde bir soru yöneltilmemiştir. İlk akla gelenlerin nitel araştırma için makbul olduğu düşünülmüştür. Dolayısıyla literatürde yer alan en iç çemberdeki bireylerin yakınlığı birbirinden farklıdır. Kimileri için çocukları kimileri için torunları önceliklidir. Hatta arası bozuk olduğu için oğlanlarının yerine komşularını koyan bir katılımcı vardır. Dolayısıyla ilişki çemberi her ne kadar işlevsel bir fikir olsa da ayrıntılı bir tarif sunamamaktadır. Herkes için üç parçalı genel bir reçete yazmak yerine her bir kişiye uygun özel çemberler kurulmalıdır. Kurulan hiyerarşi birey tarafından tayin edilmelidir. İlişki çemberinin sayısı insanlara göre değişebilir. Öyleyse, birey merkezli oluşunu bir kez daha vurgulayarak, “genişleyen çoklu çember” (expanding multicircle) söz konusu olabilir. Çemberlerin tarifi birinci, ikinci, üçüncü, ... olarak isimlendirilebilir. Çemberler iç içe geçmiş şekilde yakından uzağa doğru genişleyerek devam etmelidir. Her bir çemberde bireyin tayin edeceği sayıda insan bulunabilir. Çemberdeki insanların konumu bireye olan yakınlıklarına göre yerleştirilir. Bireye en yakında olan ve yine birey nazarında en fazla sorumluluğu alan kişi ya da kişiler en içte bulunmalıdır. Dış çemberler de bu ölçütlerle birbirinin dışına eklenmelidir. Her bir çember arası mesafe aynı olmayabilir. İç çemberler arası mesafe daha az olabilirken daha dış çemberlerde bu mesafe çoğalabilir. Sonuç olarak ilişki çemberinin sahibinin birey olduğu unutulmamalıdır.

Literatürde belirtildiği gibi ilişkilerin yapısının esnek olduğu söylenebilir. Ancak esneklik düzeyleri birbirinden farklıdır. Örneğin komşular çok yakın olsa dahi bir şekilde ikameleri mümkün olabiliyorken çocuklar ya da torunlar gibi kan bağından dolayı kurulan yakınlıkların doldurulması çok güçtür. Ama imkânsız değildir. Bu kişilerle kopan bağlar özellikle diğer çocuklarla ya da torunlar ile karşılanabilmektedir. Benzer şekilde kardeşler arası kopan bağlar çocuklar ya da yeğenler ile ikame edilebilmektedir. Bunun yanında literatürde (Dykstra, 2015: 4) yer aldığı üzere çeşitli görevler için yakınlık konusunda daha uzak kişilerden yardım talep edilebilmektedir. Bu özelliğin yanı sıra çeşitli durumlar, ortamlar ya da zamanlara göre de ilişki çemberlerindeki konumlandırmanın değişebildiği eklenmelidir. Bakım konusunda çocuklarından başka kimseyi düşünemeyen katılımcılardan biri sır verme konusunda komşularını idealize etmektedir. Yine bir diğer katılımcı günlük işlerinde kendisine komşusu da olan kızı yardımcı olmasına ve onunla pek çok paylaşımı bulunmasına rağmen bakım verici olarak Gökçeada’daki kızını gördüğü ortaya çıkmıştır. Yine üstte

geçtiği üzere acil bir durum söz konusu olduğunda komşular ilişki çemberinin en üstünde yer almaktadır. Öyleyse daha geniş bir kavramsallaştırma olması için göreve özgü model (task-specific model) yerine “duruma özgü ilişki modelinden” (situation specific relation model) söz edilebilir. Yani birey hangi durumun içinde ise bu hal için uygun olan birey ile iletişime geçecektir.

İlişki hiyerarşilerinin kurulması esnasında bireylerin birçoğunun kötüden çok, iyi ilişkilerini göz önüne aldıkları görülmüştür. Örneğin K3 (69, 5) çocuklarını çok sevdiğini daha önce belirtmesine rağmen kendisine en yakın kişinin ölen eşi olduğunu söylemesi ve çocuklarını saymaması ilginçtir. K17'nin (59, 12) de oğlu olmasına rağmen ilişki sıralamasını kızı, torunları ve anlaştığı kişiler olarak yapmış ve oğlunu hatırlamamıştır. Buradan yola çıkarsak ilişki sıralamasının özellikle yakın bağlar temelinde kurulduğu iddia edilebilir.

Katılımcılardan birinin komşusu ile bir diğerinin ise kardeşiyle ilişkisi bireyin çocukları yüzünden kesintiye uğramıştır. İlişki çemberinde en yakın olarak genellikle çocukların olduğu düşünülürse hiyerarşik olarak bireylere daha yakın olan kişilerin tutumlarının bireyin diğer ilişkilerini etkileme gücüne sahip olduğu söylenebilir.

Literatürde kaynakların bireylere güç getirdiği savunulmaktadır (Görgün-Baran vd., 2005: 37). Bu genel tanımın çoğunlukla saha ile desteklendiği söylenebilir. Ancak ilişkiler kaba bir tanımın çok ötesindedir. Nitekim gücün farklı kaynaklardan ortaya çıkabildiği ve güçlü olan tarafın sabit olmadığı söylenebilir. Gücü getiren kaynak ekonomi olduğu gibi sağlık, bedensel zindelik, eğitim düzeyi ya da evin konumu da olabilir. Bu kaynakların güç getirme düzeyi bireyden bireye farklılık göstermektedir. Örneğin; tarlaları olan yaşlının kaynaklarını kullanamaması, tarlaları çocukları tarafından ekildiği halde kendisinin ekmeği satın almak zorunda kalması ve çocuklarının kendisine kötü davrandığını iddia etmesi güç dengesizliğini göstermektedir. Bunun yanında şirketleri bulunan yaşlı bireyin tüm işleri çocuklarına devretmesi ve onların da kendisine hiçbir saygısızlıkta bulunmadığını söylemesi hatta bu anlamda bakım konusunda hiçbir plan yapmayıp tamamen çocuklara güvenmesi ekonominin bir kaynak olarak güç getireceğini anlatmaktadır. Aynı ilişki içinde gücün sürekli olarak yer değiştirdiği durumlar da vardır. Örneğin çocuklarından üçü memur olduğu için Dul Aylığı alamayan bireyin yine çocukları tarafından desteklendiği görülmektedir. Dolayısıyla çocuklar bireyin geliri için hem bir mani hem de ana destek kaynağı olabilmektedir. Netice olarak ilişkilerde açık bir şekilde güçlü tarafın tespit

edilemeyeceği söylenebilir. Her bir olay özelinde yüzeysel anlamda güçlü ya da zayıf olandan söz edilebilir ancak ilişkilerin genel doğası hakkında konuşacağımız zaman net bir tarif verilemez. Öyleyse ilişkilerin oldukça girift olduğu ve alan-veren dengesinin kolayca yer değiştirdiği iddia edilebilir.

Araştırmaya katılan bireylerin pek çoğu yaşamlarını kötü olarak nitelendirmiştir. Özellikle fakirlik ve huzursuzluk içinde geçirdikleri bir hayatlarının olduğunu vurgulamışlardır. Kimi katılımcılar ise yaşadıkları travmaları söylemeyi tercih etmişlerdir. Bu bağlamda eşinden 30 yaşında ayrılan ve hayatının üzüntüyle geçtiğini belirten 90 yaşındaki birey ve yine 49 yıldır dul olan, eşinin ölümünden beri huzur bulamadığını ifade eden bireyin söylemleri önemlidir. Kabaca yarım asırdır dul olan bu insanların yaşamlarını mutsuz bir şekilde geçirmeleri endişe ve üzüntü verici olarak tarif edilebilir. Öyleyse eşin yokluğu kadın için hayatın akış yönünü değiştirebilen kilometre taşlarından biri olduğu söylenebilir. Bu noktada bir diğer konuya daha değinmekte fayda vardır. Yaşlının içinde bulunduğu durum yaşlılıktan yani 65 yaşını geçtiği için değil aslında ilk yetişkinlik ya da orta yetişkinlik dönemlerindeki yaşam olaylarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla birey bir sürecin devamını yaşamaktadır. Sosyal olarak değişim yaş ile değil dulluk gibi sosyal olaylar ve özellikle travmatik etkisi bulunabilen kırılmalardan ortaya çıkmaktadır. Yaş ile değişim daha çok bedensel deformasyonlardan dolayı sağlık noktasında gerçekleşmektedir. Bu süreçte bireyler çeşitli sebeplerden dolayı diğerlerine ihtiyaç duyabilmektedir. Ayrıca Türkiye’de her ne kadar dulluk maaşı verilse de bazı yaşlılar ulaşamadığı için 65 yaş aylığı beklenen bir yardım haline gelebilmektedir. Yani kimi bireylerin yaşlanmayı istediği ironik bir durum ortaya çıkmaktadır.

Söz konusu katılımcıların söylemlerinden yola çıkarsak bireylerin her ne kadar kötü ya da mutsuzluk verici olduğunu belirttikleri yaşam olayları ve deneyimleri bulunsa da nihai olarak durumlarını kabullendikleri görülmektedir. Bireyler gelirlerini, çocuklarla ya da diğerleriyle ilişkilerini, tanıdıklarının ölümünü, maruz kaldıkları ayrımcılıkları ve daha pek çok şeyi kabullenmişlerdir. Bu kabullenişin çaresizlikten kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca bir başa çıkma stratejisi olarak da kabul edilebilir.

Literatüre göre Türkiye toplulukçu ve bireyci kültür yapısını bir arada bulundurmaktadır (ASPB, 2011: 24). Bireylerin söylemlerinden yola çıkarsak bu ifadelerin geçerliliğinin sürdürüldüğü görülmektedir. Kimi bireyler için sosyal ilişkilerin kendi yaşamının önemli bir parçasını oluşturduğu anlaşılmıştır. Komşuları ile iyi bağlar

kuran, çocuklarının kendisine bakacağını düşünen, kardeşleri ile sohbet etmekten memnuniyet duyan ya da torunlarının bahsi açılınca tebessümle konuşan bu katılımcıların ifadelerinden yola çıkarsak düşüncelerinin ve kurdukları bu ilişkilerin karşılıklı olduğu dolayısıyla toplulukçu kültürün halen güncelliğini koruduğu söylenebilir. Bununla birlikte komşusunun kapısı kendisine örtük olan, çocuklarını hayırsız olarak niteleyen, kardeşleri tarafından ismi dahi anılmayan ve aramadıkları için torunlarına kırgın olan katılımcıların ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla bireyci kültür yapısı da kendisini göstermektedir. Bu yaşlı dul kadınların kendilerini ilişkide oldukları kişilerin yaşamlarının dışında olarak hissettikleri söylenebilir. Bununla birlikte toplulukçu kültür yapısını temsil ettiğini düşünebileceğimiz ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla ise söz konusu katılımcıların kendilerini diğerlerinin bir parçası ve onların hayatlarına dokunan bir üye olarak algıladıkları iddia edilebilir.

Yaşlı ve dul bireyler için en önemli destek kaynağının aileler olduğu anlaşılmaktadır. Öyleyse siyasiler ya da yetkililer bu yönde adımlar atmalıdır. Mevcut politikaları daha da güçlendirip geliştirilerek birey ve ailesinin refahı en üst düzeye getirilmelidir. Örneğin bakım verenlere ödenen bakım ücreti sosyal yardım olarak bırakılmamalı sosyal güvenlik kapsamına alınmalıdır. Bakım vericiler devletin sigortalı birer işçisi haline getirilmelidir. Böylece evde bakım hususu hem yaşlılar ve aileleri için anlamlı hale gelecek hem de bakım veren kişi yoksulluk ya da gelecek kaygısı ile daha az karşılaşacaktır. Bunların yanı sıra bakım sürecinin başlangıcında bakım vericiye söz konusu kişinin hastalığı ve durumu dâhilinde uzmanlarca gerekli eğitimler verilmelidir. Yani bir anlamda bakım veren kişi bakacağı insan konusunda bir çeşit uzman haline gelmelidir. Bu eğitimi almadan ise bakım işçisi statüsüne getirilmemelidir. Bu süreç denetim altına alınmalıdır.

Aile desteğinin özellikle bakım noktasında birey ve toplum bazındaki anlamı büyüktür. Yaşlının aile tarafından bakılması kültür tarafından desteklenmektedir. Bunun aksine kurum bakımının ise kültür ile bütünleşemediği ve sosyal bir karşılık geliştiremediği anlaşılmaktadır. Her ne kadar kimsesiz yaşlılar için önemli bir sığınak olsa da ailesi olan yaşlılar için toplum nazarında kabul edilemez bir statüdedir. Toplumun kabullenmesi için medya da destekleyici bir konumda bulunmamaktadır. Sonuç olarak huzurevleri ya da bakım evleri bir korku şatosu olarak görülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla ebeveynini buralara yerleştiren evlatlar hayırsız ve kötü insanlar olarak görülmektedir. Yaşlılık ve yaşlanma ile ilgili politikalar yapılırken,

Ülkemiz dışından getirilen örneklerin doğrudan uygulanması yerine toplumun çıkardığı seslere kulak verilerek modifiye edilmesi gerekmektedir. Kurum bakımını tamamen yok etmek akıl dışıdır ancak atılacak adımlar ve gidilecek düzenlemelerle imajının halk arasında düzeltilmesi gerektiği hususu önem arz etmektedir. Gereken hassasiyet verilmediği takdirde şükreden ancak kalbi kırık ve mutsuz bir yaşlı popülasyon ve aynı durumlardan muzdarip aileler bulunmaya devam edecektir.

Sahada da ortaya çıktığı gibi hayatlarının sonuna kadar evlerinde kalmak isteyen yaşlıların bu fikirlerini gerçekleştirebilmeleri için adımlar atılmalıdır. Çeşitli evde sağlık hizmetlerinin ya da ev işleri ile ilgili hizmetlerin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu kapsamda atılacak adımlar genişletilmelidir. Örneğin evde hizmet hususunda bir mimar ve beraberindeki inşaat ustası yaşlı bireylerin evlerini ziyaret ederek düşme ve yaralanmalara sebebiyet verebilecek bölümleri tespit edebilir. Bu hususta yaşlıyı, ailesini ve ilde yaşlıyorsa il belediyelerini, köyde ya da ilçede yaşlıyorsa ile belediyelerini bilgilendirebilir. Sosyal yardım kapsamında belediyeler bu elzem ihtiyaçları karşılayabilir.

Evde hizmetler sadece yaşlıyı ya da yaşlının evinde bulunanlarla sınırlı kalmamalıdır. Özellikle yaşlıya en yakın komşular ya da yaşlıyla sık irtibata geçen kişiler bilgilendirilmelidir. Söz konusu bireyin içinde bulunduğu durum ve acil bir anda ne yapılacağı anlatılmalıdır. Bu bilgilendirmenin milli bir bilinç oluşturulmasında önemli olacağı için yetkili biri tarafından yapılması gerekmektedir.

Dulluğun geri dönüşü olmadığı için bireylerin sonraki adımı düşünmeleri zorunluluğu bulunmaktadır. Bu anlamda dulluk öncesinde eşlerin birbirlerinin alanlarına az da olsa girme zorunlulukları vardır. Bireylerin kendilerini tamamlamaları gerekmektedir. Bireyin her ne kadar psikolojik olarak yüzleşmesi gereken bir kaybı bulunacak olsa da nesnel dünyada yeteneklerini geliştirmesi onun diğerlerine bağımlılığını azaltacaktır. Bunun yanında bireylerin bakıma muhtaçlık durumunu da düşünmeleri ve bir acil durum senaryosu hazırlamaları gerekmektedir. Yetkili makamların ve bu yönde hizmet veren kuruluşların da bireylere yol göstermesi önem arz etmektedir. Bu hususta bireylerin ve ailelerinin sosyal devletin kendilerinin yanında olduğunu hissetmesi, verilen ve verilebilecek hizmetlerden haberdar olmaları oldukça mühimdir.

Gelecek araştırmalarda bu hususta kesitsel araştırmaların yanında boylamsal araştırmaların da yapılması gerekmektedir. Çünkü dulluğun farklı yaşam dönemlerinde farklı sonuçları bulunmaktadır. Ayrıca dul kalmanın ve bir anlamda yalnız kalmanın kadınların yanında erkekler üzerindeki etkisi de araştırma konusu haline gelmelidir.

KAYNAKÇA

- Ajrouch, K. J., Blandon, A. Y. & Antonucci, T. C. (2005). Social Networks Among Men and Women: The Effects of Age and Socioeconomic Status. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 60(6), 311-317.
- Akçay, C. (2011). *Yaşlılık: Kavramlar, Kuramlar ve Yaşlılığa Hazırlık*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Akın, G. (2004). İnsanın Ortaya Çıkışı ve Toplumsal Davranışları. İçinde; *Yaşlılık: Disiplinler Arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler* (Ed: V. Kalıncara), ss. 1-33. Ankara: Odak Yayın ve Dağıtım.
- Aközer, M., Nuhurat, C. ve Say, Ş. (2011). Türkiye'de Yaşlılık Dönemine İlişkin Beklentiler Araştırması. *Aile ve Toplum*, 7(27), 103-128.
- Aksoydan, E. (2008). *Yaşlılık ve Beslenme*. Ankara: Klasmat Matbaacılık.
- Aksoydan, E. (2009). Are Developing Countries Ready For Ageing Populations? An Examination on the Socio-Demographic, Economic and Health Status of Elderly in Turkey. *Turkish Journal of Geriatrics*, 12(2), 102-109.
- Albayrak, A. (2017). Ziya Gökalp'te Kadın ve Aile. *Social Sciences Research Journal*, 6(4), 244-252.
- Altan, Ö. Z. (2007). *Sosyal Politika*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- American Association of Retired Persons. (2000). *Fixing to Stay: A National Survey on Housing and Home Modification Issues*. Washington, DC: Author.
- Anderson, T. B. (1983). Widowhood as a Life Transition: Its Impact on Kinship Ties. *Journal of Marriage and the Family*, 46(1), 105-114.
- Antonucci, T. C. (1986). Measuring Social Support Networks: Hierarchical Mapping Technique. *Generations*, 10(4), 10-12.
- Antonucci, T. C., Ajrouch, K. J. & Birditt, K. S. (2013). The Convoy Model: Explaining Social Relations from a Multidisciplinary Perspective. *The Gerontologist*, 54(1), 82-92.
- Antonucci, T. C. & Akiyama, H. (1987). Social Networks in Adult Life and A Preliminary Examination of The Convoy Model. *Journal of Gerontology*, 42(5), 519-527.
- Antonucci, T. C., Akiyama, H., & Lansford, J. E. (1998). Negative Effects of Close Social Relations. *Journal of Applied Family Studies*, 47(4), 379-384.
- Arber, S. & Ginn, J. (1991). *Gender and Later Life: A Sociological Analysis of Resources and Constructions*. Guildford: SAGE Publications.
- Arpacı, F. (2016). Geçmişten Günümüze Yaşlılık. İçinde; *Yaşlılık Sosyolojisi* (Ed: H. Ceylan), ss. 1-18. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Arpacı, F. (2019). Yaşlı Bakımında Ailenin Rolü. İçinde; *YAŞLILIK: Yeni Yüzyılın Gerçeği* (Ed: V. Kalıncara), ss. 117-140. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Arpacı, F. ve Ersoy, A. F. (2015). Yaşlılıkta İletişim. İçinde; *Yetişkinlik ve Yaşlılık: Gelişimi ve Psikolojisi* (Ed: H. Bacanlı ve Ş. Işık Terzi), ss. 453-486. İstanbul: Açılım Kitap.
- Arslan, M. (2016). Yaşlılık ve Din: Dinbilimsel Yaklaşım. İçinde; *Yaşlılık: Disiplinler Arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler 2* (Ed: V. Kalıncara), ss. 141-163. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Arun, Ö. (2008). Yaşlı Bireyin Türkiye Serüveni: Kaliteli Yaşlanma İmkânı Üzerine Senaryolar. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 313-330.
- Arun, Ö. (2013). International Spotlight: Developing a Gerontological Social Policy Agenda for Turkey. *The Gerontologist*, 53(6), 891-897.

- Arun, Ö. (2014). 'Que Vadis' Türkiye?: 2050'ye Doğru Yaşlanan Türkiye'yi Bekleyen Riskler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 1-12.
- Arun, Ö. & Çakıroğlu, A. (2011). Quality of Life in Ageing Societies: Italy, Portugal and Turkey. *Educational Gerontology*, 37(11), 945-966.
- Arun, Ö ve Karademir Arun, B. (2011). Türkiye'de Yaşlı Kadının En Büyük Sorunu: Dulluk. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(4), 1515-1527.
- Askham, J., Ferring, D. & Lamura, G. (2007). Personal Relationships in Later Life. In J. Bond, S. Peace, F. Dittmann-Kohli and G. J. Wasterhof (Eds.), *Ageing in Society: European Perspectives on Gerontology* (pp. 68-84). India: SAGE Publications.
- Austad, S. N. (2006). Why Women Live Longer Than Men: Sex Differences in Longevity. *Gender Medicine*, 3(2), 79-92.
- Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı Hayat Boyu Öğrenme Programı (2012). *Grundtvig Konulu İzleme Toplantısı: Aktif Yaşlanma ve Kuşaklararası Dayanışma*. Gaziantep.
- Aysan, M. F. (2019). Nesiller Arası Transferin Değişimi ve Mutluluğa Etkisi. *Türk Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi, 2018 içinde* (s. 268-311). Ankara: T. C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Barett, A. E. & Lynch, S. M. (1999). Caregiving Networks of Elderly Persons: Variation by Marital Status. *The Gerontologist*, 39(6), 695-704.
- Başar-Sarıpek, D. (2016). Demographic Shift and Elderly Care in Turkey. *Journal of Social Security*, 6(2), 93-112.
- Battisto, D. G. (2004). *Environmental Influences on Aging in Place*. Electronic Theses and Dissertations, University of Michigan, Ann Arbor, Michigan.
- Beğer, T. ve Yavuzer, H. (2012). Yaşlılık ve Yaşlılık Epidemiyolojisi. *Klinik Gelişim*, 25, 1-3.
- Bengtson, V. L., Burgess, E. O. & Parrott, T. M. (1997). Theory, Explanation, and a Third Generation of Theoretical Development in Social Gerontology. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 52(2), 72-88.
- Bilir, N. (2005). Yaşlanan Toplum. *Yaşlılıkta Kaliteli Yaşam: GEBAM Halk Eğitimi Etkinlikleri* (s. 7-11). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Geriatrik Bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezi.
- Bonanno, G. A., Wortman, C. B., Lehman, D. R., Tweed, R. G., Haring, M., Sonnega, J., vd. (2002). Resilience to Loss and Chronic Grief: A Prospective Study from Preloss to 18-Months Postloss. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(5), 1150-1164.
- Bound J., Duncan G. J., Laren D. S. & Oleinick L. (1991). Poverty Dynamics in Widowhood. *Journal of Gerontology*, 46(3), 115-124.
- Bourdieu, P. (2016). *Sosyoloji Meseleleri*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. (2017). *Ayırım*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Brausch, A. S. (1994). *Older Women in Poverty: Private Lives and Public Policies*. USA: Springer Publishing Company
- Bulut, M. (2015). Kültürel Bağlamda Yetişkinlik ve Yaşlılık. İçinde; *Yetişkinlik ve Yaşlılık: Gelişimi ve Psikolojisi* (Ed: H. Bacanlı ve H. Işık Terzi), ss. 393-418. İstanbul: Açılım Kitap.
- Burch, T. K. (1990). Remarriage of Older Canadians: Description and Interpretation. *Research on Aging*, 12(4), 546-559.
- Butler, R. N. (2002). *Why Survive?: Being Old in America*. Baltimore: The John Hopkins University Press.

- Büyükgümüş, R. B. (2017). *Yaşlı Bireylerin Metropol Hayatı İçerisindeki Bireysel ve Mekânsal Etkileşimleri: Üsküdar Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Büyükgümüş, R. B. ve Şentürk, M. (2019). Kentte Yaşlanma Deneyimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım. İçinde; *YAŞLILIK: Yeni Yüzyılın Gerçeği* (Ed: V. Kalınkara), ss. 253-378. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Camkurt, M. Z. (2014). Yaşlılık ve Yaşlıların Sosyal Güvenliği Kapsamında 65 Yaş Aylığı Bağlanması İşlemleri. *Kamu-İş Dergisi*, 3(13), 71-102.
- Canatan, A.(2016). Yaşlılıkta Sosyal İlişkiler ve Kuşaklar Arası Etkileşim. İçinde; *Yaşlılık Sosyolojisi* (Ed: H. Ceylan), ss. 77-96. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Canatan, A. (2018). Türkiye’de Profesyonel Yaşlı Bakımı. İçinde; *Gerontoloji 2. Cilt* (Ed: İ. Tufan ve M. Durak), ss.187-202. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Cantor, M. H. (1979). Neighbors and Friends: An Overlooked Resource in the Informal Support System. *Research on Aging*, 1(4), 434-463.
- Carr, D. & Bodnar-Deren, S. (2009). Gender, Aging and Widowhood. In P. Uhlenberg (Eds.), *International Handbooks of Population* (pp. 705-728). Dordrecht: Springer.
- Ceylan, H. (2016). Toplumsal Yaşlanma ve Yaşlılık Sosyolojisi. İçinde; *Yaşlılık Sosyolojisi* (Ed: H. Ceylan), ss. 77-96. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Chappell, N. L. (2011). Social Support, Caregiving and Aging. *Canadian Journal on Aging / La Revue Canadienne du Vieillessement*, 30(3), 355-370.
- Cheek, C. (2010). Passing over: Identity Transition in Widows. *International Journal of Aging and Human Development*, 70, 345-364.
- Choi, N. G. (1996). Older Persons Who Move: Reasons and Health Consequences. *The Journal of Applied Gerontology*, 15(3), 325-344.
- Cicirelli, V. G., Coward, R. G. & Dwyer, J. W. (1992). Siblings as Caregivers for Impaired Elders. *Research on Aging*, 14(3), 331-350.
- Coles, R. L., (2001). Elderly Narrative Reflections on the Contradictions in Turkish Village Family Life After Migration of Adult Children. *Journal of Aging Studies*, 15, 383-406.
- Cumming, E., & Schneider, D. M. (1961). Sibling Solidarity: A Property of American Kinship. *American Anthropologist*, 63(3), 498-507.
- Çamur-Duyan, G. (2008). Yaşlı İstismarı. İçinde; *Psikolojik, Sosyal ve Bedensel Açından Yaşlılık* (Ed: S. Arıoğlu, K. Ersanlı ve M. Kalkan), ss. 155-170. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Çayır, K. (2012). Yaşa Dayalı Ayrımcılık: Yaşçılık. İçinde; *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* (Ed: K. Çayır ve M. Ayan-Ceyhan), ss. 163-174. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çilingiroğlu, N. ve Demirel, S. (2004). Yaşlılık ve Yaşlı Ayrımcılığı. *Türk Geriatri Dergisi*, 7(4), 225-23.
- Danış, D. (2016). *Demografi: Nüfus Meselelerine Sosyolojik Bir Bakış (Ders Notları)*, <https://docplayer.biz.tr/5461295-Demografi-nufus-meselelerine-sosyolojik-bir-bakis.html> (Erişim Tarihi: 13.05.2019).
- Danış, M. Z. (2009). Türkiye’de Yaşlı Nüfusun Yalnızlık ve Yoksulluk Durumları ve Sosyal Hizmet Uygulamaları Açısından Bazı Çıkarımlar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20(1), 67-83.
- Davidson, K. (2002). Gender Differences in New Partnership Choices and Constraints for Older Widows and Widowers. *Ageing International*, 27(4), 43-60.
- Davidson, K. (2011). Deborah Kestin van den Hoonaard. By Himself: The Older Man’s Experience of Widowhood. Toronto, Canada: University of Toronto Press, 2010.

- Canadian Journal on Aging / La Revue Canadienne Du Vieillissement*, 30(1), 156-158.
- De Jong Gierveld, J., Van Tilburg, T. & Dykstra, P. (2006). Loneliness and Isolation. In D. Perlman and A. Vangelisti (Eds.), *The Cambridge Handbook of Personal Relationships* (pp.485-500). Cambridge: Cambridge University Press.
- Delbès C. & Gaymu J. (2002). The Shock of Widowhood on the Eve of Old Age: Male and Female Experiences. *Population*, 57(6), 885-914.
- Dilmaç, M., Keleş, Ş. ve Tural-Dikmen, A. (2015). Sosyal Sermayenin Kırsal Alanda Yaşama İsteği Üzerinde Etkisi: Erzurum Kırsal Alanında Bir Araştırma. *The International New Issues in Social Sciences*, 1(1), 91-116.
- Doğan, İ. (2009). *Dünden Bugüne Türk Ailesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Dowd, J. J. (1980). Exchange Rates and Old People. *Journal of Gerontology*, 35(4), 596-602.
- Dowd, J. J. (1981). Conversation and Social Exchange: Managing Identities in Old Age. *Human Relations*, 34(7), 541-553.
- Duben, A. (2018). Türkiye ve Avrupa’da Nüfus Yaşlanması, Aile, Piyasa ve Devlet. İçinde; *Yaşlanma ve Yaşlılık: Disiplinlerarası Bakış Açıları* (Ed: A. Duben), ss. 67-78. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dülger, İ. (2012). Dünyada ve Türkiye’de Yaşlılığın Değişen Görünümü, Değişen Politikaları ve Gelişen Aktif Yaşlanma Kavramı. *18-24 Mart Yaşlılara Saygı Haftası Kuşaklararası Dayanışma ve Aktif Yaşlanma Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 37-49). Ankara: Grafer Tasarım Baskı Ambalaj.
- Dykstra, P.A. (2015). Aging and Social Support. In *Wiley-Blackwell Encyclopedia of Sociology*, 2nd edition. Retrieved October 5, 2019, from <http://hdl.handle.net/1765/77705>
- Emiroğlu, V. (1995). *Yaşlılık ve Yaşlının Sosyal Uyumu*. Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Erber, J. T. (2018). *Yaşlanma ve İleri Yetişkinlik* (Çev. Edt. Z. Uçanok). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ergin, I. (2016). Yaşlı Sağlığı ve Sosyal Politikalarda Kamusal Destek Ne Durumda? Türkiye ve Dünyada Mevcut Durum. *Ege Tıp Dergisi*, 55, 12-18.
- Eurobarometer. (2012). Active Aging: Report. *Special Eurobarometer 378*. European Commission.
- Fay, V. P. (2010). *Theories of Aging*. Retrieved May 6, 2019, from http://www.philadelphia.edu.jo/academics/ibashayreh/uploads/Age_Theories.
- Friedan, B. (2006). *The Foundation of Age*. New York: Simon & Schuster Paperback Edition
- Gaugler, C. E., Mittelman, M. S., Hepburn, K. & Newcomer, R. (2010). Clinically Significant Changes in Burden and Depression Among Dementia Caregivers Following Nursing Home Admission. *BMC Medicine*, 8(85), 1-14.
- Giddens, A. (2010). *Sosyoloji*. Isparta: SDÜ Bilgi Merkezi
- Gilbert, R. B. (2004). Aging and Loss. *Illness, Crisis & Loss*, 12(3), 199-211.
- Gold, D. T. (1989). Sibling Relationships in Old Age: A Typology. *International Journal of Aging and Human Development*, 28(1), 37-51.
- Goldberg, G. S., Kantrow, R., Kremen, E., & Lauter, L. (1986). Spouseless, Childless Elderly Women and Their Social Supports. *Social Work*, 31, 104-112.
- Gönüllü-Taşkesen, C. (2017). Kırsal ve Kentsel Alanlarda Yaşlanma, Yaşlılık ve Yaşlılar: Denizli İli Örneği. *MAKÜ İİBF Dergisi*, 4(1), 92-124.
- Görgün-Baran, A. (2004). Yaşlılık Sosyolojisi. İçinde; *Yaşlılık: Disiplinler Arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler* (Ed: V. Kalınkara), ss. 35-57. Ankara: Odak Yayın ve Dağıtım.

- Görgün-Baran, A. (2016a). Yaşlılıkta Sosyal İzolasyon ve Yalnızlık. İçinde; *Yaşlılık Sosyolojisi* (Ed: H. Ceylan), ss. 77-96. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Görgün-Baran, A. (2016b). Yaşlılıkta Sosyal Dışlanmanın Toplumsal Boyutu. İçinde; *Yaşlılık: Disiplinler Arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler 2* (Ed: V. Kalıncara), ss. 105-125. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Görgün-Baran, A., Kalıncara, V. Aral, N. Baran, G. Akın, G. ve Özkan, Y. (2005). *Yaşlı ve Aile İlişkileri: Ankara Örneği*. Ankara: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Gözübüyük-Tamer, M. (2014). Kuşaklararası Dayanışma ve İşbirliği Çerçevesinde Gençlerin Yaşlı ve Yaşlılık Algısının Değerlendirilmesi. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 8(15), 7-28.
- Güler, Z. ve Tuzluoğlu, E. Y. (2018). Türkiye’de Yaşlılık ve Cinsiyet. İçinde; *Gerontoloji 2. Cilt* (Ed: İ. Tufan ve M. Durak), ss. 321-346. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Günay, G., Aydınar-Boylu, A., Şahin, H., Demirci Aksoy, A. ve Oğuz, A. (2016). Yoksulluk ve Yaşlılık. İçinde; *Yaşlılık: Disiplinler Arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler 2* (Ed: V. Kalıncara), ss. 165-195. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gündüz, G. (2013). Yaşam Uzunluğunun Cinsiyetler Arası Farklılığının Biyolojik Nedenleri. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 6 (2), 136-139.
- Gürsoy-Çuhadar, S. ve Lordoğlu, K. (2016). Demografik Dönüşüm Sürecinde Türkiye’de Yaşlanma ve Sorunlar. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54, 63-80.
- Hablemitoğlu, Ş. (2016). Yaşlanmanın “Kadınlaşması”. İçinde; *Yaşlılık Sosyolojisi* (Ed: H. Ceylan), ss. 77-96. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Hablemitoğlu, Ş. ve Özmete, E. (2010). *Yaşlı Refahı: Yaşlılar İçin Sosyal Hizmet*. Ankara: Kilit Yayınları.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2019). *2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ve TÜBİTAK, Ankara, Türkiye.
- Hahn, E. A., Cichy, K. E., Almeida, D. M. & Haley, W. E. (2011). Time Use and Well-Being in Older Widows: Adaptation and Resilience. *Journal of Women & Aging*, 23(2), 149-159.
- Harasemiw, O., Newall, N., Mackenzie, C. S., Shoostari, S. & Menec, V. (2018). Is the Association Between Social Network Types, Depressive Symptoms and Life Satisfaction Mediated by the Perceived Availability of Social Support? A Cross-Sectional Analysis Using The Canadian Longitudinal Study on Aging. *Aging & Mental Health*, DOI: 10.1080/13607863.2018.1495176.
- Hatch, L. R. & Bulcroft, K. (1992). Contact with Friends in Later Life: Disentangling the Effects of Gender and Marital Status. *Marriage and the Family*, 54 (1), 222-232.
- He, W., Goodkind, D. & Kowal, P. (2016). *An Ageing World:2015*. U.S. Census Bureau, International Population Reports. Washington, DC: Government Printing Office, P 95/16-1.
- Henslin, A. (2012). *Greying Societies: Ageing Populations and Their Global Effects*. Fair Observer. Retrieved May 6, 2019, from https://www.faiobserver.com/region/north_america/greying-societies-ageing-populations-and-their-global-effects/
- <https://www.nufusune.com/15940-ismarta-sutculer-candir-koy-nufusu> (Erişim Tarihi: 15.07.2020).
- <https://www.nufusune.com/15952-ismarta-sutculer-sarimehmetler-koy-nufusu> (Erişim Tarihi: 15.07.2020).

- Hough, E. S., Megnan, M. A., Templin, T. & Gadelrab, H. F. (2005). Social Network Structure and Social Support in HIV-Positive Inner City Mothers. *Journal of The Association of Nurses in Aids Care*, 16(4), 14-24.
- Hungerford, T. L. (2001). The Economic Consequences of Widowhood on Elderly Women in The United States and Germany. *The Gerontologist*, 41(1), 103-110.
- İçli, T. (2002). Yalnız Yaşamak. İçinde; *Geriatrı 2002* (Ed: Y. G. Kutsal), ss.260-265. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Geriatrik Bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını.
- İçli, G. (2008). Yaşlılar ve Yetişkin Çocuklar. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 1(1), 29-38
- İçli, G. (2010). Yaşlılar ve Yaşlılığın Değerlendirilmesi: Denizli İli Üzerine Niteliksel Bir Araştırma. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 1, 1-13.
- İçli, G. (2016). Sosyal Statü ve Rol Bağlamında Yaşlılık. İçinde; *Yaşlılık Sosyolojisi* (Ed: H. Ceylan), ss. 41-58. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Jette, A. M., Tennstedt, S. L., & Branch, L. G. (1992). Stability of Informal Long-Term Care. *Journal of Aging and Health*, 4(2), 193-211.
- Kagitcibasi, C. (1982). Old Age Security Value of Children and Socioeconomic Development: Cross-National Evidence. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 13(1), 29-42.
- Kagitcibasi, C. & Ataca, B. (2015). Value of Children, Family Change, and Implications for the Care of the Elderly. *Cross-Cultural Research*, 49(4), 374-392.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2017). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi: Kültürel Psikolojide Kuram ve Uygulamalar*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kahn, R. L. & Antonucci, T. C. (1980). Convoys Over the Life Course: Attachment Roles and Social Support. In P. B. Baltes and Brim O. G. (Eds.), *Life-span Development and Behaviour* (pp. 253-286). New York: Academic Press.
- Kahraman, L. (2016). Yaşlılara İlişkin “Sosyal Dışlanma”yı Önleyici Politikaların Geliştirilmesi. İçinde; *Yaşlılık: Disiplinler Arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler 2* (Ed: V. Kalıncara), ss. 127-139. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kalaycı, I. ve Tufan, İ. (2018). Yaşlılara Yönelik Şiddet. İçinde; *Gerontoloji 2. Cilt* (Ed: İ. Tufan ve M. Durak), ss. 395-412. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kalaycıoğlu, S. Tol, U. U., Küçükural, Ö. ve Cengiz, K. (2003). *Yaşlılar ve Yaşlı Yakınları Açısından Yaşam Biçimi Tercihleri* (Türkiye Bilimler Akademisi Raporları). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Kalıncara, V. (2014). *Temel Gerontoloji: Yaşlılık Bilimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kalıncara, V. (2016). Nüfus Yaşlanması ve Toplumsal Boyutları. İçinde; *Yaşlılık Sosyolojisi* (Ed: H. Ceylan), ss. 21-38. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kalıncara, V. ve Arpacı, F. (2013, Mayıs). Yerinde Yaşlanma. *VII.Ulusal Yaşlılık Kongresi* (s.54-60). Karabük.
- Kalıncara, V. ve Arpacı, F. (2016). Yerinde Yaşlanma. İçinde; *Yaşlılık: Disiplinler Arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler 2* (Ed: V. Kalıncara), ss. 399-421. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kalıncara, V. ve Kalaycı, I. (2019). Yaşlı Sağlığı ve Konut. İçinde; *YAŞLILIK: Yeni Yüzyılın Gerçeği* (Ed: V. Kalıncara), ss. 65-92. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kalıncara, V. ve Kapıkıran, Ş. (2017). Yerinde Yaşlanma Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özellikleri. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 10(2), 54-66.
- Kalıncara, V., Tezel, H. E. ve Zorlu, T. (2016). Gero(n)teknoloji: Yaşlı ve Teknoloji. İçinde; *Yaşlılık: Disiplinler Arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler 2* (Ed: V. Kalıncara (Edt.), ss. 509-539. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Kalkınma Bakanlığı (2014). *Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu Raporu* (Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018). Ankara
- Kalkınma Bakanlığı (2018). *Yaşlanma Özel İhtisas Komisyonu Raporu* (On birinci Kalkınma Planı 2019-2023). Ankara
- Kapıkıran, Ş. ve Acun Kapıkıran, N. (2016). Yaşlılık ve Yalnızlık. İçinde; *Yaşlılık: Disiplinler Arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler 2* (Ed: V. Kalıncara), ss. 79-103. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaptan, N. (2018). *Benlik Kurguları Açısından İlişki Tarzlarının İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kapuma, G. A. (2012). Widowhood: a Story of Pain, A Need for Healing. In H. J. Hendriks, E. Mouton, L. Hansen and E., le Roux, (Eds.), *Men in the Pulpit, Women in the Pew? Addressing Gender Inequality in Africa*. Stellenbosch: Sun Press.
- Karadeniz, O. ve Öztepe, N. D. (2013). Türkiye’de Yaşlı Yoksulluğu. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3, 77-102.
- Karahan, A. ve Güven, S. (2002). Yaşlılıkta Evde Bakım. *Geriatry*, 5(4), 155-159.
- Karakaş, M. (2010). Küresel Yoksulluğun Öteki Yüzü: Yeni Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 1-16.
- Karakaş, M. (2015). *Modernlik, Küreselleşme ve Türkiye’nin Kimlikler Evreni*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Karakaş, M. (2017). Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kimlik İnşa Etme Ögesi Olarak Din. *Yeni Türkiye Dergisi*, 23(95), 422-431.
- Karakaş, M. (2019). Kent, Mekân ve Toplum: Mekân Sosyolojisine Giriş. İçinde; *Kent Mekân ve Toplum* (Ed: M. Karakaş), ss. 15-40. İstanbul: Tezkire Yayıncılık.
- Kart, C. S. (1989). *The Realities of Aging: An Introduction to Gerontology*. Boston: Allyn and Bacon.
- Kaufman, A. V., Kosberg, J. I., Leeper, J. D. & Tang, M. (2010) Social Support, Caregiver Burden, and Life Satisfaction in a Sample of Rural African American and White Caregivers of Older Persons With Dementia. *Journal of Gerontological Social Work*, 53(3), 251-269.
- Kaygusuz, C. (2008). Yaşlılık Kuramları. İçinde; *Psikolojik, Sosyal ve Bedensel Açından Yaşlılık* (Ed: K. Ersanlı ve M. Kalkan), ss. 215-250. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Kinsella, K., & He, W. (2009). *An aging world: 2008*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office. U.S. Census Bureau, International Population Reports, P95/09-1
- Kinsella, K. & Velkoff, V. (2001). *An Aging world: 2001*. US Census Bureau, International Population Reports, Washington, DC, Government Printing Office, P95/01-1.
- Klie, T. (2018). Yaşlı Bakım Kurumları. İçinde; *Gerontoloji 2. Cilt* (Ed: İ. Tufan ve M. Durak), ss. 89-104. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kneale, D. (2012). *Is Social Exclusion Still Important for Older People?*. London, UK: International Longevity Centre.
- Koç, İ., Eryurt, M. A., Adalı T. ve Seçkiner, P. (2010). *Türkiye’nin Demografik Dönüşümü*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü
- Koçak, A. ve Terkan, B. (2010). *Medya ve Yaşlılar: Yaşlıların Medya İzleme Davranışları ve Motivasyonları*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları
- Koehly, L. M., Ashida, S., Schafer, A. J. & Ludden, A. (2014). Caregiving Networks Using A Network Approach to Identify Missed Opportunities. *Journals of Gerontology: Series B*, 70(1), 143-154.

- Koşar, N. G. (1996). *Sosyal Hizmetlerde Yaşlı Refahı Alanı*. Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Kökeneç, Y. Y. (2012). Normal Yaşlılık ve Yaşlanma Psikolojisi. İçinde; *Yaşlıya Psikolojik Destek Kitabı* (Ed: İ. Baral-Kulaksızoğlu, N. Yücel, H. K. Akyüz ve R. N. Ekşioğlu), ss. 13-26. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Köse, N. ve Erkan, N. Ç. (2014). Kentsel Mekân Örgütlenmesinin Yaşlıların Kentsel Etkinlikleri Üzerindeki Etkisi, İstanbul ve Viyana Örneği. *METU JFA*, 31(1), 39-66.
- Kur'an'ı Kerim Meali*. çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 11. Basım, 2010.
- Krause-Parello, C. A. (2007). *Relationships Among Loneliness, Human Social Support, Pet Attachment Support, and Subjective Well-Being in Older Adults*. Unpublished Doctoral Dissertation, The State University of New Jersey, New Jersey
- Kurnaz, Z. (2016). Yaşlılıkta Çalışma Yaşamı ve Sosyal Dışlanma. İçinde; *Yaşlılık: Disiplinler Arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler 2* (Ed: V. Kalıncara), ss. 387-396. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kurt, G. (2008). *Türkiye'de Yaşlılık Olgusuna Sosyolojik Bir Bakış (Sivas İl Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Kutsal, Y. G. (2005). Yaşlanan Dünyanın Yaşlanan İnsanları. *Yaşlılıkta Kaliteli Yaşam: GEBAM Halk Eğitimi Etkinlikleri* (s. 1-7). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Geriatrik Bilimler Araştırma ve Uygulama Merkezi
- Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı. (2015). *TR82 Bölgesi Kırsal Yaşlılık Analizi*. Kastamonu: T.C. Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020). *Nüfus*, <https://isparta.ktb.gov.tr/TR-71026/nufus.html> (Erişim Tarihi: 09.07.2020).
- Lee, R. (2003). The Demographic Transition: Three Countries of Fundamental Change. *Journal of Economic Perspectives*, 17 (4): 167-190.
- Lehr, U. (1994). *Yaşlanmanın Psikolojisi*. İstanbul: Bilimsel ve Teknik Yayınları Çeviri Vakfı.
- Litwin, H. (2001). Social Network Type and Morale in Old Age. *The Gerontologist*, 41(4), 516-524.
- Litwin, H. & Stoeckel, K. J. (2013). Social Networks and Subjective Wellbeing Among Older Europeans: Does Age Make A Difference?. *Ageing & Society*, 33(7), 1263-1281.
- Lopata, H. Z. (1978). Contributions of Extended Families to the Support Systems of Metropolitan Area Widows: Limitations of the Modified Kin Network. *Journal of Marriage and the Family*, 40, 355-364.
- Lopata, H. Z. (1996). *Current Widowhood: Myths and Realities*. London: SAGE Publications.
- Lu, P. C. (2007). Sibling Relationships in Adulthood and Old Age: A Case Study of Taiwan. *Current Sociology*, 55(4), 621-637.
- Luckmann, T. (2003). *Görünmeyen Din: Modern Toplumda Din Problemi* (Çev. A. Coşkun ve F. Aydın). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Maeda, D. (1991). The Role of Families in the Care of the Elderly: Aging in Urbanization. *Proceedings of The United Nations International Conference on Aging Populations in The Context of Urbanization* (pp.289-305). Sendai: United Nations.
- Markus, H. R., & Kitayama, S. (1991). Culture and Self: Implications for Cognition, Emotion, and Motivation. *Psychological Review*, 98(2), 224-253
- Matthews, S. H., & Rosner, T. T. (1988). Shared Filial Responsibility: The Family as the Primary Caregiver. *Journal of Marriage and the Family*, 50, 185-195.

- McInnis-Dittrich, K. (2004). *Social Work with Elders: A Biopsychosocial Approach to Assessment and Intervention*. Boston: Allyn & Bacon.
- Mestheneos, E. (2011). Ageing in Place in the European Union. *Global Aging*, 7(2), 17-24.
- Ministry of Family & Social Policy. (2014). *An Investigation of Turkish Family Structure, Proofs, Recommendations (AITFS)*. Ankara
- Nadon, J., Podreberšek, P. & Hlebec, V. (2004). Cognitive Evaluation of The Hierarchical Approach for Measuring Ego-Centered Social Networks. *Metodološki Zvezki*, 1(2), 379-393.
- Nair, K. (2005). The Physically Aging Body and the Use of Space. In G. J. Andrews and D. R. Phillips (Eds.) *Ageing and Place: Perspectives, Policy, Practice* (pp. 110-117). London: Routledge.
- Nazlı, A. (2016). Yaşlanma, Birey ve Toplum. *Ege Tıp Dergisi*, 55, 1-5.
- Newman, D. M. (2013). *Sosyoloji: Günlük Yaşamın Mimarisini Keşfetmek* (Çev. A. Arslan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Oğlak, S. (2014). Türkiye’de Yaşlıların Uzun Süreli Bakımında Bakım Politikaları. İçinde; *Küreselleşme ve Yaşlılık: Eleştirel Gerontolojiye Giriş* (Ed: N. Korkmaz ve S. Yazıcı), ss. 215-236). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Okabayashi, H., Liang, J., Krause, N., Akiyama, H. & Sugisawa, H. (2004). Mental Health Among Older Adults in Japan: Do Sources of Social Support and Negative Interaction Make a Difference?. *Social Science & Medicine*, 59(11), 2259-2270.
- Oktar, M. ve Yıldız, R. (2019). Zihinsel Engelli Çocuğu Olan Annelerin Ölüm Kaygısı ile Sosyal Politikalara Güven İlişkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*. DOI: 10.17550/akademikincelemeler.478213
- Older People’s Steering Group. (2004). *Older People Shaping Policy and Practice*. York, UK: Joseph Rowntree Foundation.
- Onur, B. (2004). *Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik, Yaşlılık ve Ölüm*. Ankara: İmge Yayınları.
- Osorio-Parraguez, P. (2013). Health and Widowhood: Meanings and Experience of Elderly Women in Chile. *Health*, 5(8), 1272-1276.
- Osmani, N., Matlabi, H. & Rezaei, M. (2018). Barriers to Remarriage Among Older People: Viewpoints of Widows and Widowers. *Journal of Divorce & Remarriage*, 59(1), 51-68.
- Öntaş, Ö. C. & Tunç, M. (2012). Caregiving of Aged People, Either Professional Job or Acquiring Merit in God’s Sight: An Example of Qualitative Research. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 55(1), 200-204.
- Özbay, F. (2013, Kasım). *Demografik Dönüşüm Süreci İçinde İktidar, Kadın ve Aile*. Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün Mü? Konferansı’nda sunulan bildiri, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, İstanbul.
- Özdemir, C. (2019). Türkiye’de Demografik Fırsat Penceresi ve Eğitimin Yaygınlaşmasının Sosyoekonomik Etkileri. *Nüfusbilim Dergisi*, 41, 7-25.
- Özden, S. Y. (2018). *Yaşlanmanın Psikolojisi ve Psikopatolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özensel, E. (2015). *Türkiye’de Kırsal Yapıların Dönüşümü: Kır Sosyolojisi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Özhan-Elbaş, N. ve Arpacı, F. (2004). Yaşlı Bireylerin Evde Sağlık Bakımı. İçinde; *Yaşlılık: Disiplinler Arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler* (Ed: V. Kalınkara), ss. 119-134. Ankara: Odak Yayın ve Dağıtım.

- Özsel, D. ve Güler, Z. (2016). Siyasal Düşüncede ve Siyasal Pratikte Yurttaşlık-Yaşlılık İlişkisi. İçinde; *Yaşlılık: Disiplinler Arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler 2* (Ed: V. Kalınkara), ss. 21-41. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Öztop, H. ve Şanlı-Akkurt, S. (2016). Yaşlılıkta Uyum Sorunları. İçinde; *Yaşlılık: Disiplinler Arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler 2* (Ed: V. Kalınkara), ss. 43-77. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Öztürk, H. (2015). *Yaşlanma ve Kırsal Yaşlılık Mevcut Durum Raporu*. Ankara: Altan Matbaası.
- Partigöç, N. S. (2018). Kentleşme Sürecinde Kırsal Alanların Mekânsal Değişimi ve Dönüşümü: Denizli Kenti Örneği. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 11(1), 89-98.
- Perls, T. T. & Fretts, R. C. (1997). *Why Women Live Longer than Men. Women's Health: A Lifelong Guide*. Retrieved May 6, 2019, from https://www.researchgate.net/publication/248446318_Why_Women_Live_Longer_Than_Men
- Peters, A., & Liefbroer, A. C. (1997). Beyond Marital Status: Partner History and Well-Being in Old Age. *Journal of Marriage and the Family*, 59, 687-699.
- Phillipson, C. & Baars, J. (2007). Social Theory and Social Ageing. In J. Bond, S. Peace, F. Dittmann-Kohli and G. J. Wasterhof (Eds.), *Ageing in Society: European Perspectives on Gerontology* (pp. 68-84). India: SAGE Publications.
- Polloma, M. (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramlar* (Çev. H. Erbaş). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Population Matters (2020). *Population: The Numbers*. Retrieved March, 20, from https://populationmatters.org/the-facts/the-numbers?gclid=Cj0KCQjw09HzBRDrARIsAG60GP8qG0xUsPGNykg9_3QhL3eNr2gRL7_x911Aym_kxochaJnCozD7oEEaAlttEALw_wcB
- Powell, J. L. (2014). Küresel Yaşlanma: Eğilimler, Sorunlar ve Karşılaştırmalar. N. Korkmaz ve S. Yazıcı (Edt.), *Küreselleşme ve Yaşlılık: Eleştirel Gerontolojiye Giriş* içinde (s. 135-166). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Putney, N. M., Alley, D. E. & Bengtson, V. L. (2005). Social Gerontology as Public Sociology in Action. *The American Sociologist*, 36(3-4), 88-104.
- Rank M. R. & Hirschl, T. A. (1999). Estimating Proportion of Americans Ever Experiencing Poverty During Their Elderly Years. *Journal of Gerontology*, 54(4), 184-193.
- Rook, K. S. (1987). Reciprocity of Social Exchange and Social Satisfaction Among Older Women. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 145-154.
- Samorodov, A. (1999). *Aging and Labor Markets for Older Workers*. ILO Employment and Training Papers, 33. Retrieved April 5, 2019, from http://www.oit.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_120333.pdf
- Saygılı, S. (2011). *Yaşlılık Psikolojisi*. İstanbul: TÜRDAV Yayın Grubu.
- Seedsman, T. (2017). Building a Humane Society for Older People: Compassionate Policy Making for Integration, Participation, and Positive Ageing Within a Framework of Intergenerational Solidarity. *Journal of Intergenerational Relationships*, 15(3), 204-220.
- Seeman, T. E., Merkin, S. S., Crimmins, E. M. & Karlamangla, A. S. (2010). Disability Trends Among Older Americans: National Health and Nutrition Examination Surveys, 1988-1994 and 1999-2004. *American Journal of Public Health*, 100(1), 100-107.

- Sevak, P., Weir, D. R. & Willis R. J. (2003). The Economic Consequences of a Husband's Death: Evidence from The HRS and AHEAD. *Social Security Bulletin*, 65(3), 31-44.
- Shenk, D. (1991). Older Rural Women as Recipients and Providers of Social Support. *Journal of Aging Studies*, 5(4), 347-358.
- Shenk, D. & Christansen, K. (1997). Social Support Systems of Rural Women: A Comparison of The United States and Denmark. In J. Skololovsky (Eds.), *The Cultural Context of Aging: Worldwide Perspectives* (2. Ed.) (pp. 331-349). Greenwood.
- Singelis, T. M., Triandis, H. C., Bhawuk, D. S., & Gelfand, M. J. (1995). Horizontal and Vertical Dimensions of Individualism and Collectivism: A Theoretical and Measurement Refinement. *Cross-Cultural Research*, 29(3), 240-275.
- Sivam, A. & Karuppanan, S. (2008). *Factors Influencing Old Age Persons' Residential Satisfaction: A Case Study of South Australia*. Retrieved April 5, 2019, from <https://tasa.org.au/wp-content/uploads/2011/01/Sivan>.
- Smith, K. R., Zick, C. D. & Duncan, G. J. (1991). Remarriage Patterns Among Recent Widows and Widowers. *Demography*, 28(3), 361-374.
- Stroebe, M., Stroebe, W. & Schut, H. (2001). Gender Differences in Adjustment to Bereavement: An Empirical and Theoretical Review. *Review of General Psychology*, 5(1), 62-83.
- Subramanian, S. V., Elwert, F. & Christakis, N. (2008). Widowhood and Mortality Among the Elderly: The Modifying Role of Neighborhood Concentration of Widowed Individuals. *Social Science & Medicine*, 66(4), 873-884.
- Şenel-Eraslan, B. (b.t.) *Yaşlı İstismarı*, <http://www.atuder.org.tr/FileOut.aspx?url=gIWuZ3uE1byZoMyJqvDv> (Erişim Tarihi: 05.10.2019).
- Şentürk, M. (2015). Sonuç ve Tartışma: Bir Yaşam Alanı Olarak Kent ve İstanbul'da Yaşlanma. İçinde; *İstanbul'da Yaşlanmak: İstanbul'da Yaşlıların Mevcut Durumu Araştırması* (Ed: M. Şentürk ve H. Ceylan), ss.283-341. İstanbul: Açılım Kitap.
- Şentürk, Ü. (2018). *Yaşlılık Sosyolojisi*. Bursa: Dora Yayınları.
- Tang, F. & Lee, Y. (2011). Social Support Networks and Expectations for Aging in Place and Moving. *Research on Aging*, 33(4), 444-464.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2011). *Türkiye'de Yaşlılık Dönemi'ne İlişkin Beklentiler*. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2014). *Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2011*. Ankara.
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2019). *Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2016*. Ankara.
- Tezcan, M. (1989). Toplumsal Değişme ve Yaşlılık. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2(15), 169-177.
- Timurturkan, M. ve Demez, G. (2018). Bir Toplumsal İktidar Alanı Olarak Beden ve "Yaşlanan Bedenin" Yeniden İnşası. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 441-456.
- Trivedi, J.K. & Dhyani, M. (2009). Psychological Aspects of Widowhood and Divorce. *Mens Sana Monogr*, 7(1), 37-49.
- Tufan, İ. (2003). *Modernleşen Türkiye'de Yaşlılık ve Yaşlanmak: Yaşlanmanın Sosyolojisi*. İstanbul: Anahtar Kitabevi.
- Tufan, İ. (2007a). *Birinci Türkiye Yaşlılık Raporu*. Antalya: Gero Yay.

- Tufan, İ. (2007b). *Birinci Ulusal Yaşlılık Çalışmayı Sonuç Bildirgesi*. Akdeniz Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Gerontoloji Bölümü, Antalya.
- Tufan, İ. (2009). Ageing and The Elderly in Turkey Results of The First Age Report from Turkey. *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie*, 42(1), 47-52.
- Tufan, İ. (2011). *Demografik Yapı Işığında Türkiye’de Yaşlılığa İlişkin Sosyal Politikalar*. Yaşlılar için Sosyal Politika Gündemi Konferans Kitabı, Ankara.
- Tufan, İ. (2014). *Türkiye’de Yaşlılığın Yapısal Değişimi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tufan, İ. (2016a). *Antik Çağ’dan Günümüze Yaşlılık ve Yaşlanma*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tufan, İ. (2016b). Yaşlanan Toplumun Riskleri, Problemleri, İhtiyaçları. İçinde; *Yaşlılık Sosyolojisi* (Ed: H. Ceylan), ss. 77-96. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tufan, İ., Kılavuz, A., Özgür, Ö., Ayan, S., Gürdal, F.Y. ve Engin, B. (2019). Türkiye’de Gerontoloji Atlası: Yaşlı Yoksulluğu ve Yalnızlık Üzerine Bulgular. *Geriatik Bilimler Dergisi*, 2(1). 1-7.
- Tufan, İ., Seeberger, B. ve Şahin, S. (2016). Türkiye’de İleri Yaşlar. İçinde; *Gerontoloji* (Ed: İ.Tufan ve M. Durak), ss. 37-44. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tufan, İ. ve Yazıcı, S. (2009). Yaşlılıkta Kuşaklararası İlişkiler. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20(1), 47-52.
- Tuna, M. ve Tenlik, Ö. (2016). Türkiye’de ve Dünya’da Yaşlanma. İçinde; *Gerontoloji* (Ed: İ. Tufan ve M. Durak), ss. 3-25. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Turner, B. S. (2017). *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Turner, H. A. (1994). Gender and Social Support: Taking The Bad with The Good? *Sex Roles*, 30, 521-541.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020a). *Haber Bülteni*, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33712> (Erişim Tarihi: 20.03.2020).
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020b). *Haber Bülteni*, <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33661> (Erişim Tarihi: 10.07.2020).
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020c). *Gösterge Uygulaması*, <https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr> (Erişim Tarihi: 09.06.2020).
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020d). *Nüfus İstatistikleri*, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (Erişim Tarihi:22.03.2020).
- Umberson, D. (1992). Gender, Marital Status and The Social Control of Health Behavior. *Social Science and Medicine*, 34(8), 907-917.
- United Nations. (2017). *World Population Prospects: The 2017 Revision*. New York: United Nations.
- Utz, R. L., Carr, D., Nesse, R., & Wortman, C. B. (2002). The Effect of Widowhood on Older Adults’ Social Participation: An Evaluation of Activity, Disengagement, and Continuity Theories. *The Gerontologist*, 42(4), 522-533.
- Utz, R. L., Reidy, E. B., Carr, D., Nesse, R. & Wortman, C. (2004). The Daily Consequences of Widowhood: The Role of Gender and Intergenerational Transfers on Subsequent Housework Performance. *Journal Of Family Issues*, 25(5), 683-712.
- Uzunkaya-Seçen, H. K. (2017). *Türkiye’de Boşanma ve Eş Kaybı Bağlamında Dul Kadın Algısı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Varışlı, B. (2016). Türkiye’de Yaşlanma ve Demografi. İçinde; *Gerontoloji* (Ed: İ. Tufan ve M. Durak), ss. 27-35. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Vespa, J. (2012). Union Formation in Later Life: Economic Determinants of Cohabitation and Remarriage Among Older Adults. *Demography*, 49, 1103-1125.

- Verbrugge, L. M. (1985). Gender and Health: An Update on Hypotheses and Evidence. *Journal of Health and Social Behavior*, 26(3), 156-182.
- Wallace, R. A. ve Wolf, A. (2018). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Geliştirilmesi* (Çev. L. Elburuz ve M. R. Ayas). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Wan, W. H. & Antonucci, T. (2016). *Social Exchange Theory and Aging*. Retrieved May 5, 2019, from https://www.researchgate.net/publication/303791167_Social_Exchange_Theory_an_Aging
- Weeks, J. R. (2008). *Population: An Introduction to Concepts and Issues, Tenth Edition*. California: Thomson Learning Academic Resource Center.
- Wenger, G. C. (1996). Social Networks and Gerontology. *Reviews in Clinical Gerontology*, 6, 285-293.
- Wenger, G. C., Davies, R., Shahtahmasebi, S. and Scott, A. (1996). Social Isolation and Loneliness in Old Age: Review and Model Refinement. *Ageing and Society*, 16, 333-358.
- Wiesner-Hanks, M. E. (2012). *Erken Modern Dönemde Avrupa* (Çev. H. Çalışkan). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Williams, K. (2004). The Transition to Widowhood and the Social Regulation of Health: Consequences for Health and Health Risk Behavior. *Journal of Gerontology: SOCIAL SCIENCES*, 59(6), 343-349.
- World Health Organization. (2002). *The Toronto Declaration on the Global Prevention of Elder Abuse*. Retrieved October 5, 2019, from https://www.who.int/ageing/projects/elder_abuse/alc_toronto_declaration_en.pdf
- World Health Organization. (2018). *Global Health Observatory Map Gallery*. Retrieved July 22, 2020, from <http://gamapserver.who.int/mapLibrary/app/searchResults.aspx>
- World Health Organization. (2020a). *Ageing*. Retrieved July 8, 2020, from https://www.who.int/health-topics/ageing#tab=tab_1
- World Health Organization. (2020b). *Ageing and Life-Course*. Retrieved March 20, 2020, from <https://www.who.int/ageing/ageism/en/>
- Yaman, S. (2016). Tevrat'a Göre İnsan Hayatı ve Onurunun Kutsallığı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 338-354.
- Yaşama Dair Vakfı. (2019). *Türkiye'de Yaşlılık Tahayyülleri ve Pratikleri Araştırması 2019*. İstanbul: Tasarım Uygulama Overteam Yayınları.
- Yılmazöz, Ü. (2010). *Kentsel Dönüşüm Sonrası Komşuluk İlişkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Zavala, V. M. de O. (2013). Widowhood, Loneliness and Sexuality in Old Age: Mechanisms of Coping and Overcoming. *Revista Temática Kairós Gerontologia*, 16(1), 105-138.
- Zencirkıran, M. (2016). *Sosyoloji*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Zhou, C., Ji, C., Chu, J., Medina, A., Li, C., Jiang, S., vd. (2015). Non-Use of Health Care Service Among Empty-Nest Elderly in Shandong, China: A Cross-Sectional Study. *BMC Health Services Research*, 15(294). <https://doi.org/10.1186/s12913-015-0974-1>.

EKLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Ek 1: Katılımcılar Hakkında Genel Bilgiler	209
Ek 2: Örnek Bir Mülakat (K15).....	211
Ek 3: Mülakat Formu.....	215

EKLER

Ek 1: Katılımcılar Hakkında Genel Bilgiler

	Yaş	Dul Kaldığı Yaş	Eşin Öldüğü Yaş	Evli Kaldığı Yıl	Dulluk Süresi (Yıl)	Yapılan Evlilik Sayısı	Ölen Eşin Evlilik Sayısı	Birey Eşinin Kaçınıcı Evliliği	Kuşak Sayısı	Ölüm Süreci Olanlar	Düzenli Gelir Türü	Eğitim Durumu (Yıl/ Okuryazarlık Durumu)
K1	90	30 ¹	86	15	60	1	2	1	4	-	Gazi Aylığı	3/+
K2	72	56	72	41	16	1	1	1	4	-	Bağkur	0/-
K3	69	64	70	46	5	1	1	1	4	+	65 Yaş Aylığı	0/-
K4	82	42 ²	80	26	40	1	1	1	4	-	Bağkur	3/+
K5	80	77	73	55	3	1	1	1	3	-	65 Yaş Aylığı	3/+
K6	84	74	82	54	10	1	1	1	4	20 gün	-	0/-
K7	60	52	48	30	8	1	1	1	3	2,5 yıl	-	5/+
K8	75	73	90	53	2	1	2	2	4	5 ay	65 Yaş Aylığı	0/+
K9	75	56	65	41	21	1	1	1	4	-	65 Yaş Aylığı	1 Ay/+
K10	60	54	56	34	6	1	1	1	4	-	Bağkur	5/+
K11	77	55	63	40	22	1	1	1	4	Kanser	65 Yaş Aylığı	0/-
K12	69	56	58	32	13	1	1	1	3	-	Bağkur	5/+
K13	72	40	40	22	32	1	1	1	4	-	65 Yaş Aylığı	0/-
K14	79	30	32	12	49	1	1	1	4	Kanser	Bağkur	0/-
K15	76	50	52	30	26	1	1	1	4	22 yıl	65 Yaş Aylığı	1 Hafta/+
K16	89	49	60	30	40	1	1	1	4	-	65 Yaş Aylığı	0 ³ /+
K17	59	47	50	32	12	1	1	1	3	-	SSK	5/+
K18	72	66	63	48	6	1	1	1	3	1 yıl	Bağkur	7/+
K19	84	82	79	62	2	1	1	1	4	3 gün	Bağkur	3-4 Gün/-

K20	70	62	75	45	8	1	2	2	4	-	65 Yaş Aylığı	0/-
K21	80	52	62	35	28	1	1	1	3	-	65 Yaş Aylığı	0/-
K22	70	69	69	51	7 ay	1	1	1	5	4 ay	Bağkur	5/+
K23	75	60	70	38	15	1	2	2	3	-	65 Yaş Aylığı	0/-
K24	80	70	80	50	10	2	6	6	4	-	65 Yaş Aylığı	0/-
K25	80	72	75	49	8	1	2	1	4	-	Bağkur	3/+
K26	88	63	67	48	25	1	1	1	4	-	65 Yaş Aylığı	0/-
K27	80	60	80	40	20	1	2	2	4	40 gün	65 Yaş Aylığı	0/-
K28	75	70	70	43	5	1	1	1	4	3 ay	Bağkur	3/+
K29	73	60	75	43	13	1	1	1	4	1,5 yıl	65 Yaş Aylığı	0/-
K30	63	45	52	30	18	1	1	1	3	-	Dul Aylığı	3/-

210

1: 30 yaşında ayrılmış ama eski eşi öleli daha 6 yıl olmuştur. Ayrıca eşinin kendisini bıraktığını söylerken sessiz kalmış ve soruyu geçiştirmiştir.

2: 42 yaşında ayrılmış ama eski eşi öleli daha 10 ay olmuştur.

3: Katılımcı okuma yazma seferberliği ile okuryazar olmuştur.

Ek 2: Örnek Bir Mülakat (K15)

Araştırmacı: Kendinizi tanıtır mısınız?

K15: Dünyaya geldim geleli ne bileyim tabi babamın evinde iyi geçirdim ama oradan çıktıktan sonra baya bir zorluk çektim. Şimdi de Allah'a şükür iyi bir yaşantım var. Tabi hastalıklar falan o sıkıntılar var. O başka, tabi yaşlandığında olacak bunlar. 43 doğumluyum ben. Eskiden yemeden içmeden baya bir sıkıntı çektim. İstanbul'da yaşadım. Rahmetli orada baya bir hastalandı, gözleri kör oldu, hastaneye gitti sürekli. Şimdi de çocuklarımın sayesinde hayatımdan memnunum.

Araştırmacı: İçinde bulunduğunuz 76 yaşını nasıl anlatırsınız? Bu yaş nasıl bir yaş?

K15: Bu yaşa gelersen bazen mutlu olamazsın. Ağrıyan yerin olur, komşudan laf duyarsın, stresli olursun, üzüntülü olursun. Ne kadar iyiyim desen de komşu arasında bir şey duyarsın ona kafa takarsın. Huzursuz günüm de oldu huzurlu günüm de oldu. Şimdi de aynıyım. İyiyim diyorum ama bazen kafama takılan yerler oluyor. Çocuklarla ilgili. Kendi kendime teselli veriyorum. Öyle öyle günlerimi kendim geçiriyorum.

Araştırmacı: Gıda alışverişini kendiniz yapar mısınız?

K15: Kendim yaparım.

Araştırmacı: Düğüne, bayrama gider misiniz?

K15: Giderim gitmeye çalışırım ama.... Geçen bir düğün oldu oğlan git dedi. Oğlum dedim ben eskisi gibi değilim dedim. Eskiden gitmek isterdim şimdi her şeyden ben yavaşladım dedim. Eskiden diyelim cenaze oldu kendim yürüyerek giderdim. Ama şimdi gidemem. Buna şükür Allah'ıma hamdolsun da şimdi oğluma derim oğlum gidelim derim. O götürür. Eskiden düğüne oyuna giderdim. Oyunu da severdim (gülüyor). İçimden gelmiyor artık. Eskiden giderdim şimdi gidemiyorum. Böyle böyle geçti ömür kocam vardı çok hasta oldu. Karaciğer kanserinden öldü. Isparta'ya gitti, Antalya'ya gitti, Cerrahpaşa'da yattı.

Araştırmacı: Geliriniz var mı?

K15: 65 yaşına kadar hiç bir gelirim yoktu. 65 yaşında yaş aylığı almaya başladım.

Araştırmacı: Yettiğini düşünüyor musunuz?

K15: Yetmese de şimdi Allah var taş attık da kolumuz yorulmadı. Devlet sağ olsun yeter yetmez. İdare olup gidiyorum. Çocuklara yük olmuyorum ya.

Araştırmacı: Çocuklarınız size destek oluyor mu?

K15: Destek olanı da var olmayanı da var. Elimde olduğu zaman bir şeyler almaya çalışırım onlara. Çocuklar gelir, torunlar gelir 5 er 10 ar lira vereyim diye uğraşırım. Kendimden kısarım veririm. Başka bir gelirim yok.

Araştırmacı: Eşiniz nasıl biriydi?

K15: Eşim iyiydi ya. Sinirliydi de siniri çabuk geçirdi. Aniden pişman olurdu. Bir şey dese aniden pişman olurdu.

Araştırmacı: Eşiniz kaç yaşında vefat etmişti?

K15: 52 yaşında vefat etti. 22 seneyi geçti. Ben 50 yaşındaydım o zaman.

Araştırmacı: Vefat ettiğinde nasıl hissettiniz?

K15: Öldüğünde ben vardım yanında kaynım vardı doğrulttuk biraz, beni tut dedi. Buz gibiydi ayakları sonra ölüverdi omzumda. 7-8 sene hastalık çekti.

Araştırmacı: Şimdi nasıl hissediyorsunuz?

K15: Şimdi buna da Allah'a şükür diyorum. Arda kalmak zor. Bazı şöyle diyorum: Keşke ben ölseydim de o kalsaydı diyorum. Ama o kalsaydı o çok rezil olurdu diyorlar.

Araştırmacı: Yalnız hissediyor musunuz kendinizi?

K15: Çok çok (güçlü tepki) çok hissediyorum. Yalnız olunca bir şey yenmiyor. Kendi kendime yalnız yaşamak çok zor diyorum. Duvar bana bakıyor, ben duvara bakıyorum. Diyorum işte kendi kendime.

Araştırmacı: Yeniden evlenmeyi düşündünüz mü?

K15: Hiç düşünmedim hiç. Rahmetlinin gözleri kör oldu 17-18 gün kör durdu. Bir gün dedi ki bu ben kör olduğumdan varır gider dedi. Sen ne diyorsun dedim ben 20 yaşında da kalsam hayatta varmam dedim, ben vardığıma pişmanım dedim. Rahmetli onu sonra bir kaç kere tekrarlamıştı demek pişmansın diye. Ben şimdi kocaya varanlara da diyorum. Siz kocaya varmışsınız bir kocanın derdi daha niye? Bir daha bir daha kocaya varmak niye?

Araştırmacı: Teklif geldi mi?

K15: Hiç gelmedi. Hala benim çocuklar der annemden yaşlıları istiyorlar diye.

Araştırmacı: Bakıma muhtaçlıkla ilgili ne düşünöyorsunuz? Yani bakıma muhtaç duruma gelsem şunu yaparım dediğiniz bir şey var mı?

K15: Ne diyeyim... Ben şimdi anaya babaya bakmakla para mı alınır diyorum. Devletten para alıp alıp bakılmaz anaya babaya diyorum. Bakacak olan evlat öyle bakar diyorum.

Araştırmacı: Böyle bir duruma gelseniz size kimin bakacağını düşünöyorsunuz?

K15: Hiç şu çocuğum bakar diyemem. Bir hastaya ne kadar da bakayım desen bakılmaz. Zor. Kimse kimseye dört dörtlük bakamaz, bakmaz ya. Ben şimdi düşünöyorum kızlardan biri bakar diyorum ama bakarsın o hiç bakmaz. Kızlardan baksa baksa büyük bakar diyorum ama saklısı yok benim damadım baktırmaz. Diğer kızım titizdir. Gelinler bakmaz. 3 gelinim var. Oğlanlar anam der ama.

Araştırmacı: Çocuklarınızla aranız nasıl?

K15: Çok iyidir. Arkadaş gibi dururuz.

Araştırmacı: Sık sık konuşur musunuz?

K15: Konuşuruz, gülüşürüz, ağlaşırız. Gelirler onlar da. şimdi şurada oğlum var o da sinirlidir babacığı gibi hemen pişman olur. Bir şey der sonra hemen gelir özür diler. Anneciğim hakkını helal et der ben de ederim.

Araştırmacı: Torunlarınızla aranız nasıl?

K15: Kızlarımdan birinin çocukları konuşmazlar hiç. Torunlardan bazıları hiç aramaz. Ben ararım. Kontörü aldım mı herkesi ararım.

Araştırmacı: Torunlarınıza destek olur musunuz?

K15: Olayım diye uğraşırım.

Araştırmacı: Kardeşlerinizle aranız nasıl?

K15: İki oğlan, iki kızdık. Biri öldü. En büyükleri benim. Küçük kardeşim akıllıdır. Ablam şunu der demez. Dertleşiriz. Ama şu sıra aramız bozuk. Tabi ben de kızdım. Oğlum muhtar adayıydı oy vermedi araları azıcık açık. Ama yine de o beni çağırır ben onu çağırırım. Diğerleriyle pek konuşmayız.

Araştırmacı: Komşularınızla aranız nasıl?

K15: Yarısı soğukluk davranır. Sen bana soğuk davranırsan ben de soğuk davranırım. İyisi de var. Her komşuya gidemem. Gittiğim yer olur. Her zaman da gitmem. Arada. Bir komşu var. Kızım dedim biz aynı sülaledeniz, kapı komşuyuz dedim bir yol bana gelmezsin dedim. Ama ben sana gelirim dedim ben de varmayacağım. Ne dedi biliyor musun? Bak hala onu kötü bir laf anlarım. Şey dedi herkes kendi akranyla, emsaliyle dedi. Akranyla, emsaline varır dedi. Kızım dedim o laf nasıl laf akranı emsali mi olur. Asıl dedim yaşlının yanına varacaksın dedim hatırını, elini alacaksın, konuşacaksın, dertleşeceksin dedim. Öyle dedi benim de içim soğudu. Bu laf bilmezlik. Konuştum diyor ama bu olmaz ki. Büyüklenmeyeceksin. Sen zenginsen bana, ben zenginsem sana faydası yok. O ayrı.

Araştırmacı: En çok değer verdiğiniz insanlar kimler?

K15: Küçük kardeşimin karısı vardır. Ben de varırım o da gelir. Az uzakta bir komşu daha var onu da severim. Sarılırsınız birbirimizi görünce. Özledim ben seni der.

Araştırmacı: Tüm hayatınızı değerlendirdiğinizde nasıl bir yaşam sürdürdüğünüzü düşünüyorsunuz?

K15: Ben evvel kötü yaşadım. Ama şimdi 76 yaştan sonra iyi yaşasam ne olacak diyorum. Gençliğimi değerlendiremedim diyorum. Zor günlerim oldu diyorum. Bunlar aklıma geliyor. Önceleri neydim diyorum. Zor günlerim aklıma geliyor. Çocuklarımı hiç durdurmamadan işe götürürdüm diyorum. Çocuklarım oynasın gülsün diyemedim diyorum şimdi. Şimdi de iyi ama yalnızlık işte. Bu da mecbur, ya adam ölecek ya kadın ölecek.

Araştırmacı: Okula gitmiş miydiniz?

K15: 7-8 gün okula gittim. Babacığım verdi beni okula çok hevesliydim. Ama annemin annesi dedi ki kız çocuğu okumaz dedi. Ben de kızdım. Annem nenemin lafına baktı. Beni yollamamak istedi. Ben de 7-8 gün kaçtım kaçtım gittim. Babam erkek kardeşimi her gün götürüp getirdi. Sonra öğretmen de dedi ki çocuğum gelme artık kardeşini yazdırdılar senin yerine dedi.

Araştırmacı: Ailenizde kaç kuşak var? Yani anneniz babanız hayatta mı? Torunlarınızdan çocuğu olan var mı?

K15: Annem, babam öldüler. Torunlarımdan çocukları olan var.

Ek 3: Mülakat Formu

A.TANIMLAYICI SORULAR

Yaşınız kaç?

Eğitim durumunuz nedir?

Mesleğiniz nedir?

Şu anda kiminle yaşıyorsunuz?

İlk evlendiğinizde kaç yaşındaydınız?

Eşiniz öldüğünde kaç yaşındaydınız?

Eşiniz öldüğünde kaç yaşındaydı?

Eşinizin ölüm nedeni nedir?

Eşinizin mesleği neydi?

Geliriniz ne kadar?

Kaç çocuğunuz var?

Çocuklarınızın yaşları kaç?

Çocuklarınızın medeni durumları nedir?

Çocuklarınızın meslekleri nedir?

Çocuklarınız nerede ikamet ediyor?

Kaç torununuz var?

Kaç kardeşiniz var?

Hayatınız boyunca nerelerde yaşadınız?

Telefon kullanmayı biliyor musunuz?

Sağlığınızla ilgili bir probleminiz var mı? Ne?

B. YAŞLILIK DURUMU

1.Kendi yaşınızı nasıl tanımlıyorsunuz?

2. Pazar/Market/... ihtiyaçlarınızı karşılayabiliyor musunuz? Nasıl?

3. Sosyal faaliyetlere katılır mısınız? (Düğün, Mevlit, Cenaze)

4. Geliriniz yetiyor mu?

C. DULLUK DURUMU

5.Eşinizi tarif eder misiniz? Nasıl biriydi?

6.Eşiniz ölünce nasıl hissettiniz? Şu an nasıl hissediyorsunuz?

7.Dul kaldıktan sonra hayatınızda değişen şeyler oldu mu? (Yapmayı bıraktığı/Yapmaya başladığı şeyler)

8.Kendinizi yalnız hissediyor musunuz?

9.Yeniden evlenmeyi düşündünüz mü? Neden?

D. BAKIMA MUHTAÇLIK DURUMU

10.Bakıma muhtaçlık durumu ile ilgili ne düşünüyorsunuz?

11.Bakıma muhtaç hale gelseniz sizce kim bakar? Neden?

E. AİLE İLİŞKİLERİ

12.Çocuklarınızla ilişkileriniz nasıldır?

13.Torunlarınızla ilişkileriniz nasıldır?

14.Kardeşlerinizle ilişkileriniz nasıldır?

F. ARKADAŞ VE KOMŞU İLİŞKİLERİ

15.Komşularınızla ilişkileriniz nasıldır?

G. GENEL DEĞERLENDİRME

16.Hayatınızda olmazsa olmaz dediğiniz 5 kişiyi sıralar mısınız? (Kimler?)

17.Benim için çok önemli dediğiniz 5 kişiyi sıralar mısınız? (Kimler?)

18.İlk akla gelenlerden değil ama yine de sizin için önemli olan 5 kişiyi sıralar mısınız? (Kimler?)

19.Geçmişinizi değerlendirdiğinizde ne düşünüyorsunuz?

20.Sizce dul yaşlılar için ne yapılırsa hayatları daha iyi olur?

ÖZGEÇMİŞ

İlknur Yeşil, 1994 yılında Isparta'da doğmuştur. Isparta'nın Sütçüler ilçesine bağlı Çandır Köyü'nde büyümüştür. İlköğrenimini Çandır Oğuz Önder İlköğretim Okulu'nda tamamlamıştır. Devam eden süreçte Isparta'da bulunan Gülkent Anadolu Lisesi'nde lise eğitimini bitirmiştir. Lisans eğitimine Akdeniz Üniversitesi Gerontoloji Bölümü'nde devam etmiştir. Bu süreç içerisinde çeşitli kurumlarda staj deneyiminde bulunmuştur. Isparta Valiliği Bakım Rehabilitasyon ve Aile Danışma Merkezi Müdürlüğü Aktif Yaşam Merkezi, Antalya Kent Konseyi, Antalya Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü, Antalya Büyükşehir Belediyesi Halil Akyüz Huzurevi söz konusu kurumlar arasındadır. 2017-2018 eğitim yılının güz döneminde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans öğrenimine başlamıştır.

